

પ્રસ્તાવના.

વડોદરા રાજ્યના ડાયરેક્ટર ઓફ વર્નાક્યુલર ઇન્સ્ટ્રક્શન રા. સા. (દાલ, રા. બ.) દરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંઠાવાળા અને વડોદરા નિવાસી રાષ્ટ્રી નાયારાંકર પૂનરાંકર એમણે ગૂજરાતી પ્રાચીન કાવ્યો છૂટક છૂટક તથા પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિકમાં પ્રસિદ્ધ કરવા માંડ્યાં અને “તે સારૂ ઘણું સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી હસ્ત—કીર્ણિત ગ્રંથનો સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો.” જે વખતે વડોદરા રાજ્યનું દેશી કેળવણી ખાતું દિવાન બહાદુર મણિભાઈ જરાબાઈની દેખરેખ નીચે હતું, તે વખતે પ્રકાશકોએ પ્રાચીનકાવ્યના સંગ્રહ બાબત તેઓને હકીકત જણાવી, ને સરકારના ઉદાર આશ્રય વિના ખાનગી રીતે પ્રસિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી એવું બહેર કર્યું. ત્યારે તેમણે તે બાબતની વિરોધ તત્ત્વીજ કરી, વિધાનિલાસી શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબને તા. ૮ મે ૧૮૮૬ ની એક રમરંજી રજુ કરી, તે ઉપરથી શ્રીમંતે ઉદાર દિલથી રૂ. ૧૨૦૦૦ ની રકમ એ કામ માટે મંજૂર કરી; અને પ્રથમ વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટી નીમવામાં આવી.

પ્રમુખ.

દિ. બ. મણિભાઈ જરાબાઈ.

મેમ્બરે.

રા. બ. અંબાલાલ સાકરલાલ એમ એ એલ. એલ બી.

ખા. બ. જમશેદજી અરદેશર દલાલ.

સ. સ. રીતાંજલ જોષીભાઈ.

રા. સા. દરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ.

દરેક ગ્રંથની બનતા સુધી અનેક પ્રતો મેળવી તેને ચોધી અને ટીકા સજ્જાઈ આપી વિરોધ ઉપયોગી કરતી વગેરે, સર્વ કામ રા. સા. દરગોવિંદદાસની સંભાળ નીચે

સાસ્ત્રી નાથરાકર પૂનરાકર તથા કવિ છોટાલાલ નરસેરામ આદિ લાયક માણસનાથી અક્ષાવવાનો ઠરાવ થયો, અને ‘ પ્રાચીન કાવ્યમાળા ’ એ નામથી પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાની ગોઠવણ થઈ.

આ પ્રાચીન કાવ્ય માળાને કચ્છ, કાડીઆવાડ અને ગૂજરાતના રાજ્યકર્તાઓ તરફથી તથા બીજા ધણા સદ્ગુણરથી તરફથી પણ ઉદાર આશ્રય મળ્યો હતો.

પ્રાચીન કાવ્ય માળાના ધણા અંકો પ્રકટ થયા પછી નામદાર ગાયકવાડ સરકારથી મળેલી રકમ ખૂટી પડી ત્યારે બીજા વાર દીપાણુ રજુ થતાં, શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબ એમણે ફરીથી રૂ. ૬૦૦૦ ની રકમ બિહારતાથી મંજૂર કરી. એ રકમ ખૂટી પડતાં અને બીજા સંલેગો બનતાં, આ બિપયોગી કાર્ય ઉપ અથો પ્રસિદ્ધ થયા પછી બંધ પડ્યું.

સુભાગ્યે, મુંબઈની યુનિવર્સિટીએ એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ગૂજરાતીનો વિષય હાખલ કર્યો તેથી પ્રાચીન કાવ્ય માળા માહેલા ઉત્તમ અથો તે માટે ન્યૂટી કાઢવામાં આવ્યા. વખત એવો આવ્યો કે બમાલી, ત્રમગી કિંમત ખરચતાં પણ એ અથો મળવક ન લાગ્યા, તેથી અલ્યાસીઓને ધગી અડચણ પડવા લાગી અને યુનિવર્સિટીના રજીસ્ટ્રાર તરફથી રા. હરગોવિંદદાસને એ અથો ફરીથી છપાવા માટે પૂછાવામાં આવ્યું, પરંતુ એવા અથોની જનસમૂહમાં ઘણી ખપત ન હોવાથી એ અથો છાપવાનું જોખમ માથે લેવા કોઈ તૈયાર ન થયું. આખરે માગણી કરવાથી કમિટીએ અમને અમૂક અથો અમૂક સરતોએ છપાવવાની પરવાનગી આપી, તે ઉપરથી પ્રથમ મહાકવિ મેઘાનંદનાં નાટકો છપાવવાની અમે શરૂઆત કરી છે અને બીજા સારા અથો પણ પ્રગટ તરફથી બિહાર આશ્રય મળતાં પ્રકટ કરીશું.

ગ્રંથવિવેચન

પ્રાચીનકાવ્યમાળામાં નાટકનો આ પહેલો ગ્રંથ છે; અને ગૂજરાતી ભાષામાં પણ જૂના કવિની રૈયી પ્રમાણે રચાયેલો નાટકનો આ પહેલોજ ગ્રંથ છે એમ કહીશું તોપણ ચાલશે. વળી હિંદુસ્તાનની બીજી પ્રાકૃત ભાષાઓની અંદર પ્રાચીન નાટકના ગ્રંથો હોય એવું જાણવામાં આવેલું નથી, માટે પણ આ ગ્રંથને પહેલોજ ગ્રંથ કહીએ છીએ. દશ્ય અને શ્રવ્ય એવા કાવ્યના બે ભેદ કાવ્યશાસ્ત્રીઓ માને છે, તેમાંનાં ગ્રન્થકાવ્ય પ્રાચીન-કાવ્યમાળામાં આજ સુધીનાં ધણાં પ્રકટ થઈ ગયાં છે; અને દશ્યકાવ્યમાંનો આ એક પ્રકટ થયેલો ગ્રંથ વાંચનાર જોશે. મહાકવિ પ્રેમાનંદે ગૂજરાતી ભાષાનું સાહિત્ય ખીલવવામાં જે જે યત્ન કર્યો પડે તે કરવામાં યાદી રાખી નથી, તેનો આ એક પુરાવો છે. એ અપ્રિશ્રાંત યત્ન કરનારા મહાકવિએ મહાભારતથી ત્રણ ગણાં સ્વનંત્ર અને ભાર્યાતરંગ કાવ્યો લખ્યાં છે, અને એ ઉપરાંત ધણાંક નાટકો પણ લખ્યાં છે. જ્યારે આપણે એમ સાંભળીએ છીએ કે તેણે આશરે અગીઆર નાટકો લખ્યાં છે, ત્યારે તેના મહાન અને અવિરત (ચાકના વગરના) પ્રયત્ન માટે તથા તેની અદ્ભુત કવિત્વશક્તિમાટે આપણને ભારે વિરમય પેદા થાય છે. સૃષ્ટિ કોઈ કોઈ વાર અસાધારણબુદ્ધિના ચમત્કારો જતાવે છે, તેમાંનો આ પણ એક ચમત્કાર ન માનીએ તો બીજું શું માનીએ વાર ? કદાચ કોઈ લખનાર બહુ લખે, અને તે મહાકવિ પ્રેમાનંદ કરતાં પણ વધારે લખે તોપણ તેના જેવું રસમય અને ચમત્કારવાળું લખે, એ જનવું કંઠે છે; અને આજ સગમગ જસો વરસ થયાં અને કવિની પૂર્વે સેંકડો વર્ષ પહેલાં પણ ગૂજરાતી ભાષામાં તેમ જન્યું નથી, એજ એ વાતની સાખીતી છે.

રોપદર્શિકાસત્યભામાખ્યાન, એ આખ્યાન શા માટે નહિ, અને રા'નાર.તેરે.તણ્ડ.ખેડુ, એ તો જોતપોતે લલિતલિપી પ્રજાપ્રસક્ત જણાય એવું છે. એમ છતાં જે સામીવદિત્રીજ તેને જોઈએ તોપણ તે દાલ નાટક નામથી જોળખાતી શ્રીકૃષ્ણદેવકૃત રત્નાવલી અને ત્રિવર્ણિકા જેવી એક નાટિકા છે, એમ આપણે એનું વિવેચન કરતાં જોઈ શકીશું. જે

એ શુદ્ધ નાટિકાગ્ર છે તે જોવા ગ્યનાર કવિએ શા માટે જોને નાટિકા નામ ન આપ્યું અને શા માટે આખ્યાન જેનું સાધારણ નામ રાખ્યું એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કવિએ પોતેજ નાટકની પ્રસ્તાવનામાં કર્યું છે અને તે વિષે વિશેષ ખુલાસો દીકામાં પણ આપ્યો છે, તેથી અહીં હવે તે વિશે કંઈ લખતા નથી. આ રીતે આ મધ્ય નાટિકાનો—અને સામાન્ય ભાષામાં જોનીએ તે નાટકનો છે, ત્યારે તેમાં નાટકનાં કથા કથા લક્ષણો છે તે જોઈએ પણ તે પહેલાં એ નાટકનું વસ્તુ અથવા ઇતિવૃત્ત શું છે, તે જાણવું જરૂર છે, માટે તે કહીએ છીએ

સનાજીત્ કરીને હારકાના યાદવ પાસે એક સર્વે આપેતો સ્વમતઃ નામે મણિ હતો, તે ચોરાવાનું આજ કૃષ્ણને માથે આવનાથી કૃષ્ણે તેનો શોધ કરી તે આણી આપ્યો હતો તેમ જતા લોકોની કૃષ્ણ પરતી શંકા દૂર થઈ નહોતી જે સનાજીત્ પોતાની દીકરી સલભામાને કૃષ્ણ સાથે પરણવે તો આ શંકા લોકોના મનમાંથી જસે, એવા વિચારથી તથા કુનવાળ યાદવની કન્યા મળે તેથી કૃષ્ણની ઇચ્છા સત્યભામાને વરવાની હતી પણ સનાજીત્નો વિચાર કાંઈ ખીજ સાથે સલભામાને પરણાવનાનો હતો કૃષ્ણ ॥ હાસ્તવિનોદના મિત્ર શ્રીદામાએ એક વાર કૃષ્ણના બાગમાં સલભામા તથા કૃષ્ણનો મેળાપ કરી આપીને જાન્યેનો પરસ્પર અનુરાગ ઉત્પન્ન કર્યો પણ એ વાત શ્રીમદ્ભીના જાણવામાં આવવાથી (જોઈને આવે તે જાણને ગમતું નથી તેથી) તેણે સનાજીત્ને આ વાતની ખબર કરી સનાજીત્ બાગમાંથી સલભામાને ધેર લેઈ ગયો અને તેને પોતાના ઘરમાં કેદ કરી ખીજે દિનસે એક મોટો મેળો હોવાથી સદ્ગુણમાં ગયા સલભામાને પણ પૂરતી મોટી સાથે સનાજીત્ને જના દીધી એવામાં વાલ્મીકીના બૂમ હોવાથી સૌ કોઈ અસ્તોન્વસ્ત થઈ ગયા અને સત્યભામા કૃષ્ણને આવી મળી. ત્યાં તેમને નાગદેહરનમેળાપ કર્યો નાટકના ચાર અંક અહીં સમાપ્ત થાય છે

પાંચમા અંકથી જન્મે નવો અને જુદોજ પ્રસંગ હોય તેવું વર્ણવ્યું છે. નારદ એક કૂલ કૃષ્ણને આપી જાય છે, તે કૂલ કૃષ્ણ પાસેથી શ્રીમદ્ભી લેઈ લે છે તે જાણીને સત્યભામા કૃષ્ણ સાથે લડે છે અને સ્વર્ગમાંથી તે કૂલનું આપ્તું જાડ અણવાવવા દડલે છે એવામાં ભાગાસુર નામે દૈત્ય જેણે વડ કરવા માટે સોળ દળ રાજ્યાઓ એકઠી કરી પૂરી રાખી હતી, તે દેવાને હરાવી ઇંદ્રને મદભટ્ટ કરે છે આ સંકટમાંથી મુક્ત કરવાને તેઓ કૃષ્ણને નારદ મારફત પ્રાર્થના કરે છે, પણ કૃષ્ણ તે વાતની ઊપેક્ષા કરે છે એમ જોઈ તેમણે ‘ અદિ-

તિકુંડલાદરણું' નામે એક નાટક કૃષ્ણની ગાસે ભજવી જતાવ્યું, અને તેમાં ભૌમાસુરે કરેલી દેવોની દુર્દશા જતાવી આપી. આ નાટક જોઇ સત્યભામા વગેરે સર્વ દેવોને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાને કૃષ્ણની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં. કૃષ્ણ ત્યાં જવા તૈયાર થાયછે તેની સાથે સત્યભામા પણ જાયછે. સત્યભામાની સમક્ષ કૃષ્ણ ભૌમાસુરનો વધ કરી સ્વર્ગમાં જઇ પારિજાતક લાવીને સત્યભામાને આરણ્યે રાખી તેને ખુશ કરેછે. પાછળ ત્રણ અંકનું આ વસ્તુ છે.

“ રાપદશિકાસત્યભામાખ્યાન ” એ નામ ઉપરથી તો જાણે પાછલા ત્રણ અંકજ નાટકને માટે બસ છે; પણ તેમ થાય નો તે છેક નાનું થાય તથા નાટિકાનાં બધાં લક્ષણ તેટલામાં આવી શકે નહિ માટે સત્યભામાનો પરિણય એમાં પ્રથમ ઉમેરીને કવિએ આખું નાટક ઘડ્યું હોય એમ લાગેછે.

સત્યભામાનો પરિણય, તેનો રાપ, અને તેના રાપની શાંતિ, એ ત્રણ મુખ્ય જાગ્યેતો આ વસ્તુમાં છે. હવે કવિએ એ વસ્તુનો વિસ્તાર કેવી રીતે કર્યો છે તથા તે નાટકમાં કેવી રીતે સંકલ્પના કરી છે, એ જોવું જોઇએ; કેમકે રથજી તથા કાળને સાચીને ચમત્કારિક વાક્યોવડે રસમય વસ્તુસંકલ્પના કરવી એમાંજ નાટકકારની ચતુરાઇ રહેલી છે. નાટકમાં કેવી રીતે વસ્તુસંકલ્પના કરી હોય તો તે યથાયોગ્ય કહેવાય, તે જાણવા માટે આપણે પ્રથમ નાટ્યશાસ્ત્રનું સક્ષિપ્ત અવલોકન કરીએ.

દશ્યકાવ્યને સંસ્કૃત અંધકારો રૂપક કહેછે, કેમકે એમાં રામાદિનાં રૂપ નટને વિષે આરોપણ કરવામાં આવેછે. રૂપકમાં જૂના જૂના પ્રકારનું વસ્તુ અથવા ઈતિવૃત્ત વર્ણાય છે; જૂના જૂના રસ વર્ણાય છે; તથા જૂના જૂના પ્રકારના નાયક હોયછે. આથી કરીને તે રૂપકના અનેક ભેદ થઇ જાયછે. નાટક એ ભેદમાંનો એક ભેદ છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વસ્તુ, નાયક અને રસ વડે રૂપકના જે પ્રકાર થાયછે, તેમાં નાટક પહેલો ભેદ છે. પ્રકરણ, ભાણ, પ્રહસન, ડિમ, વ્યાયોગ, સમવકાર, વીળી, અંક અને ઇલામૃગ એવા જીજ્ઞા નવ ભેદ સુદાં રૂપકના કુલ દશ ભેદ થાયછે. એ વગર જીજ્ઞા પણ ધણા ભેદ થાયછે. તે નાટ્યશાસ્ત્ર જોવાથી માલમ પડે.

રૂપકના જીજ્ઞા ભેદથી નાટકનો એક જૂદો ભેદ પાડવાનું કારણ પાછળ કહ્યું તેમ વસ્તુ, નાયક તથા રસ છે; ત્યારે વસ્તુ વગેરે શું છે તે જોઇએ. જે

ઉપરથી રૂપકનું અંગ રચવામાં આવે છે તે કથા અથવા વૃત્તાંતને વસ્તુ કે ઇતિવૃત્ત કહે છે. આ અંશમાં સત્યભાગાની કૃષ્ણને પ્રાપ્તિ થવી, જૈભાસુરનો વધ થવો, તથા પારિજાતકનું પુષ્પ લાવવું, એ ઇતિવૃત્ત અથવા વસ્તુ છે.

એ વસ્તુમાં બે પ્રકાર હોય છે: એક તો મુખ્ય વસ્તુ જેને “અધિકા-શિક્ક” કહે છે તે, અને બીજો, અંગભૂત વસ્તુ, જેને પ્રાસંગિક કહે છે તે. આ નાટકમાં સત્યભાગાની પ્રાપ્તિ અને પારિજાતકનું આણવું એ મુખ્ય વસ્તુ છે; તથા જૈભાસુરવધ, જાગમાં નગરલોકોની ઉગ્મણી, સોળ સદસ્ય રાજકન્યાઓ પરણી આણવી, એ પ્રાસંગિક વસ્તુ છે.

પ્રાસંગિક વસ્તુના બે ભેદ છે: પતાકા અને પ્રકરી. જે પ્રાસંગિક વસ્તુ નાટકમાં થઈ લાંબે સુધી વર્ણવે હોય તેને પતાકા કહે છે; અને એકાદ જ-જોએ કાર્ય કરીને ફરી જેવામાં ન આવે તેને પ્રકરી કહે છે. આ અંશમાં રૂકિમણીનો સત્યભાગા સાથે શોધપણનો વ્યવહાર એ પતાકારૂપ પ્રાસંગિક વસ્તુ છે અને જાગમાં ઉગ્મણી, હીમતીનો પ્રસંગ, વગેરે પ્રકરીરૂપ પ્રાસંગિક વસ્તુ છે.

ઉપર કહેલું વસ્તુ કાં તો ઇતિહાસમાંથી લીધેલું હોય છે, કાં તો કવિ-કલ્પિત હોય છે કે કાં તો થોડુંક ઐતિહાસિક અને થોડુંક કવિકલ્પિત એમ મિશ્ર હોય છે, અને તે ઉપરથી તે અનુક્રમે પ્રખ્યાત, ઉત્પાદ કે મિશ્ર કહેવાય છે. આ નાટકનું વસ્તુ મિશ્ર છે: કેમકે શ્રીહમો, નાગરિકા, વગેરે પાત્રો તથા ઉગ્મણી વગેરે પ્રસંગ કવિકલ્પિત છે તથા મણિ ચોરવો, સત્યભાગાની પ્રાપ્તિ, લૌભવધ, પારિજાતકરણ વગેરે પ્રસંગ ઐતિહાસિક છે.

જે વસ્તુના આધારથી નાટકની રચના કરી હોય તે વસ્તુને અર્થપ્ર-કૃતિ કહે છે, કેમકે નાટકનો અર્થ તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ અર્થપ્રકૃતિ પાત્ર પ્રકારની છે: બીજ, બિંદુ, પતાકા, પ્રકરી અને કાર્ય.

ઇતિવૃત્તના બીજરૂપ વૃત્તાંતને બીજ કહે છે. જેમ સત્યભાગાનું લભ થવામાં કૃષ્ણ અને સત્યભાગાનો અનુરાગ એ બીજ છે.

મુખ્ય વસ્તુ કે પ્રાસંગિક વસ્તુ અટકી જાય ત્યારે જે બીજ આરોપણ કરીને તે વસ્તુ આગળ ચલાવવામાં આવે તેને બિંદુ કહે છે. જેમ કે સત્યભાગાની પ્રાપ્તિ થવાથી મુખ્ય વસ્તુ અટકી જાય છે તેને રૂકિમણીને દૂલ આપવાથી સત્યભાગાનો ગાય ઉત્પન્ન કરી ફરી આગળ ચલાવ્યું છે માટે સત્યભાગાનો રોષ એ બિંદુ છે.

પતાકા તથા પ્રકરી વિષે પાછળ કહેવામાં આવ્યું છે, ઇતિવૃત્ત વડે જે ણ ઉત્પન્ન કરવું તેને કાર્ય કહેછે. આ નાટકમાં સત્યભામાને પ્રસન્ન કરવી એ કાર્ય છે નાટ્ય ત્રયીમાં એમ લખેછે કે ધર્મ, અર્થ કે કામ, એ ત્રણમાંથી એક કૃણ ઉત્પન્ન કરવું તેને કાર્ય કહેવું. એ રીતે જોતાં આ કૃણનો કામમાં સમાવેશ થાય છે.

નાટકમાં ખીજ, ગિંદુ, પતાકા, પ્રકરી અને કાર્ય, એ પાંચ વાતાં વર્ણાય છે તે બધાં અહીં વર્ણવાં છે. પણ એ વસ્તુ વર્ણવવામાં કાંઈ ક્રમ છે કે નહિ, એવો પ્રશ્ન સહેજ ઊઠે છે. આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવા માટે તે ક્રમ પણ નાટ્યશાસ્ત્રમાં કહેલો હોય છે. એવી રીતે કે, પ્રત્યેક કાર્ય ઉત્પન્ન કરવામાં અનુક્રમે આ પાંચ અવસ્થાઓ વર્ણવવી; આરંભ, યત્ન, પ્રાપ્તિશા, નિયતાપ્તિ અને ફલાગમ.

આરંભ—મોટા કૃણના લાભને અર્થે જે ઉત્કંઠા વર્ણવવી તે. જેમ આ નાટકમાં મણિચોરનું આજ મટવાને તથા યાદવકન્યા પ્રાપ્ત થવાને સત્યભામાનો કૃષ્ણ સાથે અનુરાગ થવાનું પ્રથમ વર્ણવ્યું છે, તે આરંભ છે.

યત્ન—કૃણ પ્રાપ્તિ માટે જે ત્વરાયુક્ત વ્યાપારતે. જેમ કેદમાં પડેલી સત્યભામાએ કૃષ્ણનું ચિત્ર કાઢ્યું છે તથા તે યુક્તિથી શ્રીદામો મેળવીને કૃષ્ણને આપે છે, તેથી કૃષ્ણનો અનુરાગ પરિસીમાને પોહોત્તી જાય છે, તે યત્ન છે.

પ્રાપ્તિશા—કૃણલાભ થવામાં જે અડચણ આવવી તથા તે દૂર થવી, એવું વર્ણવે તે. સત્યભામાનાટકમાં કૃષ્ણસત્યભામાનો મેળાપ ન થવા દેવામાં શકિમણીએ કરેલી બધી અડચણોનો આમાં સમાવેશ થાય છે.

નિયતાપ્તિ—નિશ્ચયપણે ણની પ્રાપ્તિ. જે સાર્વજનિક મેળામાં સત્યભામાનું ગમન વર્ણવ્યું છે ત્યાં વામના લાયથી એનું રક્ષણ કરનારાઓને ગભરાટ પણ વર્ણવેલો છે. એ ગભરાટ વર્ણવેલો કેવો એમ સ્પષ્ટ છે કે રક્ષણ કરનારાઓ સત્યભામાને લાયક નથી માટે કૃષ્ણને જરૂર સત્યભામા મળશે, આ પ્રસંગ તે નિયતાપ્તિ છે.

ફલાગમ—સમગ્ર ણની પ્રાપ્તિ. જેમ કૃષ્ણને સત્યભામા પ્રાપ્ત થઈ તે ફલાગમ છે. સત્યભામાને પારિજાતક આણી આપવાથી તેનો રોય મટ્યો એ પણ ફલાગમ છે.

પાછળ કહ્યું તેમ આ નાટક બે ભાગે લખાયેલું હોવાથી કાર્યની પાંચ અવસ્થા પણ પહેલા ચાર અંકમાં જાદી અને પાછલા ત્રણ અંકમાં

પણ જૂદી જૂદી માલગ પડશે, કેમકે પહેલામાં સત્યભામાની પ્રાપ્તિ એ કાર્ય છે અને જીત્તમાં સત્યભામાનો રોપ મટવો એ કાર્ય છે.

ઉપર કહેલી જીજ વગેરે પાંચ અર્થપ્રકૃતિ તથા આરંભ વગેરે પાંચ કાર્યની અવસ્થા એકજ અંથમાં વર્ણવી છે, અને તે એવી રીતે કે જ્યાં આરંભ વર્ણવેલો હોય ત્યાં જીજ પણ વર્ણવેલું હોય, જ્યાં યત્ન વર્ણવેલો હોય ત્યાં જિંદુ પણ વર્ણવેલું હોય; જ્યાં પ્રાપ્તિ વર્ણવી હોય ત્યાં પતાકા પણ વર્ણવી હોય; અને એમજ આગળ પણ. આમ ચવાથી અર્થપ્રકૃતિ તથા કાર્યાવસ્થાનો યોગ કે સંધિ થાય છે તેને નાટકના પાંચ સંધિ કહેછે. મુખ્ય, પ્રતિમુખ્ય, ગર્ભ, અવમર્શ અને ઉપસંહાર, એવાં તે પાંચ સંધિનાં નામ છે.

જૂદા જૂદા પ્રયોજનવાળા કથાના ભાગોને મુખ્ય પ્રયોજન સાથે જોડી દેવા, તેનું નામ સંધિ, એવું સંધિનું લક્ષણ નાટ્યશાસ્ત્રમાં કરેલું છે. જૂદા જૂદા પ્રકારે રસની ઉત્પત્તિ કરવાને ક્યાં ક્યાં કેવું વર્ણન કરવું એ વાત સંધિ તથા તેનાં અંગ સમજવાથી જાણવામાં આવે છે. મુખ્યસંધિના ઉપદેશ વગેરે બાર અંગ છે. પ્રતિમુખ્યસંધિનાં ત્રિભાગ વગેરે તેર અંગ છે. ગર્ભસંધિનાં અભૂતાહરણ વગેરે બાર અંગ છે. અવમર્શસંધિનાં અપવાદ વગેરે તેર અંગ છે. ઉપસંહાર (એવું જીજ નામ નિર્વંદલસંધિ છે) સંધિનાં સંધિ વગેરે ચૌદ અંગ છે. મહાકવિ પ્રેમાનંદે એ અંગ સહિત પાંચે સંધિઓ ક્યાં ક્યાં વર્ણવી છે તે ટીકામાં જણાવ્યું છે, એટલે અમે અહીં વિસ્તાર કરતા નથી.

આ કવિએ મધુર, ઉચ્ચ પ્રકૃતિનો અને રસમય ભાગ ભજવી જતાવવાને કામે વર્ણવે છે, પણ જે ભાગ રંગભૂમિ ઉપર ભજવી જતાવવાને લાયક નથી, તે ભાગ વિષ્કંભક વગેરેથી સૂચવ્યો છે. વસ્તુના સૂચ્ય અને દૃશ્ય એવા જે વિભાગ નાટ્યશાસ્ત્રકારોએ પાડેલા છે તે પ્રમાણેજ આ નાટકમાં જોવામાં આવે છે. ભૌમાસુરવધ રંગભૂમિ ઉપર જતાવવા જેવો નથી માટે તેને વિષ્કંભક દ્વારા દર્શી જતાવ્યો છે. વિષ્કંભક, ચૂલિકા, અંકારસ્ય, અંકાવતાર અને પ્રવેશક, એવા પાંચ ભાગમાં સૂચ્ય વસ્તુને નાટ્યશાસ્ત્રમાં વહેંચેલી છે; તથા દૃશ્યવસ્તુને પણ નિયતશ્રાવ્ય, સર્વશ્રાવ્ય અને અશ્રાવ્ય એવા ત્રણ ભાગમાં વહેંચેલી છે. આ વાતથી કવિ સારી પેઠે મહીત છે એમ તેના અંથમાંની રૂપદેખાઈ આવે છે.

નાટકની વસ્તુ વિષે નાટ્યશાસ્ત્રમાં એટલું જણવાતું હોય છે અને તે તે વિષય સમજાવવાને અંગે ઉપર પ્રેમાનંદના આ પ્રસ્તુત અંથમાં-
થીજ ઉદાહરણ આપ્યાં છે તે ઉપરથી કવિના શાસ્ત્રીય જ્ઞાન વિષે બહુ
હિચ્ચમત બંધાય છે.

નાયક એ નાટકમાં વર્ણીતો ખીજો વિષય છે. સામાન્યતઃ નાયક કેવો
જોઈએ, તે વિષે સાહિત્યક્રંદિમાં લખેછે કે તે વિનીત, મધુર, ત્યાગી, દક્ષ,
પ્રિયંવદ, શુચિ, રક્તલોક, વાગ્મી (ખોડી જણનારો), રૂઢવંશ, રિચર,
યુવા, શુદ્ધિમાન, પ્રજાવાન, ઉત્સાહવાન, સ્મૃતિમાન, કલાવાન, માની,
શૂર, દૃઢ, તેજસ્વી, શાસ્ત્રચક્ષુ અને ધાર્મિક જોઈએ. નાટક વાંચવાથી
માલમ પડશે કે આ અંથના નાયક કૃષ્ણમાં પ્રેમાનંદે ધણાખરા ગુણો તો
સ્પષ્ટ બતાવી આપ્યા છે. નારદાદિના મેળાપ વખતે તે વિનીત જણાય છે;
સત્યભામાના મેળાપમાં તે સુંદર અથવા મધુર જણાય છે; બન્ને પત્નીઓનું
સમાધાન રાખવામાં તે દક્ષ જણાય છે; રૂકિમણી અને સત્યભામા સાથે
વાતચિત કરવામાં તે પ્રિયંવદ જણાય છે; પત્નીઓ આગળ વાતચિતમાં
તે બંધાતો નથી તેથી વાગ્મી જણાય છે; યદુકુળમાં ઉત્પત્તિથી રૂઢવંશ
જણાય છે; સત્યભામા ઉપર પ્રેમ કરીને પછી પ્રચલિત થયેો નથી માટે
રિચર જણાય છે; શ્રીદામા સાથેની વાતચિતમાં તે ઉત્સાહવાન જણાય છે,
રૂકિમણીના અંબોડામાં ધૂલ ગુંથવામાં તે કલાવાન જણાય છે; હામાસુરનો
વધ કરવામાં તે શૂર જણાય છે; દેવો તેને પ્રજ્ઞામ કરે છે તેથી તે તેજસ્વી
જણાય છે; શાસ્ત્રનાં વચનો તે કહી બતાવે છે માટે તે શાસ્ત્રચક્ષુ જણાય
છે; અને જોજ પ્રમાણે યુવા, શુદ્ધિમાન, પ્રજાવાન વગેરે ગુણો જૂદી જૂદી
જગોએ વર્ણીને કવિએ આ નાયકને નાટ્યશાસ્ત્રમાં કલા પ્રમાણે વર્ણે છે.

વળી અંથમાં કૃષ્ણને નિશ્ચિંત, કલાસકંત, સુખી અને મૃદુ વર્ણીને તે
ધીરસહિત નાયક છે એમ પણ બતાવી આપ્યું છે તથા તેમાં પણ
અનેક સ્ત્રીઓ છતાં પ્રત્યેકમાં સમાન પ્રીતિવાળો વર્ણીને તેની ગણના
દક્ષિણ નાયકમાં કરાવી છે. એમ છતાં કૃષ્ણના અપરાધ કોઇ કોઇ જગોએ
પકડાઇ જતા વર્ણીયા છે આટે તેમાં કાંઈક ધૂણતા કે શકતા નેપું માલમ પડે
છે; પણ તેટલા ઉપરથી એ ધૂણ કે શક નાયક છે એમ સમજવું નહિ.

આ નાટકમાં નાયકનાયિકાના અંતઃપુરસાદાયમાં શ્રીદામાને વિદ્વંસક
તરીકે ગણ્યો છે તે શૃંગારસાહાય છે અને નારદ ધર્મસાહાય તરીકે

વર્ણ્યા છે. સલભામાની સખી નાગરિકા, કૃષ્ણનો સખા શ્રીદામો, અને
ઈંદિમણીની સખી કનકમાલિકા, એ દૂતદૂતી તરિકે સદાયકારી વર્ણ્યાં છે.

દ્વયે અંધની નાયિકા સલભામા તરફ જોઈએ. સ્વીયા, પરકીયા
અને સામાન્યા એવા નાયિકાના મુખ્ય ત્રણ ભેદ છે. તેમાંથી આ સ્વીયા
નાયિકા છે, એ તો વગર કશું પણ નાટક વાંચતાંજ જણાય એવું છે, સલ-
ભામાને આમાં મુગ્ધા વર્ણી છે. (જુઓ પૃષ્ઠ ૭૬ મું). ત્યાં લખેછે કે:—

શાહલવિકીડિત.

આ જો નૂતન તું ક્રપા ક્રપતીની, કેવી જણાયે કહું,
આહા ! શેઠ અતનુવિકાર ઉપજ્યો, ચક્ષુથી જોઈ રહું;
એ તો વામ હરો અપાર રતિમાં, માને મૃદુતા બહુ,
જો જો લક્ષણ લાજનું પ્રિય સખા, પંચે હું પૂરાં લહું.

ઈ

ઈ

ઈ

ઈ

એમાં નપીન તારુણ્યતા, નપીન કામવિકાર, રતિમાં વામા, મૃદુકોપા,
અને અધિક લજ્જા, એવાં મુગ્ધાનાં પાંચે લક્ષણ અનુક્રમે વર્ણ્યાં છે.

નાયિકાનો સ્વાધીનપતિકા વગેરે આઠ અવસ્થાના યોગથી ભેદ થાય
છે, તેમાંથી સલભામાને કવિએ આરંભમાં વિરહોત્કંઠિતા, પછી કલહા-
તરિતા, અને છેવટે સ્વાધીનપતિકા વર્ણવી છે, એ પણ સ્પષ્ટ છે.

આ નાટકમાં કવિએ ઠામ ઠામ નાયિકાના શોભા, કાર્તિ, માધુર્ય
વગેરે અચતનજ અલંકાર: ભાવ દાવ, વગેરે અંગજ અલંકાર: અને
લીલા, વિલાસ વિચિત્ર વગેરે સ્વાભાવિક અલંકાર ધૃષ્ટિત પ્રસંગે વર્ણ્યાં
છે, તે દીકા જેવાથી જણાયો.

આ કાવ્યમાં મુખ્ય રસ શૃંગાર છે, ગાદે ગીત, નૃત્ય, વિલાસ, કામ-
ભોગ, જેમાં આવે એવા વ્યાપાર વર્ણ્યા છે, અને તેથી યોગ્ય જગોએ
નાટકમાં વર્ણાતી આરંભની કૈશિકી વૃત્તિ વર્ણાઈ છે. સાર્વજનિક ઉજણી
વખતે આગમાં વાધનો ભય ઉપજે છે ત્યાં આરભટ્ટી વૃત્તિ વર્ણાઈ છે. દેવ
અને ઉચ્ચ પાત્રાની વાતચિત્તમાં તથા નાટકની સરૂઆતમાં સૂત્રપારતો
વચ્ચે દ્વારા ભારતી વૃત્તિ વર્ણાઈ છે. કૈશિકી, સાતવતી, આરભટ્ટી, અને
ભારતી વૃત્તિઓના લક્ષણ નાટ્યત્રયેમા જેવાં કહેલાં છે તેવાંજ અહીં
વર્ણ્યાં છે. એમ જણાવવાને તેનાં લક્ષણ આ નીચે આપ્યાં છે.

વૃત્તિ—નાયક વગેરેનો કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ રૂપ વ્યાપાર તે વૃત્તિ કહેવાય છે.

દૈશિકી વૃત્તિ—ગીત, નૃત્ય, વિલાસ, કામભોગ વગેરે સહિત સ્ત્રીયુક્ત મૃદુશૃંગારી કામશળયુક્ત વ્યાપાર તે. એના નર્મ, નર્મસ્ફુર્જ નર્મસ્ફેટ અને નર્મગર્ભ એવા ચાર ભેદ છે.

સાત્વતી વૃત્તિ—શોકહીન તથા મત્વ, શૈર્ષ્ય, દાન, દયા, હર્ષ, આર્જવ ઇત્યાદિથી યુક્ત, થોડા શૃંગાર અને અદ્વિષ્ટન રસવાળો વ્યાપાર તે. એના પશુ સંલાપ, ઉત્થાપક સાંધાત્મ્ય અને પરિવર્તક એવા ચાર ભેદ છે.

આરભટી વૃત્તિ—માયા, ઈર્દ્રજાળ, સંગ્રામ, ક્રોધ, ઉદ્વેગાંતિ, પ્રતાપ, પાત, ઠેકડા મારવા, છેડન અને વધન ધારિકથી યુક્ત જે વ્યાપાર તે. સંક્ષિપ્ત, સંકેટ, વસ્તૂત્થાપન અને અવપાત એવા એના પશુ ચાર ભેદ છે.

ભારતી વૃત્તિ—સંસ્કૃતમય વાણીનો વ્યવહાર તે ભારતી વૃત્તિ બાણી.

નાટ્યશાસ્ત્રમાં નાટકનાં છત્રીસ લક્ષણ તથા તેત્રીસ અલંકાર વર્ણવેલા છે. એ લક્ષણ અને અલંકાર નાટકને શોભાવે છે માટે તેની યોજના સારા કવિએ બની શકે તેટલી કરેછે. આપણા મદ્રાકવિએ પોતાના અંચમાં તેની યોજના એટલે છૂટે દાખે કરીએ કે તેનું એક પશુ વાંચ્ય નાટ્યાલંકાર કે નાટ્યલક્ષણ વિનાનું નથી, એમ કહીશું તોપણ ચાલશે. એ અલંકાર અને લક્ષણો ટીકામાં કામકામ ઉધારાં કરી આપવામાં આવ્યાં છે.

અત્યાર સુધી આપણે એક બાજુ પર નાટ્યશાસ્ત્ર અને બીજી બાજુ પર “સત્યભામાખ્યાન નાટિકા” મૂકીને તેનો સરખાવો કર્યો અને તેમાં આપણે જોયું કે નાટકના કે રૂપકના બધા ગુણો તેમાં છે, માટે એને નાટકના કે રૂપકના ગમે તે વર્ગમાં મૂકી શકાય. નાટક વગેરે રૂપકના દશ ભેદના તથા નાટિકા વગેરે અઢાર ઉપરૂપકના ભેદનાં લક્ષણો જોતાં આ અથને નાટિકા કહેવી એ ઠીક બંધબેસતું છે. નાટિકાનું લક્ષણ નાટ્યશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કરેલું છે:—

નાટિકામાં નાયિકા મુગ્ધા યોજવી તથા તે દિવ્યા અને અતિ મનોહરા યોજવી. આ નાટિકામાં સત્યભામા મુગ્ધાનાયિકા છે એ તો પાછળ કહી ગયા છીએ; દવે તે પૃથ્વીનો અવતાર હોવાથી દિવ્યા પશુ છે અને કવિએ અપ્સરાઓના સંવાદદ્વારાએ તેનું દિવ્યાપણું પ્રમિદ્ધ કર્યું છે. ભૌમાસુરનો વધ તેની માના કહેવા વગર થાય નહિ, માટેજ કૃષ્ણ સત્યભામાને ભીમનો વધ કરવામાં સાથે લેઈ ગયા હતા. (જુઓ પૃષ્ઠ ૨૫૪):—

“તિસોત્તમા—શુ તાર પછી ભૌમાસુર ઝોકલેજ રહ્યો કે ? મુઆની કને વેષુનાજ દત્ત ઝોટવે એને ખીજા કસાની ગરજ છે ? વારૂ મેના પછી શુ થયું તે ■ વેહેલી વેહેલી કહી દે.

રત્ના—મૂઓ કામી તેા હતોજકની ? તે મત્રાજિત્તુતને જોધ મોદિત થયો અને એવાગા બનવાકળ કે સત્યભામાએ પોતાના પ્રિયતમને કટાગીને દહ્યુ કે હવે આ એકલા રહ્યો તેને સત્વર મારી નાખો એટલે હું નીગતે તમારી સાથે વાતો કરતી જા જનુ છે ત્યા જઉં

એવી રાજવંશની નાયકા યોજાવી: અહીં તેમજ છે તેને વિષે નાયકનો પ્રેમ થતાં તેના મનમાં દેવીની ખીંક રહેવી જોઇએ. અહીં કૃષ્ણ અને શકિમણીના સંગધર્મા તેમજ વર્ણાયુ છે. એ દેવી જ્યેષ્ઠા, પ્રગલ્ભા અને રાજવંશની હોવી જોઇએ: શકિમણી તેવીજ છે. તેને હગલે હગલે માનવંતી કરવી. અથમાં જુઓ: શકિમણીનું માન પદે પદે જળવાયું છે એમાં કૈશિકી વૃત્તિ આણુવો: તે આવી છે એમ પાછળ જતાની ગવા છીએ સંધિ આવે એટલા આણુવો: તે પણ કહી ગયા છીએ.

ઉપર લક્ષણ અને લક્ષનો મુકાગયો કરી જતાઓ છે તેથી નાટ્યશાસ્ત્રના નિયમને જરેજર સંગ્રહને તેણે આ નાટિકા લખી છે એમ ખુદનું જોવામાં આવશે અગત્ય નાટિકા, એ 'નાટક' તથા 'પ્રકરણ' (નામે ઉપક્રમો ભેદ), એ એ મિશ્ર થનાથી થાય છે. એટલે 'કવિકલ્પિત ઇતિવૃત્ત' એ તેમા પ્રકરણનો ભાગ આવે અને જીજ્ઞાસુથી બાગત નાટકની આવે, માટે ઇતિવૃત્તને બાદ કરતા તેની તમામ રચના નાટક જેવી હોવી જોઇએ; માટે હવે એ પ્રકારની રચનાને નાટક રૂપે તપાસીએ.

નાટકકાર આરંભમાં શિષ્ટસ પ્રદાય પ્રગાળે નાન્દી આચાર મ ગળાચરણ કરે છે. નાન્દીમા કવિએ કેટકેટલી ખુશી કરી છે તે યીકામાં વિરનાયથી જતાની છે. તે કરતા નાટ્યરચના તરફ જતા એમાં પનાદારથાનકની રચના કરી છે એ વિશેષ છે. નાટકની રચનામાં કવિએ કાંઈ કાંઈ જમાએ પ્રતાકા રચાન અને વીર્યાના અંગની યોજના કરી એ નાટ્યશાસ્ત્રકર્તાઓની આદા છે. આપતા પ્રકરણના ભારિ અર્થનું મુખ્ય અન્યોક્તિ કે સામાયોક્તિથી વધું હોય ત્યારે ત્યા પતાકારથાન કહેનાય છે. નાટકમાં શુ વર્ણાશે તે નન્દામા સમાયોક્તિથી કવિએ જણાવ્યું છે માટે એને પતાકારથાન કહેનાને હરકન નથી નાન્દી થયા પછી સૂત્રધાર તથા નટનો સવાદ વર્ણવે તે દ્વારા ભારતી વૃત્તિથી પ્રસ્તાવના કરી છે.

આ પ્રસ્તાવનામાં તે ગૂજરાતી વાળીના સ દેશાની વાત આણે છે અને તેમાં જણાવે છે કે ગૂજરાતી ભાષામાં નાટકો રચાય તે બહુ સાર છે. કવિની ગૂજરાતી ભાષાની ઉન્નતિ કરવાના ઇલકાઈ જતા ઉત્સાહથી સ્વાભાવિકપણે લખાઈ ગયેલા આ લેખ જોઈને હમ જુનો કથો મુર્ગનિદાન આનંદસમુદ્રમાં નહિ ડૂબે? તથા કોયુ આ મદાકવિને ધન્યવાદ નાંદ આપે? પ્રસ્તાવના થઈ રહ્યા પછી કાંઈ ઝણુને આશરીને નટીએ માવુ એમ નાટ્ય-

શાસ્ત્રની આજ્ઞા હોવાથી એક ચતુષ્પદિકાનું ગાયન મૂક્યું છે. ચતુષ્પદિકા વગેરે નાટકનાં ગાયનોના મંથો જોડે હમણા દુર્ગોદય યદ્ય પડ્યા છે તથાપિ આ કવિએ તેનું સાક્ષં જ્ઞાન મેળવ્યું હતું એમ તેની કૃતિ પરથી માલમ પડી આવે છે. ચતુષ્પદિકાની છેવટે " ધારી ધારી યુવાગણિ ચોરે " આવું વાક્ય નહીં જોલે છે; તેજ વાક્યનો જુદો અર્થ અદભૂત કરીને રૂકિમણી પ્રવેશ કરે છે. એવી રીતે પાત્રપ્રવેશ કરાવવો તેને કથોદ્ધાત નામે પ્રતાવનાતું અંગ કહે છે. ધણી નાટક લખનારા જેમ કાંઈ પણ ચમત્કાર વિના એમજ પાત્રનો પ્રવેશ કરાવે છે તે પદ્ધતિ સંસ્કૃત નાટક લખનારાઓને માન્ય નથી. એટલા માટે કથોદ્ધાત, પ્રવૃત્તક, પ્રયોગાનિસય અને વીયાનાં તેર અંગ, એમથી કાંઈ પણ એક પ્રકારે પાત્રપ્રવેશ કરાવવો ઠીક છે અને આ કવિ તેને અનુસર્યા છે.

રૂકિમણીને આદિથી અંત સુધી પ્રેમ, ગંભીર, મોટા મનવાળી, રાજનીતિમાં કુશળ અને સ્વામિપ્રીત અત્યંત પ્રેમવાળી વર્ણી છે. કૃતવર્માને જોલાવી લાવવામાં અને પીછા ખટપટ કરવામાં તેની રાજકીય કુશળતા બતાવી આપી છે. સત્યભામા સાથેના વર્તનમાં તેની ગહાશયતા, પ્રૌઢતા અને ગંભીરતા બતાવી આપી છે તથા કૃષ્ણના મેળાપમાં તેનો સ્વદ્ભ પ્રેમ બતાવી આપ્યો છે અને વળી કૃષ્ણ માટે સત્યભામા કૃષ્ણ સાથે કનિયો કરે છે એ વાતના પ્રસંગમાં રૂકિમણીનો જે પ્રેમ કવિએ ચીતર્યો છે તે તો કાંઈ અલૌકિકજ છે ।

વિદ્યુત્ક્રોધ શો ઉપયોગ છે તે આ નાટકમાં જરાજર બતાવી આપ્યું છે. સત્યભામા સાથે લમ્હે કરવાથી મણિચોરનું આજીવન જુ સાધ જશે એમ કહી શ્રીદામો નામક નાવિકા વચ્ચેનું અનુરાગ બીજ અહીં રાખે છે. અહીં એક વાર કૃષ્ણ બોલે છે કે:—

“ સખા, કરજ ને કન્યા—”

એટલામાં રૂકિમણી આવી ચઢે છે અને કૃષ્ણનો ધરાદો સમજ જમ કરગરે મળે નહિ “ એમ કહી વાક્ય પૂરું કરેછે, પણ રૂકિમણીને માફું ન લાગે માટે કૃષ્ણ એ વાક્ય જૂદીજ રીતે પૂરું કરી એક મોઝ બોલે છે.

“ દેવિ ! કરજને કન્યા, કલકિત સદા ભણું;

યથાર્થ વદતુ મારે, ગમે તેમ તમે ગણુ !”

(ભુઓ ૫૦૪ ૩૮ મું.)

ગૂજરાતી ભાષાના નાટકમંથોમાં આવા વાક્યાતુરીના પ્રસંગ આપણને કેવલિતજ માલમ પડે છે ?

શ્રીદામો જાતનો આહીર હોવાથી કવિએ અહીં તેની આબીરી ભાષા યોગ્ય રચણે વાપરી છે, તે રમૂજ ઉપજાવે છે. સરકૂત ભાષામાં લખાપલાં નાટકોમાં સ્ત્રી, બાળક અને હલકાં પાત્રોની ભાષા પ્રાકૃત (માગધી વગેરે) રાખવામાં આવે છે. (કેમકે કયા પાત્રની કેવી ભાષા જોઈએ તે વિષે નાટ્ય-શાસ્ત્રમાં નિયમજ કરેલા હોય છે—ભુઓ સાહિત્યવર્ણન). પણ ગૂજરાતી તો સ્વતઃ પ્રાકૃત ભાષાજ છે એટલે તેમાં તેવું શું જની શકે ? તોપણ આ વિનોદી કવિએ આબીર (આહીર) પાત્રની ભાષા એવી યોજી છે કે જાણે તે જૂની ગૂજરાતી હોય ! આ જોઈને કવિના જૂની ભાષાઓના જ્ઞાન વિષે પણ આપણને આશ્ચર્ય થવા વિના રહેતું નથી.

એની પછીના પ્રવેશમાં નાગરિકા નામે નવું પાત્ર પ્રવેશ કરે છે. એ સત્યભામાની દાસી છે. એ તથા શ્રીદામો જન્મે મળીને કૃષ્ણનો સત્યભામા સાથે મેળ બેસાડી આપે છે એમ આગળ વર્ણાશે એ પછીના પ્રવેશમાં સત્યભામા તથા કૃષ્ણનો મેળાપ ન થાય માટે રૂકિમણીની તથા તેની સખી-ઓની ખટપટ વર્ણાઈ છે. એની રીતે પહેલો અંક પૂરો થાય છે.

બીજા અંકમાં સત્યભામા તથા કૃષ્ણનો સુવર્ણસરોજિકામાં મેળાપ થાયછે તથા રૂકિમણીની ખટપટથી તેમાં વિઘ્ન આવી પડે છે, એ વર્ણન છે. નારદના પ્રવેશથી આ અંક સર થાય છે. દેવાને ભોમાસુર દુઃખ દેછે એ વાત નારદ કહેતા આવે છે. આ બીજા અહીં મૂક્યું છે તેવું ફરી

ફરી એક બે વાર વચમાં કયન કરીને છેડે તેનું પરિણામ કરિ બતાવશે. એની સાંકળ એવી છે કે દેવેને હોઆસુર દુઃખ દેજે માટે તેને મારવાને કૃષ્ણની જરૂર છે; સત્યભામાની આજ્ઞા વિના તે મગય નહિ માટે સત્યભામાની જરૂર; પારિજાતક લેવાના જવાના વિના સેતુભામાનું મુદ્દમાં સાથે આવવું બને નહિ, માટે સત્યભામાની પારિજાતક માટે હક લેવાની જરૂર; અને તે કૃષ્ણની પત્ની ન હોય તો હક લઈ શકે નહિ, માટે પત્ની થવાની જરૂર; પરસ્પર અનુરાગ વગર દંપતી થવાય નહિ માટે અનુરાગ ઉત્પન્ન કરવાના સાધનોની જરૂર; અને વિદ્ય વિના અનુરાગ હટ થાય નહિ માટે રૂઠિમણીકૃત વિદ્યની પણ જરૂર. એવી રીતે પરસ્પર કાર્યકારણભાવ કવિએ આ જગતમાં એવા સાંકળ્યો છે કે અમુક ભાગ તેમણી નકામો મળીને આપણે બાદ કરવા ધારીએ તો તેમ બને એવું નથી. આ બીજા અંકમાં પહેલા અંક કરતાં અનુરાગબીજ ૨૫૭૮ વર્ણ્યાં છે માટે ૨૨૫ પણ વિશેષ છે. કવિની કવિતા તો આખા ગ્રંથમાં એવી મધુર છે કે જો તેમાંથી નમુના માટે પસંદ કરવાની જરૂર પડે તો ગંધીજી કવિતાઓ પસંદ કરવાનું મન થાય; એમ છતાં સારી માઠી ન જોતાં એકાદ બે બીજા અંકમાંથીજ આ નીચે આપી છે. કૃષ્ણ દૂર ઉભેલી સત્યભામાને જોઈને કહે છે કે:—

ગીતિ.

“ આવી મુઝા અંશુલિ, હસવી હસવી કદા મુને તડે ?

ચંદ્રી ચંદ્ર નિહાળે, ત્યાગે સવિતા યદા પડે કેડે. ”

(સત્યભામાને) સખી સાથે વાત કરતા જોઈને કૃષ્ણ કહે છે કે—

“ કેવી નીચી નમી છે, મદનસદનની કમાન શું રાજે ?

નહિ નહિ મદનશિલીમુખ, વાંકું સીધું સદાય જે ભ્રાજે. ”

અહીં કવિએ ઉત્પ્રેક્ષા અને અપહ્રાંત નામે અર્થાંત કાર, કાનિ નામે નાયિકાકંકાર અને બીજા વ્યંજનાદિ મુજો મોળ્યા છે તે ૨૫૭૮ સમગ્ર અવાજ છે. ધ્યાન.

એજ અંકમાં “ ચંદ્રને ગળદ ધાવે છે ” એમ કહીને સત્યભામાને મળવાની મુકિત કવિએ વર્ણવી છે તે પણ કવિની અદ્ભુત કલ્પનાના વખાણ કરાવે છે.

ત્રીજા અંકમાં સત્તાજિત પોતાની પુત્રી સત્યભામાને કેદ કરી બીજા કોઈ સાથે પરજાંવી દેવાનો નિશ્ચય કરે છે. તેને કેદમાં-નાગરિકા મળી

સારે માટે શ્રીદામો જ્ઞેશીયુઆનો વેષ લેઇ સત્રાજિત્ની સ્ત્રીને બોળવી કુંચી લેઇ આવી છે. નાગરિકા સત્યભામાને મળી તેની પાસેથી ચિત્રપાટી લાવે છે અને શ્રીદામાદ્વારા તે કૃષ્ણને પોહોચાડે છે. ક્ષિપ્રભૂત્રી પ્રપંચથી તે ચિત્ર છીનવી લેઇ બીજે વખતે મેળામાં સત્યભામા કૃષ્ણને ન મળે તેવી સાવધાની રાખે છે. મત્રાજિત્ અદ્દ મનનો માણુમ ચીતર્યો છે. તેની પત્નીને આધારભૂ બોળી બેરી જેવી ચીતરી છે. શ્રીદામો જ્ઞેશી થાય છે ત્યારે તેનો વિચિત્ર વેષ જોઇ છોકરાં તેને ખીજવે છે. કવિએ સ્ત્રીઓની અને છોકરાંની ભાષા યોજવામાં ઉત્તમ રમણના દેખાડી છે. એ ગોતે સંસ્કૃત-મય વખી શકતો દનો તે દેવપાત્રોની ભાષાથી વિદિન ક્યું છે અને સ્ત્રીઓ છોકરાં તથા સાધારણ લોકોની ભાષા લખી શકતો દનો તે તેમાં તેમાં પાત્રની ભાષાદ્વારા બતાવ્યું છે. નીચ પાત્રની ભાષા હીમતી વગેરેની ભાષાથી તથા કેળવણી ઉચ્ચ પાત્રોની ભાષા કૃષ્ણ વગેરેની ભાષાથી બતાવી આપી છે. વાપાનું જોડણ એ તો પ્રેમાનંદની પ્રતિજ્ઞાજ દત્તી એટલે તે વિષે એનામાં કાષ્ઠ કહેવા જેવું હોયજ શાનું ?

ચોથા અંકમાં પદ્મપરાગોદ્ધાનના મેળાની વાન આવે છે. એ એક વાર્ષિક મહોત્સવ છે અને તેમાં સહુ જાણે રામસાથી જવું એવો ઠરાવ છે. સત્યભામા ત્યાં જવાની તો ખરી, પણ કૃષ્ણનો અને તેનો મેળાપ ન થવા દેવા ક્ષિપ્રભૂત્રી સજ્જત મુક્તિ કરે છે. સત્યભામાના ઉમેદવારોને તે પાણી ચઢાવી મૂકે છે તથા પોતાની દારીઓને પણ માથવવા તૈયાર રાખે છે. એમ છતાં એક અજાણજા જેવી મુક્તિથી કૃષ્ણનો તેની સાથે મેળાપ થાય છે. વાધ આવ્યાની જૂમ મેળામાં ઉડે છે અને તે બેગી સત્યભામાને સાચવનારા શર-વીરોની કળેતી પણ ઉડે છે. સત્યભામા કૃષ્ણને આવી મળે છે અને નારદ આવી તેમને પરજાવી દે છે. નારદે આ વખતે આવવાનું છે તે વિષે ખીજા અંકમાંજ કવિએ આગમચથી શ્રીદામાને તેવું વરદાન નારદ પામે અપાવી મૂક્યું હતું. આ અંકમાં કૃતવર્મા, ચતુર્ધનવા, બળરામ, સાલકિ, દેવકા વગેરે પાત્રોના સ્વરૂપ વધાવત્ ચીતર્યા છે.

એક રીતે જોનાં અર્દો ન દિકા મમાસ થાય છે કેમકે નાટિકામાં જોઇના ચાર અંક પૂર્ણ થાય છે તથા અનરાગનીજનું કૃષ્ણ પણ મળી ચૂકે છે. વળી આટલામાંજ પાંચ સંધિઓ પણ વર્ણાદિ જાય છે એમ છતાં કાં તો તેને નાટકની પેટું સમાપ્ત કરવાને, અથવા સત્યભામાનો રોષ ઉત્પન્ન કરી તે દેખાડવાને અથવા અનેક સ્ત્રીઓનું કેવું દુઃખ છે તે બતાવી આપવાને કે

ગમે તે કારણથી કવિએ વસ્તુને લંબાવી છે. એ લંબાવવાનો વિચાર કવિને પાછળથી નથી થયો. પણ નાટક શરૂ કરતાં પહેલાંજ તેણે આવી બેવડી રચના કરવાનું ધાર્યું છે, એમ તો ખીજા અંકમાં નારદનો પ્રવેશ મૂકીનેજ ખતાલ્યું છે.

પાંચમા અંકમાં એક " અદિતિકુંડલાદરણ " નામે ગર્ભાંક મૂક્યો છે. જ્ને કવિને જરૂર લાગે તો નાટકના પાછલા અંકોમાં કવિ ગર્ભાંક મૂકી શકે, એવો નાટ્યશાસ્ત્રનો નિયમ છે. એ નિયમને અનુમરીનેજ ઉત્તરરામચરિત, અને પ્રિયદર્શિકા વગેરેમાં તે તે કવિઓએ ગર્ભાંક દાખલ કર્યો છે. આ ગર્ભાંકમાં કૃષ્ણદેવ, રૂકિમણી, સત્યભામા વગેરે સભાસદો યાય છે અને તેમના આગળ દેવતાઓ આ નાટક જાજની જતાવે છે. પ્રથમ સૂત્રધાર પ્રવેશ કરી નાટકકર્તા બૃહસ્પતિનું નામ કથન કરીને કયોદ્ધાત રૂપ પ્રસ્તાવનાનું ગાયન કરી ખીજરથાપન રૂપ રમપ્રશસ્તિ કરેછે, અને દિતિ તેને આકાશવાણી માનીને પ્રવેશ કરે છે. દિતિ પોતાની સપત્ની અદિતિ પાસે કુંડળા માગવા જાય છે, તે આપતી નથી તેથી દિતિ પોતાના અસુરપુત્ર હોમાસુરને બોલાવી બળાકારે કુંડળા લેઈ લે છે. આ જાણી અદિતિના પુત્રો ઈર્ષ વગેરે દેવો સુદ્ધ કરવા આવે છે તેમને મારી કાઢી હોમાસુર દેવનું રાજ્ય જીતી લે છે અને દેવોને મદામદા પીડા કરે છે. આ નાટક જોઈ કશ્ચરસથી આર્દ્ર માનસવાળાં સત્યભામા વગેરે દેવોને સાદાય કરવા કૃષ્ણની પ્રાર્થના કરેછે.

ગર્ભાંક પૂરો થઇ ગયા પછી રાધાનો સંદેશો કૃષ્ણ વાંચે છે. કવિએ આ પ્રવેશ મૂકી ખતાવી આપ્યું છે કે કૃષ્ણ બહુ નાપિકાઓમાં સામાન પ્રીતિવાળા નાથક હતા કેમકે રાધાનું રમણુ થવાથી કૃષ્ણ કહે છે કે—

ગીતિ.

“ અનુદિન અજયા ધારી, મારા ઉપર અખંડ આરાધી;
પત્નિની સવિતા પ્રત્યે, નિઃસ્નેહી છે પ્રચંડ આ રાધી !”

(ભુઆ પૃષ્ઠ ૨૦૫).

આ પછી સત્યભામાના રોપનું ખીજ રોપાય છે. નારદ એક દૃશ્ય કૃષ્ણને આપી જાય છે અને તે સાથે લેઈ સત્યભામાને મંદિર જવા કૃષ્ણ નીકળે છે એટલામાં નારદે ખબર આપેલી હોવાથી રૂકિમણી કૃષ્ણને પોતાને ઘેર તેડી જઈ યુક્તિપૂર્વક તે યૂન કૃષ્ણ પાસે પોતાના એટલામાં ગુંથાવે છે. કવિએ અહીં પવિત્ર સ્ત્રીચરિત્રનો ઉત્તમ ચિતાર આપ્યો છે. આ વાતની ખબર નારદ સત્યભામાને પણ આપે છે તેથી તે છાનીમાની જોઈ અપ છે

અને તેને રીસનું કારણ મંગતા ધીજવાઈ જઈ ઘેર જાય છે. સત્યજામાનો ખરેખરો રોષ અંદીર્યાં આરંભાય છે. ' .

છઠ્ઠા અંકમાં આ રોષને ખરેખરો પ્રગટ કર્યો છે. બે સ્ત્રીઓના ધણીનો દુઃખકારક જન્મારો કવિએ અહીં એવો તો હુમેતુજ ચીતર્યો છે કે સંસારનું કોઈ સુંદર ચિત્ર જાણે તેણે અક્ષરદ્વારા ચીતર્યું હોય ! સ્ત્રીઓનાં રીમનાં વાક્યો, કૃષ્ણ જેવા નાયકનાં તેને સમજાવવાનાં બહાના અને જોડ્યોની લડાઈ, એ પ્રસંગ વર્ણન તો તેણે દૃઢ વાળા છે ! આટલું જતાં પણ કવિએ જે હિંમત ધારેલા સંબંધમાં આ વર્ણન છે તેની ઉત્તમતાને સમાર પણ ખામી નથી આવવા દીધી એ તેની ચતુરાઈ છે ! આ જગોએ અમારાથી કશા વિના રહેવાનું નથી કે જો કોઈને કવિ થવાની ઇચ્છા હોય તો તેણે પ્રેમાનંદના જેવી રસયુતા આસ્થા પછીજ તેવી ઇચ્છા કરવી; અન્યથા તે પોતાનાં કાગમા ગોચરું ખાધા વિના રહેશે નહિ ! આ અંકમાં “ રાયદશિકા ” નામ અન્યથે કર્યું છે ! નારદની આ કાગમાં ખટપટ વિશેષ વર્ણવેલ અને લોકોમાં જોને મારે નારદ પ્રખ્યાત છે તેનો અર્થ કવિએ સારો ઉપયોગ કરી લીધો, આ પ્રસંગમાં સત્યજામા મુગ્ધા હોવાથી અને માનમાં મૂઢ હોવાથી કૃષ્ણના વાક્યપ્રત્યમાં ફરીને છેતરાવાની ભૂલો પર આવે છે. કૃષ્ણ તેને કહે છે, કે—

“ પ્રિયા ! હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે નારદમહર્ષિએ મને બે પુષ્પ આપ્યાંતાં, તેમાંનું એક મેં એને આપ્યું અને બીજું તારે કાળે રાખી મૂક્યું છું. આવા કુલ્યક કુમુદને કાળે તે આવા અપકુમુદન જેવા દેહને તારા વિના કાણ કરેમાવી દે ! ”

“ સત્યજામા—આર્યપુત્ર ! જોજો મને ઇચ્છતા હો ! મેં એનું સાંભળ્યુંતું કે નારદમુનિએ એકજ પુષ્પ તમને આપ્યુંતું. ‘ મુઓ વર ને બળી જાન. પ્રભુ ! મને તો મરવાજી લો. મારે શા સુખ ઉપર છત્રવું ? પણ હાં હાં જો તમારી કને કૂવ હવું તો તમે મને આટલો ક કાસ શા કાળે કરાવ્યો ! તમારી વાદાવીને તમે ખુશીથી આપો અને અમને આટલો ક કાસ કરાવો ! મહારાજ, મારે તો એ કૂવ નથી જોઈતું. ”

આ કેવાં સુંદર વાવવ્વજનાવાગાં વાક્યો છે ! આ વાક્યો શું ખતાવે છે ? ‘ જોજો મને ઇચ્છતા હો ’ એથી એનું માનમાં મૂકપણ અને મુગ્ધાપણ નથી વ્યગિત થતું ? ‘ પણ હાં હાં ’ ઇતિ ઉપરથી સ્ત્રીઓન સાધારણ માનના પ્રસંગે કારણ મોઢવાની દેડ શું વ્યગિત નથી થતી !

આતો હજી રોપદર્શનનો આરંભ છે; તેની પરિસીમા તો અંધમાં જ જોઈ શકાય નથી. પછી પારિજાતકનું આપ્તું જલ આણી આપવાની કૃષ્ણની કથુવાત સાથે સત્યલાભાના રોપદર્શનનો પ્રસંગ પૂરો થાય છે.

સાતમા અંકના આરંભમાં રંભાતિલોત્તમાના પ્રવેશનો વિષ્કંભક કરીને જોમાસુરવધની વાત કહી દીધી છે, કેમકે રંગભૂમિ પર વધ, યુદ્ધ વગેરે દેખાડવાની નાટ્યશાસ્ત્રમાં મના છે. કૃષ્ણ સ્વર્ગમાં જઈ પારિજાત લાવે છે અને સત્યલાભાને પ્રસન્ન કરે છે એટલી વાત વર્ણવવાની સાથે સાતમો અંક અને નાટક સંપૂર્ણ થાય છે.

આ નાટકનું અવલોકન આપણને શું જતાવી આપે છે ? તે આપણને કવિની અદ્ભુત કવિત્વશક્તિ, તેનું સંસ્કૃત સાહિત્યશાસ્ત્રનું ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન, તેની ગૂજરાતી ભાષાને ખીલવવાની ઉત્કંઠા, તેનું નાટ્યશાસ્ત્રને અનુસરતાં ગાયનોનું જ્ઞાન, તેની સસારવ્યવહારની જિંડી, માફિતી, તેનું ગૂજરાતી ભાષાનું જોડોણું શબ્દજ્ઞાન, ગૂજરાતી ભાષાના રૂઢ વાક્યો અને ખૂબીઓનું સરસ જ્ઞાન. યુવા-જાળક-વૃદ્ધ-માતા-પુત્ર-પતિ-પત્ની વગેરેના સંબંધનું તથા સ્વભાવનું—અને ટુંકમાં જનસ્વભાવનું તેનું સૂક્ષ્મ અવલોકન અને માનસિક ભાવોની વાણી દ્વારા વર્ણનછટા, એ વગેરે જતાવી આપે છે. ત્રેમાનંદ મહાકવિ ! તમને પ્રજ્ઞામ છે !

નાટકની વસ્તુસંકળના તથા નાટકની રચના આપણે જોઈ અને પ્રસન્ન પણ થયા. ખીજું હવે નાટકના સંબંધમાં શું જોવાનું છે ? “ચક્તુ નેતા રસસ્તેષા ભેદકઃ” વસ્તુ નાપક અને રસ, એ નાટકોના જૂઠા જૂઠા ભેદ થવાનું કારણ છે. “સારે અંગી રસ આમાં માનવિપ્રલંભસંગાર છે. પ્રથમ અવધુ પૂર્વરાગ, પછી દર્શન પૂર્વરાગ, પછી સંભોગ-સુગાર અને પછી માનવિપ્રલંભસુગાર આપણે જોમા અનુક્રમે નેતા આભ્યા છીએ. જો વિષે બારીકાથી નિરીક્ષણ કરવા બેસતા વિસ્તાર થાય એમ છે માટે તે રસજોને માટે રહેવા દેઈએ છીએ.

આ નાટકમાં હાલના નાટકની પેઠે સરઆતમાં બધાં પાત્ર ગણાવ્યાં નથી, પ્રવેશ જૂદા પાડ્યા નથી અને સ્થળ જતાવ્યાં નથી. પ્રવેશ જૂદા પાડવાની પદ્ધતિ આજે નાટકના મધ્યે ઉપરથી ચલેલી છે; સંસ્કૃત નાટક-મધ્યોમાં તેમ હોતું નથી તેથી આ કવિએ પણ તેજ મધ્યોને અનુસરીને

પ્રવેશ જૂદા પેડ્યા નથી. કવિના લખેલા અંતમાં ફેરફાર ન કરવાના હેતુથી તથા એ જાણવું સહેલું છે એમ ધારી અમે પણ છે તેમજ જાણ્યું છે. તથાપિ આ પ્રસંગને લેઈને એક બાજતનો વિચાર ઉત્પન્ન થઈ આવે છે, તે એ કે આ નાટકને રંગભૂમિ ઉપર બજવી જતાવવું હોય તો આગને આમજ બજવી જતાવાય કે એમાં કાંઈ ફેરફાર કરવો પડે ? નાટકમાં તો અવગત, કાંઈ ફેરફાર નજ કરવો પડે પણ તેના પ્રવેશ મુદ્દર કરી સ્થળ અને દેખાવ નક્કી કરવા પડે. આ નાટકમાં પહેલા અંકમાં રસ્તો અને મહેલ એ રીતે અનુક્રમે પાંચ દેખાવ છે અને તેથી થોડી મહેનતે દરકોઈ નાટકવાળો તે દેખાવ આપી શકે. બીજા અંકમાં પણ એવી જ રીતે છે. દાસના નાટકવાળા જે દેખાવ જતાવવા તજનીજ કરે છે, તે બધા થઈ શકે એવા હેતુથી તો નાટક લખનાર નાટક લખેજ નહિ તથાપિ ઉત્તમ નાટક લખનારાઓમાં તેટલી પણ ખામી આ જોવા જોવા નથી; અને તે પ્રમાણે પ્રેમાનંદ કવિએ આજથી લગભગ જમી વરસ પહેલાં લખેલા નાટકમાં આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને થયું આશ્ચર્ય લાગે છે. શ્રી. દર્શ જેવો કવિ જેણે નામાનંદ, રત્નાવલિ અને પ્રિયદર્શિકા જેવાં પ્રસિદ્ધ નાટક લખ્યાં છે તેણે જે સાવધાની પોતાની પ્રિયદર્શિકાનાટિકામાં રાખી નથી, તે સાવધાની આ કવિએ રાખી છે એમ જાણીને આપણને પ્રેમાનંદને અભિનંદન આપતાં દર્ષ થાય છે. પ્રિયદર્શિકામાં ચાર અંક છે અને લગભગ પ્રવેશ પણ તેટલાજ કે એકાદ વધારે હશે; એટલે આખો અંક તે એકજ પ્રવેશ ત્રાગ્ન અંકમાં ગર્ભાંક છે લાંબો ગરબડ થઈ ગયું છે ॥ એક પાત્ર પ્રથમ પ્રવેશ કરીને એકાદ ખૂશમાં બિંબુ થઈ રહે અને ટેટવીક વાર તેનો વારો આવે ત્યારે આગળ આવીને બોલવા લાગે ! દેખાવ એવા આપ્યા છે કે બીજો અંક જે જગોએ પૂરો થાય, તેજ જગોએ ત્રાગ્ને અંક શરૂ થાય એટલે મહાજનનિકા (Drop) ઉપજ્યા પછી પણ તેનો તેજ દેખાવ નજરે પડે ! અર્થાત્ તેણે સ્થળસંકળના (Unity of place) ની દરકાર રાખી હોય તેમ જણાતું નથી. પ્રેમાનંદે તે જૂન નથી કરી એ જોવાને નાટક પ્રવક્ષજ છે. કાળસંકળના (Unity of time) એ બીજી વાત કવિએ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. અને આ કવિએ તે વાત કેવી ધ્યાનમાં રાખી છે તે આ નાટકના અંક કેવે પ્રકારે પૂરા થાય છે તે

જોવાથી ધ્યાનમાં આવશે. અમે વિસ્તારથી તે જતાવત મધ્ય વિવેચન બહુ લાંબું થઇ ગયું છે માટે અટકીએ છીએ.

આ નાટકનું વસ્તુ તો પાછળ કહ્યું છે તેમ બહુ જાણે એ તિહાસિક (ભાગવત વગેરેમાંથી લીધેલું) છે તથાપિ તેમાં કેટલુંક કવિકલ્પિત પણ છે અને એજ કારણથી અમે તેને નાટિકા કહીએ; એમ જતાં પણ કવિએ તો તેને સાત અંકનું ઐતિહાસિક વસ્તુનું નાટકજ લખ્યું છે એમાં તો સંશય નથી. રતનાવસિ, માલવિકાગ્નિમિત્ર અને પ્રિયર્શિકાની સાથે આ નાટકની રચના મળતી આવે છે અને વિશેષે કુચીને પહેલાં એની સાથે વિશેષ મળતી આવે છે. રતનાવસિ તો જાણે માલવિકાગ્નિમિત્રને પગલે પગલે ચાલીને ન લખ્યું હોય તેવુંજ છે. બન્નેમાં રાજકન્યાઓ વગર ઝોળખાણુ આપ્યે ગમના અંતઃપુરમાં રહે છે બન્નેમાં રાજા તેમના ઉપર જાનો અનુગમ કરે છે; બન્નેમાં મુખ્ય દેવીથી રાજા ભય પામે છે; બન્નેમાં ચિત્રપાટીનો પ્રસંગથી વાત દેવીને જાહેર પડી જાય છે; બન્નેમાં વિદ્યુતની ગદ્ગદતથી નાયકની ભુક્તિ બદલાઇ જાય છે; બન્નેમાં નાયિકાને મુખ્ય દેવી કેદ કરે છે; બન્નેમાં ગદ્ગદના પ્રસંગથી તેને છાડવામાં આવે છે; બન્નેમાં તે મુખ્ય દેવીની સગીઓ નીકળે છે; બન્નેમાં તે નાયકને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રિયર્શિકામાં ચિત્રપાટીનો પ્રસંગ નથો પણ તે કેકાણે ગર્ભાંકથી વાત જાહેરમાં આણી છે. આપણા નાટકમાં રાજકન્યા ઝોળખાણુવાળી છે અને તે અંતઃપુરમાં રહેતી નથી. જાનો અનુગમ, મુખ્ય દેવીનો ભય, ચિત્રપાટીના પ્રસંગથી વાત પકડાઇ જવી, એ તો આમાં પણ છે. અહીં વિદ્યુતની ગદ્ગદ વર્ણન નથો. પણ મુખ્ય દેવીની કેદમાં તો ઘોડીવાર નાયિકાને ગાળી છે અને ગદ્ગદના પ્રસંગથી તેને છાડવી પણ છે. આમાં તે મુખ્ય દેવીની સગી નીકળતી નથી. સંસ્કૃત મધ્ય નાટકોની રચના સાથે આ નાટકનો મુકાબલો ઉપર કરી જતાંએ છે, તેમાં કવિએ કયા નાટકમાં વિશેષ ચમત્કૃતિ આણી છે તેના નિર્ણય કરવાનું અમે રસમં વાચક વર્ગને સ્વાધીન કરીએ છીએ.

છેવટ બે જોત ભાષા સંબંધી અધિક કહેવાના જાણી રહે છે. ઉત્તમ મૂળદાતી કથી તે વિષે ચારેવારે વાવિવાદ ચાલે છે. સખદની જોડણી અને તેના ઉચ્ચાર કેવા કરવા તે વિષે બહુ મતભેદ છે. જૂની કવિતાનકે ભાષાની રચના અને જોડણીનો નિર્ણય મધ્ય સકનો નથી કેમકે તેમાં એ વિષેના

નિપત્ત સમવાયના હોતા નથી. વિદ્વાનથી લખાવવા જૂના ગદ્યગ્રંથ કવચિત્તજ દ્વારા લાગે છે. કવીશ્વર પ્રેમાનંદે નાટકો લખ્યાં છે તે વડે ભાષા ઉપર ધગો પ્રકાશ પડી શકે એમ છે. મધ્યપ્રદેશના શહેરોમાં વસતા હિંચ વર્ણના અને ખાસ કરીને વિદ્વાન લોકો જે ભાષા વાપરે તે ઉત્તમ કહેવાય. સર્વદેશી વિદ્યાવર્ધ પ્રેમાનંદની ભાષા ઉત્તમ ગણી શકાય. કૃષ્ણ જેવા સુખાનને મુખે જે ભાષા પ્રેમાનંદે બોલાવી છે, તે ઉચ્ચ જનની ગૂજરાતી છે. પ્રેમાનંદના વખતમાં હિંચ વર્ણની ધરમથુ અને દલકા વર્ણની ભાષા કેવી દશે તે આ નાટક બતાવી આપે છે. એથી એમ પણ જણાય છે કે તે વખતની ભાષા હાલ ચાલતી ગૂજરાતીને મળતી છે. પ્રેમાનંદને સ્વદેશે લખાવેલી એક પણ ગ્રંથ મળી શકતી નથી, એ ખટુ ખેદકારક છે. એની પ્રત મળી હોત તો રચનાને જોડણીનું ભલી રીતે અનુકરણ કરી શકાત. એમ છતાં જે પ્રત ઉપરથી ઉતારો કરવામાં આવ્યો છે, તે પ્રેમાનંદના સિષ્ય વીરજીને દાથે લખાયેલો છે. પ્રેમાનંદની દગાતીમાંજ તેમના વિદ્વાન સિષ્યે પ્રત ઉતારી છે તેથી તે ઉપર પણ ધણે દરજ્જે આધાર રાખી શકાય. જ્યાં અમને કેવળ અશુદ્ધતા લાગી ત્યાંજ ફેરફાર કર્યો છે એટલે જનતા સુધી અમે અસહને વળગી રહ્યા છીએ. વાતચિતમાં વપરાતી ભાષા ખાસ કરીને નાટક જેવા ગ્રંથ વડે માલમ પડી જાય છે. જસેં વર્ષની અંદર ગૂજરાતી ભાષામાં કાંઈ ફેર મડે નથી, એ આશ્ચર્યજેવું છે. એની પહેલાંની જસેં વર્ષની ભાષામાં જે મોટો અંતર ખાતાવવામાં આવે છે તે આથી શક મડતો લાગે છે. જો લોકોની લેખનપદ્ધતિ કે મારવાડી કે વા જૂની ગૂજરાતી કે વા પ્રાકૃતની ભાષા વડે તે વખતમાં લખાવનાં પુસ્તકોની ભાષા ધણી ફેરકવાળી થઈ દશે; પરંતુ તે વખતે લોકોમાં બોલાતી લખાતી ભાષા ને નહિ દશે એમ અનુમાન થાય છે.

કાંટાવાળાનાં પુસ્તકો.

૧ નાત સુધારો (મળતી નથી)	...	...	...	...	૦-૨-૦
૨ નીતિ અને લૌકિક (ધર્મ મળતી નથી)	...	...	...	...	૦-૨-૦
૩ નીતિ ધર્મ	...	...	...	...	૦-૩-૩
૪ પાણીપત અથવા કુરુક્ષેત્ર	...	...	...	...	૦-૪-૦
૫ દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન ભાગ ૧	...	...	...	...	૦-૪-૦
એજન	ભાગ ૨	...	...	...	૦-૬-૦
૭ મહીસુરની મુસાફરી...	...	...	...	...	૦-૪-૦
૮ ભૂતળ વિદ્યા	...	...	...	...	૦-૫-૦
૯ બે બેઢેનો	...	...	...	...	૦-૮-૦
૧૦ આ ઘેરી નમરીનો અર્ધવસેન	...	...	...	...	૦-૧૨-૦.
૧૧ સ સાર સુધારો	...	...	...	...	૨-૪-૦
૧૨ કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કળા ભાગ ૧	...	...	...	...	૨-૦-૦
૧૩ એજન	ભાગ ૨	...	...	...	૨-૦-૦
૧૪ લઘુ વ્યાકરણ	}	વટોદરાના કેળવણી ખાતાની માલકી.			
૧૫ મોટું વ્યાકરણ					
૧૬ અ કમણિત ભાગ ૧					
૧૭ અ કમણિત ભાગ ૨					
૧૮ લેખ પદ્ધતિ	}	અ મેજી શાળાના કેળવણી ખાતા મટિ લા. ઉ અને દ દ મળીને લખેલા.			
૧૯ નામાની પદ્ધતિ					
૨૦ બાળાશાસ્ત્ર-માળા પુસ્તક ૧	}	વટોદરા કેળવણી ખાતાની માલકી.			
૨૧ " પુસ્તક ૨					
૨૨ " પુસ્તક ૩					
૨૩ પ્રાચીન કાવ્યના છંદો અંગે (ના. પૂ અને દ દ દીક્ષાસાહે પ્રસિદ્ધકર્તા)					
૨૪ પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિક (દાવ બ ધ છે) એજન					
૨૫ થી ૫૬ પ્રાચીન કાવ્ય માળાનું ૩૫ અંગે એજન માલકી કમીટીની.					
૨૭ રાણી રૂપસુંદરી પ્રસિદ્ધકર્તા મુગાલદાસ ગોહળદાસ. અમદાવાદ					
૨૮ સ્ત્રીબલના હર્ષભવ વટોદરા કેળવણી ખાતા તરફથી.					
૨૯ કન્યા વાચનમાળા ભાગ ૧	}	મુળહના કેળવણી ખાતાની માલકી.			
૩૦ એજન					
૩૧ એજન					
૩૨ એજન	ભાગ ૨				
૩૩ એજન	ભાગ ૩				
૩૫ આવજનનું ઉદ્ભવકૃત રામાયણ ગુ બ સોસાયટી તરફથી.					

દીપ-પહેલા ૧૩ પુસ્તકો કર્તા તરફથી, અને એન એમ ત્રિપાઠીની
૬૫ની હાલનાદેવી દોહ, મુળદર્ તરફથી મળેલે ભૂતજ વિદ્યા વટોદરા
વધા અ મેજી શાળાની શાળાઓમાં વાહે

જાહેરખબર.

પ્રાચીનકાવ્યમાળાના ત્રયો મળતા નથી, તેથી તે જાધા ફરીથી છપાવવાનો હક્ક ચોકસ સરતોએ અમે મેળવ્યો છે. તેમાંથી પ્રથમ રોષદર્શિકા નાટક કિંમત ઘટાડીને જાહાર પાડ્યું છે. ત્યાર પછી જીજ્ઞાસા નાટક પણ પ્રમાણમાં કિંમત ઘટાડીને જાહાર પાડવામાં આવશે માટે, તેને આશ્રય આપવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે. જીજ્ઞાસા નાટકો વેહેલાં પ્રસિદ્ધ થશે માટે નીચેને સરનામેથી મંગાવી લેવાં.

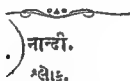
રમાણુ અને કંપની.

c/o વીરક્ષેત્ર પ્રેસ—વડોદરા.

શ્રીજગદીશ્વરાયનમ ॥

મહાકવિ પ્રેમાનંદકૃત

રોષદર્શિકાસત્યભામાર્યાન.

નાન્દી.

શ્લોક.

અર્થે લેઈ શિવાને, શિવ મુ- મનથી, મોહમગ્ને રજા તા,
અવે ત્યા સજીવરતે, ત્રિય નર નિગ્યા, ભૂર્ગો અર્પા ગયા તા
તેમા ની અ પ ભોગે, પ્રથમ શિર ધરી, પાર્વતીને કહ્યું હ્યો
ગ ગા પેલી સતીથી, મહાશ નન કર, ભોગ મુ આ રત્યુ, ઘો ૧

સ્તોત્ર

મ્યા પ્રેમાનંદકેરી સર ૧ રસભરી મુદ મળીર વાણી
મ્યા અંગોપાગસંધિઅધિત મુવતી નાટ્યવસ્તુ અભાણી
તોભે શ્રીકૃષ્ણકેરી અપરિમિત રૂપાપાતતા પામી પામી,
વ્યાખ્યા તેની કરે હુ વિષુધ બલતાપ્ત આ આ શિર નામી ૧

ઈદ્રવલ

સ્વર્ગ સદયા વાસવર્ગે સામા આવી મનાવી સર્ખો સત્યભામ,
શ્રીકૃષ્ણકેરી શુભ નામનાએ, સર્વેની રૂપે મનકામનાએ ૨

ગીતિ

ભોમ અનાદિ નાટક નમ્વરનો વેર ભેગને ધારી,
આદિ નાટકકર્તા ભક્તમુનિને પ્રણામ છે મારે ૩

દોહરો

પ્રેમાન મંદિરે ૧૧ શિકાખ્યાન.
નાટકરૂપે રિઅર્જુ કરે તેનુ વ્યાખ્યાન ૪

ન ઘાડઠ વને ગયાજ વિજયા લાગ્યા, કહે, શે દૂધ ?

અર્પી સર્વ સતી સખી ચિવ ક્રે, તે પા મા હુ લૂથ

૨

૨ અપિય—વળી સસ્ત્રુત નાટકેના ત્રયેમા એ પ્રયોગ લખ્યા પછી બીજો શ્લોક લખતા પહેલાં “અપિય” એ પ્રમાણે લખવાનો સમ્પ્રદાય છે તે પ્રમાણે પ્રેમા નદે પણ સસ્ત્રુતમાજ લખ્યું જણાય છે શ્લોક—સાર્વલોકીકૃતિ અથા ઇ—નાન્દીના પહેલા પ્રયોગમા સતીની રીસ વર્ણવીને આ શ્લોકમા શકરે તેને મનાવવાનું વર્ણન કર્યું છે એવો પ્રત્યક્ષ પ્રશ્ન (શિવ) સતીને આજો મણમણિ (સાજાગ નમસ્કાર કરીને) મનાવે છે, પણ સતી માનતી નથી અને કહે છે કે હે વિશ્વ (સમર્થ પતિ) ના ના ના, હું મ્હાપિ વિજયા (ભાગ) નવ ગ્રહ—નહિ લેક (નહિ લેવાને કદ નિશ્ચય ખતાવવાને ત્રણ વાર ‘ના’ કહેતી છે) શું મને ગગા જાણીકે? અર્થાત્ હું ગગા મરતા બેઠા હું નાશદ ઇ—શિવ ન ધણદ (નની હપર આરદ) થયા—પોહિયા હપર બેઠા, વનમા ગયા અને ત્યાથી નની નિજ્ય લાખ્યા, પછી તે સતીને મહેવા લાગ્યા કે હવે તું શે દૂધ ?—હવે તારે રીસાવાનું કાંઈ કારણ છે? એમ કરીને સર્વ વિજયા સતીને અર્પિને જે તેને સુખી કરે છે તે શિવના પાંખા હુ લૂથ હુ—લોખાહ હુ અર્થાત્ તેને હું પ્રણામ કરું આઠી શિવના પાંખા લોખાવા રૂપ નમસ્કાર કરો છે તે નાટકની નિર્વિખતાને અર્થે છે અથવા શકરના વર્ણનદ્વારા વસ્તુનિર્દેશ પણ તે વિષે ભક્ત કહે છે કે “આશાનંમસ્તિક્યારૂપ” “આશીર્વાદ કે નમસ્કારાત્મક નાન્દી કરવી બાસવિ પણ કહે છે કે “આશાનંમસ્તિક્યાવસ્તુ —” આશીર્વાદ નમસ્કાર કે વસ્તુનિર્દેશાત્ નાન્દી કરવી નાન્દીના બન્ને શ્લોકમા કવિએ સઘળી રીતિ એમા ઉત્તમ એવી વૈદર્ભી રીતિની પાડી રચના કરી છે વૈદર્ભી રીતિનું લખાણ વાંચને કહ્યું છે કે—

“ભસ્પૃષ્ઠા દાપમાત્રાતિ સમગ્રગુણુકિતા ।

વિપચાસ્ત્વરસૌમગ્યા વૈદર્ભીતોતિરિચ્યત ॥”

“જે કાન્યક્યનામા હોય તેણે નહિ તથા સરના પ્રકારના ગુણથી જે ગુણની હોય, તેમ જે વીજુના સ્વરમા સારી રીતે ઉતરી શકે, તેને વૈદર્ભી રીતિ કહેવા જોઈએ, પ્રસાદ, શ્રેય, સમતા સમાધિ, માધુર્ય, વગેરે ગુણો ચક્રાંગના કહેલા છે તેમા કહે છે કે ‘મોટા અર્થનો દુકામ સમાનેશ કરના રૂપ અર્થની પ્રૌઢીને જોઈ નામે ગુણ કહે છે આઠી સતી અને મિત્રના પ્રમગ્નુ દુકામા કથન કરુંછે આજે જોઈ નામે ગુણ છે “સન્નતીય શબ્દોના સુખાવહ બધને શ્રેય મહે છે” આઠી પણ “શિવાને, શિવ, મુદ, મનથી મોહ મને, પ્રથમ પાર્વતી અર્પી વગેરે સન્નતીય શબ્દોની રચના સુખાવહ છે આજે શ્લેષ ગુણ છે અ પ સમાપનાના શબ્દોની રચનાને સમતા મહે છે તે આઠી છે, માટે સમતા ગુણ છે એજ પ્રમાણે બીજા પણ ગણે આ કવિતામા છે

(નાન્યન્તે)

સૂત્ર ચાર—(નેપથ્યાભિપ્રુષ્ણ નિદાશી) અતઃ વિસ્તારનુ પ્રયોગન
શુ ૧ માગિ ૧ । આ મગ આ ૧ (અ)

તે તેના ભવનારને જાણ્યો, અર્થા વિસ્તારમયથી જવા ગુણોના લક્ષણ અને સમજન
કર્તુ નથી. આ અર્થમાં તથા સાદૃશ્યવિહીનિતિ રૂપ સિદ્ધાન્ત નાવાને અનુકૂળ પડે એવા છે
નાદે ચંદર્ભોરીતિ ॥ એમ જાણુઃ ' જગા ૧ ૧, પ્રત્યક્ષ, પેત્રે, પ્રત્યક્ષ, મની
શુભ, ' દિવ્યદિમા એકલ રચનાના અર્થની પુનરાવર્તિતિ થઈ ॥ મારે શુદ્ધપ્રમાસ
નામે ૧ જ્ઞાતકાર વિશ્વનાથ એ, છે ૨—

(હવે એટલું) વિસ્તારનું પ્રયોજન શું રૂં વધારે મોટી નાન્દી કરવાની રીત રહે છે ? મારિય—નહ. આ મગ—આ ગમ—આ તરફ નાન્દીનું લક્ષણ પાછળ કહેવામાં આવ્યું છે ભરતકૃત નાટ્યગાત્રના પેહેના આ યાત્રમાં લખેલ છે—

“પૂર્વ કૃતા મયાનાન્દી આશીર્વચનસયુતા ।

અષ્ટાગપદસયુક્તા પ્રશસ્તા વેદસમતા ॥”

“પ્રથમ મે આશીર્વચન સયુક્ત, પ્રશસ્ત અને વેદના પ્રમાણવાળી આઠ પદની નાન્દી કરી હતી ’ વળી પાંચમા અધ્યાયમાં લખેલ છે,—

“સૂત્રધાર પઠેન્નાન્દી મધ્યમ સ્વરમાગ્રિત ।

નાન્દીપદોદ્ગાદશમિ રષ્ટાભિર્વાપ્યલકૃતામ્ ॥”

“સૂત્રધારે મધ્યમસ્વરનો આશ્રય કરીને નાન્દી જોત્યી તે નાન્દી બાર કે આઠ પદવાળી જોઈએ તથા બીજા કારણને જોઈએ ’ અહીં બાર પદ કહેવા છે તે ઉપરથી એમ સમજવું કે ત્રણ તાલવાળી નાન્દી હોય તો ત્રણ પદવાળી, છ પદવાળી કે બાર પદવાળી કરવી, અને ચાર તાલવાળી હોય તો ચાર પદવાળી, આઠ પદવાળી કે સોળ પદવાળી કરવી એવોકના અવધવને, વિભક્ત્યત રાખેને, શ્લોકના અર્થોદાસને કે અવાતર વાક્યોને, પદ નામ આપેલું છે એ વિષે નાટ્યમટીપમાં કહેલ છે—

“શ્લોકપાદ પદ કેચિત્ સુપ્તિદતમયાપરે ।

પરેવાતરવાક્યૈકસ્વરૂપ પદમૂર્ચિરે ॥”

અર્થ ઉપર શ્લોકો તેમ જ શ્લોકના અર્થોદાસને પદ કહેવું, એ મતે આ અષ્ટપદા નાન્દી છે વળી સમ્બંધાત્મક ગાયનના ચાર તાલથી ગવાય છે માટે ચાર પદવાળી, આઠ પદવાળી કે સોળ પદવાળી નાન્દી થવી જોઈએ માટે જો શ્લોકના મુખ્ય યતિ મુખી અવાતર વાક્ય ગાળી તેને પદ કહીએ તો આ નાન્દી સોળ પદવાળી છે એ નાન્દીમાં શું વર્ણવવું એ વિશે સંગીત કે પદ્યમાં કહેલ છે—‘ હરોતમાગાસ્થિતવસ્તુવર્ણને ” “રા કરના માથા ઉપર રહેતી વસ્તુઓ, જેવી કે ગગા, ચક્ર, વગેરેનું વર્ણન નાન્દીમાં કરવું ” અહીં ગગાનું વર્ણન છે સાહિત્યકાર કહેલ છે—“મગસ્યશશ્વચદ્રાન્ગકાકૈરવશ-જ્ઞાતા” = મગગસ્યચ દેવાદિન્ના નામ રાજ, ચક્ર, કમળ, ચક્રવાક, પોયણા, વગેરેનું વર્ણન નાન્દીમાં કરવું હર ગગા, સ્ત્રી, વગેરે દેવાના નામ આ નાન્દીમાં છે માટે એ મગગસ્યચ વર્ણનવાળી છે આ નાન્દી ‘ પત્રાવલિ ’ નામની કહેવાય છે પત્રાવલિના ન્દીનું લક્ષણ નાટ્યમટીપમાં મળે છે કે,—

“યસ્યા વાજસ્ય વિન્યાસો હ્યામિધેયસ્ય વસ્તુન ।

મેધેન વા સમાસાકૃત્યા નાન્દી પત્રાવલિનિ સ્થા ॥”

‘ જે નાન્દીમા અભિચય વસ્તુને અથવા ખીજનો ન્યાસ મલેપથી કે સમાસોદ્ભવથી કર્યો હોય તેને પત્રાવલિનાન્દી જાણવી આમા અભિચય વસ્તુ નાચિકાનુ માન અને તેની શાંતિ છે, તે બંને વાનાનો સમાવેશ સમાસોદ્ભવથી આ નાન્દીમા કર્યોછે માટે આ પત્રાવલિ નામે નાન્દી છે સમાસોદ્ભવ વિષે ચ દ્રાલોકમા લખેછે કે— ‘ સમાસાક્તિ પારસ્ફૂત્તિ પ્રસ્તુતડપ્રસ્તુતસ્ય ચત્ ॥ ” પ્રસ્તુતકથનમા અપ્રસ્તુતકથનની જે રક્ષાત્તિ થઈ આપવી—જે વિષય વર્ણવવાનો છે તેમા નહિ વર્ણવવાનો વિષય સમભઈ આપવો એવા વર્ણનને સમાસોદ્ભવ કહેછે અહીં સતીનુ માન અને તેની શાંતિ એ પ્રસ્તુત વિષય છે પરંતુ જરાક વિચાર કરવાથી સમભય છે કે નાટકમા જે વસ્તુનુ વર્ણન છે તે પણ અહીં બતાવે લાલુ પડી શકેછે માટે જે સમાસોદ્ભવ અનકાર છે જ્યાંક વિદ્વાનોનુ મત એમ છે કે નાન્દી તે સૂત્રધાર એવુ ને લખેલુ હોયછે તેને અર્થ આ પ્રમાણે કરવો કે નાન્દીની અતિ સૂત્રધાર પ્રવેશ કરેછે તેમનુ કહેવુ એમ છે કે સૂત્રધાર તો નાન્દી કરીને જતો રહે છે પણ પછી ખીજો નહ જે રથાપક નહ કહેવાયછે તે પ્રવેશ કરેછે પણ એ વિચાર કરતા પહેલા સૂત્રધાર કેમકે તે કહીએછીએ સગીત સર્વસ્વમા સૂત્રધાર નામ પડવાનુ કારણ બતાવ્યુ છે કે—

“ વર્તનીયતયા સૂત્ર પ્રથમ યન સૂચયત ।

રગભૂમિ સમાક્રમ્ય સૂત્રધાર સ ઉચયત ॥ ”

“ રગભૂમિ ઉપર આવીને પ્રત્યેક નદિ કેમ વર્તવુ એ વિચરતુ આગરૂપ સૂત્ર જે બતાવે છે તે સૂત્રધાર કહેનાયછે ” હાનના નાટકોમા નાટકનો મેનેજર સૂત્રધારનુ કામ કરેછે સૂત્રધાર કેવો જોઈએ તે વિષે માતૃગ્રંથાત્યાર્થ કહેછે કે—

“ ચતુરાતાવાનળ્લાતાડનકમપાસમાશ્રુત ।

નાનામાપણતત્ત્વજ્ઞા નાતશાઘાયાતત્યાવદ્ ॥

વપાવચારચતુર વૈરપણવચક્ષણ ।

નાના ગતિપ્રચારજ્ઞા રસમાઘવિદ્યારદ્ ॥

નાટ્યપ્રવોગાનિપુણ નાનાચાલ્પકલ્પાવિત ।

છદાવિચાનતત્ત્વજ્ઞ સર્વજ્ઞાઘવિચક્ષણ ॥

તત્ત્વદ્રાતાનુગલયત્લાતાલવધારણ ।

ઘવધાય પ્રયાજ્ઞા ચ ચાકતૃણામુપદશક ॥

એવ ગુણગણાયેત સૂત્રધારાભિવાચત ॥ ”

અર્થ—“ જે પુરૂષ મુદ્દમ વચ્ચાવામા કુશળ હોય અથવા ચતુર અને વાદ્ય વગાડવામા કુશળ હોય, જેને અનેક પ્રકારના અવગત પડેલી હોય જે નદી નદી રીતે

બોની જાણતો હોય, જે નીતિશાસ્ત્રના તત્વને જાણતો હોય જે અર્થશાસ્ત્રના તત્વને જાણતો હોય, જે ભૂદે ભૂદે જાતના વેષ કરાવવામા કુશળ હોય, જે નમરના લોકોની ઇચ્છાને (લોકોની અભિરુચિને) જાણવામા વિચક્ષણ હોય જે ભૂદા ભૂદા પ્રકારની ગતિ કેમ કરવી તે જાણતો હોય, જે કાવ્યના રસ અને ભાવ સારી રીતે સમજતો હોય જે નાટ કલા પ્રયોગ કરાવવામા કુશળ હોય, જે ભૂદા ભૂદા પ્રકારની શિલ્પકળાઓ કે કારીગરીઓ જાણતો હોય જે છદ્દ બનવાવાળી રીત જાણતો હોય જેનો સઘળા રાસ્ટ્રોમા પ્રવેશ હોય જે જે ગાયન ગવાત હોય તે તે ગાયનને અનુસરતા લય, કલા અને તાલને ધ્યાનમા રાખી શકતો હોય અને તે ધ્યાનમા રાખીને તે પ્રમાણે ગંડાસખી જાણતો હોય તેમજ જ્ઞાનાદ વગાડનાર વગેરેને ભૂલચૂક પડવેથી કેમ સુધારી લેવું તે સમજાવી શકતો હોય એવા ઘણા ગુણવર્તો મનુષ્ય સૂત્રવાર કહેવાય છે સૂત્રધાર ગયા પછી રથાપક ને રમ ભૂમિ ઉપર પ્રવેશ કરીને શુ મરુ તે વિરે દરશપકમા લખેછે કે—

‘ પૂર્વરગ વિધાયાદૌ સૂત્રધાર વિનિગતે ।

તદ્વનર પ્રવેશ્યાન્ય કાલ્યમાસ્વાપયન્નત ॥

દિવ્યમલ્લેપુ તદ્દ્રુપા મિથમન્યતરસ્તયો ।

સૂચયદ્વસ્તુ ધીજ વા મુરત વાત્રમથાપિ વા ॥

પ્રથમ પૂર્વરગ કરીને સૂત્રધારના ગયા પછી તેના જેવા બીજા રથાપક ને આવીને નાટકની વસ્તુનું સ્થાપન કરવું જે દિવ્ય કે મનુષ્ય સળધી વસ્તુનો પ્રયોગ કરવો હોય તો તે ને દિવ્ય કે મનુષ્ય જેવો વેડ લેઈને આવવું જે બળનેનો મિથ પ્રયોગ હોય તો રૂપ પાપુ મિથ લેવું પછી નાટકની વસ્તુનું બીજાનું કે કોઈ પાત્રનું સૂચન કરવું સૂત્રધાર પૂર્વરગ કરીને જાય એમ ઉપર કહું ત્યાં પૂર્વરગ તે શુ ? પૂર્વરગ એટલે નાટ્ય શાળા કે જેમા પૂર્વે મનુષ્યોને રજન કરવામા આવે છે એ નાટ્યશાળાના સળધી ત્યાં જે સૌથી પ્રથમ ઉઠાપન વગેરે પ્રયોગ કરવામા છે તેને પણ પૂર્વરગ કહે છે પૂર્વરગના બાર અંગ છે તેમા ઉઠાપન એ પહેલું અંગ છે અને નાન્દી એ છે શુ અંગ છે પણ ખરેખર જોતા તો પ્રસ્તાવના સુધી પાપુ પૂર્વરગના કહેવાય કેમકે નાન્દીપછી પણ બીજા પ્રદેશના વગેરે દશ અંગ કહેલા છે અને એવી રીતે પૂર્વરગના બાવીસ અંગ થાય છે તે વિરે ભાવપ્રકાશિકામા કહે છે કે—

“ સમાપતિ સમા સમ્યા ગાયકા વાદકા આપે ।

નટી નટશ્ચ મોદન્ત યત્રાન્યોન્માનુરજનાત્ ॥

અતો રગ ઇતિ જ્ઞય પૂર્વે યત્ત પ્રવલ્પ્યતે ।

તસ્માદયં પૂર્વરગ ઇતિ વિદ્વદ્વિચ્ચયતે ॥

તસ્ય દ્વાવિંશત્યગાનિ ચોત્થાપનમુત્થાનિ ચ ॥ ”

“ સભાપતિ, સભા, સુસ્થ, ગાયકો, વગાડનારા, નટી, અને નટ, એ સર્વે પરસ્પર રંગભૂમિ કરીને હર્ષ પામે છે માટે તે કાર્યને રંગ કહે છે, અને તે રંગમાંથી જે પ્રથમ કરવામાં આવે છે તેને વિદ્વાનો પૂર્વરંગ કહે છે એ પૂર્વરંગનાં ઉત્થાપન વગેરે બાવીસ ભાગ છે.” બીજી જગ્યાએ પણ કહ્યું છે કે—

“ યજ્ઞાત્યવસ્તુનઃ પૂર્વ રગવિમ્નોપશાતયે ।

કુમ્ભીલત્રાઃ પ્રકુર્વન્તિ પૂર્વરગઃ સઠચ્ચયતે ॥

ઉત્થાપનાદિકાન્યંગાન્યસ્ય મૂયાસિ યદ્યપિ ।

તથાપ્યવદ્ય કસ્તંભ્યા નાન્દી વિમ્નોપશાતયે ॥ ”

“ નાટકની વસ્તુનો પ્રયોગ કરતાં પહેલાં રંગમાં ભંગ ન થાય માટે નટયોકો જે કાંઈ કરે તેને પૂર્વરંગ કહે છે. એ પૂર્વરંગનાં ઉત્થાપન વગેરે ઘણાંક ભાગ છે તથાપિ વિદ્વાનો નાશ થવા માટે નાન્દી તો અવશ્ય કરવી. ” નેપથ્ય—પડો. “ નેપથ્ય સ્વાજ-વનિકા રગભૂમિઃ પ્રસ્થાપનમ્ ” “ પડો, રંગભૂમિ, અને અલંકાર, એ સર્વેને નેપથ્ય કહે છે, ” એમ અભ્ય નામે કોશમાં લખેલું છે. શ્રીહરિશંકર પોતાના ‘ નાટક ’ નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે,—રંગસ્થલકે પથાદ્ ભાગમે જો એક ગુપ્તસ્થાન રહતા હૈ ઉચ્ચકા નામ નેપથ્ય હૈ. અલંકારચિતા ફરી સ્થાનમે પાત્રોંકો વેશભૂષણાદિસે સાજતે હૈ. જય રંગમેં આકાશવાણી, દૈવવાણી, અથવા ઔર કોઈ માનુષીવાણીકા પ્રયોજન હોતા હૈ તો વહ નેપથ્યહીમેંસે ગાર્હ યા કહી જાવી હૈ. ”

નટ યોકો શરીર ઉપર રંગનો ભૂકો લગાવે છે તેને પણ નેપથ્ય કહે છે, કેમકે,—
“ નેપથ્ય મર્પાવેપથ ” એમ પણ કોઈ ગ્રંથમાં લખેલું છે. વળી ભરતમુનિ કહે છે કે
“ રામાદિવ્યંજકો વેપો મટૈ નેપથ્ય ઇધ્યતે ”—જેથી જોવારને એમ લાગાય કે નટ આ રામ વગેરેનું રૂપ લીધું છે, એવા વેપને પણ નેપથ્ય કહે છે. એ નેપથ્યનો રસ ઉપનવવામાં ઉપયોગ છે, માટે તેની ગત્તા આહાર્ય નામે અભિનયમાં કરી છે માત્ર ગુપ્તાર્થ કહે છે કે,—

“ રવાસ્તુ ત્રિવિધા વાચિકનેપથ્યસ્વમાવજાઃ ॥

રસાનુરૂપૈરાલાપૈઃ શ્લોકૈરાંકયૈઃ પદૈસ્તથા ।

નાનાલવારસ્રણકૈર્વાંચિકો રસ ઇચ્ચતે ॥

પારિપાશ્વિક—(પ્રવેશ કરી) જાન ! આખો, શી આરા ? (આ)

કર્મરૂપવયોજાતિદેશકોલાનુવર્તિભિ ।

માત્યમ્પણવસ્ત્રાદિનેપથ્યરસ ઉચ્યત ॥

રૂપબોધનલાવણ્યૈર્ધૈયસ્થૈયાદિભિર્ગુર્ગૈ ।

રસ સ્વામાવિકો જ્ઞય. સ ચ નાટ્ય પ્રણસ્યતે ॥ ”

“ બધા રસો ત્રણ પ્રકારના છે વાચિક, નેપથ્ય અને સ્વાભાવિકી ઉપજેલા રસને અનુરૂપ એવા આલાપથી તથા નાના પ્રકારના અલકારવાળા શ્લોક, વાક્યો અને શબ્દો વડે, જે રસ ઉપજતી શકાય તેને વાચિક રસ કહે છે દેશકાગને ધરે તેવા કર્મ, રૂપ, ધર્મ, જાતિ, માળાઓ, ધરેણા, વસ્ત્ર, વગેરેથી જે રસ ઉપજતી શકાય તેને નેપથ્ય રસ કહે છે રૂપ, જીવાની, સોદર્ય, ધૈર્ય, સ્થિરતા, વગેરે શુભોષી જે રસ ઉપજતી શકાય તેને સ્વાભાવિક રસ કહે છે નાટકમાં એ રસ વખણાય છે ” રત ચોપડવા સ બધી નાટ્ય કોત્યનમાં કહ્યું છે કે—

“ સિતો મીલધ પીતધ્વચતૃર્થો રક્ત એવં ।

एते स्वभावजा वर्णा ये कार्यं त्वगवर्तनम् ॥

सयोगजा पुनश्चान्य उपवर्णा भवन्ति हि ।

सितमालसमायांगાત્કર્ણાવં इति संक्षिप्त ॥ ”

ધોગો, કાગો, પીગો અને રાનો એ સ્વાભાવિક રસ છે માટે તે રસ સંગીરે ચોપડવા એ ચાર રંગના યોગથી બીજા મિશ્ર રંગ થાય છે જેમકે લોગો અને કાગો રંગ મળવાથી ભુ ખરો રંગ થાય છે, વગેરે “ વર્ણો જોઈ અથમા કહે છે કે, “ રાત્રીઓને રંગ ગોરો કે રંગમગો કરવો જે સુખીમાં લોક હોય તેમનો રંગ પશુ ગોરો કરવો ” “ શુદ્ધ, વિચિત્ર અને અનિન એવા ત્રણ પ્રકારનો વેદ થાય છે દેવની પાસે જતા, મગળ કાર્યમાં મત આચાર્યતાં, તથા જે લોકો નિરમમાળા હોય તેમનો વેદ શુદ્ધ (સફેદ) જોઈએ, દેવ, હાનય, યજ્ઞ, ગધર્વ, સર્પ, રાખસ, ગજઓ અને કામીપુરુષો, એમનો વેદ વિચિત્ર જોઈએ, ગ્રાહ્યોનાં, ઉન્મત્તનો, અસાધનો અને દુઃખીઓનો વેદ અનિન જોઈએ, વગેરે ” મારિય—સૂત્રધાર નરને ‘ મારિય ’ કહીને મોનાવલો એવો નાટ્યશાસ્ત્રનો નિયમ છે, માટે પ્રેમાનંદે પણ તેજ નિયમનું અનુસરણ કર્યું ॥

(આ) પારિપાશ્વિક—ન, જેને સૂત્રધારે મારિય કહીને બોલવો હોય તે આવ- નટ સૂત્રધારને બોલાવે ત્યારે તે તેને ‘ આવ ’ કહીને બોલાવે, જે નાટ્યશાસ્ત્રનો નિયમ ॥ અને એજ પ્રમાણે બીજા પાત્રોના સંગોધનની પણ સજ્જનો નાટ્યશાસ્ત્રમાં ફરાવી

સૂત્રધાર—મારિય ! આ સુહૃદ્ગન, વિદ્ગન, મહાગતાદિ
બિરાગેલા છે એ સારીની આગળ કૃષ્ણસૂત્ર પ્રેમાનંદભટ્ટાચાર્યનાં પાદદર્શિ ।
અત્યભામામ્યાન ગુર્જરગિરામા ભજવનાનો મેં નિર્ગુપ કર્યો છે જા તુ
વાં નાદિ સ્તોદિત્ય તંપાર ૨૨૫ (૩)

છે જેમ, રાગને સ્વામી કે દેવ મુકીને શરિજન બોનાવે વિદૂષક વચસ્ય કહીને બોનાવે
અને કવિઓ રાગને કહીને બોનાવે રાગ વિદૂષકને વચસ્ય કહે, નહીં સૂત્રધારને આર્ય
મહે અને સૂત્રધાર નગિને આર્ય કહે પુત્રને વાસ કે તાત મહે, ઈત્યાદિ ધણા પ્રકાર છે

(૬) દશરૂપમા કહ્યું છે કે—

“ રગ પ્રસાદ મધૂરે શાકે કાવ્યાર્થસૂત્રકૈ ।

ઋતુ કષિદુપાદાય મારતો રૂતિમાશ્રયેત્ ॥

માતી સ્તુત્તનપ્રાયા વાચ્યપારો જનાથય ।

એદે પ્રરાચનચુકૈર્વૌચાપ્રદસાનામુલૈ ॥

“ મધુર અને કાવ્યના અર્થને સૂચવનારા શ્લોક વડે નાટ્યશાળાને પ્રસન્ન કરીને,
પછી બાળીકૃતિવડે કોઈ ઋતુ સખધી બોલ્યું જેમા ઘણા સરકૃત રાખેલા આવે એવી
વાળી નટ લોકો નાટકમા બોને તેને બાસ્તીકૃતિ કહે છે એ બાસ્તીકૃતિના પ્રદેશના,
ચીથી પ્રદસન અને આશુખ એવા ચાર અંગ છે ’ એવી રીતે નાટ્યશાસ્ત્રમા લખ્યું
છે, મઠે પ્રેમાનંદ કવિએ પ્રથમ મધુર વથા કાવ્યાર્થના સૂચક શ્લોકો વડે નાટ્યશાળાને
પ્રસન્ન કરવા મઠે નાટી લખીને હવે બાસ્તીકૃતિ વડે તેના પ્રદેશના નામે અગની
ચોળના કરી ॥ સૂત્રધાર ૬૦ મારિય !—નટુ સંમાધન સુહૃદ્ગન હિતચિતક મિત્રો
મહાગન—સંભવિત ગૃહસ્થો ‘ મારિય થી આરભીને ‘ પ્રસન્ન થયો ’ ત્યાં સુધી,
અથવા પ્રસ્તાવના પૂરી થતા સુધી બાસ્તીકૃતિ છે એ ના સુધીની વપાઈ સરકૃતમય
છે તે મહેલ સમનય એવું છે રસાર્ણવસુધાકર નામે ત્રયમા લખ્યું છે, કે “ વિસ્તરા
દુતસંલેપાદિદર્શીત પ્રવેશન મ્ ” “ પ્રદેશના નામે તો વિસ્તારથી કે ગમે તો સંક્ષે
પથી કરતી ’ અર્હ્યા કવિએ વિસ્તારથી પ્રદેશના અંગ મૂક્યું છે પ્રદેશનાનું લક્ષણ
દશરૂપમા લખ્યું છે, કે—

“ ઉન્મિત્તાકરણ તત્ર પ્રસાત પ્રગેચના । ”

“ સમાસોની પ્રસમા નીને તેમને ધ્વાન આપતા કવા તેને પ્રદેશના નામે
અંગ કહે છે ’ તેના બે મુધાકરમા મહેલ છે, કે—

“ પ્રશસા તુ દ્વિષા જેયા ચેતનાચેતનાથવા ।
ચેતનાસ્તુ કથાનાયકવિસમ્યનટા. સ્મૃતા ॥
અચેતની દેશકાલૈ કાલે મધુશરન્મુખ ॥

“ પ્રેરત્યના અગ્રા કરવાની પ્રશસા બે પ્રકારની છે ચેતનાની અને અચેતનાની કથાનો નાયક, કવિ, સભાસદો અને નટ, એ ચેતન જાણુવા, અને દેશ તથા કાળ એ અચેતન જાણુવા. વસત, રારદ્, વગેરે કાળ જાણુવો ' આ ઉપરથી નાયક, કવિ, સભાસદ વગેરેની તથા વસત, રારદ્, વર્ષા, આદિ ઋતુની પ્રશસા ભારતીયોની વડે થાય તો પ્રેરત્યના અગ્ર વર્ણુધુ કહેવાય પ્રેમાનંદ અહીં સૂત્રધારના મુખથી સુદહ્નન, રસિકજન, કલ્યાણિ વચનો બોલાવીને સભાસદની પ્રશસા કરે છે, તથા ' કૃષ્ણસૂત્ર પ્રેમાનંદ ' એમ પોતાનું નામ કહેવરાવીને કવિની પ્રશસા કરે છે, તેમજ આમ જ ઉપર પ્રાવૃપ (વર્ષાઋતુ) નું નામ ઉચ્ચારીને કાળની પ્રશસા કરે છે, મટિ કવિએ આ પ્રેરત્યના અગ્ર વર્ણુ છે એ સ્પષ્ટ સમજાય એવું છે નાટકમાં જે સભાસદની પ્રશસા કરવામાં આવે છે તેમજ શક્ષણુ આદિ ભરતે આ પ્રમાણે કહેવું છે —

“ સમ્યાસ્તુ વિવૃધૈર્જેયા યે દિદક્ષાન્વિતા જના ।
મપ્યસ્થા સાવધાનાશ્ચ વાગ્મિનો ન્યાયવેદિન ॥
ઘટિતાઘટિતાભિજ્ઞા વિનયાન્નમ્રકથરાઃ ।
અગર્વા રસભાવજ્ઞા તૌર્વૈત્રિકકંઘિદા ॥
અસદ્વાદનિપેદારશ્વતુરા મત્સરચ્છિદે ।
અમન્દરસાનિધ્યદહદયા મૂષ્ણોજ્જ્વલા ॥
સુવેષા મોગિનો નાનાભાવાવિશાવિશારદ્ ।
સ્વસ્વોચિતસ્થાનસુસ્થાસ્તપ્રશસાપરાવણઃ ॥ ”

“ જે લોકો નાટક જોવાની ઇચ્છાથી આવેલા હોય તેમને સમ્ય કે સભાસદ જાણુવા તેઓ મપ્યસ્થ, સાવધાન (ધ્યાન આપનારા), બોલી જાણુનારા, ન્યાય જાણુનારા, તાલ વગેરે વાદ્યો ન વદ્યો તે જાણુનારા, વિનયથી નમેથી ગરહનવાળા, ગર્વ વિનાના, રસ અને ભાવને જાણુનારા, ગીત, વાદ્ય, અને નૃત્ય—જેને ' તૌર્વૈત્રિક ' કહે છે તેને સમજનારા, બેઠા વાદ્યો નિવેધ કરનારા, ચતુર, અખોષ વિનાના, અતિશય રસિક, શૂણ્ય ધરેલા વગેરેથી સારા દેખાવવાળા, સારા વેસ્વાળા, ભેગ ભેગરનારા, નદા બદા પ્રકારની ભાષાઓ અને વિદ્યાઓમાં મહિમાપાત્ર, પોતાપોતાને ઘટે તેવા સ્થાનમાં બેસનારા તથા નાટકના વખત જાણુ કરનારા, એવા જોડો ” કવિ એવા સર્વો વગેરેની પ્રશસા

પારિપાત્તક—હાલ ! શું માડખીક બળી નર્મ દીગેરે હીમ દર્શો !
 હીક, વાર સાંભળો; કાવિનાસ, ભવજીતિ, બાણુ, સોમિલ્લ, વ્યવદેવાદિ
 કવીશ્વરોનાં નાટક છતાં, અને તે પણ દેવગિરામાં, તે પછે મુષ્ટાદિયી હીન
 ગુર્જરગિરામાં, અને તે પણ નરીન નામધારી પ્રેમાનંદચિત વસ્તુનો પ્રયોગ
 કર્યો એ કેવી રસારત ! ! (૬)

કરીને ' હૃદયસ્તુ પ્રેમાનંદભરચિત રોષસિકાસત્યભામાખ્યાન ' એમ કહે છે તે ઉપરથી
 તેણે નાટ્યસાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે નાટકની પ્રશંસા કરી છે એમ નજરે તે વિષે બાવ
 પ્રશંસાકામી કહે છે, કે—

“ હૃદયં રમવિધાનસ્ય સર્વંચાદિમિદ્ધયે ।
 મોત્ર નામ ચ વર્ણીયાત્ પૂજાચીકચ સમાસદામ્ ॥
 ચાતુરકલાપઃ પ્રથમં કલાવિધિરનન્તરઃ ।
 ચાતુર્યાન્ના ન દ્વયન્તે વ્યવહારાઃ કથચન ॥
 ચાતુર્યાવલાપસ્તુ કવેરર્માટાવંશકાશનમ્ ।
 સ્વામિધેયગતત્વેન સા દ્વિધા પરિપચ્યતે ॥
 સ્વમતં તુ સ્વમોગ્રાદિસ્થોયકીર્તિ પ્રકાશનમ્ ।
 સ્વામિધેયગતંયક્ત્વાવ્યનમ્ના પ્રકાશનમ્ ॥ ”

“ એ પ્રમાણે નાટ્યસાસ્ત્રમાં જે જે કહેવાનું હોય તેનો સંબંધ વગેરે માક્ષમ પદ-
 વાને માટે કવિએ પોતાનું મોત્ર અને નામ તથા સંબાસદોની સ્તુતિનું વચન નાટકપ્રથમાં
 સમજવું પણ પ્રથમ પોતાને જે બાબતું કેટલું સ્વચ્છ હોય તે સમજવું, અને પછી
 તે શી રીતે બાળી બળાવવું તે સમજવું કેમકે આ બાબતમાં ધ્યાન વિના કેાઈ પ્રકારનો
 વ્યવહાર બળતો ભેવામાં આવતો નથી, કવિનો જે અર્થ આગ્રીષ્ટ હોય તેને પ્રકાશ
 કરવો તેજ કવિની ધ્યાન આ જગત્તે અમલની કવિની ધ્યાન એ પ્રકારનો એક તો
 પોતાના વિષે અને બીજા નાટકની વસ્તુ વિષે પોતાના વિષે ધ્યાન પોતાનું મોત્ર વગેરે
 અને પોતાની કીર્તિ વગેરે કહીને પ્રકટ કરશે; અને નાટકનું નામ કહીને નાટકની વસ્તુ
 વિષે ધ્યાન પ્રકટ કરશે. પ્રેમાનંદે પોતાના પિતાનું નામ કહ્યું છે તેજ એનું મોત્ર સુમ-
 નતું, અને પોતાનું નામ કહ્યું છે તેજ એની કીર્તિ સુમનસી કેમકે પ્રેમાનંદ જેવા અતિ
 પ્રસિદ્ધ કવિએ પોતાનું નામ માત્ર સમજવું, એજ તેની પ્રશંસા છે, કવિએ કેટલાક
 સંસ્કૃત નાટકરેણી પેઠે મેલ્યા આરંભથી પોતાનાં વખાણ કર્યો નથી, એ તેનો વિનય
 છે, ગુર્જરગિરામાં—ગુરુના બાપમાં. વાદિત્રાદિ—વાર્તા વગેરે.

(૬) પારિપાત્તક—નટ બાવ—નટ કહેવું મુત્રમાત્રું મંગોળ. શું હું—અર્થાત્

સૂત્રવાર—મારિય ! નવીનારબ હોવાથી રસિક પ્રેક્ષકજન દોષદર્શી થશે નહિ (૩)

પારિપાત્વક—હા ! એ તો ઠીક, પણ તમે તો નાટક રાખ્તને પણ નાતખદાર મૂક્યો છે ! આખ્યાન અને તે બજાવવું ! ! શિવ શિવ ! આ તો તો નથી સાબળ્યું, નથી જોયું કે નથી જાણ્યું ! મમે તેમ થાઓ, પરંતુ કહો કે તમે ઉત્તમ પાત્રની જે દેવગિરા, તેનો તો ગોગ વાળી તને કામે ગુજરગિરા વાપરજો પણ આમાન્યપાત્રની બાનનાથ વિશે શું માનોછો ? (૪)

સંસ્કૃત ભાષા અને કાલિદાસાદિ કર્મિઓએ કરેલા શાકુતલાદિ નાટકો જતા રામાદે આ ગૂંજાતી ભાષામાં અને તે પણ કેટલું નવીન પ્રેમાન જેવા કવિએ અર્થિત (ગૂંથેથી) વસ્તુ (કથા) નો પ્રયોગ કરવો ? “ શુ ઝાડખીક ઇન્દ્રીય કહેવતને અનુસરતો અર્થ છે, ’ માટે લોકોકિત અવકાર સોમિય—એ નામનો સંસ્કૃત કવિ દેવગિરામાં—સંસ્કૃત વાણીમાં ગુણાદિથી હીન—સધિમમામ આદિ વ્યાકરણ સબધી ગુણો, રાખ બાહુલ્યાદિ કોરા સબધી ગુણો, અને માતુર્યાદિ કાવ્યરચનાના ગુણોથી હીન જોડે ગૂંજાતી ભાષામાં અશત તો એ બધા ગુણો છે તથાપિ સમમ નથી માટે તેને ગુણાદિથી હીન કહેવી છે ગુર્જરગિરા—ગૂંજાતી વાણી જેટલા પ્રદેશને ગૂંજાત કહે છે તે દેશના રહેવાસી જે અપ્રજ્ઞ ભાષા બોલે છે તેને ગૂંજાતી વાણી કહેવી નવીનનામધારી—જેણે કવિનું નામ નવું ધારણ કર્યું છે એવો પ્રેમાનદ પોતાને કવિ કહેતા નહોતા માટે ‘ નવીન કવિનામધારી ’ એમ લખ્યું નથી પ્રયોગ કરવો—બળવી બતાવવું કાલિદાસાદિ કૃત શાકુતલાદિ સંસ્કૃત વાણીના નાટકો જેવું જ આ પ્રેમાન-કૃત ‘રોષદર્શિકાસત્યબામાખ્યાન’ ગૂંજાતી વાણીમાં રચાયેલું નાટક છે, એવો દેવનિ છે અને એ રીતે કવિ તથા કાવ્યની પ્રસા થનાથી પ્રદેશના નામે અગ વર્ણાય છે

(૫) નવીનારબ —તમે આરબ પ્રેક્ષકજન—જેનારા મુખ્ય દોષદર્શી—દોષ જોનારા ગૂંજાતી ભાષામાં નાટક રચીને તે બળવી બતાવવું એ નવીન આરબ છે, પ્રત્યેક નવીન આરબમાં પ્રથમ ખામીઓ હોય છે તેમ આમાં પણ દોષ, તેમ છતાં નવીનપણા બદલ છૂં મૂકીને રસિક જોનારા ગુણ માત્રને અહણ કરશે, પણ દોષ સામી દૃષ્ટિ નહિ કરે અહીં સત્યની સ્તુતિ હોવાથી પ્રદેશના

(૬) નાતખદાર મૂકા છે—તજ દીગો છે “ રોષદર્શિકાસત્યબામા નાટક ” એમ ન લખતા છે કે ‘ આખ્યાન ’ એમ શા માટે લખ્યું તેનો ખુલાસો સખાસદને કરી બતાવવા માટે આ પ્રસંગ વર્ણ્યો છે આખ્યાન અને તે બજાવવું ! !—અર્થાત્ એ જે વિપ્લવ વાનો જાણાય છે (આખ્યાન રાખ્ત અવ્યકાવ્યને વાગ્ય પડતો હોવાથી) ઉત્તમ

સૂત્રધાર—(સરોજ) જેમા જેનું કાર્ય નથી તેમા તેણે બેાલતું
 ઉચિત નથી નામને સ્થળે કાઈપણ પ્રાકૃત ભાષામા આખ્યાન શબ્દ મોજવો
 તથા સામાન્ય પાત્રની બાનાભાષાનો ત્યાગ કરવો, એ મારા વચન પર પ્રતીતિ
 ન રેત તો મહાન્ હેમાચાર્યપ્રણીત “ પ્રાકૃત પ્રભાકર ” નું ૫ ચાલુમુ સૂત્ર
 જોઈ નિર્ણય કરી લેવો આ વિષય આ પ્રમથ સારથે સમજાવેલો ન છતા
 બર્થ કાલકેષ કરા થો ! વાર જો, મે નીને સત્વર સિધારના કશું હતું,
 છતા વાર કેમ થઈ ? (ઋ)

પાત્રની જે દેવગિરિ છ—ઉત્તમપાત્રની સસ્કૃતભાષા જોઈએ, એવો સસ્કૃત નાટકકારોનો
 નિયમ છે એ વિરે સાહિત્ય દર્શકોના લખે છે, કે—

“ પુરુષાણામનીચાનાં સસ્કૃત સ્વાત્કૃતાભિનામ્ ॥
 શૂરસેના પ્રયોજન્વા તાદૃશીના ચ ચોવિતામ્ ॥
 ભાસામેવ તુ ગાચાસુ મહારાટ્વીં પ્રયોજયેત્ ॥
 અત્રોષ્ટા માગધી માયા રાજાત પુરચારિણામ્ ॥ ૫૦ ”

“ ઉત્તમ અને પુરુષવાન્ પાત્રોની ભાષા સસ્કૃત જોઈએ, તેવીજ ધર્મિની સ્ત્રી
 એવી ભાષા શૂરસેની ચોવ્તી, એજ સ્ત્રીઓ ગાથાઓ ગાતી હોય ત્યારે તેમા મરાઠી
 ભાષા ચોવતી રાજના અત પુરના પરિજનની ભાષા માગધી ચોવતી, વગેરે ” શૂરસેની,
 માગધી, વગેરેને ખાલભાષા કહે છે મૂલગતી સ્વત બાંનભાષા હોવા છતા તેને જ્યારે
 હમ્ય પાત્રોના મુખમા આપવી ધટે છે, ત્યારે જે પાત્રો બાલભાષા બોલવાને યોગ્ય છે
 તેમના મુખમા કથી ભાષા આપવી, એવી નટ શકા કરે છે

(ઋ) એ શકાનુ સમાધાન સૂત્રધાર આપે છે સરોજ—રીસ અઢાવીને નાટ
 કનો પ્રયોગ કરવો છે તેમા આ નાટકના સખધ વિનાનો વિવાદ કરવાથી સભાસદનો
 રસભગ થાય છે, માટે સૂત્રધારને રીસ ઉપજવાનું કાળ છે જેમા ૬૦—અર્થાન્ અમુક
 રચનાને નાટક કહેવું કે આખ્યાન, તે નિર્ણય કરવાનું કામ સાહિત્ય વિદ્યા જાણનાર
 ધર્મિણ છે, અને રજભૂમિ ઉપર વેદ ધારણ કરી અભિનય કરવા, એ કામ નટનું છે,
 માટે તારે આ વિધાના વિચયમા અર્ધદિવ રીને માણુ માત્ર ઉચિત નથી, એમ છતા
 સભાસદની સમક્ષ શકા ઉત્પન્ન થઈતો તેનું નિગહત કરવું જોઈએ, નહિ તો આ
 પ્રસંગને સભાસદો અસાહ્યીય ધર્મીને તેનો અનાન્ન કરે એજ માટે સૂત્રધાર શકાનું
 સમાધાન આપે છે નાટકને ૬૦—કેહ પાત્ર પ્રાકૃતભાષામા લખાતા નાટકને નાટક ન
 કહેવા આખ્યાન કહેવું અને બાલભાષા વાપરવી નહિ. ‘ બાલભાષા ’ શબ્દથી શૂરસેની

પારિપાત્વક—(નેપથ્યાભિમુખ નિદાગી) બાવ ! જુઓ આ આવે. હું પણ આતાનુસાર વર્તવા વિચરું. (એમ કહી ચાલ્યો જાય છે.) (ઋ)

નટી—(પ્રવેશ કરી) આર્યપુત્ર ! મારી સખી ગુર્જરગિરાનો આનન્દમય સંદેશો સાંભળતાં વર યઈ માટે દામા કરશે. પરિજનને શી આજ્ઞા છે ? (લ)

સૂત્રધાર—આયે ! જો બાધ ન હોય તો તમારી સખી ગુર્જરગિરાના સંદેશાથી મને વિદિત કરશે. (લ)

નટી—આર્યપુત્ર ! તોણે કહેલું ધણું છે અને આપને સાંભળવાનો અવકાશ આછો છે; તોયે પૂછવાપરથી સાર માન કરું. મારી સખી આર્યપુત્રે આરંભેલા કામથી ધણી ખુશી યઈ છે અને આપનાં વખાણુ કરે છે. (ઇ)

અને માગધી વગેરે સંસ્કૃત નાટકોમાં લખાયેલી બાળા સમજવી. પ્રતીતિ—વિશ્વાસ. પ્રાકૃતપ્રમાણ—એ નામનો અંથ. દંડી કવિ પણ લખે છે, કે સમૃદ્ધાતર્ભવિષ્યન્તિ-શોધાદ્યાદ્યવાનજાતયઃ ” જે પ્રમથિનો સમાવેશ આ અંથમાં બતાવેલાં કાવ્ય, ખંડકાવ્ય, મહાકાવ્ય, નાટકાદિ રૂપો અને ઉપરૂપકો, અંપૂ, વિરહ, કરંબક, કોપ, મન્યા, ગદ્ય, મુક્તક, ચૂર્ણક, આખ્યયિકા, કથા, વગેરેમાં થોડો નથી એવા બાળીના પ્રબંધને આખ્યાન નામીને તેમાં ગણી લેવા. પ્રબંધ—નાટક રૂપ. કાવ્યરૂપ કસથો—સમય ગુમાવ્યો. સિધારવા—રંગભૂમિ ઉપર આવવા.

(ઋ) નેપથ્યાભિમુખ—જે જગ્યાએ નેપથ્યવિધાન થાય છે તે જગોના પડદાની સામે. આજ્ઞાનુસાર વર્તવા—(વાદિત્રાદિ સમિત્ય તૈયાર કરવાને) વિચરું—જાડું. (બારતી ઇતિ હોવાથી સંસ્કૃતમાય વાગી છે.)

(લ) ગુર્જરગિરા—ગુજરાતી બાળા. પરિજનને—અર્થાત્ મને. દાસ, દાસી, સ્ત્રી, સેવક, વગેરે મુખ્ય માણસને આસરે રહેલાં ઘરનાં માણસોને પરિજન કહે છે.

(લ) આયે !—હે આર્યા ! (નટીનું સૂત્રધારે કરેલું સંબોધન). “ યાચ્યો-નટોસૂત્રધારાવાચ્યનામ્નાપરસ્પરમ્ ”—“ નટી અને સૂત્રધાર એક બીજાને અનુક્રમે આર્ય અને આર્યા કહેને બોલાવે ” (સપ્તદિત્યદર્પણ). બાધ—દરકત. વિદિત કરશે—જાણિતો કરશે. અર્થાત્ કહેશે. ’

(ઇ) આર્યપુત્ર !—નટીએ કરેલું સૂત્રધારનું સંબોધન. મારી સખી—ગુર્જરગિરા આરંભેલા કામથી—ગુજરાતી બાળામાં નાટક બજાવવા રૂપ આરંભથી.

સૂત્રધાર—હાં ! હીકજ છે. પ્રિયે ! પ્રેક્ષકજનનાં ચિત્ત ગદ્યમાં ગુંચાઈ ગયાં છે, તો તેને પદ્ય વડે પ્રકુલ્લિત કરો ! (એ)

નટી—આર્યપુત્રને કયા વિષય પર પ્રીતિ છે ? (ઓ)

સૂત્રધાર—આર્ય ! આર્યપુત્રની અભિરૂચિનો ઉપયોગ આ રથજે નથી, કિન્તુ પ્રેક્ષકજનનાં ચિત્તરૂપ પ્રાટપને ચાતક થઈ નિદ્વાળવાનું છે, તથાપિ કૃષ્ણકથા અને તે કામ સંબંધિની કહો, જોણે કરી સર્વતાં ગત પ્રસન્ન થશે. (ઓ)

નટી—હીક. (અભિનયપૂર્વક ગાય છે.) (ક)

(એ) પ્રેક્ષકજન—જોનારા—સખાસદ ચિત્ત ઇન્—ચિત્તપી કમળ મધ રૂપી શન્નિધી ગુંચાઈ ગયા છે (અર્થાત્ બીડાઈ ગયા છે) માટે તેને પદ્યરૂપી સૂર્યધી પ્રકુલ્લિત કરો. કૃષ્ણકથા અલંકાર અથવા ગુંચાયવાં ચિત્તને પદ્યવડે પ્રકુલ્લિત કરો, એમા ચિત્ત કમળરૂપે પરિણામ પામીને ગુંચાય છે તેને પદ્ય સૂર્યરૂપે પરિણામ પામીને પ્રકુલ્લિત કરે છે, માટે પરિણામાલંકાર.

(ઓ) આર્યપુત્રને—આપને (સૂત્રધારને).

(ઓ) અભિરૂચિ—પ્રીતિ—કૃષ્ણા કિન્તુ—પણ. પ્રાટપ—વર્ધાન્નતુ ચાતક પક્ષી જેમ વર્ધાઈની આતુરતાથી ઉપાસના કરે છે તેમ તમારે પણ પ્રેક્ષકજનના ચિત્તને રંજન કરવાનું છે. કૃષ્ણકથા—કૃષ્ણની કથા કલિયુગમાં પાપનાશક છે માટે તે સંબંધી કહો—“ વલ્લૌકેશવકોર્તનમ્ ” “ કલિયુગમાં કેશવનું કોર્તન પાપહારક છે, ” એમ પુરાણમાં કહે છે. “ કૃષ્ણકથામૃતપાન, કર તું, કૃષ્ણકથામૃતપાન ” હત્યાદિ પ્રાપ્ત દરિ બક્ષેનાં પણ કહે છે. કામ સંબંધીની—કામના સંબંધવાળી. કૃષ્ણકથા છતાં પણ તે જો નીરસ હોય તો આત્માને પ્રિયકર ન લાગે, માટે રસવાળી જોઈએ કૃષ્ણના સંબંધમાં બીજા રસ કરતાં રૂઝાર વધારે સુધરિત થઈ શકે એ પ્રસિધ્ધ છે આ નાટકમાં પણ પ્રધાનરસ વિપ્રલંબ રૂઝાર વર્ણવાશે, અને તેના નાયક કૃષ્ણ છે, એવું સૂચન કરવાને સૂત્રધારે નટીને આ વચન કહ્યું છે

(ક) અભિનય—કોઈની પણ અવરણનું અનુકરણ કરવું તેને અભિનય કહે છે. સાહિત્યદર્પણમાં કહે છે કે,

“ મંવદ્મનયોડવશ્યાનુચારઃ સ ચતુર્વિધઃ ।

આમિકા વાંચકધૈવમાદ્યર્થઃ સાર્વત્રિકસ્તથા ॥ ”

“ નટ લોકો રંજનમૂર્તિ ઉપર આવીને સમાદિતનું જે અનુકરણ કરે તેને અભિનય કહે છે. એ અભિનય ચાર પ્રકારના છે. આંગિક, વાચિક, આદ્યર્થ, અને સાહિત્યકઃ કેવળ અંગને વાળવા કે દર્શાવવા અર્થાત્ વાંચક વડે જે અભિનય કરવામાં આવે છે તેને આંગિક અભિનય કહે છે કેવળ વાગી બોલીને જે અભિનય કરે તો વાચિક અભિનય, વેષ,

ચતુષ્પદિકા.

નનનીત નવન કિશોર, ચોરું ચોરું ચપાચપ દોર,
નવનીત નવન નિચો, કાર્યે કાર્ય હૃદયે મોર,
નનનીત નવન ચિત્રોર, અ ગોઅ ગે કુચેદિત મોર,
નનનીત નવન ચમોર, ધારી ધારી યુવાગણિ ચોર.

૨

બૂધાણ વગેરે ધારણ મીને ને અનુકરણ કરવું તે આકાર્યાભિનય અને સ્તબ સ્વેદ, રોમાચ, આખો મીચી, વગેરે ને સાત્વિક બાવો છે તે બનાવીને અનુકરણ કરવું તે સાત્વિકાભિનય કહેવાય છે ' અહીં નવી ગાયન કરે છે મારે બુધા તેણે આ નાટની નાયિકા સત્યભામણ અનુકરણ કર્યું હોવું જોઈએ

૩ ચતુષ્પદિકા—આ ત્રીશ માત્રાનો ચાર ચરણનો ચતુષ્પદી નામે સયનો કોલ છે એ વિષે આદિ ભરત કહે છે કે -

“ વક્ષ્યે મગાદિસમિન્ન નાટ્યગ્નમત્ત પરમ્ ।

મધ્યમોત્તમપાત્રાણનાટક સિદ્ધિદાયકમ્ ॥ ”

“ હવે હું ભગ વગેરે કોલવાણ ને નાટ્યગ્ન મધ્યમ અને ઉત્તમ પાત્રોએ કરવાણ છે તે મુદ્દુ છુ, એ નાટ્યગ્ન નાટકની સિદ્ધિ આપનાર છે ” હત્યાદિ શ્લોકપડે બાર ભગ, છ ઉપભગ અને ૪૨ સયના ભેદ કહેવા છે તેમાનો આ ચતુષ્પદિકા નામનો એક સયભેદ છે ગીતિના પૂર્નાર્ધની છે-ત્રી ચાર માત્રાનો પેહેવાની એક માત્રા એાછી કરીને તે, તેજ છીગીની ત્રીજી માત્રા સાથે મેળવીને એક શુદ્ધ કર્યો છે એમ થવાથી ગીતિનો પ્રથમ વિશમ બારને દેકાણે તેર માત્રાનો થાય છે, અને બીજા વિશમ અદારને બદલે સત્તર માત્રાનો થાય છે ને આ ચતુષ્પદિકા ગીતિ રૂપે વાચવી હોય તો દરેક છીગીને ત્રીજે અક્ષર ને શુદ્ધ તે હરુવ બોલવો, અને છેલ્લી ચાર માત્રા પહેલા ' ન ' નેવો એકાન્તધુ અક્ષર વધાવો નનનીત છં—નવન કિશોર (કિશોર અવસ્થામા નવા આવેલા કુણે) નવનીત (માખણ) ચપાચપ (ઝા ઝટ) ચોરું “ કૈશોરમાપચદશાચૌવત્તુ સત્ત પરમ્ ”—પર વરસ સુધીના વયને કિશોર અવસ્થા કહે છે અને તે પછીના વયને યૌવન કહેછે કુણુ કિશોર અવસ્થાથી અર્ચાત્ નાનપણથીજ ચોર છે, મારે તેણે યુવાવસ્થામા મણિ પણ ચોરી હશે, એવો ધ્વનિ છે નવનીત છં—નવનિચોરે (નિચોસ-આરજાદન વસ્ત્ર ર અને લં અનકાર 'સાસ્ત્રમા એક ગણાય છે મારે નિચોરને બંધ નિચોર લખી શકાય) નવીન વસ્ત્ર પેહેનારામા આ એક નવ (નવીન) રીત છે, તે એ કે તે કાર્યે માર્યે (પ્રસંગે પ્રસંગે) સામાના દૃશ્યમા પોતાનું રૂપ કોરે છે—એને ને જુઓ તે એના ઉપર આસક્ત થઈ જાય છે જુદા જુદા પ્રસંગથી આ નાટ્યમા નાયક કુણે

સત્યભામાના મનપર પેતાનો મોઢુ લગાડ્યો છે, એ વ્યંગ્યાર્થ નવળીત ઇ—નવલ (કૃષ્ણ) નવ બીત (ભીતિ વિના) ચિત્તે (મેળેથી મહેલે) કે મોરે (મારે) અગોચરે કુચેષિત છે. અથવા કૃષ્ણને અગોચરે કુચેષિત મોરે છે—વીંટાલ છે (મુર વીંટાલ), તથાપિ તે ચિત્તે—સાલસિક મનુષ્યને (ચિત્તુર—બીજાને ઇજા થશે, એવી દરકાર સખ્યા વિના વર્તનાર મનુષ્ય) ભીતિ નથી, એ નવલ (આશ્ચર્ય) છે. કૃષ્ણને માથે મણિઓરનું તોડોમન આવ્યા છતાં તે બેદરકાર છે એ આશ્ચર્ય છે, એ વ્યંગ્ય નવ નીત ઇ—આ નવ ૧ ચક્ર—નવીન ચક્રેર રૂપ શ્રીકૃષ્ણ જે ધારી ધારીને (પસદ કરી કરીને) કુવામણિ—જીવાન સ્ત્રીઓ રૂપી રત્ન) ને ચોર છે, એ તેમનામાં નીત (નીતિ) નવ (નથી) એ કૃષ્ણ સત્યભામાને ઇગથી પરગી જાય છે એ એમની નીતિ પસદ કરવા જેવી નથી આ ચતુર્પદિકાના બીજા પાત્રમાં હૃદય પાપાણુ રૂપે પશ્ચિમ પાખીને તેમાં રૂપ કોરાય છે મહાપરિણામી કાર છે યુવાન સ્ત્રીઓને મણિરૂપે વર્ણી ॥ મટે રૂપક અને મણિરૂપે પશ્ચિમ પાખીને એત્ય છે મટે પરિણામ ચતુર્પદિકાના પ્રથમ અર્ધમાં, નવ, નવ, વગેરે સખ્તોની તથા અર્થની પુનઃગતિ છે મટે લાડાનુમાસ તેનું સદા સદ્વિન્યવર્તન લખે છે કે “ સદ્વર્ત્યયા પૌનરુચયમેદેતાત્પર્યમાગ્રત । તાદાનુપ્રાત્તદ્યુક્ત ” અર્થ હવે કલ્પો તેજા છે આ ચતુર્પદિકામાંથી ચામરખાદિ ચિત્રપાત્રમધ પાત્ર નિર્માણ પદ રહે છે

માનુશ્રમ આત્માર્થ કહે છે કે “ સ્વૈરગૈશ્વાપિબોધ્યયૌ પ્રકુયાંદામુલેવુષ ”— “ પ્રેતાવનાના અગ વટે અને વીથીના અગ વટે પ્રેતાવના કરવી ” વળી ધનિક પણ કહે છે કે “ બોધ્યગાન્યામુગ્યગત્વાપ્રાચ્યતઽવૈવતાનિતુ ”—“ વીથીના અગુ એ પણ પ્રેતાવનાના અગ છે, મટે તે પ્રેતાવનામાં દાખલ કરવા વીથીના અગ પણ તેજ આર્થે કલા છે—

“ હૃદયાલકાવલગિતે પ્રગ્વગ્રિગતે છન્મ્ ।

શાપ્ત્યધિવલ્લે ગદમવચન્દિતનાલ્પિ ॥

જસત્પ્રભાવ વ્યાહારમૃદવાનિગ્રયોદસા । ”

‘ હૃદયાલક, અવગતિ પ્રપચ, ત્રિજન દ્રવ્ય, વા મેલિ, અધિમય, ગદ, અવ સ્પદિત, નાલ્પિક, અલ પ્રપચ, વ્ય હાર, મૃદન, એના તેર અગ રીથીના ॥ અર્ધ કવિએ મુત્રધાર અને નાના પ્રેનાતપ્તાન હૃદયાલક અગ વર્ણુ દત્ત હૃદયાલકનું લક્ષણ દર્શ-રૂપમાં કહે છે :—

“ મૃદાર્થપદયોંયમાલ પ્રધોત્તરસ્ય વા ।

ચત્રાન્યાચમમાલારુદ્ધેધાદધાલતદુન્નયતે ॥

(જવનિકાતર્જત શબ્દ થાય છે કે) મારા પ્રિયતમને એવું દ્વપણ દેનાર કાણ ? (સ્) :

સૂત્રધાર—(આમ તેમ જોઈ સમય) આર્યે ! અવળું થયું !

નટી—(ગભરાયે વેશે) આર્યપુત્ર ! અવળું શું ?

સૂત્રધાર—કુળદેહીનું પૂજન કરી દેરી રૂઝિગણી સખીસદ્ જાય છે, તેમને મણિચોરનો અર્થ સ્થમ તક સખે સમજાયો લાગે છે, માટે આવ જતા ! રહીએ (એમ કહી નાગી જાય છે) (ગ)

“ એકાદ ગૃહ અર્થેના ગજંદનુ વ્યાખ્યાન કરતા જે પ્રત્યોત્તર થાય તે, તથા સામાન્ય રીતે પ્રત્યોત્તરમાળા થાય તે, એવા જે પ્રકારના પ્રત્યોત્તર વિરે જે જણુ રગભૂમિ ઉપર આવીને વાજચિત્ર કરે તે ઉત્તર જે પ્રકારનું ઉદ્ધાત્મક અગ જણુ નાદકને વ્યાખ્યાન કેમ કહ્યું તે વિષે સૂત્રધાર નટનો સનાદ એ ઉદ્ધાત્મક છે.

(સ્) જવનિકાતર્જત—પડખા (જવનિકા—પડો) મારા ઇન્—“ ધારી ધારી ધુવામણિ ચોરે ” ચતુષ્પદિમાનુ છેલ્લું વચન સામગ્રી તેનો અર્થ એમ કહ્યો કે જેણે બાંધ્યાવસ્થામાં માખણની ચોરી કરી હતી તે ન્યારે જુવાન થયો ત્યારે તે ધુવા ધારી ધારીને (તકાસી તકાસીને) મણિ (સ્થમતક મણિ) ચોરે છે ! એવા અર્થ જણુ બામા આવવાથી કૃષ્ણની પટરાણી રૂઝિમીડીને માકુ લાગવાનો સમય છે મઠિ આ પદ્ય દ્વારા રૂઝિમણીનો પ્રવેશ કવિએ કરાવ્યો છે અર્થાત્ પડખાધારીને અવાજ થાય તે રૂઝિમણીને છે, અને પ્રસ્તાવના થઈ રહ્યા પછીનો પેહેલો પ્રવેશ પણ તેનોજ છે, એમ સમજવું

(ગ) સ્થમતક સખે ઇન્—દ્વારકાના યાદવ સત્રાજિતને સૂર્ય પારોથી સ્થમતક નામે મણિ મળેનો હતો તે મણિમાથી દરેકો / અમુક વજનમા સોનું નીકળતું હતું, તેથી તે કાંઈને આપનો નહોતો એ મણિ એક વાર કૃષ્ણે સત્રાજિત પાસે માગ્યો હતો પણ તે તેણે કૃષ્ણને આપ્યો નહોતો એકવાર એ મણિને કંઈ બાધીને સત્રાજિતને બાંધ મૂકયા કરવા ગયો હતો તેને કાંઈ રીંછ મારી નાખ્યો અને મણિ પોતાની બોડચમા લેઈ ગયો કૃષ્ણે એક વાર મણિ માગ્યો હતો, તેવા રીંછથી એ મણિ અર્થે કૃષ્ણે સત્રાજિતના બાંધને મારી નાખ્યો, અને મણિ પેઈ લીધો એવા રાક કૃષ્ણ ઉપર સર્વને આવવા લાગ્યો, આથી દોષશુદ્ધિ કરવાને કૃષ્ણ પોતે મણિની શોધમા ગયા અને તે રીંછની પારોથી મણિ બાંધીને સત્રાજિતને આપ્યો એમ છતા પણ કૃષ્ણે મણિ ચોરો એવું કનક બૂસણ નહોતું એ સ્થમતક મણિની ચોરી સખે આ ગીત ગવાય છે એમ રૂઝિમણીને સમજવું લાગે છે, માટે ચાનો આપણે જતા રહીએ, એમ નટી સૂત્રધાર તથા

(હતિ પ્રસ્તાવના) (ઘ)

નગી નયછે પાત્રનો પ્રવેશ તથા નિર્મમ નિમિત્ત વગર ન થવો જોઈએ એવો નાટ્યશાસ્ત્રનો નિયમ છે

(ઘ) હતિ—એ પ્રમાણે પ્રસ્તાવના—ગીત સામાન્ય રીતે અપારને પ્રસ્તાવના લખે છે તે પ્રતા નાટ્યની પ્રસ્તાવના માં જુદાજ પ્રકારની છે નાટ્યની વસ્તુને રંગભૂમિ ઉપર જે યુક્તિથી લાવવામાં આવે છે તેને પ્રસ્તાવના કહેવાય એવું પ્રસ્તાવનાનું ઉપનામ લક્ષણ કહી શકાય પ્રસ્તાવનાનું લક્ષણ મુધાકર નામે અર્થમાં કહ્યું છે કે—

“ વિધયંધૈવ સકલ્લો મુલ્લતા પ્રતિવચતે

પ્રગાનસ્ય પ્રવચસ્ય તદાપ્રસ્તાવના ગતા ”

“ રંગભૂમિ ઉપર આગમમાં જે વિધિ ચાલતો હોય તેની કોઈ એવી કલ્પના કરવામાં આવે કે તે મુખ્ય પ્રબંધ જે ભાગની બતાવવાનો છે તેના આગમ રૂપ થઈ જાય ત્યારે તે કલ્પનાને પ્રસ્તાવના કહેવાય ” દશરૂપમાં ચલુ લખે છે કે—

“ મૂલ્યવારો નટીનુને મર્પિ વચ વિદ્યુદ્દમ્ ।

સ્વદ્યર્થ પ્રસ્તુતાત્તર્થચિત્રોત્તયાયત્તદામુદમ્ ॥

પ્રસ્તાવના યા તત્ત્વ દ્વ વધોદ્ધાત પ્રવૃત્તિમ્

પ્રયોગાતિશયધ્વાય ચંદ્યગાનિ પ્રયોદશ ॥ ”

‘ જે મુખ્ય પ્રબંધ ભાગની બતાવવાનો હોય તેને પ્રસ્તુત કહે છે એ પ્રસ્તુતને રા. ભૂમિ ઉપર દાખલ કરે એ તી રીતનું ચોક્કસ કાર્ય સૂચવત નખીને, નખે, વિદ્યુદ્દમને નિયમિત વા ઊંચી કહે તેને આમુખ્ય પ્રસ્તાવના કહે છે એ પ્રસ્તાવના ગમે તો કથાદ્યા પાત્રની પરતી, ગમે તો મજાકથી કરતી, એ તો પ્રયોગાતિશયથી કરતી કે ગમે તો વીંચી નામે રૂપકનો જે એક પ્રકાર છે તેવા તેજ અમથી કરતી કથાદ્યાન પ્રવૃત્તિ, પ્રયોગાનિ શાય અને વીંચી, એ ચાર પ્રસ્તાવનાના ભેદ હોવાનું છે ’ આ બધાંએ પ્રેમ નદે કથાદ્યા વધી પ્રસ્તાવના કહી છે. કથાદ્યાનું લક્ષણ દશરૂપમાં લખે છે કે,—

“ સ્વતિ વૃત્તગમ વચચનર્થ યા ચત્ર મૂલ્લિપા ।

મુદિત્વા પ્રસિદ્ધિત્ વત્ર કથોદ્ધાતો દિવેત સ ॥ ”

‘ નાટ્યમાં જે હનિત્વ ભાગની બતાવવામાં આવતું છે તેને મજાક વાચકે મળે એ અર્થ સૂચવત વા. ને ની પાછળથી સ્વભાવને પાત્ર પ્રવૃત્તિ કરે તેને કથોદ્ધાત કહે છે, એ જ પ્રમાણે છે ”

અર્ધાઆ ની ગાયન કરે છે તેમા છેવટે તે બોલે છે કે,

“ ધારી ધારી યુનામણિ ચોરે ”

એ વાચ્ય આજુ અડણુ કરીને અને તેનો અર્થ “ કેાઈ યુવા (જુવાન પુરુષ) ધારી ધારીને મણિ ચોરે છે ” એવો કરીને પાત્રનો પ્રવેશ થાય છે અને નાટકની વસ્તુ ની શરૂઆત થાય છે

આરી રીતે નાટકની શરૂઆત કરીને સૂત્રધાર વોરે પાત્રો જતા રહે છે તે વિશે ધનિક કહે છે કે,—

“ एयामन्यतमेनार्थं पात्रं वाक्षिष्य सूत्रभृत् ।

प्रस्तावनाते निर्गच्छेत्ततो वस्तु प्रपचयत् ॥ ”

“ ઉપર જે પ્રસ્તાવનાના અગ્ર કલા તેમાના અમે તે એકવડે નાટકના અર્થનો કે પાત્રનો ઉપદેશ કરીને પ્રસ્તાવના પૂરી થયે સૂત્રધાર રજભૂમિ ઉપરથી જોના રહે છે અને પછી નાટકની વસ્તુ બજવી બતાવવામા આવે છે ' વસ્તુ એવો નાટકની કથા વસ્તુ કેમ બજવી બતાવવી એ વિશે વધારે વર્ણન તેજ અથમા કરે છે એથ—

“ आद्यतमेव निश्चित्य पञ्चषा प्रविमज्जय च ।

छदश सधिसहस्राश्च भागानपि च खडयेत् ।

चतुषष्टिश्च तानि स्युरगानि ॥ ”

“ બજવી બતાવવાની કથા અર્ધથી શરૂ કરવી છે અને અર્ધી આગળ પૂરી કરવી છે, એમ તેનો આદિ અને અંત નક્કી કરીને પછી તે કથાના પાંચ વિભાગ કરવા તથા કથાના જે સવિ નામના ભાગ કરવામા આવે છે તેના પછી વિભાગ કરવા તથા એવી રીતે બધા મળીને ચોસડ અગ થશે' એ વસ્તુના વિભાગ દેના કરવા તે વિશે કહે છે, કે

“ अवस्था पञ्च कार्यस्य प्रारम्भस्य कलाविधिः ।

શારમયત્નપ્રાપ્ત્યાશાનિયતાસિકગમમા

વાજ્ઞવિદુષતાકાર્યપ્રકરોક્તાયલખના

અર્ધપ્રદતય પચ પચાવસ્થાસમન્વિતા ।

યયાસરધ્યેન જાવતે મુગાદ્યા પચસય ॥

મુલ પ્રતિમુલ્લ ગર્મ સામર્થ્યોગમદ્વિ ॥ ”

“ કૃત્તી છંદાવાગ પુરોષો જે જે ગર્વનો આભ રહે તેની પાંચ અવસ્થા દેાય છે આરભ, યત્ન, પ્રાપ્તિવાશ, નિશ્ચિત્તિ અને નિઃશ્ચય અર્થાત્ કચનો નરજે

ધાય છે, પછી ચલ કરાય છે, પછી તે પ્રાપ્ત થવાની આશા બધાય છે, પછી તે નક્કી પ્રાપ્ત થશે એમ લાગે છે, અને છેવટે તે પ્રાપ્ત થાય ॥ જે અર્થ પ્રાપ્ત થવાનો હોય છે તે પાત્ર જાતનો હોય છે કેાઈ અર્થ બીજરૂપ હોય છે, કેાઈ બિદુરૂપ હોય છે, કેાઈ પતાકારૂપ હોય છે, કેાઈ પ્રકરીરૂપ હોય છે, અને કેાઈ કાર્યરૂપ હોય છે (બીજ, બિદુ, પતાકા, પ્રકરી અને કાર્ય, વગેરે અર્થ પ્રકૃતિઓ અથવા જે જે લાગે યોગ્યતામા આવશે ત્યા ત્યા તેના લક્ષણ કહીશું.) ઉપર કહેવી પાત્ર કાર્યની અવસ્થાઓ અને પાત્ર અર્થની પ્રકૃતિઓનો અનુક્રમે સમાગમ થનાથી મુખ વગેરે પાત્ર સધિ ઉત્પન્ન થાય છે જેમ કાર્યની આરબ અવસ્થામા બીજ વર્ણાય તે મુખસધિ કહેવાય વગેરે મુખ, પ્રતિમુખ, ગર્ભ, અવમર્શ અને ઉપસહાર, એવા તે પાત્ર સધિના નામ છે ” આ અંધમા પહેલા અકમા વસ્તુનો આરબ અને બીજરૂપ અર્થ વર્ણુરો માટે તે મુખસધિ છે મુખસધિનું લક્ષણ તેજ અથમા કહ્યું ॥ ૬—

“ મુલં બીજસમુપ્પત્તિનાંનાર્થરમસપ્રભા ”

“ વસ્તુના આરબમાં જૂના જૂના પ્રકારના અર્થ અને રસનો આપ્રથ કરીને જે બીજની ઉત્પત્તિ વર્ણાય છે તેને મુખસધિ કહે છે ” એ બીજ અને આરબ નામે કાર્યની અવસ્થાના યોગથી મુખસધિ બાર પ્રકારે વર્ણુઈ શકે છે એ પ્રત્યેક પ્રકારને મુખસધિનું અંગ કહે છે ઉપન્યાસ, પરિકર, પશ્ચિન્યાસ, વિયોગમ, યુક્તિ, પ્રપ્તિ, સમાધાન, વિધાન, પરિભાવના, ઉદ્ભવ, ભેદ અને કરણ, એવા તે બાર અંગના નામ છે. આરબ અને બીજના લક્ષણ અદિ બાતે કહેવા છે ૬—

“ બૌદ્ધમુવયમાપ્રવંત્સુ યો ચીજસ્ય નિવચયતે ।

મહત્ત્વઃ કલ્પયોગસ્ય સ ચત્ત્વારમ્ દશયતે ॥ ”

“ અલ્પમાત્ર સમુદિદ્ધ વદુષા વત્તવસર્પિણે ।

પલાવમાન ચર્ષત વીજ તદભિધીયતે ॥ ”

“ જેનું પરિણામે મોટું ક્ષણ થવાનું હોય એવા કેાઈ બીજની કલ્પમુક્તા માત્રનું વીજ કરવું તેને આરબ કહે છે ” જે વર્ણન પ્રથમ ઘણું સૂચિત્વ દેવાય છે તથા તે પછીથી ધણે પ્રકારે વિસ્તાર થાય છે, તેમજ જેના પરિણામમા કેાઈ અનુભવ જેવું કાર્યરૂપ ક્ષણ થાય છે, તેને બીજ કહે છે ” બીજ સળવે માનુષ્યા આચાર્ય વિરોધ કહે છે ૬—

“ ક્વચિન્ કારણમાત્ર તુ ક્વચિષ્ઠ કલ્પદર્શનમ્ ।

ક્વચિશરમમાત્રં તુ કલ્પમુક્ત્યા કિયા ક્વચિન્ ॥

ન્યાયારથ વિશેષોક્તઃ ક્વચિદ્વા કલ્પમાષ્ટ ।

અંક ૧ લો. (૮)

મહુષા રૂપકેષ્વર વીજરૂપેણ દશ્યતે ॥

ફલે यस્ય હિ સહાર ફલવાજ તુ તદ્ભવેત્ ।

પશુવાન વજા જ્ઞેવા અર્થવીજ તુ નાયક ॥ ”

“કોઈ જોએ કારણ માત્ર જતાવવા રૂપે બીજ વર્ણવવામાં આવે છે, કોઈ જોએ તે કૃત્રિમ રેખાવા રૂપે વર્ણવે છે, કોઈ જોએ આરભ માત્રથી બીજ વર્ણવે છે, કોઈ જોએ કૃત્રિમ કદીને ક્રિયા માત્ર વર્ણવવાથી બીજ વર્ણવે છે અને કોઈ જોએ કૃત્રિમ સાધક અમુક વ્યાપાર રૂપે બીજ વર્ણવે છે એવી ત્રણ રૂપકેશ્વર બીજ ધણા પ્રકારે મૂકવામાં આવે છે જેનો પરિણામ કૃત્રિમ આવે છે તેને કૃત્રિમ બોલે છે, કથાને વસ્તુ બીજ કહે છે, અને નાયક કે નાયિકાને અર્થબીજ કહે છે.”

(૮) અક-અક શબ્દનો અર્થ જોગો ચાય છે નાટકની વસ્તુને રસ તથા ભાવ મહિત અભિનય વડે સખાસદોના જોગામાં અપાતી દોષ તેમ તેમના મનમાં આરોપણ કરવામાં આવે છે મોઝ નાટકના એ ભાગને અક કહે છે એમ આ શબ્દ નાટકમાં એ અક કહેવાય છે તે અર્થમાં રૂઢ થયેલો બાણેલ. પ્રસ્તાવના કર્યા પછી શું કરવું તે વિશે દશકરૂપમાં લખે છે કે—

“આદી વિષ્કમક કુસાદક વા કાર્યશક્તિ”

“કાર્યની શુભિ પ્રમોદે પ્રથમ વિષ્કમક કહેવા અર્થ કરવો” (વિષ્કમક વિશે પ્રસંગે કહેવામાં આવશે) પ્રથમથી અક ક્યારે કહેવા તે વિશે કહે છે કે—

“યદા તુ સરસ વસ્ત મૂલાદેશ પ્રવસતે

આદાવવ તદાક સ્વાદામુરોક્ષપસથવ ॥”

“જ્યારે આરંભથી જ રસમય વસ્તુ વર્ણવી દોષ ત્યાં પ્રસ્તાવના વડે પાત્ર પ્રવેશ કરાવીને આરંભથી જ અક કરવો” આ નાટકમાં પ્રેમાનંદે એમનાં કહ્યું છે અનુ સંક્ષેપ તેજ પ્રથમા લખે છે કે—

“પ્રત્યક્ષનેતૃચારિતો વિદુરવ્યાસિપુરસ્કૃત ।

અંબા નાના પ્રવારણસાવિધાનરસાધય ॥

“૨૦ બુદ્ધિ ઉપર પ્રત્યક્ષ નાયકનો વ્યાપાર જેમાં જતાવવામાં આવે છે તથા અનાતર કથાના બીજરૂપ બિંદુ વડે જેમાં નાના પ્રકરણના અર્થ બાળવી જતાવવામાં આવતા દોષ તથા જેમાં રસભાવ દર્શન કરાવા દોષ તેને અક કહેવો તે અકમાં અનુભવ, વિભાવ રચાઈ ભાવ વ્યભિચારી ભાવ એ સધળા ભાવો વડે મુખ્ય રસનું પોષણ કરવું

(સરોપા રૂઝિભણી તથા તે ॥ બે સખિઓ પ્રવેશ કહેછે) (ચ)

વસ્તુનેજાના એવી ન કરવી કે જેથી રસથી તે દૂર જતી રહે તેમ વસ્તુને પ્રેરણા, અનકાર વગેરેની એવી યોજના ન કરવી કે જેથી રસ અતર્ધાન થઈ જાય નાટકમાં મુખ્ય રસ શૃંગાર કે વીર પ્રવેશ અને બીજા રસને અગમ્ય કરવા નિર્મલ્લપ્સધિમાં અપ્રભુતરસ કરવો અકમા શું શું પ્રત્યક્ષ ન દેખાડવું તે વિશે મ્હે છે કે—

“ દૂરાધ્વાન વધ યુદ્ધ રાજ્યવેશાદિવિપ્લવમ્ ।
સરાધ ભાજન સ્નાન સુરત ચાનત્પનમ્ ।
અવરપ્રવૃણાદાનિ પ્રલક્ષાણિનિર્દિશત્ ॥ ”

‘ દૂર પય વધ, યુદ્ધ, રાજ્યવેશ । વરે, બોળન સ્નાન સુરત અતુરેન વસ્તુ ધારણ વગેરે દેખાતું મનમાં ઉપર પ્રત્યક્ષ ન દેખાડવા અર્થાત્ પ્રવેશક વગેરે પ્રાવીને તે વાત કહેવશનીને ધ્યાનો ન બાધ જોડવો

(ચ) સરોપા-ગીતમાં અર્ધાથી નાટકની વસ્તુને આરબ થાય છે નાટકની વસ્તુ વિશે ધનિષ્ઠ કહે છે કે—

“ વસ્તુનેતાગસત્ત્વપા મદકા વસ્તુ ચ દ્વિધા ।
તત્રાધિકારિક મુગ્ધમંગ પ્રાસંગિક વિદુ ॥
અધિકાર પન્થ્યામ્યમાધિકારી ચ તત્પ્રભુ ।
તત્રિવર્ણમમિભ્યાપિ વૃક્ત સ્યાદાધિકારિકમ્ ॥
પ્રાસંગિક પરાર્થસ્ય સ્વાર્થો યસ્ય પ્રસંગત ।
સાનુવધ પતાકાર્ય પ્રસન્ન ચ પ્રદશમાર્ ॥ ”

રૂકિમણી—અનિ મનકમાનિકિ । મારા પ્રિયતમને મણિયોડ મહેન ર
કાણુ ? પકડી લાવ્ય તેને (છ)

કનકમાલિકા—દેવિ ! મારા તો તે જોડામાજ આજ્યા નદિ પશુ
પદ્મપ્રભા તમારૂં કાપવેલુ માવગી દોડી મછલી તે છતાવતે આવતી જણ્યા છે
રૂકિમણી—(પદ્મપ્રભાને નિકટ નિરખી) પદ્મપ્રભા ! શોધ
લાગ્યો કે ? (જ)

પદ્મપ્રભા—(સખેદ) અધાર તેવાથી ૭ કને જઈ પહોંતી છતા
આગળી રાત્રી નદિ

રૂકિમણી—(મરોષ) પશુ તેને મારી કને ક્યમ ન લારી ?

પદ્મપ્રભા—(હસ્ત જોડી સહન) તે ઘણા અને ૭ એકની
માટે (ઈ)

જોતોજો વર્ણાધને ૫ ૧ આખી કથામા તેનો કાઈ સખવ ન આવતો હોય તો તેને પ્રકરી
કહે છે (જેમ રામાયણમા રામને લગતી કથા એ અધિકારિક વસ્તુ સુખીનની કથા
એ પતાકા નામની પ્રાસંગિક વસ્તુ અને અગાળની કથા એ પ્રકરી નામની પ્રાસંગિક
વસ્તુ)

(છ) રૂકિમણી—આ કથાના નામ કૃષ્ણની પદ્મ પ્રિયતમને—અતિ વાહના
સ્વામી કૃષ્ણને કૃષ્ણને માથે નહિની ચારી આ ની દંતી એ રાત પાછળ દીકામા બતાવી
છે મનકમાનિકે—રૂકિમણી દાસી કનકમાલિકાનું સંગ્રાધન દાસીનું નામ રાખના વિરે
સાતિત્યર્થજીકાર રખે છે કે—

“ દક્ષા સિદ્ધા ચ સગા ચ વશ્યાના નામ દશયત્ ।

દક્ષપ્રાયાણિ વણિજા ચટચચ્ચોસ્તથા પુન ॥

વસતાદિપુ વર્ણ્યસ્ય વસ્તુનો નામ ચઢવત્ ’

‘ વશ્યાના નામ જેને છે’ દક્ષ, સિદ્ધા કે સેના આવેએના રાખના જેમ વસત
ગેના વગેર વેપારીના નામ જેને છેડે દક્ષ વગેરે આવે એવા રાખવા જેમ સોમન
વગેરે દાસ અને દાસીના નામ જલુધા વસત વગેરે જનુમા જે ધર્મ્યેનું વર્ણન કરનામા
આરેહે તેવા રાખના જેમ કનકસ મદ્યિકા કનકમાલિકા પદ્મપ્રભા વગેરે આમાના
છે ત્યાં જે નામ રેમાનું આ નાટકમા દાસીઓને મળે ચોળેવા છે મનકમાલિકા અને
પદ્મપ્રભા એ જે વિશેષ લક્ષ્મીને લગતા છે માં એ નામ એમ પણ સૂચરે છે કે તે
દાસીઓ લક્ષ્મીસ્વરૂપ રૂકિમણીની ટોની જોઈએ

(જ) નિકટ—પાગે (ઈ) સખન—ગીટીની બીજીની

ક્રિમિભણી—(સખેદ) ખાતર ખોદતા જણાયો ચોર ઝલાયો નહિ !
કનકમાયિકે ! ચાલો આ બનાવથી દેવને જાણીતા કરીએ; આ તો ધણું
ખોદું ! (એમ કહી ચાલ્યા ગયે) (ચ)

(રંગમંદાપમા સુખાસનપર બિરાજેલા કૃષ્ણદેવ શ્રીદામા સદા પ્રવેશ
કરે છે)

કૃષ્ણદેવ—શ્રીદામા ! સ્વમ તક મળ્યુંએ તો મને બાત્યાવસ્થા પ્રાપ્ત
કરાની અને કાચનપુરીને વેલીવાળુ મળ બનાવ્યું ! દેવમતિ બધવતાર છે ! !
સખા ! કહેલો શ્રમ પણ સિદ્ધિમદ થયો નહિ ! (ટ)

(ચ) ખાતર ઇ—અર્થાન્ ડાપમા આવેનો મુદો જતો રહ્યો ' ઉદાહરણ નામે
નાટ્યપદકણ દેવને—શ્રીકૃષ્ણને કૃષ્ણ યદ્યપિ રાજ નથી પણ રાજાજેવા અધિકારવાળા છે
તથા દિવ્યાદિવ્ય ખાતર છે માટે તેને દેવ નામ આપ્યું છે સાહિત્યદર્પણકાર લખે છે કે—

“ રાજા હવામીતિ દેવતિ સૃત્યેર્મદેતિ ચાધર્મ ” . ”

“ રાજાને તેના યોગ્ય વર્ગે સ્વામી કે દેવ મ્હીને ઓઢાવવો અને અધમ પાત્રેથી
બદા (બર્તા) કહેવું ” અહીં ક્રિમિભણી અને તેની હાસીઓનો પ્રથમ પ્રવેશ પૂરો
થાય છે તેમના ગયા પછી કૃષ્ણ તથા તેના સખાનો પ્રવેશ છે આધુનિક દેશલાક નાટક
લખનારા અંગ્રેજ પદ્ધતિને અનુસારે પ્રવેશ ૧ લો, પ્રવેશ ૨ જો, એમ લખે છે પણ
સંસ્કૃત નાટકકારેએ એમ લખવાની જરૂર જોઈ નથી, કેમકે એક અકના પ્રવેશ નિર્ગ-
મના કાળમાનનો કાંઈ નિયમ થઈ શકતો નથી આ જગ્યાએ ક્રિમિભણી વગેરે ગયા પછી
કૃષ્ણ વગેરેએ રંગમૂર્તિ ઉપર આવવું એ ઠીક નથી, પણ ક્રિમિભણીના નિર્મલની સાથેજ
પડદો ઉપાડવાથી કૃષ્ણ તથા શ્રીદામા નજરે પડે એમ થવું અવશ્યનું છે યદ્યપિ કવિએ
આ વાત લખી નથી, તથાપિ “ સુખાસન પર બિરાજેલા ” દિવાદિ સંદોષી જણાય છે
કે તેમનો પ્રવેશ પડદો ઉપાડવાથી જ અને તેથી કેટલાક જે એમ કહે છે કે
પૂર્વ પડદાની ઝોડવાણ નાટકમાં નહોતી તે વાત નિર્મળ માવમ પડે છે વળી “ રંગમંદા-
પમા ” એ શબ્દેથી એમ પણ માવમ પડે છે કે ઘેરના કૃષ્ણની પગપાટ ચિત્રપટ પણ
હોવા જોઈએ, તેથી પૂર્વ ચિત્રપટ ટોલાવું અનુમાન થાય છે જો એમ ન માનીએ તો,
પ્રથમા લખેલા કૈસમના શબ્દો નાટક બજાવી વખતે એવાને કાને પડવાના નહિ
હોવાથી કૃષ્ણ ધરમા છે કે વાણી છે તે સૂચવનાર વાચ્ય કવિએ કહેવું જોઈએ, પણ
તે કહ્યું નથી તે એમજ જાનીને કે કૈસમા લખેલી સૂચના જે વસ્તુ નહ લોકેએ કેમ
અભિનય વગેરે કરવા, તે સંબંધી હોય છે, તે સમજીને નહ લોકે રંગમંદાપનો ચિત્રપટ
સમાસદોને દેખાડ્યો અને તેથી તે ન્યૂનતા પૂરારો.

(ટ) બાત્યાવસ્થા ઇ—કેમકે ટ બાગપનુમા માળગુ ચોરી ખાનો દત્તો તેથી

શ્રીદામો—મળને તમે વિસારો પણ મળ તમને ક્યમ વિસારે ?
મળ નિનિનાના નિસાસા ન નડે એવો નર વિધિ નિર્માણ કરવાને શક્તિમાન
કેમ થાય ? કરો એવું પામો અને વાવો એવું લણો ! શુદ્ધ થવાને શ્રમ તો
કરવોજ પડે, પણ જમત તો ઝવેરી છે ! (ઠ)

કૃષ્ણદેવ—શું આત્મા તું પણ એમજ માને છે કે ?

શ્રીદામો—જણે તે પિયાર કેવો આણે ? પડતીમા તો પડતીજ !

કૃષ્ણદેવ—તારા જેવા જેના સખા છે તેને પડતી કેવી ? ચઢતીમા
ચઢતીજ થી જોઈએ

શ્રીદામો—ત્યારે ચઢતીમા ચઢતી

કૃષ્ણદેવ—અથા એમ કેમ ?

શ્રીદામો—સ્વયં તકની ચૌરિમ રૂપ નદી મળવનિનાના અશ્રુપ્રભાવે
ચઢતીમાં ચઢતી જેવી જણાય છે અને તેમા શ્રીકૃષ્ણદેવ થાન કયાં છતા પણ
તણાય છે (ઘ)

કૃષ્ણદેવ—અથા પડતીમા પડતી શું ?

તે વખતે માત્ર નામ ચેર પડયુ હતું તે નામ પાછું આજ સ્થમતક મણિને લીધે
પ્રાપ્ત થયું છે, તેથી જાણે હું પાછો બા-ચાવરયામા ચેરો હોઉં એમ લાગે છે કાચન
પુરી—દ્વારકા મળ—કેમકે જેવી રીતે મને ત્યારે મળના લોક ચેર કહેતા હતા તેવી
રીતે આજ અર્ધાના લોક ચેર કહે છે સિન્ધિપ્રદ—સિન્ધિ આપનારો વનમા ફરીને
મણિચોગને શોધી કાઢીને મણિ પાછો આણી આપવા રૂપ જે શ્રમ કર્યો તે

(ઠ) શ્રીદામો—કૃષ્ણને બાગસખા એક ગોપ (કવિએ એનો વિદ્યુત્ક તરિકે
ઉપરગ કર્યોછે) વિધિ—અઘાદેવ નિર્માણ કરવાને—ઉત્પન્ન કરવાને કરો ઈન્—તમે
મળવનિનાના નિસાસા લીધા ત્યારે તેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ આ કવિ તમાર માથે કેદયુ !
પણ ઈન્—શ્રીદામતું આ વાચ્ય ઉભાવયા લણ પડે એવું ॥ એટલે શુદ્ધ થવાને તમારે
કદ વેડયુ પડયુ, એ તો દુનિયાનો રિનાજ છે, માટે તેમા કાઠ અડયયુ નથી, પા.
જગત્ તો જાણેજ ॥ કે તમે મણિને ર નથી. બીજી રીતે—જે ચેર હોય તે પણ
પોતાની શાદવટ બતાવવાને શ્રમ તો કરે, પણ જગત્ તો મનમા જાણે કે ચોગજ છે !

(ઘ) ચૌરિક—ચેરી આ વા-ચગ એવા ધનિ છે કે જેમ માખણની ચેરી
મળવનિનાને પ્રસન્ન કરવાથી મળતી હતી તેમ આ પણ તેવાજ કેદ ઉપાયથી મળે
એવી છે સત્યભામા સાથે કૃષ્ણના પતિવ્રતરૂપ કાર્યનું અર્ધી મુશ્મતર બીજ છે

રૂકિમણી—(સરોપ) અરે ! આ ગોપપુત્ર શ્રીદામો શુ સમજાવે છે ! અને દેવ પણ તેને મળતા થાય છે ! ખરેખરાત, જાતિસ્વભાવ એ શ્રવતાસુધી નથીજ જતો ! વાર આગળ શુ થાય છે ? (વ)

શ્રીદામો—મદારાજ, કૃપાકટાક્ષથી મુક્તતા મળે એવું મારા નિયામમાં આવ્યું છે

કૃષ્ણદેવ—ત્યારે તે કહી દે, દીર્ઘસૂતતા કરવામાં કયા અર્થની સિદ્ધિ સ્વીકારી બેઠો છું ? (મ)

શ્રીદામો—મોગમાં મોટા અર્થની !

રૂકિમણી—' ભાભા દોરા કયા આરીશુ તો કે ત્યાં ત્યાં ' એવીજ કંઈ મોટામાં મોટી અર્થપ્રાપ્તિ હશે ! પણ મારે ઉતાવળા યવાનો સમય નથી

કૃષ્ણદેવ—તે અર્થ કયો તે મ્હી નાખ્યની ?

શ્રીદામો—(આમ તેમ જોઈ) સાબળો મદારાજ ! સત્રાજિતની મુતા સાથે સબંધ જોડો એટલે સર્વ અર્થની સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ અને નિદાની સમાપ્તિ સમજવી (મ)

રૂકિમણી—અરે હુદ ગોપ ! દેવને અવગે માર્ગે દોરવાનું તનેજ છાત્રે ! વાર કીક, કૃષ્ણદેવનું વેણ સાબળવાનો પણ સાગે સમય છે ! (ય)

આખોડતા બિંયા—હે બાહ ! હું મુખત માક તે માટે કૃપાકટાક્ષ ક્રેણ કરે ? ખરા હા—જો ખરા કરવાના ઉપાય તમે લહો—જાણતા હો તો કહોકે તે ઉપાય કયા છે ? સત્રાજિતની પુત્રી સત્યભામાના કૃપાકટાક્ષ મેળવવાથી મ્હણિની ચેત્રી મે, એમ આભાવ ને વાણું વણું છે તેવું આ બિંદુ છે ધનિક બિંદુ બિંધે કહે છે કે—

“ અવાતરાધીવચ્ચદ નિંદરચ્છદકારણમ્ । ”

“ અવાતર અર્થનો સબંધ ટળી જતો હોય ત્યારે તેને સાધનાર એ અવાતર કથાનું બીજ તેને બિંદુ કહેવું આઠી સત્યભામાના દેવને મગ્ધવાને પરિણતક લાવણું એ મુખ્ય કથા છે, સત્યભામાનો પરિણય એ અવાતર કથા છે, ‘ મ્હણિની ચેત્રી કૃપાકટાક્ષથી મે’ એમ કહ્યા પછી વાત અત્રી પડે છે તેને સાધવાને આ પ્રશ્ન છે કે ‘ મને મુખત કરવાને કોણ કૃપાકટાક્ષ કરે ? ’ માટે એ બિંદુ છે

(વ) જાતિસ્વભાવ—(ગોપનો) (મ) દીર્ઘસૂતતા મુક્તતી સર્ખરાનો ગુણ

(મ) સત્રાજિતની મુતા સત્યભામા

(ય) રૂકિમણી આ વાન્ય ગોપને કહે છે ખરી, પણ તે ગોપને સભાગારાનો હેતુ નથી, એવો અભિનય આઠી સમજવો

રૂકિમણી—(ઉભા ન સાલગે તેમ સખે) શુ લોકની શકા સત્ય છે ? નાના એમ દેણ તો મણિ પાડે કેમ આરે ? વાત આગળ શુ થાય છે તે સામળુ દીક થયુ કે હુ અહીં છુ તે બનેમાથી એજ જાણતા નથી નો પદ્મપ્રભાતુ ક્યુ ક્યુ હોત તો આ બધી વાત સામળવામા આનત નહિ (દ)

શ્રીદામો—પણ ત તો રાધિકાના કૃપાકાંક્ષે મૂંઝતા (ઘ)

કૃષ્ણદેવ—પણ ત તો હવે સત્ય અને આ તો છે અસત્ય એવો લે તેવા કૃપાકાંક્ષા ની આવશ્યકતા શી ? (જ)

શ્રીદામો—મદારાજના કહેનાપર મને પૂણુ નતીતિ છે તેમ મણિ પણ મદારાજે આગી આપ્યો છે તે છના જે સખા રહી એ રાધિકાના કૃપાકાંક્ષા વિના નહિ તો શું ? (પ)

કૃષ્ણદેવ—સખા ! સત્ય કૃપાકાંક્ષાનો મદિગા એવોજ અનણુ નીય છે ! (ફ)

એકાંક.

કૃપાકાંક્ષથી સખા ખરા તથાપિ છૂંતા

નથી કૃપાકાંક્ષા તેથી જુદામા ? લૂંતા

હવે કૃપાકાંક્ષા કે હુ મુક્ત કારણે શિયા !

ખરા ક્યાતણા લહો કહો ઉપાય છે કિયા ?

૪

(દ) લોકની શકા—(મણિ રૂપે ચોરી હતો એવી) પદ્મપ્રભાતુ હો પદ્મપ્રભાતે શુખપણે હમા રહેવાની ના કરી હતી તે આ રૂમિશીના વચનથી માનમ પેછે પદ્મપ્રભા અને રૂમિશીની વાતચિત્ત અથમા વારી નથી મને તે વાતચિત્ત કોઈ માર્યે સાધનારી નથી તેમ અમ મારજનક નથી સહિયર્ષીમા લખિએ કે—

‘ યત્ સ્યાદનુચિત વસ્તુ નાયકસ્ય રસસ્ય વા ।

વિરુદ્ધ તત્પરિત્યાજ્યમયથા વા પ્રવલ્પયત્ ॥

નાયકને રસને જે વર્તન ઉપરાગમા આરે એવુ ન હોય અથવા જે તે બ નેને વિરુદ્ધ પ તુ હોય તે છાગ દેતુ અથવા તેની કલ્પના બદલી રીતે કરી લેવી એ રીતે એ સવા રસને ઉપ રસ ન હોનાથી છાકી દીવા છે

(ઘ) કૃના થ નિરાણીવાગા વા યના ઉત્તરમા થી ભો કહેછે—પણ હો

૧) આવશ્યકતા—જર (પ) અર્થાત્ રાધિકાના કૃપાકાંક્ષા નથી મોજ શકા રહેલી

૨) અવાનીય—ન વારી શકાય એવો

૩) લોક—નાગવ્યવસ્થા ખરા—ખરા એર જુદામાની—બદલી ચોરીમા લૂંતા—

શ્રીદામો—ઉનાગાની સુનાની તલાવડી જોઈ માઝી તને પીછા
જગા જોવી જગા માનેડે, તોપણ ચંનાઈ ગયેના દેડના તમારી આ સ્થળે
તનાવડી દશે એમ તેને શકાલીલ કહેછે, જોથી તે તનાવડીનું રહેલું મલ્ખડપી
ધન પણ દરકાર જાય છે, એવી રીતે પૂર્વકૃત્ય સામજવાથી દેવી પડતીમા
પડતી નામ છે (ઢ)

(ગંગિણી ચાનનો પ્રસંગ જાણુ મરતી દત્તી તે ઉભય જાન ન જાણે
તેમ બાળુએ જઈ સતાય છે) (જ)

કૃષ્ણદેવ—શ્રીદામા ! ઝાઈ જન આમ ગયું એમ મને લાગે છે,
જા, જા

શ્રીદામો—(આમ તેમ જોઈ) દેવ ! અહીં ઝાઈ દિસતું નથી,
તા હા ! હું સમજ્યો આના જોવાને એમજ થાય

કૃષ્ણદેવ—શુ સખા તમારે તે મને ચોરજ ધારો કે ?

શ્રીદામો—ના મેં નદિ, પુરજને

કૃષ્ણદેવ—તો તું મરજ તેના પતીતિ (ત)

શ્રીદામો—પણ પાછની નાત ત્વી રીતે જુશી નખાન

કૃષ્ણદેવ—ગોપિમાનું નવનીત લેતા પિપીલિકા ઉનારઆડું કહે ! તા
તેમ (ધ)

(ઢ) પૂર્વમ્—મજમા કરેડી ચોરી રૂપ અર્થ તમે ચાર તો નથી પણ તમારા
પૂર્વના અભ્યસ્યુ લોકોમા શકા ઉત્પન્ન કરે છે અહીં અર્થવિશેષણુ નામે નાટ્યા
લકાર વાપરો છે તે વિષે સાહિત્યદર્શના વગે છે કે—

‘ ઠક્કસ્વાર્થસ્વચતુરવાદુત્કાતનમનેકધા ।

તપાલમસ્વરૂપજ તત્સ્વાદયવિશવળમ્ ॥

એક વાર કહેના અર્થને બ્હી બ્હી અનેક રીતે કે ઠપકાના રૂપમા કહેવો તે
અર્થ વિશેના નામે નાટ્ય નમાર કહેવાય છે

(જ) ઉભયજન—કૃષ્ણ તથા શ્રીદામો

(ત) અતીતિ—ખાત્રી (કૃષ્ણ એક નથી અત્રી) (ય) પિપીલિકા—કીડીઓ
માખા નેલતા પકાઈ જતા ત્યારે એમ કહેતા કે આ તો માખાને કીડી તો અહીં હતી
તે ઉતારતો હતો એવું કાઠક જાણુ રોધી માને પાછની વાત પાલોડેના
મનપરથી ગાંધી નામ

રૂકિમણી—(ઉભર ન સાબગે તેમ સખે) શુ લોકની શકા સત્ય છે ? નાના એમ હણ તો મણિ પાછો કેમ આપે ? વાર આગળ શુ થાય છે તે સામણુ ઠીક થયુ કે નહીં છુ તે બનેગાથી એકે જાણતા નથી ને પદ્મભાતુ જુલુ મું હોત તો આ બધી વાત સામગનામા આનત નહિ (દ)

શ્રીદામો—પણ તે તો રાધિકાના કૃપાકાન્દે મૂકાતા (ઘ)

કૃષ્ણદેવ—પણ તે તો હલુ સત્ય અને આ તો છે અસત્ય એમલે તેવા કૃપા ગત્તી આનસ્યકતા શી ? (ન)

શ્રીદામો—મહારાજના કહેનાપર મને પૂણુ નીતિ છે તેમ મણિ પણ મહારાજે આગી આપ્યો છે તે છતા જે શકા ૨૮ થી એ રાધિકાના કૃપાકટાક્ષ વિના નહિ તો શુ ? (પ)

કૃષ્ણદેવ—સખા ! સત્ય, કૃપાકટાપનો મણિ આલેખ અવણુ ધિય છે ! (ફ)

લોક.

કૃપાકટાક્ષથી સખા ખરા તથાપિ છૂંતા
નથી કૃપાગત તેથી જુદામાલો લૂંતા,
કરે કૃપાકટાક્ષ કેા મુક્ત કારણે વિધા !
ખગ કરીતણુ લલો કહો ઉપાય છે કિયા ?

૪

(દ) લોકની શકા—(મણિ કૃપો મોરો હતો એવી) પદ્મભાતુ ઈં પદ્મભાતે ગુપ્તપને ઉભા રહેવાની ના મ્હી હતી તે આ રૂકિમ ધીના વચનથી માવમ પગે પદ્મભા અને રૂકિમીની વાતચિત્ર અથમા વર્ણી નથી કેમકે તે વાતચિત્ર માલ કાર્ય સાધનાની નથી, તેમ અમ મા નહ નથી સહિય પંક્તમા લખેલે કે—

‘ यत् स्यादनुचित वस्तु नायकस्य रमस्य वा ।

विरुद्ध तत्परित्यागनन्यथा वा प्रवर्तयत् ॥

નાયકને કે રમને જે વર્ણુન ઉપરોમના આરે એવુ ન હોય અથવા જે તે બ નેને વિરુદ્ધ પ તુ હોય તે છાટી દેવુ, અથવા તેની સ્વપના જુદી રીતે મ્હી લેવી એ ગેને જે સવા રસને ઉપકારક ન હોવાથી છાગ દીરો છે

(ઘ) કૃપાના ચ નિશાનીવાળા વામ્પના ઉત્તરમા શ્રીદામો કહેલે—પણ ઇં

(ન) આનસ્યકતા—૨૨ (પ) અર્થાત્ રાધિકાના કૃપાકટાન નથી. મોજે રામા રોડી

(ફ) અસનીય—ન વર્ણી શકા એવો.

૪ મોજ—નામચરણ ખરા—ખત ચેર નુકાની—નહી મોગીમા લૂંતા—

ફિમિમણી—(સરોવ) અરે ! આ ગોપપુત્ર શ્રીદામો શું સમજાવે છે ! અને દેવ પણ તેને મળતા ચાલે ! ખરેખાર, જાતિસ્વભાવ એ જીવતાસુધી નથી જતો ! વાર આમળ શું ચાલે ? (ચ)

શ્રીદામો—મહારાજ, કૃપાકટાક્ષથી મુક્તતા મળે એવું મારા વિચારમાં આવ્યું છે.

કૃષ્ણદેવ—તારે તે કહી દે; દીર્ઘસૂતતા કરવામાં કયા અર્થની સિદ્ધિ સ્વીકારી ખેડાણું ? (ચ)

શ્રીદામો—મોટામાં મોટા અર્થની !

ફિમિમણી—‘ ભાભા દોરાં કયા આરીશુ તો કે ત્યાંનાં ત્યાં ’ એ તિજ કંઈ મોટામાં મોટી અર્થપ્રાપ્તિ હશે ! પણ મારે ઉતાવળા ચવાનો સમય નથી.

કૃષ્ણદેવ—તે અર્થ કયો તે કહી નાખ્યો ?

શ્રીદામો—(આમ તેમ જોઈ) સાંભળો મહારાજ ! સત્રાજિતની સુતા સાથે સખધ જોડો એટલે સર્વ અર્થની સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ અને નિદાની સમાપ્તિ સમજવી. (ચ)

ફિમિમણી—અરે દુષ્ટ ગોપ ! દેવને આવળે માર્ગે દોરવાનું તનેજ હાગે ! વાર કીક, કૃષ્ણદેવનું વેણ સાંભળવાનો પણ સારો સમય છે ! (ચ)

આગોડતા બિચા—હે બાહ ! હું મુજા થાકે તે માટે કૃપાકટાક્ષ કોણ કરે ? ખજ હો—જે ખરા કરવાના ઉપાય તમે લહો—અણૂતા હો તો કહો કે તે ઉપાય કયા છે ? સત્રાજિત ની પુત્રી સત્યભામના કૃપાકટાક્ષ મેળવવાથી મણિની ચોરી મટે, એમ આમળ જે વર્ણવ્યું છે તેનું આ બિંદુ છે ધનિક બિંદુ બિંધે કહે છે કે—

“ ભવાતરર્તર્થવિષ્ણુદેવિંદુરચ્છદકારણમ્ । ”

“ અવાતર અર્થનો સખધ લટ્ટી જતો હોય ત્યારે તેને સાધ્માજ જે અવાતર કથાનું બીજ તેને બિંદુ કહેવું ” અહીં સત્યભામના રાજાને મટાડવાને પરિણતક સાવધું એ મુખ્ય કયા છે, સત્યભામનો પરિણુષ એ અવાંતર કયા છે, ‘ મણિની ચોરી કૃપાકટાક્ષથી મટે ’ એમ કહ્યા પછી વાત અટકી પડે છે તેને સાધવાને આ પ્રશ્ન છે કે ‘ મને મુજા કરવાને કોણ કૃપાકટાક્ષ કરે ? ’ માટે એ બિંદુ છે

(ચ) જાતિસ્વભાવ—(ગોપનો) (ચ) દીર્ઘસૂતતા—મુવતની રાખવાનો ગણ

(મ) સત્રાજિતની સુતા—સત્યભામા

(ચ) ફિમિમણી આ વાન્ય ગોપને કહે છે ખજી, પણ તે ગોપને સત્યભાવવાનો હેતુ નથી, એવો અભિપ્રાય અહીં સમજવો

કૃષ્ણદેવ—(વિચાર કરી) પણ તેનો જનક કન્યા આપે કેમ ? (ર)

શ્રીદામો—પ્રેરે રૂકિમણી જેવું (લ)

રૂકિમણી—(રોષને દબાવના જેવો ડાળ કરી) આવનાને આનુજ્ઞ થયે, પત્ની એની વાત છે ! (વ)

કૃષ્ણદેવ—સખા ! સ્વામાની જીજ્ઞાસા વિના તે બને નહિ (શ)

શ્રીદામો—ત્યારે ક'ને માતાના

કૃષ્ણદેવ—સખા ! કરજ ને કન્યા—(એણે બોલતામા) (વ)

રૂકિમણી—(મહાક્રોધાવેશે પ્રકટ થઈ) મહારાજ ! ' કરગરે મળે નહિ ' ગોપબધુ ! હીક હાડ મચા ચો છે, જાત તેની ભાત ! હસ રાજા ને પ્રધાન કાગડો ! મળી મનાજીતની પુત્રી અને ફેલર્ડ સત્કીર્તિ ! (સ)

કૃષ્ણદેવ—(મહારાજના જેવે વેશે બોલા થઈ) પ્રિયા ! હાસ્યવિનોદ શ્રવણ કરી આમ કુ સહ લગાડવું ધટિત નથી (હ)

(ર) જનક—પિતા (સંગાન્તિ)

(લ) અર્થાત્ જન્મ રૂકિમણીનું હરણ બગીચારે કરી લાવ્યા હતા તેમ સત્યભામાનું પણ ચંદ્રણ કરી લાવે. (વ) આવે અધમ ગોપ તે એવીજ યુક્તિ બતાવે !

(શ) રમ મા—સત્યભામા. જીજ્ઞાસા—ધ્યાન (જીજ્ઞાસાનો ખરો અર્થ ' જાણવાની ધ્યાન એટલે તથાપિ અર્ધા કેવળ ' ધ્યાન ' ના અર્થમાં તે વપરાયેલો લાગે)

(વ) કૃષ્ણને સત્યભામા મેળવી આપવામાં સહાયક શ્રીદામાને વધારી છે એ શ્રીદામાને એ કાર્યમાં યત્ન કરવાનો હેતુ હોવા કરાવવા માટે રૂકિમણી ઉપર તેને રીસ થઈ એમ થતું જોઈએ કેમકે સત્યભામાને લાવવાથી રૂકિમણીનું અપ્રિય થાય છે તેને રૂકિમણી ઉપર રીસ ક્યારે થઈ કે રૂકિમણી તેને કડવા વચન કહે ત્યારે એ પ્રસંગ લાવી મૂકવાને કવિ હવે રૂકિમણીનો પ્રવેશ કરાવનાર કૃષ્ણનું વાક્ય ચોજે છે સખા છંદ કરજ ને કન્યા કરગરે મળે નહિ એવોજ ઉત્તર કૃષ્ણે આપનાનો છે તેમથી અરેરો ઉત્તર કૃષ્ણ પાસે કહેવરાવી બાણીનો રૂકિમણીના પ્રવેશદ્વારા પૂરો કર્યો છે

(સ) ગોપમધુ—અધમ ગોપાનિયો ! નામને છેડે બધું રાખી નેકવાથી તે અધમતા સૂચવે છે જન્મ મહાબધુ—અધમ ગ્રાહણ, છંદ આ વાક્યથી તેણે નામે અગતી યાજ્ઞના કરી છે તેણે કતું લક્ષણ ' સરમવચનપ્રાય તાત્કાલિરૂપ જ્ઞાત ' જેમાં ક્રોધના વચન વર્ણના દોષ તેને તેણે નામે અગતી નામનું અર્ધો રૂકિમણીના માધવાક્ય ઉપાડાજ ■

(હ) કુ સહ—માડ

શ્રીદામો—અમારો તો એ સ્વભાવજ છે કે ટાઢા પહોરની લહેંગે ખાતી અને ખરાયની

ક્રિમિભણી—પ્રાસા ને શિખરે મેળ માટે કદ દસ કહેવાયા કે ? ગોવાળિયા તે ગોવાળિયાજ (કા)

શ્રીદામો—દેવિ ! ગોવાળે કાને માગ નથી કર્યા ? હું પણ તેવા ની નિદા મરના છાલ ઘેલ પી તૈયાર છું (છા)

ક્રિમિભણી—(સંગ્રામ) એની વિચિત્ર વાણી અને વિચિત્ર સનાદથી રીમે તારા દેવ ! ! હવે મારી સાથે એ થો તો તારી વાત તુ જાણે ! (ગા)

કૃષ્ણદેવ—દેવિ ! એનો અપગ્રાથ શો છે ?

ક્રિમિભણી—કરજ ને કન્યા કરગરે મને નહિ એ વેણુ દેવધીને મુખેથી કહાવનાર તથા ખોટો વાનેશરી ચનાર એજ છે

કૃષ્ણદેવ—તમે તમારે કાવતુ મને તેમ યુક્ત કરવા તત્પરજ હો, કિન્તુ અમારે એમ કહેતુ હજ નહિ (ઘા)

(કા) પ્રાસાદ—મેહેવ સિખરે—ટોચ ઉપર સાહિત્યના એક દ્વિતનો એ અનુવાદ છે એમ,

“ ગિરિશિખરગતાપિ કાકપત્તિ નૈ હિ તુલનામુપયાતિ રાજદૃષ્ટી ”

■ કાગળની પત્તિ મને તો પર્વતના શિખર ઉપર બેઠેની હોય તથાપિ તે કાઢ રાજદૃષ્ટી સની બરાબરી કરી શકતી નથી

(છા) શ્રીદામો ક્રિમિભણીના મુખથી પોતાની નિદા સાંભળી માર્મિક વચનથી તેને ઉત્તર આપે છે ગોવાળે છું—તમે ગોવાળની નિદા જરોછો તે વિચાર વગર કરોછો. (ગોવાળનો અર્થ ગોવાળ અને તેને કૃષ્ણતા અર્થમાં વડ કરીને કહે છે) કેમકે ગોવાળે તમને પાતુ ગાગ કરી નાખ્યા હતા ? અર્થાત્ ગોવાળની નિદા કર્યો તો કૃષ્ણ નિદારો અને તમે પણ નિદારો. તેવાની—તેના ગાગ મનેલાની છાલ ઘેલ—ગોવાળ ભવિ રૂચ્ય શબ્દ અધમ ભવિના પાયો મારે સુરેલ નાટકકારો પ્રાકૃત વગેરે ભાવાનો ઉપ યોગ કરે છે, પણ પ્રાકૃત નાટકોમાં તો તે પાત્રના ભવિ સુચક વચનો વપરાય એટલે બસ છે

(ગા) વિચિત્ર શબ્દવટે શ્રીમાતુ નિદૂષપદ અનિત કર્યું છે (ઘા) યુક્ત કરવા—અધ બેસાડવા અર્થાત્ ‘ કરજ ને કન્યા ’ એટલુ કથા પછી ‘ કરગરે મને નહિ એમ વામ્પમૂર્તિ તમે તમારા વિચાર પ્રમાણે / મ્હોરે મારે કહેવાતુ એ તાલ્ય ચત્ર નેતુ કિન્તુ—પણુ

ફકિમણી—ત્યારે કરજ ને કન્યા એની આગળ શું કરેવાના હતા તે કહેા જોઈએ ? બીજી તો ધણુ છે, પણ તે કહેતુ કેને ? (દા)

કૃષ્ણદેવ—અન્યથા અતિશેષા અતિશે હાથ પરતુ મારે કહેવાનું તે આગળ હતું (જા)

શ્લોક.

દેવિ ! કરજ ને કયા કલકિત સ । ભણું

યથાર્થ વડુ મારે ગમે તેમ તમે ગણુ । ૫

ફકિમણી—મારા પ્રતિ તો આવુ વાક્યાતુલ્ય આજળ ચોખ્ય છે, તોય લક્ષણ તાના આવા લક્ષણથી વા વાક્યાતુલ્યથી પાજન અણુમાદિ તીમા નથી, એ કૃષ્ણદેવીની કૃપા છે ગમે તેમ કરે વા ગમે તેમ આવરો, ‘ બે શનાં ચિ ગડા બે શનેજ ભારે યનાના છે । (દા)

કૃષ્ણદેવ—પણ તેના પર તમારે સ્વામિત્વ છે ને । (જા)

ફકિમણી—દેવ સ્વામિત્વ માને છે અને આટલા મોના ગીઠડા પણ કરે છે, તે વડે હું તો ધન્યતાજ માનુંછુ

કૃષ્ણદેવ—(નીચા વકત્રને કંબડે હાથુ કરી) પ્રિયા ! એવુ કંઈ વર્તન જણાવશે કે કામિનીતોજ સ્વીકારશે ? (દા)

(દા) તે કહેતુ કેને ?—તે કેને લાણ પાડી રાખાય ? અથવા બીજી કહેવાતુ તો ધણુ એ યે પણ તે કેને કહેતુ ?

(જા) અન્યથા ઇ—બીજી રીતે તો ધણુમા ધણે પ્રકારે લાણ પાડી રાખાય તેમ બને હેલ

૫ ‘ કરજ ને કન્યા એ વાચ્ય પૂર કરે છે હું સહા કરજ ને કન્યા કલકિત અણુ હું છેકાવનુતિ અલકાર

(દા) વાક્યાતુલ્ય—કહેવાની વાતને હડાવી દેઈ તેનો ભૂલો અર્થ ગોઠવવારૂપ લક્ષણવત્તા—કૃષ્ણદેવના પરિજન—સેવકજન—અર્થાત્ મુ કિમણી

(જા) તેના પર—તે બેશ પર અર્થાત્ સુરા પર અથવા તે સિંગડા પર અર્થાત્ નવી આવનાર સ્ત્રી ઉપર

(દા) વકત્રને—મુખને પ્રિયા ઇ—મે એવુ કેવળ મોના મી + ન્યા જેવુ કાંઈ વર્તન કર્યું હોય તે જણાવશે કે સ્ત્રીજાતિના સ્વભાવ પ્રમણે સ્ત્રીકૃત પકડી બેસશે ?

રૂઢિભણી—જે વાત દેવે ગોપગધુને કહેવા યોગ્ય માની અને અમે તેથી અયોગ્ય ઠારા, દેવે એથી વધારે પ્રતીતિ શી જોઈએ ? દેવ સુખી થાય, વાતો કરો, અને લેસો. જો મેં અવિવેક કર્યો એમ લાગતું હોય તો ક્ષમા કરશો. (યા)

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! મિત્ર અને મદિલા એ બે સખદળ ભિન્ન છે, તો તેમની કૃતિ ભિન્ન કેમ ન હોય ! મારું આચરણુ સાચસ મત છે. જુઓ, (ટા)

શ્લોક.

સાચા વયસ્ય નિકટ્ટે, સહુ વાત થાયે,
તેવી પ્રિયા નિકટ ના, કદિયે વદાયે;
એવું અમે મુનિમુખે, સુચિયું સદાયે,
એ ન્યાયનીતિ નડતી, ન પ્રિયા ! મનાયે. ૧

રૂઢિભણી—(કોધાક્રાંત થઈ ચાલવા માડે છે) મહારાજ ! તારે તેનેજ કહો અને ખતા ખાવ.

કૃષ્ણદેવ—(દેવીને ઉઠી અટકાવે છે) પ્રિયા ! દ્વારપતિનોદ શ્રવણુ કરી આમ રીસાઇ જવું બદે નહિ.

શ્રીદામો—(દેવી ન સંભળે તેમ) દેવ ! મને કહેવા ઘા; (પ્રકાશ) દેવિ ! તમે સાંભળેલી વાત તો દ્વારપતિનોદનીજ છે, તોયે તમે અસારમાથી સારમાથી યદ્યદેવની થતી નિંદા અટકે એવો કંઈ ઉપાય ખતાવો તો અમે ગોવાગિયા તે ગોવાગિયાજ રહીશું અને અમારા મહારાજને પણ તેમજ કહીશું. (ટા)

(યા) રૂઢિભણી તેણ વર્તન કહી ખતાવે છે એ વાત ઇ. (૩૪) મદીરા-સ્ત્રી. કૃતિ—આચરણુ અર્થાત્ તેમના પ્રતિ આચરણુ સાચસ મત—સાચે પ્રમાણુ કરેલું.

૧ શ્લોક—વસન્તવિજા વયસ્ય-મિત્ર એ ઇ. હે પ્રિયા ! એ ન્યાયની નીતિ અને નડતી દોષ એમ મનુષ્ય નવો.

(ટા) પ્રકાશ-સર્વે સાચાને તેમ અસારમાથી—નિંદાદષ અસાર અર્થમાંથી અચવા અમારી વદાયિત રૂપ અસાર—ગુણ—સંસ્થ ન અપવા એવા અર્થમાંથી અ-મારા મહારાજને ઇ. અર્થાત્ કૃષ્ણને પણ ગોવાગિયાજ કહીશું ! કેમકે નિંદા અટકા

રૂકિમણી—(સરોપ) ગોપનધુ ! મહારાજ તારી આઘા માનશે, કે તેમને કૃપાકટાક્ષ મેળવવા છે ! (ઢા)

શ્રીદામો—તથાસ્તુ

કૃષ્ણદેવ—(ધીનમાને બોલતો અટકાવી) એની સાથે એમ આચરનાથી શું ? (ઢા)

રૂકિમણી—દેવ ત્યારે એને વારો કે મારી સાથે જીજ્ઞાસુ કરે નહિ (એવે ત્યાં કનકમાલિકા પ્રવેશ કરે છે).

કનકમાલિકા—(સહર્ષ) દેવિ ! પકડી લાવી.

રૂકિમણી—(વિચારી) હના ! કોને ? (જા)

કનકમાલિકા—મશિયોર કહેનારને.

રૂકિમણી—સખિ ! એનો કંઈ ઉપદેશ નથી. આપણે નથી એ કાર્યને માટે યોગ્ય કે નથી દેવ જ ધાવવાના જણા; માટે રોને છોડી દે.

કનકમાલિકા—જેની દેરીની આઘા. (એમ કહી જાય છે).

કૃષ્ણદેવ—(દેવી ન નિરખે તેમ વચસ્યને મુક્ત કરેયો જન જોવા સૂચવે) (પ્રકાશ) દેવિ ! એમ અપરાધીને મુક્ત કરવે એ ધરાગત નથી. (તા)

રૂકિમણી—દેવ જેની અયોગ્યતા ઘટના કરે તેણે યોગ્ય થવું ક્યાં ધરાગત છે ? (ઘા)

કૃષ્ણદેવ—પતિ ગમે તેમ આચરે, કિન્તુ પ્રત્યેક પ્રિયાએ સ્વામિનું હિત વાચ્છલું એવી શાઆઘા છે.

વવાનો ઉપયોગ તમે જાતાઓ તે તેમનાથી ચોધી કહારો નહિ માટે, ઉપાય નહિ બતાવો તે તમે પ્રજા ગોવ વિચારી પત્ની તુલ્ય કહેવાશે એવો માર્ગિક આશ્રેષ્ઠ છે .

(ઢા) સરોપ—રીસ સહિત (શ્રીદામને આશ્રેષ્ઠ સમજાવતી)

(ઢા) કૃષ્ણુ આ વાક્ય રૂકિમણીમતિ છે

(જા) હવા—સખી (જુઓ સ્ત. ૬) “ હલેતિસદ્દર્શામિષ્યા ” —“ ચોતાના

સરખી દસીને ‘ હવા ’ એવું સંજોધન કરવું . ”

(તા) વચસ્યને—મિત્ર શ્રીદામને (ઘા) ઘટના કરે—અર્થાત્ ગણના કરે—

અયોગ્ય ન છતાં અયોગ્ય છે એમ ધટાવે

શ્લોક.

અદ્રિકા પરભાવવા, અગ્નેઃ અગ્નિવંજ સદાય સંતામે;
મુખાને ! અવલોકે તે, નિરૂપી રાચિને ત્વરાવડે સાંધે. ૭

રૂકિમણી—દેવ ! શાસ્ત્રાચા ખોટી નથી પણ જ્યારે રાહુ ચંદ્રને
ઢાકવા તેવારજ હાથે સારે અદ્રિકાનુ શું સાધે ! (રા)

શ્રીદામો—(સરોજ) શુ સારે અમો રાહુ ! હ્યો રહ્યા અમારે
ધેર. સત્તાઓ અદ્ર અન વાટ જુઓ અદ્રિકા (એમ કહી જવા માંડે છે).

કૃષ્ણદેવ—વચરવ ! તુ પણ આવાં રીસામણાં મનામણા કરાવવા
સજ થયા કે શું ?

શ્રીદામો—મહારાજ ! અમને કાણ મનાવે એવું છે કે અટકાવે
એવું છે ? ગોપજાંધુ તો કાંસરૂપ થયાછે; તે જ નહિ નીકળે તો નરેણી-
વાળા નાંખતને બરકર્તા ક્યા બૂમ કે વાહાર થવાની છે ! (એમ કહી
ચાલ્યો જાય છે.)

૭ શ્લોક—ગીતિરત અદ્રિકા ઇ—અદ્રિકા (અંદરથી—અંદરનો પ્રકાશ) ને
પત્ની કદાપિને અંદરને પતિ કદ્યે છે અને તે દહાંતદ્વારા શાસ્ત્રાચા કહી ખતારે છે. અદ્રિ-
કાનો પ્રભાવ કરવાને—તેને જાણી પાછી દેવાને અગ્નિવંજ (અંદ્ર) સદાય અગ્ને
(વાદળામાં) સંતાઇ જાય છે; (પાછું તેથી રીસાઇને અદ્રિકા અંદરનો ત્યાગ કરતી નથી.
ત્યાગ શું કરે છે ?) હે પુત્રાતિ ! તે અવલોકે (જુઓ); તે સરિષ્ઠે નિરૂપીને ત્વરાવડે
તેને સાધે—પકડે છે. અંદ્ર વાદળામાંથી નીકળ્યો કે પાછી અદ્રિકા પ્રકાશમાન થઇને તેનું
અનુસરણ કરે છે ! તેમ પ્રભાએ તમારે પણ મારાં આવ્યતનુ તરફ લક્ષ ન આપતાં મારે
હિત માત્ર કરતું અંજ તમારું ધર્મ છે. નીતિરાત્રમાં પણ કહે છે, કે—

“ પ્રીણાતિ ય સુચરિતઃ પિતર વ પુત્રો

ચન્દ્રસુરેવ દિતદિચ્છર્તે તરહલગ્રમ્ ।

તાન્મિત્રવાચદિ સુતં વ ચ મિત્રિયય-

દેવત્રય જગતિ પુષ્પદત્તો લમન્તે ॥ ”

“ પેતાનાં માત્ર આવ્યતનુવડે જે પિત્રને પ્રસન્ન કરે છે તેને પુત્ર કહેવા, અને
જે પેતાના રવામીનું જ દિન હન્ધે છે તેને સ્ત્રી કહેવા; તેમજ જે આર્પિત અને મુખમાં
સરખી રીતેજ વર્તે છે તેને મિત્ર કહેવા. એવાં પુત્ર, પત્ની, અને મિત્ર જન્મમાં પુણ્ય-
સાધકનેજ મળે છે. ” (રા) ૨૬—(મીત્રમાને કહેવાને આરૂપ).

રૂકિમણી—દેવ આપા જોવાજિવાયા કાંઈ કરી ક્ષમા ધારે છે, કે નેને શું જોવાયું અને શું ન જોવાયું તેનું પણ જ્ઞાન નથી ! હીન્ન છે, “ ધણીને સૂઝયું હાંકણીમાં અને પાકેરીને સૂઝયું આરણીમાં ” !

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! જીજ્ઞા કયા પડી મુઠી પકડાવ્યો તો કેને, શા કાળે અને તેને મુકન કેમ કર્યો તે મને જણાવો તો હીક.

રૂકિમણી—જે જણાવ્યાથી કે ભણ્યાથી અર્થમિત્તિ નથી તે જણાવવામાં શો માય ?

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા અને પર્જન્ય એક સ્વભાવનાં તે જોહું ન થવા માટે. (ઘા)

શ્લોક.

ન સારું નદારું જુએ ધ્યાન કમારે,
કરે વૃદ્ધિ મેધો ઋતુકાળ ન્યારે;
પ્રિયા સ્વાર્મી ગાટે સદા એમ મ રે,
ન માને ધણી એવું એ ના િગારે.

રૂકિમણી—દેવ ! એ જોવાવામાં જે મર્મ છે તેવો જણ્યો તત્પાર્ય જોજ કે આંજોએ નિચાર કર્યો વમરનું અને તેમ જોવાયું ! મહાગજ ! જોપણ હું શરદ્દકાળના સુખદ સમીર જેવાં મળી આવ્યા છે તેવડે હું તો સર્વે સારાં ગાનાજ માનું છું ! (ગા)

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! અન્ય કયા જવા દધે વડો કે મુક્ત કેને કર્યો ? અને તેનું પકડાવ્યો તો કેમ ?

Figure 1

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered.

[illegible]

214152642 = 1

第 10 章 数据库系统

44,444 - 45,444

$\frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \right) = \frac{1}{2}$

9-4834-1000 22 202 00

● ● ● ● ●

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

11. 4. 8 + 1 = 9. 8 = 72 82 = 64

$$4 \quad \text{or } 5 = \frac{1}{2} \psi_1 = \frac{1}{2} \psi_2 = \frac{1}{2} \psi_3 = \frac{1}{2} \psi_4$$

和 是 是 是

[illegible]

4.151

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

4. $\frac{1}{2} \ln 2$

1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 26

Journal of Management Education 26(8)

[illegible]

1. $\frac{1}{2} \leq x \leq 1$, $y = 1$

$\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

2010年10月10日

“ ॥ १ ॥ ”

7. $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

100

$\frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & i \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$

It is not clear from the text whether the authors are referring to the same set of variables as in the previous paragraph. The text is somewhat ambiguous.

$$T^{\frac{1}{2}}(t) = \left[\frac{1}{\pi} \ln \frac{1}{1 - e^{-\lambda t}} \right]^{\frac{1}{2}}$$

નાગરિકા—હા મારી સખીના પિતાનું નો સમાધાન થયું ૧ળી સુખમા હુ ખ ગદે પયુ કયા ? અને લક્ષ્મણ સી ઉત્તમાદ્યમા લોકની વાનો સાબજે પણ ડાખુ ? (વા)

શ્રીદામો—નાગરિકા ! તારો અને મારો મ મધ સગમ તમ્ની શોધ સ મધે ધણો ગાદો થયેલો છે તેજે ડરીનેજ હુ તને સુખ વાત પૂછુછુ, તે તુ કહીશ કે નહિ ?

નાગરિકા—કગરે પૂચ્ય, જે દશે તે ખરેખર કહીશ.

શ્રીદામો—મે સાલજ્યુ છે કે કૃતરાગી, અકૂર આદિજ જે સત્યવામા મારે સમાધી તેના પિતાએ શોધી કાઢેના છે તે તેને ગમતા નથી એ ખરુ છે કે ખોટુ ?

નાગરિકા—અથવા એ વાત પૂછનાથી તને ઝો લાલ છે ?

શ્રીદામો—તાર અને માર કાજ ધાય તેવુ છે મારે પૂછુછુ, કહીદે જે હોય ખરુ તે

નાગરિકા—હા તે તેને નથી ગમતા, પણ પંત્રી શુ ? ગાય અને કન્યાએ દોરે લા જવુ પડે ! તુ કદ નવુ જૂનું કરછે ? (શા)

શ્રીદામો—જે તારામા દિમ્ભત હાય તો જેમાડી પાડીએ ચોકહુ. પડે ધાય સસલામા પટનાણી અને તુ થઇ પડ્ય તેની સખી જેણે કરી વધે તારો અને મારો ભાવ !

ખોનાવી ? એનો ઉત્તર દેછે તુને ઈન્દ્ર અડી કવિએ નાગરિકાના પ્રશ્નદ્વારા નર્મ નામે પ્રતિભુખસધિના અગ્રને નિગ્રેષ કર્યો છે “ પરિદાસવચાનમ ”—“ પદિદામતુ વચન તે નર્મ ’ સ્થમતકનો ચોર ડાલુ ? એ વચનથી બિહુ મૂકીને તેનો પ્રયત્ન સાધે સમાગમ કર્યો છે માર એ પ્રતિભુખસધિ છે

(વા) સસલામાનો કૃષ્ણને યોગ થયો એ વાત વચમા આળીરીનો પ્રસંગ આવ વાળી જતો રહો હતો તે પાછો તેના લક્ષ્મણધી વાળથી સાબળી આવેછે મટ્ટે એ ‘ પરિમર્ષ ’ નામે પ્રતિભુખસધિનુ અગ્ર છે પરિસર્પનુ લક્ષ્મણ દશરથકમા કરુછે,— “ દટનટાનુસર્પણ પરિસર્વ ”

(શા) નાગરિકા અને શ્રીદામાના સવાગમા પ્રાગ્મગિક વસ્તુ અને ચંદન નામે કાર્યાસ્થા વર્ણાય છે તે સ્પષ્ટ છે (પ્રાસંગિક વસ્તુ, ચલ અને અવસ્થા વિરે પાળી કહેવામા આવ્યુ છે)

મધ ધદા મધ તિદા અદ્યઝાવધ નિ વાટધ સુદનધ નય નય સપ્તભમધ
સપ્તભ નય સુદનધ (એકવધ સપ્તભમધ સમસ્યધ અનધ દ્વિગતધ
આનધ તિદિં દૃશ્યધ ઇવ) (મા)

હીમતી—આહા શુ કુધ મધ ધદિ તિદિ ભટકાનધ વાટડી કિદિ
અનધ મધ લધ જગનધ કિદિ (ધમ કોપ કરધ બાપકુ સાધ ખિયધ)
છિદ્ધ ઉદ્ધ લખખયુ કિદિ છિદ્ધ ! (મા)

શ્રીદામો—જાદગી જાદ જાદ મ દન જાદ ઓતધ મદ છૂદધ
સધ (અધ કદ્ધ મ દનધ પદાનધ) (ચા)

નાગરિકા—શ્રીદામા ! નારી તો નૌતમ ગણા દેખુ ! કૃષ્ણદેવને પાણુ
આનીને આવાજ ગોપકન્યાઓ મળી દસે ! તને પાણુ એતુ બોલતા
આનડેએ એ મે' આજજ જાણ્યુ ! હલે ગને કેમ જોલાવી ? (રા)

શ્રીદામો—નાગરિકા ! “ જેતર સહુ ચોવાડ અને જામની જાવી
કેળાડ ” કૃષ્ણદેવને જે ગોપકન્યાઓ મળી છે સ્વા તો તારી સત્પમામા
દારીપદને પશુ ધાટત નથી. દેશ તજીએ પશુ દેશાચાર ન તજીએ તું ને
ખન્ડવાનું કારણ એ કે હવ તો રમગ તક ચોર મશુ તે જણામુકની ? (લા)

નાગરિકા—હા મારી સખીના પિતાનું તો સમાધાન થયું વળી સુખમાં દુ ખ ગદે પડ્યું કયા ? અને લગ્નન બધી ઠગાદુગા લોકની વાતો સાંભળે પણ કોણ ? (વા)

શ્રીદામો—નાગરિકા ! તારો અને મારો સંબંધ સ્વગતમાં શોધ સંબંધે ધણો ગાદો થયલો છે તેજે કરીનેજ તને રૂઝ વાત પૂછુછું, તે મ્હીશ કે નહિ ?

નાગરિકા—કગરે પૂછ્યું, જે દશે તે ખરેખર મ્હીશ

શ્રીદામો—મેં સાંભળ્યું છે કે કૃતવર્મા, અકૂર આદિ જે સત્યભામા માટે સ્વામી તેના પિતાએ શોધી મઢેલા છે તે તેને ગમતા નથી એ ખરું છે કે ખોટું ?

નાગરિકા—અના એ વાત પૂછનાથી તને જો લાભ છે ?

શ્રીદામો—તાર અને માર કાળજ ધાય તેણે કે માટે પૂછુછું, કહીદે જે હોય ખરું તે

નાગરિકા—હા તે તેને નથી ગમતા, પણ પછી શું ? માથ અને કન્યાએ દારે લા જતું પડે ! તું મ્મ નવું જૂનું મરડે ? (શા)

શ્રીદામો—જે તારામાં દિગ્મત હા તો તેમાંની પાડીએ ચોખ્ખું પછે ધાય સલભામા પત્નિ અને તું થમ પત્ય તેના સખી જેણે મરી વધે તારો અને મારા ભાઈ

જાનાવા ? એનો ઉત્તર મ્હેં તુને જો અહીં કવિએ નાગરિકાના પ્રશ્નના નર્મ નામે પ્રતિભુષસંધિના અંગનો નિરોપ કર્યો છે ‘ પરિહાસવચ્ચાનમ — ’ પગિહાસનુ વચ્ચન તે નર્મ સ્વમતકનો ચેત કોણ ? એ વચ્ચનથી બિહુ મૂકીને તેનો પ્રયત્ન સાથે સમાગમ થયો છે માટે એ પ્રતિભુષસંધિ છે

(વા) સત્યભામાનો દુઃખને યાગ થયો એ વાત વચ્ચમાં આટલીરીનો પ્રસંગ આવવાથી જોતો રહો હોતો તે પછી તેના લગ્નસબંધી વાતથી સાંભરી આવે છે માટે એ ‘ પરિસર્પ ’ નામે પ્રતિભુષસંધિનુ અંગ છે પરિસર્પનુ લગ્ન દશરૂપકમાં મ્હેં, “ દટનટાનુસપ્તણ પરિસપ ”

(શા) નાગરિકા અને શ્રીદામના સંવાદ માં પ્રાગ્મજિક વસ્તુ અને ચંતન નામે મર્યાદસ્થા વાપાય છે તે સ્પષ્ટ છે (પ્રાગ્મજિક વસ્તુ ચંતન અને અગ્ન્યા વિર પાછળ કહેવામાં આવ્યું છે)

નાગરિકા—પણ એ વાત ચાલ કુમર ન માને સત્યમામા કે ન માને કૃષ્ણદેવ; અને વળી જો રૂકિમણી દેવી કે સત્રાજિત જાણે તો થાય તારી અને મારી વેતરણ !

શ્રીદામો—સખિ ! દાવ આવવો એ તો કંઈ નહીં નથી કે આવ-
વાનો પણ નથી, તથાપિ પાસે નાજવામા રુ જાય તેવું છે ? જો વાગ્યો
તો તીવ્ર નીકર દખો. તું છું નાગરિકા અને હું છું શ્રીદામો આપણો પાર
કાણ પામે તેવું છે ? જોને મેં તને બોલાવનારજ કેવું મોકલ્યું તું અને તેને
એટલું અથડાવીને લાવ્યો તો કે ફરીથી તારૂં ઘર પણ જડે નહિ દાવ
પગ જોડી બેસી રહેવાથી કંઈ પટરાણીની સખી કહેનારો કે ? અમેય
કંઈ હરણ કરી આણેનીના મુખના પાન ઘવાના છિયે ? માટે આપ્ય વચન
અને પછી બાધિયે કેડ ! (પા)

નાગરિકા—લે આ મેં તો વચન આપ્યું પણ શી રીતે કારજ
અમે તે મને સૂઝતું નથી ‘આખાની આશાએ અડધું’ ન મુખાવીએ એવું થાય
તોજ હું તો બીની રહું, નહિ તો નહિ બોલ્ય કેમ કરીએ તો ઘાટ બેસે ?

શ્રીદામો—(કાનમા) જો તું એમ કરે તો હું આમ કરું. કહે
એમા તારૂં કે મારૂં કંઈ જાય તેવું છે ?

નાગરિકા—(સહર્ષ) વાહ ગોપગધુ જુગતી તો હીક લાડવી !
ત્યારે આજજ હું કરીશ એમ અને તું કરજે તેમ, પણ અદવા બોમો રહે,
મારૂં જેમ વચન લીધું તેમ તારૂં વચન આપ્ય

શ્રીદામો—તે તારે મારૂં વચન (એમ કહી વચન આપે છે).

નાગરિકા—શ્રીદામો ! હવે હું જઈ છું. “ જો બીજ ન આપવી
ને પત્તર ફેડવું ” એવું રખે કહ્યો. તારા પર પાછની એપિકાઓની વાતો
સાકાતીનજ હું રિથાસવાળી થઈ રહું છું. સખા ! તું મને કહેના દાગમા
પૂર્ણ સાવધ રહેજે. હવે હું જઈ છું અને તારા કહેવા પ્રમાણેની સર્વ
ચોજના કર છું (એમ દહી જાય છે)

શ્રીદામો—આહા (દાવની ચપટી વગાડી) કામ તો થયું !
ગોવાગિગાથી જો ગમ્ય વચ ન સાવ તો તે સારો જોરાગિયો ! વારૂં આદ્ય
કૃષ્ણદેવને દેવીન જે મોને પકડીને મોર મયો છે તે સર્વ જણાવી દેઉં

(પા) હાલુ કરી આણેનીના—અર્ધાવ રુકિમણીના

અને મારા લોકયા પછે શું થયું તે પણ જાણી લેજો. (એમ કહી જવા માટે છે)-

(સિંહાસનારૂઢ કૃષ્ણદેવ પ્રવેશ કરે છે)

કૃષ્ણદેવ—(વિચારમાં ગુંચાએ વેશે) ધિમા પૂડે મવા, અપમાન સદન કર્યું, તિસ્કાર વેચ્યા કિન્તુ તે એકની બે તજ થઈ. હવે તો શ્રીદામે શું કર્યું તે જોવાનું છે કેમ હજી લગી ગોપબધુ આવ્યો નહિ ? શું તેને દેરીએ ગોવાગિયો કહ્યો તેથી માહું તો નહિ લાગ્યું હોય બે એમ હજી તો થોડી વાર વાટ જોવા પછી તેને જોવાવડા મોકલીશ (સા)

(એવે વિચિત્ર વગે શ્રીદામો પ્રવેશ કરે છે)

શ્રીદામો—દેવનો જય જગકાર થાવ. કહાનજી કૃપા તો છેતી ? મ પ્રિકા હોય તો ચેતવજો એટલે રાહ રૂપધારી બનુ ! (હા)

કૃષ્ણદેવ—રાહુડુ રૂપ કર્મમાં થયું કશુંતેથી અર્થની આસિ વા, સ્વીકારી બેઠો છે !

શ્રીદામો—મદાગજ તે શી ?

કૃષ્ણદેવ—પર્વ શમ-પૂજા મહત્ત્વ કરવાની. (કિ)

શ્રીદામો—મદારાજ આવડેટરૂપ દળનાની અપકીર્તિ કેમ નહિ (સિ)

કૃષ્ણદેવ—વારે ખીજી કર્મકૂટ જવા દર્જ કહે કે દેવીએ મુક્ત કરેલો માણસ કોણુ હતો અને તેને શાકાજે પકડ્યો હતો ?

શ્રીદામો—વયસ્ય ! ધૂળી યેન રાખોડી ! (એમ કહી દસેંડે) (ગિ)

(સા) અર્ધાથી નવો પ્રવેશ રાજ થાયછે સિંહાસનારૂઢ—સિંહાસન ઉપર બેઠેલા અર્ધો કૃષ્ણના વિચારદ્વારા ચિત્તર્થ નાખે બાવ વર્ણ્યા છે

(હા) અર્ધાનું રૂકિમણી હોય તો કહેજો કે વિચાર કરીને વાતચિત કરે !

(કિ) રાહુ ચદ્રને અડ્યું કરે તે અડ્યુંનું પર્વ કહેવાય છે તુ પણ રાહુ થવા થી અડ્યુંના પર્વરૂપ થઈ લોકોની પે । અડ્યું કરીશ મતનમ કે રૂકિમણી બને તને રાહુ માને પણ માર કાર્ય જા કરીશ તેવી હુ તારા પર પ્રનત્ર થઈશ.

(રિ) અડ્યું વખતે લોકો આવડછેટ કાઢી નાખે છે મારે હુ બે રાહુ થાઉ તો મને પણ આવડછેટની પેટ રૂકિમણી કે ન કાઢી નાખે ?

(ગિ) અર્ધાત્ તેમણે પકડ્યું એ ધૂળ જેવ ના ! વગર હુ બને તમરી તે, વિષે છતાંસા એ પણ રાખોડી જેવી અર્થ નિભાવી છે.

કૃષ્ણદેવ—અલ્યા ! એમ કેમ ?

શ્રીદામો—નાટકી લોક નાટક કરતા હતા તેને દેરીની સળીએ પકડી આપ્યા ! જ્યાં એવું જણાયુ એટલે મેં પણ તેને જતા કર્યા !

કૃષ્ણદેવ—(સરોપ) શુ અલ્યા ! મેં મણિ ચોર્યો એવું નાટક કરતા'તા અને તેં તેને જવા દીધા ? એ કેટલા ગજગની વાત ! (સખેદ) ગોપનંધુ ! મારે પણ જુગતે જોકું ઠીંજ મળી આવ્યું છે !

શ્લોક.

મળી માની પ્રિયા, પતિવચન માને નવ દલ,
કળી નૈત્રી ક્રિયા, અદિત દિત જણે મન સદા;
મળી બાધા ભગી, જગત જરા નાહો સરવદા,

કૃષ્ણદેવ—શ્રીદામા ! તો ડચુખી કહેના પરથી સમજાય છે કે મધ્યા દુઝાગ થયો, માટે હવે મારે મધ્યાન્હ્ય ખાદિ કર્મ કરના બિંબુ જોઈએ છું પણ જા, તારૂં પ્રસે સમયે આવજો જોજો જૂની જતો ! (એમ કહી ઉભાય જણુ બિત વિલ માગ મમન દરેક)

(ગોચ કરતી રૂકિણી મનકમાનિદાસહ પ્રવેશ કરેકે)

રૂકિમણી—હના કનકમાનિકે ! વારને વઠારી, સાપને છ છેડી, વામ સાથે વેર કરી જેમ સુ ! બી આસા ગોષ્ઠી ગજાવ, તેવું કૃષ્ણ માગથી થઈ મધુ છે અરે પણ ! રીસમા અને કહ પણ સૂઝવું નહિ શિવ શિવ ! હવે હું શુ કરું, મને તે થાય પણ માર શુ એને પગે લાગવું ? ના ના એમ તો ક્યારે પણ નજ કરાય, જે યનાવું હશે તે યશે (એમ બોલી નિશ્વાસ નાખે છે) (જિ)

કનકમાનિકા—મૈન ! એવું કયું કષ્ટ આવી પડ્યું છે કે જેથી સખીજ ! પણ આજુમાદિતીમા છે ! ન કરા ! ગેવું હોય તો દુખ દુઃખ ન કરાય, તો પણ સખી જાને કહેનાથી મના સાર્તિ તો થાય પારી (જિ)

રૂકિમણી—હવે કહેનાથી શુ ? મધુ તે કહ ના મધુ યનાવું છે ? તોય પણ મનના ઉભાગ જોજા યના હું તને કહું છું જે સામાન્ય પેલાને છું પમ્ડી લારી તે સમયે મારે અને ચાર્વંત્રને વિખવાદ મચી રહ્યો તો શ્રીદામો જે એમનો વાતસરી છે અને જેને વ્રજમાથી અર્ધી બોનાવો છે તે દેવને લાગેવું કનક સુમવાળો પોતામા બોલી ગીખનગી કરતો તો માગથી તે ખમાવું નહિ અને મે દેરને તથા એને ઠઠકાર્યા એ મુજો ગોષ તર્કોથી બી રીસાઈ મો ! (જવ)

(આકાશમા) ભુએ, સૂર્ય ધોડા પ્રકાશ્યો છે અને તેનો પ્રનાપ પૂરૂરો પ્રભુ સરખો (તમારા સરખો) બ્રહ્મતીપાલકા પ્રજાકરે ઈન્—પ્રજાકરે (સૂર્ય) આપની પ્રજા (કાલિ) દીડી નથી (ત્યા સુધી અમને તે પગિપાદિ કહ મે છે) મગ્ દે દરે ! તમારી મોડી દૃષ્ટિ (અર્ધી પવત્રીને) અમાર મ્હ કરો

(જિ) શ્રીદામોને રૂકિમણી તિસ્મર કરી તેથી તે હવે કાઠ નવું નવું કરશે એ સળધી રૂકિમણી શોક કે છે હના છં

(જિ) સખી જા પણ આજુમાદિતીમા છે—દુખ ! નાની નથી !

(જિ) પેનાને—પેના ગાંધોર કહેનારને વિખવાદ—વાણીની લદાઈ બોલમા બોલી—સત્યમામાને પાલવાથી એ કનક ભુમાઈ નશે જેની

કનકમાલિકા—ઝોહો ! જાણ એમા તે આનહુ મધુ શે લઈ બેસા છે, તમને પણ કામનો વાધ કરતા આનહે દેખુ ! એના તે શા ભાગ છે ? જો દેવને એકલો મીત્રગો મળ્યો છે તો તમને હું તથા પદ્મનગા બે જણા કયા નથી મળ્યા ? એ તે સુ કરનાનો છે ? (ટિ)

રૂકિમણી—હા કનકમાલિકા ! એ ખરેખાર સત્રાજિતની સુતા સાથે આયપુત્રનું ચોકહું બેસાડી દેશે ! એણે વ્રજગા એના એજ મામ કર્યા છે ! (ટિ)

કનકમાલિકા—ઝોહો ! એમા તે આગવા જધા મીંગોડો શાના ? સત્રાજિત ની સુતા તો કૃતવર્મા સાથે બે દ્વિસમાજ પરણ્યા હો છે

રૂકિમણી—સખિ ! પણ બે દ્વિસમા તો ગોપ મધુ આર્યપુત્રને ખાર જાયડીઓ પરણાવી દે તેવો છે અને લાગે છે કે તેણે કંઈનું કંઈ જોટનામા નો કંઈ દશે હ કનકમાલિકા ! જેમ સાપ ॥ પગ સાપજ જાણે તેમ એ ની કંઈ વાત સુદાય જણનામા આવનાર નથી

કનકમાલિકા—દેવ ! એમ કરોડો શેણે ? મને કંઈ કામ સોપી જુઓ અને પછે એ ગોવાળિયાને જોડતો વખાણુવો હોય તેટલો વળાણો !

રૂકિમણી—સખિ ! તારો તો મને પૂરપૂરો ભરસો છે પણ એ દેવ પાસેથી ઉઠી ગયો ત્યાર પછે એણે શું કર્યું તે વિષે કંઈ જણવામા આવે એવું જો વૃ કરે તો તો હ મારાં સર્વ કારજ આં સમજુ

કનકમાલિકા—દેવિ ! ત્યારે હું એને ઘેર જઈ ખનર કાઢી લાવુ છું એ મુજો કપની છે પણ એની જાયડી બોળી અને લાવી છે તેને કહેતા હો તો અહીં તેડતી આવુ

રૂકિમણી—તેડતી આનજે પણ જોજે હો, એ આપણી કંઈ બોળા વાત નથી જાય નહિ (ટિ)

(ટિ) કામનો વાધ—નાની વાતને મોટી કરી જનાવવી

(ટિ) અહીં સ્વયંભામા સાથે કૃષ્ણ પરણવાના છે એ વાત ઉઘાડી કરી છે મહે ઉદ્ભેદ નામે મુખસંધિનું અંગ છે (જુઓ દશરથ) “ રુદ્રદાગૃહમદનમ્ ”—
ગૃહ અર્થનો પ્રકાશ કરવો તે ઉદ્ભે અંગ.

(ટિ) લાગી જાય નહિ—જાગી જાય નહિ.

કનકમાસિકા—ના રે ના, એના તે ભાગ શા છે કે મારી વાત-
માથી કદા કાઢી જાય ! હુ “ મયનું નામ મરીએ ” કહું એવી નથી.
(એમ કહી જાયછે).

રુદ્ધિમણી—(પોને પોતાની મેળે વિચાર કરે છે) ગોપળધુએ મને
કંઈ કંઈ દરો તો તો તે કનકમાસિકા કાઢી લાવશે. મેં પણ ધાટ તો હીક
ગોઠવ્યો દેખું કનકમાસિકા મને મદન લો કરન પણ આ તો ગોપળધુ
ઉપર બે દાણા વધવાને એકે પમે યઈ રહેશે. મને મેં જ તાર્છી ગદી આર્યપુત્ર
આને ગોપળધુની વાત ન માનજી હોત તો નો ખરેખાત શ્રીકૃષ્ણે મોકલું
એસાટી દેત, પણ હવે તો એ વાતના છેટાંરતો ! કેમ વાર કનકમાસિકાને
બહુ વાર લાગી ! એ કંઈ જીએ કામે તો જાય તેની નથી તેમ વાર પણ
કરે એવી નથી ! !

(એવે કનકમાસિકા તથા લીમતી પ્રવેશ કરે છે).

કનકમાસિકા—દેવિ ! ગોપળધુને અહીં રહેવા દેવો મેં દુધ પાકને
સાપ ઉછેરવા જેવુંજ છે. જાણ તમે યાનું એનું મન વર્તું. (લીમતી ન
સાંજળે તેમ) આને પૂજનાં કંઈ શ્રીકૃષ્ણે ખટખટ કરી દોષ એવું જણાય
છે. પણ કંઈ સાર મમનનો નથી. જ્યારે મને મથાકૂટ કરતાં નજ સમ-
જાયું ત્યારે હું તમારી કને એને તેડી લાવી.

રુદ્ધિમણી—હલા લીમતે ! આજ અહીં બેશ.

હીમતી—હમ તુ હુ તો અગર, મઠ બોલધ નથ જણાવ ના
મુનધ તુ વગર પદાવ) ગોપ (ય (ય ૩૬) (૧૭)

રૂઝિમણી—હા તન મજમા મોનીશ તુ અહીં રોગ આનરે
હો હમણા ગો ૧ ઘેર છે કે ?

કન માવિન—અ હીમતી ! ગોપ તને લઈ કર્ન ગયો તો ?
સાથે કોન બા મો તો આન ૧૭ે સાજે ઇ જમાનો છે તે બધું જોમ મને
હુ હવે તેમ જો જાન હે તો તન જા મજમા મોનીશ તુ મો
દહાડા રહી તુ વહેની આનરે હો

રૂઝિમણી—હા જો તુ મો મજમાવિન મહે છે એટલુ મહે તો
હુ તને મજમા શ્રીમમાને કરી મોકનાવુ

હીમતી—હા, કા મલકમ કેદરઈ દધ ઇમધ તધ હુ ?
મુનધ ઇદરઈ નિહ આ (ધ તિહ થન ઇ જો ૧ લઈ જવ) મધ ૧૭)
મધ સદ્યત્ર પશુ દયધ ઉનધ અનધ તિહ ગો ૧ વાતનઈર ક ઇ હસધ
આન) મુ વલસજઈ જવધ (તિ)

રૂઝિમણી—(સો) ૥) તે થડીએ કાઈ મે થુ માણસ હવે ?

હીમતી—(ય નગ) (ય)

રૂઝિમણી—તુ જોની માથે આની તેડ નાગ જાતે છે ?

હીમતી—નથ નથ (ધિ)

રૂઝિમણી—વાર રૂઝીયા કડે જોજો તે અને ગોપ કયા મગ
વા ૥ છે ?

હીમતી—હા, મુ રજુમજ) મધ મુવલમ (ધિ)

રૂઝિમણી—કન માનિમા ! હને આપી મધ વનાર સાર નીકરો
એવો નથી

(ધિ) હમ તુ ઇ—સમજુહુ તો સગ્વે હુ જોની નથી જા ની જા મને તુ
મજમા મોકનીશ ? ગોપ ના ના મુરો (કે ૩૬)

(ધિ) હા ઇ—હા કનકમરિકા કવો છે ? એમા તે શુ ૧ મને અહીં
તર્કો અને તર્કીયો અહીં ગો ૧ લેઈ ગયો મારી પછે (૧૭) મારી સાથે (રોડી
આની આની તેને તેને વાત કરી હા અને સુચ મરજિજ ગયો (ધિ) ના ના

(ધિ) ના ના (ધિ) હા મુવ મરજિજા મ સાજાડુ

કનકમાલિકા—હીમતી ! તને હે હીમતે કહીને હું તો બેસા-
વીશ; (નિ)

હીમતી—હહ હહ, ઇમ કહધ તિદિ મધ ઇદધ નવિ
રહધ. (પિ)

કનકમાલિકા—હીમતે ! હીમતે ! (એમ બે વાર કહેછે).

હીમતી—મહ ભદકરી છોરી ભદ, મિ ધંરધ જવ્વધ.
(એમ કહી ચાલી જાય છે). (ફિ)

રૂકિમણી—‘ સુવચ્ચસજ્જ જવધ. ’ એવું જે હીમતીએ કહ્યું
તે પરથી એમ લાગે છે કે સુવચ્ચસરોજિકામાં જવાનો બેત હોય. ‘ ઉલ્લસ
અવધ, ’ એટલે ઝોડી આવી. એ સર્વનો વિચાર કરતાં તત્વાર્થ એ
સગળયછે કે સુવચ્ચસરોજિકામાં ગમે તેનો પથ્ય મેળાપ થવાનો છે.
વાદ વાદ તે પથ્ય વાત ડીક કહાવી દેખું. દવે તો તું સુવચ્ચસરોજિકામાં
જા અને બે જનથયા જેવી વાત હોય તો કેઈ પણ ન જાણે તેમ
જાણાવ્ય એટલે પછે આગળ શું કરવું તે કરીએ. તું જા ત્યાં અને હું
દેવને મળી એમના મનનો જે કંઈ પાર પમાય તો પામી લઉં. (એવી
ગોઠવણ કરી જને જાણી જાય છે).

પ્રથમાંકે સમાપ્ત. (વિ)

(નિ) હીમતીને કાઠી મૂકવાનો કનકમાલિકા ઉપાય કરેછે. હીમતી ઇ૦.

(પિ) જહ જહ, એમ કહીશ તો હું અહીં નહિ રહું.

(ફિ) જ જ કે છાડી જ, હું ઘેર જાઉં. (વિ) અંક વિષે પાછળ કહેવામાં
આવ્યું છે. વિશેષમાં—

“ અતનિષ્કાંતનિવિલપાશ્રોક इति कौतिलः ”

“ છેવટે બધાં પાત્ર રંગભૂમિ ઉપરથી નીકળી જ્યાં બેઠાએ, ” તે પ્રમાણે અહીં
રૂકિમણી અને કનકમાલિકા જાયછે. આવતા અંક સંબંધી અહીં કંઈ સૂચન નથી મળે
અંકાર્ય કે અંકમુખ વિષે કંઈ કહેવામાં આવ્યું નથી. આ અંકમાં એક દિવસમાં બનેલા
વૃત્તાંતનો દેખાવ છે. નાટ્યસાધનાં તે વિષે કહેછે કે—

“ एकाहाचरितैकार्थमित्यमाप्रनायकम् ।

पात्रैश्चतुरैरंकं तेषामंतैस्व निर्गमः ”

(દશ ૩૦)

“ એક દિવસનું વૃત્તાંત, એક જ અર્થવશું, નાટક પાસે દોષ તેવું, અને ત્રણ કે ચાર
પાત્રના પ્રવેશવશું, તથા છેવટે તેમના નિર્ગમવશું હતિશત તે અંક કહેવાય. ” આ
અંકમાં ત્રણ બધું તે જ પ્રમાણે છે. કેઈ પ્રવેશ ત્રણ પાત્ર કરતાં વધારે પાત્રોવાળો નથી. આ
અંકમાં બધાં મળીને સાર પાત્ર ચોટવત્તાં આવ્યાંછે, એ વાંચનારના હૃદયમાં આવ્યું જ દશે.

અ ક ર નો.

(હરતે વીણાસહ બ્રહ્મકુમાર પ્રવેશ કરે) (બ)

નારદ—(નિચાર કરતે વેશે) ઓહો ! કેમ કાંગામૃદમા જન્મ, કેમ ગોકુલમન્દિ આગમા વૃદ્ધિ ગત થયું, ક્યા મધુપુરો ! ત્યાગ, અને ક્યા વિશ્વકર્માર્નિમિત કાચનપુરીમા નિરાસ ! અવિનાશી ! ગતિ અગાધ ! અરે હું તે બ્રહ્મમદનમા, પુરંદગસયે વા વૈકુંઠધામમા છું ! આદા ! (આમ તેમ નિહાળી) શી આ શોભા ! જે એક ચિતામર્ગિ અથવા સ્પર્શમણિ જગતીના જનને પ્રાપ્ત થવો કહિા, તે ! પ કિનજો પ કિનજો મારી પ્રતિમાને મંદણ કરી સેતી જણુ થ છે ! અરે (આશ્ચર્ય પામ્યા જેવે વેશે) બૂલ્યો ! કૃષ્ણઅતપુરે જવાનો આ પથ નોય ! (ગેમ કહી ખીજે માર્ગે જાય છે) ના, ના, આ પથ નથી (નિચારનાજે વેશે) શું હું નારદ કે જેને ત્રિલોકીનું અદન તે તુમ માત્ર તેને કારકર્મા અને તેમા પથ અવિનાશીના અંત પુર માટે આમ વિશ્રમ થવો આ ઉચિત નથી તારે કેમ કરવું ? હા હીક, લાખ્ય ધરી જોડે ધ્યાન (ધ્યાની જે વેશે) ચાર્વરિત આજ પથે પ્રવાણુ ઉચિત છે (આરેથી નેહને) અરે ! આ હૃદઅતપુરપાવક અહી કનાયો ? ના ના, આ ના જમનિજય છે ! અરે એ પથ નોય ! ત્યારે આ કોણુ ? (એવે અતપુરપાવક પાસે આવી વદન કરે છે) (ગા)

(બ) બ્રહ્મકુમાર—નારદ નાયકના ધર્મસહાયમાત્ર આ પાત્ર છે તે વિરેદગ રૂપમા કહે છે કે—

“ ઋત્વિકપુરોહિતી ધર્મે તપાસ્વ બ્રહ્મવાદિન ”

અર્થ— નાયકના ધર્મસહાયકમા ઋત્વિક પુરોહિત અને બ્રહ્મવાદી એવા પાત્ર આગુવા નાર બ્રહ્મવાદી જે તથા નારકને સત્યભામા પરમાની આપવામા સહાય કરશે મારે સાહાય છે

(ગા) કાંગામૃદમા—જેભાવમા (મધુસ નગરીમા) વૃદ્ધિગત થયું—મેા/ થયું મધુપુરનો—મધુરનો વિશ્વકર્માર્નિમિત-વિશ્વકર્માએ જનાવેલી મચનપુરી દ્વારકા બ્રહ્મમદનમા—સત્ય લોકમા પુરંદગસયે—હૃદયા સ્થ નમ્ય જાતીના—પૂરીના મારી પ્રતિમાને હી—(અર્થાત્ તેમા મધ્ય પ્રતિજિજ્ઞાસ થાયી) કૃષ્ણઅતપુરે—હૃદયા અતપુરમા પથ—માર્ગ અદન—બ્રહ્મજ્ઞ વિશ્રમ—પ્રાપ્તિ—જમનાટ ચાર્વરિત (આડ

અ ત પુરુષોક્ત—(સપિત્ર) ત્રિવિજા દેવશ્રી આગમ વિદિત
કૃત ? અથવા અક્ષરિને કઈ પશુ અટકાવ કેજ નદિ (૬)

નારદ—(મન્યાર્થ) સાધુ સાધુ ! અહો વત્સ ! શુ દુ વૈકુંઠમાગ
આવ્યો છુને ! તાર નામાભિધાન જ્ય ક નિજય વા કેઈ અન્ય ? (૬)

અ ત પુરુષોક્ત—(સપિત્ર) અક્ષર ! આ વૈકુંઠ જેવા હાગ્યા
પુનઃ આપનુ આગમ થયુ છે, ત્યા જ્ય વા નિજય અ ત પુરુષોક્ત
નહોય ! અથવા કે તે તે અનિગ્ધમાગ મહેતુ હથિત ધાર છે (૭)

નારદ—(સારથીએ) ધન્ય ! કૃષ્ણ અ ત પુરુષોક્ત ધન્ય ! જ
માર આગમ દેરને વર્ણન દસ

અ ત પુરુષોક્ત—(બે હસ્ત જોડી નમન કરી) જેની અક્ષરિની
આજ્ઞા (એમ પછી જન કે)

(ગાહ્ય જનાને નજે કૃષ્ણ તથા શીદાએ પ્રવેશ કરેછે)

અર્ચિ—કીંક્રિ પ્રચાણ—ખન હ દ્રવ્ય પુરુષોક્ત—હ દ્રવ્ય અ ત પુરુષોક્ત રખવાવ
(કચુરી) જ્યવિજ્ય—વૈકુંઠના જ્ય અને વિન્ય નામના બે દ્વારપાલ અહીં નાર
મૂળના અન પુરુષોક્તને પ્રાતિગી જ્યવિજ્ય ધાર છે માટે પ્રાતિઅક્ષર તે પ્રા
નિનો નિવ્ય કરે છે માટે અપનુતિ અવગાર નારદ એ વિન્યપાલ છે માટે તેની
મરુતમન બાપાવે બારતીવૃત્તિ વર્તે છે બા નીવૃત્તિ માટે કહેવામા આવ્યુ છે કે
“ ભારતાસરવૃત્ત શાયોવાગ્ધ્યાદારોગરાશ્રય ”—“ પુરુષપાત્રને મોઢે બોલાવેની
સરુતમય વ પી તે બારતીવૃત્તિ કહેવાય છે ” “ શુદ્ધ નારદ કે લેને ત્રિયોગીનુ
અરુતને તુભાત્ર હત્યાર્દિ વચ્ચેનારડ અર્ધ નામે નાપચનમા પાવર્ણ છે
“ સામિમાત્રચાગર્વ ” એતુ તેતુ લક્ષ છે

કૃષ્ણદેવ—નયસ્ય ! કેમ તારે ધારને સમય સર્વ તૈવાર્ગી થઇકની ?

(જ)

શ્રીદામો—દેવ ! નિમ્ન ન આવે તો

(એવે અત પુરુષાનક પ્રવેશ કરેડે)

અતઃપુરુષાસક—(નમન કરી) જ્ય જ્ય દેવશ્રીનો જન જનનાર હો (દાય જોડી) મહાનજ મહાકુમાર દ્વાર ઉભા છે દેવત્રી ત્રી જેની આસા

કૃષ્ણદેવ—અત પુરુષાનક ! એમને અતગાય ગા ? જાનિજ્ય ત્રી થયા તો જાણીતી છે ને ! (જ)

અતઃપુરુષાસક—(૧મી વી) દેવશ્રી ! મહાકુમારની ગ્વચાનુ અનુનર્તન કર્યું છે, (જ)

કૃષ્ણદેવ—વાત ત્યારે -ટે કે પધારો

શ્રીદામો—(સખે) કાલો નહેના નીડળી જાતેમ કગળે (લ)

કૃષ્ણદેવ—અરે અતર્ગત જાણુ માં મહાવિ માટે કષ્ટ અનુ મો લીસ મા (લ)

(એવ એક દસને વીણા વગાડના તથા ણીને હસ્ત કુતને દેવના નાર પ્રવેશ કરેડે) (ઇ)

(જ) તૈવાર્ગી—(સુસર્પસરોવરિકા નામે વાગમા જરાની) (જ) જ્ય રિજ થની કયા - ' ચંકુમા એક વાં સનકાર્ક મુનિગો આવા હતા તેમને જ્ય અને વિજ્ય દ્વારપાને ખાલ્યા હતા તે ઉપરથી મુનિઓએ કુપિત થઇને તેમને ગાય આપે હતા કે તમે અસુર થઇને અવતરો ' એ વાતનું દુઃ । દ્વારપાને સૂચન કર છે પૂર્વજ તાતનું કથન સૂચ્યું છે માટે આખ્યાન નામે નાખ્યાનકાં (૬૦ ૩૦)

(જ) મહાકુમારની ઇચ્છા પ્રમાણે હુ વત્યાકુ—તેમને કર્યું ન માત્ર આમિન વિતિ કરે ત્યાર મે તેમ ક્યું છે એટલે એમને ખાલુ લાવ્યું કાણ નથી (લ) સખે—(જતા વચ્ચે અતરાવ આ મે તેથી)

(લ) અતર્ગત જાણુનાર—મનમાની વાતને જેનાની મજિથી જાણ લેનાર અર્થાન્તુ એક ધારીગ તો તે પનુ મુનિ જાણી જો માટે કષ્ટ એકુ લીસ મા નામ ' અતર્ગત જાણુનાર ' એ વિરોધી જીગમાને આરથ ગ્દેસના અગિઆવથી મૃત્યુ છે માટે પરિકરાલ કાર

(ઇ) કતરે—નાવથી કપ

કૃષ્ણદેવ—(નિરળી પ્રભામપૂર્વક) મહર્ષિ ! આજ મને પાન કર્યો ! આપ જેવાના આશ્રયવડે હું આ મર્ગ સુખ ભોગવું છું (ઇત્યાદિ મધુર વચન વણાવી પૂઠે અર્ધગાદી ફૂંચી કૃષ્ણ દ્વારિકા અર્પી મુનિસન્મુખ દરત બેડી બિભાસી રહે છે). અહનંતન ! શી આરાધા છે ? (એ)

નારદ—હે અવિમન ! હે અમર ! હે અમર ! હે અવિનાશી ! આપને શું અવગત નથી ? નથી ! હું જે કાર્ય રચાતું આશ્રયોધું તેવડે દેવને વિદિત કરવા ઉચિત છે. સાબળો : (વીણા વગાડી સ્ત્રીક બેસી છે) (ઓ)

શ્લોક.

યાતુધાને અતિશે મરક સુઝ કર્યા, કષ્ટમાઠી મુગારિ,
જાતુમે વન્દિ જેવા નરકઅસુર છે, સદાચરે વિદારી;
કાતુ' કે એ કટારી ફરક નવ જરી, નષ્ટ પુણ્યે વિચારી,—
ધા તુ' જા તુ' દવે તો મર્ગ હવ્ય છે, દદ કષ્ટે સુરારિ. ૧

(એ) પ્રહસન દન !—પ્રશ્નાના પુત્ર—નારદ.

(ઓ) અવિમન—સર્વમા અન્વય ઉપે વ્યાપી રહેવા ! અમર—હર્ષા ન થાઓ

• એવા અવગત—જાણેવું—જાણર કાર્યવશાત્—કોઈક કાર્યને લીધે તેવડે—તે કાર્યને વિદિત—જાણીતા.

૧ શ્લોક—પ્રશ્નના યાતુધાને ઇ—હે મુરારિ ! (મુર નામે દૈત્યને મારનારા !)
(યાતુધાને (રાક્ષસોએ) સુગને કદમા અતિશય મરક કર્યા છે, તથા જેમ જાતુમે (સાખના બનાવેલા ધરમા) વન્દિ (અગ્નિ) દોષ તેમ સુખદે (સુદિને કષ્ટ આપવામાં) વિદારી (ફરનારો) નરક નામે અસુર (નરકાસુર) છે એ અસુર કાતુ' (જરી) કે કટારી (રૂપ) છે એમાં જરી ફરક નથી, હવે જે નષ્ટ પુણ્ય (જેનું પુણ્ય નાશ પામ્યું છે એવો) થયેલો જન્મ સિવારીને તુ ધા (દેવતાઓની વાણીરે દોડ) અને તુ' જા (નરકાસુરનો ક્ષય કરવાનું) કેમકે દદ કષ્ટે (નાતુરોથી મૃતુ કષ્ટ જેવું જ્યેષ્ઠ એવો સિવારીમાં) સુરારિ (ઇદ્ર) તુ હવ્ય મર્ગ છે—મર્ગકે—મુગારે ' આ સ્ત્રીઓ દેવના રોહિણી પ્રવાણ છે માટે આકર્ષ, તેના કાર્ય માટે કૃત્તુનો આશ્રય માગ્યો છે માટે આશ્રય, 'જાતુમે વન્દિ' હૃ ઉપમાથી નથી ' જાતુ - અ કરાગી ' ઇ રૂપકથી અસુરો નાશ કરવાને પાત્ર છે એમ દેવનો ઉપન્યાસ કર્યો છે, માટે ઉપપત્તિ, અને ' ધા તુ જા તુ ' વગેરે ઉત્પાદકોની બાધથી કૃત્તુની દેવકાર્ય કરવામાં યોગ્ય કરી છે માટે પ્રીતસાહચર્ય નામે નાટ્યાવકાર વર્ણવાટે (લક્ષ્યો માટે દ્રષ્ટવ્ય કે સાદ જોવું) આહવા પ્રત્યેક ચ જુમ્ય ચાર જુમ્યો પ્રામ છે માટે પદાંતાનુમાન ચિત્રકાવ્યાલ કાર

કૃષ્ણદેવ—પદ્મયોનિજ ! પ્રારબ્ધ અન્યથા કેમ યાય કે સુખદુઃખ-
દિનો નિર્મિત કાળ થી રીતે મિથ્યા કરાય ? (બી)

શ્લોક.

જે જે પ્રારબ્ધે લખી આણિયા છે,
તે તે મિથ્યા ના જાને જાણિયા છે;
કાળે તો આ વિશ્વ સર્વે રમાડયું,
વાળે ટાળે કાણુ ? એવું બમાડયું.

૧

નારદ—(સખેદ) શિવ શિવ ! માયાનિર્લેપ પશુ માયામાં
લેપાયા ! સોળસદસ રાજકન્યા એ કદનન્યાજ રહેવાની ! તેમ તેની
પટિકા ધન્યા, એ પણ કયા ! કૃષ્ણદેવ ! એમાંનું અમારે કંઈ પણ લેવા
જેવા નથી. સદસાક્ષીએ મોકલેલો સંદેશો, અને તેનું સુંદરસ્થામનિકટ
નિવેદન, એટલુંજ કાર્ય કરવાનું છે ! (ક)

કૃષ્ણદેવ—બ્રહ્મર્ષે ! શકસૂચના મારે શિરસામાન્ય છે. મારા પ્રજામ-
પૂર્વક તેમને કહેજો કે હું એજ ઉદ્યોગમાં છું. (જ)

(બી) કૃષ્ણનું ચિત્ત સુવર્ણસરોજિકામાં બસતું છે તેમાં આ વિગ્ર આલ્યું
છ તેને યાજવાને તે ક્રિડાવનારો ઉત્તર આપે છે: પદ્મયોનિજ ઈં. પદ્મયોનિજ—બ્રહ્મ-
દેવના પુત્ર ! અન્યથા—જીજ્ઞે પ્રકારે. અર્થાત્ દેવના પ્રારબ્ધમાં અસુસ્તું કદ સદન
કરવાનું હશે તેમાં હું શું કરું ?

૨ શ્લોક—શાલિની છંદ. વાળે ઇં—કાળે આ વિશ્વને એવું બમાડયું છે
કે તેમાંથી તેને પાણું ઠાણું વાળે અને એ બ્રમણને કાણુ કાળે (અટકાવે) એમ ?

(ક) માયાનિર્લેપ—માયાથી નહિ લેપાયેલા (કૃષ્ણ). સોળસદસ રાજ-
કન્યા —(નરકાસુરે યજ્ઞ કરવાને એકડી કરી કેટલાં પૂરી હતી તે). કદનન્યા—કદ
લોગવવાને માટે ઉત્પન્ન થયેલી. તેમ ઈં—તેમ તેમની ધડી ધન્ય (તેમને સુખ પ્રાપ્ત
થવાથી) યાય એવું પણ ક્યાંથી ? એમાંનું ઇં—(રજોને તમે એમ ધારતા કે
એમાંની એક બે કન્યા અમારે જોઈતી હશે માટે આટલો પ્રયાસ કરિયે છિયે !)
સદસાક્ષી—હજાર નેત્રવાળો—ઈંદ્ર. સુંદરસ્થામ—કૃષ્ણ. નિકટ—પાસે. નિવેદન—
જણાવવું.

(જ) શકસૂચના—ઈંદ્રની સૂચના. શિરસામાન્ય—માયાસદિ કબજ કરવા
જેની એજ ઉદ્યોગમાં છું—તમે જેની સોળસદસ સ્ત્રીઓ નરકાસુરને ત્યાંથી છોડાવી

નારદ—(હિજા થમ) કૃષ્ણેવ ! મુખી રહી, હું હવે ગમન કરું
શ્રીદામો—મારું મદારાજ ! એક મારે કામ કર્યો ?

નારદ—(નિગતપૂર્વક) ગોખધુ ! તારે કામ જો હું ન કર
તો રૂકિમ ગી જેવી મારી દસ ન થાય ! જો વ જોતવ શુ કામ કરાવે છે ?
શ્રીદામો—(સવિસ્મય) મદારાજ ! જો શુ હું કમ મગળો
નહિ મદારાજ આપજો ના જોગેલાવે ગમઈયા ! તમે અને તમારા મર્મ
પરુ કહો મદારાજ મને મુ મમાગ્યુ આપશો ? (ગ)

નારદ—(શ્રીદામાનો હાથ ઝડી) હા, તું જે ઇચ્છીશ તે હું
આપીશ.

શ્રીદામો—મદારાજ તમે માધનતુ મારું મનાવો છો એ ખરી
વાત ?

નારદ—હા, તેમા તારે શું ?

શ્રીદામો—મારે શુ તે એજ કે જો તમે માધનતુ મારું રોજ
મનાવો છો તો એક દિવસ મારું મન મનાવો કે માઠ મન જનો,
એટલું જ મારે માગતું છે !

મને વગાડવા છાંછોડા તેના પ્રકારના એવે એક સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશમા
હું છું બધવા સત્યભામા પગિયુ થવા પછી તેને માટે પશ્ચિમ લેવા આવવાના
પ્રસંગમા એ સર્વ બને એવું હોવાથી હું તે ઉદ્દેશમા છું બધા કવિએ ધાત્મા અર્થનો
ક્રુષ્ણમા સમાવેશ કર્યો છે માટે એજ નામે શુલ્ક વર્ણનો છે એજલું લક્ષણ
અદ્વારોકમા લખે છે :—

“ ઓજ સ્યાત્રીઢિરર્થસ્ય સક્ષેપો ધાતિ મુયસ ”

“ અતિ મોઢા અર્થનો ક્રુષ્ણમા સમાવેશ કરવા ઉપ જે પ્રીતી તેને એજ
શુલ્ક કહે છે ” વગી ઘોરા અપેરામા વર્ણન કર્યું છે માટે અદ્વારમા હસ્તિ નામે નામ્ય
લક્ષણનો પત્ર ઉપરથી કર્યો છે ”

(ગ) મદારાજ ! છં—“ ઘમિગી જેવી દસા તે શુ ? એ તું કાઠ સમજ્યો
નહિ ” આ ગોપની શકદસા નાટલું ત્રિકાદર્શિત્વ બતાવીને કવિએ નાટની દિવ્ય
પાત્રતા સિદ્ધ કરી છે જો નારને દિવ્ય પાત્ર ન હોય તો સત્યભામાના પગિયુ થવને
તેમનું અગમ્યમાત્રમા આવતું સખેવે નહિ હવે જે ગોપ નાટ પાસે વરદાન મારી વેગો
તે પત્ર એજ મર્મનું બીજ સમજી તમે છં—તમે જાણો અને તમારા મર્મ જો
સમામોહિત અને લોકોહિત અવગત.

કૃષ્ણદેવ—અધ્યા ! એમા તે શું માગ્યું ? ન માગી મજની લીના કે ન માગી તારી પ્રથમ હતી તેની મતિ ! વાર કીકજ છે શું જાણે અને તારા નારદમુનિ જાણે !

નાન્દ—શ્રીદામા, માયાના આવગણ્યા આપુ અને અવનિને કષ્ટ દેવું, એ જો અવિહારીને રૂએ છે તો તારે પણ તે કહે તેવું જ માગવું જોઈએ !

શ્રીદામા—નાન્દ મહારાજ ! તમારે જો આપવું હોય તો આપો, નીકર = તારૂં ગયું તેલ ને મારો ગયો ખેલ !

નાન્દ—જા આપ્યું ! સર્વે સુખી રહો (એટલું બોલી વીણા વગાડતા સ્વર્ગ પ્રતિ ગમન કરે છે)

શ્રીદામા—કહાણી ! હવે આંતો આપડે જરાની વેળા થમ છે હો

કૃષ્ણદેવ—આત્મ સખા મરી સાથે હું પણ રાજ્યચિન્દનર્જિત થઈ આવું (એમ કહી જ ને જાયું જાય છે)

(વિચાર કરતે વેશે રૂકિણી પ્રવેશ કરે છે)

રૂકિમણી—કનકમાલિકા ! સુઅર્ચસરોજિનિમા શોધ ક્રવા મોકલી તે ત્યાની ત્યાજ રહી જોખમ ધુગે એને પણ જોયું ખરાબ્યું કે શું ? જો એમ ન હોય તો આત્મી બધી વાર કેમ લાગે ! અરે પણ તારે એવો વિચાર શા કાજે કરવો ? કનકમલિકા કોઈ પણ વિવિધ માગ કા મમા આપસ કરે તેવી ત્યાં કે કોઈ પીં લાભાની લોકાય તેવી ત્યાં જ ન હોત તો જો જાણુની કંઈ પણ વાત મારા જાણનામા આનંદ દિ (એવા એવા અનેક તકવિતર્ક અધર પર અશુભિ મૂકી કર્યા કરે છે એવ ત્યા દોડતી કનકમલિકા આવે છે) (ઘ)

કનકમાલિકા—દેવિ ! હીમતીની વાત સર્વે સાચી હોય એમ લાગે છે સુઅર્ચસરોજિકામા સનનિવસુતાને લઈ નાગરિકા જે તારી

(ઘ) અધર—નીચડો એક અશુભિ—આગળી એક ઉપર આગળી મૂકીને એ અનુભવવારા નિતર્ક નામે ભાવ વર્ણવે છે અર્થાત્ કૃષ્ણ સત્યજામા ઉપરનું અનુભવજીન કાઈક અપ્રકાર વર્ણવે છે અને હવે કનકમલિકાના પ્રવેશમા તેકાઈ પ્રકાર વર્ણવે માટે એ પ્રતિબુજ સધિ સમજવો

મહાધૂન મળી કે તે આવી છે . દેડની તમને કહેતા આવી એટલામાં
એ દેવ અને ગોરાના જમ રાત્રીવા દાવ તો તો કંઈ ઇલાજ નથી પણ
જા ન મળ્યા હોય તો તેમને અડકાવતા જોઈએ

ફકિમણી—સગા ! એ બે આવિયો તેપરથી દેવ તથા ગોરાના
જમો અત કમ જાણ્યું ?

કનકમાલિકા—નૂતન અને મનમત ગાત્રીને તડાગ નિમે જોઈ
યો ગાત્રી તરી પાડી . કર ? (ઇ)

ફકિમણી—પણ ફલાણેજ માત્ર તે માત્રીને પૂઠે આવે છે
કે આપણે અમ કેમ કહીશ ?

કનકમાલિકા—ગોપાધુ જેવો માલાવત મળ્યો હોય તો તે
માત્ર કેમ ન આવે ?

ફકિમણી—મમ ! તારી વાત મને મારી કમતા વધારે સારી
લાગે છે, તેમ વાતવાદ કે દ્વંદ્વ કરનાનો પ્રસંગ પણ નથી આટે કહે કે
હવે મારે શું કરવું ?

કનકમાલિકા—દેવિ ! તમે જમ દેવને મળ્યા જે તે કંઈ બ-
દ્ધાર જતા હોય તો તેમને અડકાવતા અને હું મુવર્ણસરોજિકામાં જમ
ત્યાં શુ આરંભે તે સર્વ જોઈ કહી છું . બે મહારાજ કંઈ જ ના તૈયાર થયા હોય
તો તો માર કહેવું તમારે ખર માનવું , અને દેવને રોકવા , માફી કંઈ
મગ્ગ નથી હું ત્યાંના તમને જોજ સમાચાર લાવી આપીશ (ચ)

ફકિમણી—સર મમ ! તારું પુત્ર તા જા અને હું દેવને જમ
જોઈ પદ્મનાભને આદી મોકલતી જશે હા (એમ કહી બંને જમ છૂટ
પડે છે)

(નામ્યાચિન્દ્ર દિન નૃષ્ટુન તથા શ્રીદ મો પ્રસાદદ્વારથી નીકળતા
પ્રવેશ કરે છે) (છ)

શ્રીદામો—મહાનજી ! હવે જટની વાન કુશા તેજની સાથે
વાની વેળાની જશે

કૃષ્ણદેવ—અર્થ ! હવે વાન તી છે ? મેં કિનારે જવા સાડ
અને મને કાંઈ એ (એક ન આગળે એટલા માટે સવ રાજ્યચિન્હ ત્યાગ
કર્તા છે આદ્ય હવે કાનજો (જ)

(એવળા દોડને નેરું કિંગળી ગવેશ કરી)

ફિમળી—(સઃ ૧૬) ગિય ! આવે વગ અને કિનારે કપા
જવા વિચારુ છે ? (ગામા) કા માર્ગાનુ માર્ગ પર દેખ ! છે ! (જ)

કૃષ્ણદેવ—(જગાળા) પ્રિયા ! તમારું તા આતો દતો

ફિમળી—ત્યારે તમાન મનનો ભાવ જાણી રી માની
છું (એમ કહી તાગી આડે) હવ ત્યારે ચાલો આડો સાથે જઈએ

કૃષ્ણદેવ—હા ચાલો, શ્રી ગાળુ ચલુ ચાલુ

શ્રીદામો—મહાનજી ! મોનાયા રમ્યા આ પશુ નથી આવતુ,
તો હું વગ પર પીતો તા આવુ તેમ શુ આ ! આવુ તે રશુ ? (જ)

ફિમળી—ગોપાલુ ! જરા તો એકી રાતા જાવ, તમે
આમી રી જાળી મૂળી ? આવવુ હોય તે આવ આગ !

શ્રીદામો—ત્યાર નથીજ આવતા જાવ તમે અને તમાગ રામી !
કહી કે અનુરૂપાથી હા રીશ પશુ મહા મજા કાઢી ચેઆમુ લેનાર તેવું છે ?

ફિમળી—શ્રી ગા ! અર્થ, નીકળે પતો હા પાનક આવે છે
તેની કને ધમ્મા મરાપી તને ત્યા લઈ જઈશ

શ્રીદામો—(આગ તેમ જોઈ માનગળે વેગે) મારે તો આવવુ
નથી તમારે જે કડુ હો ! તે મારે મને (એમ કહી નાની મન્ય છે)

(૧) આ પશુ યુગ્મિ નામે નાટ્યાકાર છે રાજ્યચિન્હ ત્યાગ કરીને આ
પાત્રને સુવર્ણસંક્રિયા મોકલવાનો હેતુ આગળ કવિ - ૧૮ મરો (૧૧) કૃષ્ણના
ધ્યક્ષતા હિતમા અચલુ આવી માટે નિરોધ નામે પ્રતિશ્રુ મ સધિવુ અગ વર્ણાયુ
છે “ નિરોધાદિન રોધન—હિતનો અગ્રામ તે નિરોધ —(૧૭૩૫)

(૨) વગ પર પડીને ગડુ—જો રાડુ તો પૂર્ણિમા મેગામવારના ૩૫ પરિકાને
ચંદ્ર સૂર્યનો પ્રાસ કરવા આવે છે પણ હું તો તેવો નથી ત્યા રાડુ મ્હેવાડ હું મળે
હું પોતાને રાજનોજ રાડુ માની લેકે છું (ફિમળી પ્રતિ મર્મવાક્ય)

કૃષ્ણદેવ—(સરોવર) દેવ ! શાસ્ત્ર સમતિ તો એવી છે કે સ્ત્રીના મહિમરના સંબંધીને પણ પતિ જો રાત્રી ગણે તો તેને પાત્રીએ તેવો ગણવો (૮)

સંલોક.

પત્નીકરો ઘણો હાથે, વાલો પીઅનો સજો,
પતિ રાત્રી ગણે તેને, માનવો તેહમા દગો ૩

રુકિમણી—મહારાજ ! હું એજ માથે જનારી છું, રુકિમણી કથા લક્ષ્મી લેશા એટલે ખડ ખોડુ જણાશે જો તમે કહેતા હો તો હું ગોપાળ છુંને પણ લાગી તેડી લાવું ! હું જાણું છું કે એના વિના દેવને યન પડશે નહિ ! (એમ કહી જવા માડે છે) (૮)

કૃષ્ણદેવ—દેવ ! એ એની મેગજ આનશે; એ ગોરાળિયાને તમે દેહ તડના જાન તે ઘટે ? (એમ કહી હસ્ત ઝાલી મહિમા પ્રવેશ કરે છે)

રુકિમણી—(સિદ્ધાસન પર દેવને બેસાડી) મહારાજ ! ખીછ વાતો જવા દેધ હું પૂછું તનો ઉત્તર આપવા કૃપા કરશે

કૃષ્ણદેવ—દેવ ! તમારાથી મુખ ગળવા જેવું કંઈજ નથી !

રુકિમણી—મહારાજ ! એટલું જાણું મહેશી મા પણ પૂછું તેનોજ પાંધરો ઉત્તર આપશે એને તમે કહોછો તેના કરતા પણ હું સર્વ જ્ઞાન અધિક માત્રી લામ્પશ કહા જોઇએ, આજ રાત્રીચિન્હ તણ કાં અધાનનાં વિચાર દતો ? કિંગીટ તણ ફેટા ગાખા છે શાકુંદિ આયુર અને કાંસુભાઈ માણુ કે જેના વિના મે દેવને હદી પણ દીકા નથી તો આજ એ સર્વ તજવા જેવું મ્યુ મથં માર્યું ક્ર ? (૮)

(૮) સત્તમ—(પોતાના કાર્યસાધકને કાઢી મૂકતાં તેથી) સ્ત્રીના ઇન્દ્રિયોને સાતરના સંબંધીને સ્વામી પ્રિય ગયો તો તેને પ્રિય ગણવો—પણ તે કદી પોતાનો ગત્રુ દોર તોણ અર્ચાપતિ નામે નાટ્યનનુજ

૩ મેલ—અનુકૃપ રુકિમણીને ઉપદેશ મોં છે, માં ઉપદેશના નામે અગ

(૮) એજ માથે જનારી—એ શાસ્ત્રવ્યર્જન અનુસરનારી રુકિમણી કથા—રુકિમણીને જાણ હોત તથાપિ મે તેને તમા અર્થે તણ દીધો હતો

(૮) અર્ધો રુકિમણીએ પ્રાર્થનાશુભ વચનાથી પોતાની ઇચ્છાને રોધ

કૃષ્ણદેવ—ત્રિયા ! તારી પાસે આવવું એમા એ સર્વની આવ રચકતા હોય ?

રૂકિમણી—પણ આવે વેશે મને કોઈ વાર મળ્યા હો એવું કેમ સાધારણ નથી ?

કૃષ્ણદેવ—(આગળના વેદા મણી) એ ફલાણી ફનાણી વાર હું આમજ અબોતો

(એવ કચુડી તથા પદ્મપ્રભા મોટેથી મોવતા સાલળી ને જણ કાન દેડે)

કચુડી—પદ્મપ્રભે ! મને ઉમ્મસેન મહારાજે આજ્ઞા કરી છે કે કૃષ્ણદેવ જ્યા હાય ત્યાથી તેમને સત્વર જોવાની હાલ્ય તું મને મહારાજનો મેળાપ કરાવતી નથી એ ઠીક નહિ (ઢ)

પદ્મપ્રભા—પણ મહારાજ અહીં છેજ ક્યા ? એ તો શ્રીદામા સાથે સુનણુમરાંજનમા ગયા છે (જ)

કચુડી—મ ! દારાનકે અહીં આવ્યાના સમાચાર કહ્યા છે અને તું જૂઠું કેમ જોત છે ? જો દેવ ન હાય તો દેવીને પણ ચારી વાન જઈ વિનિત કર્ય

પદ્મપ્રભા—એમ મ્હી જાણતું નથી

કચુડી—(મોટેથી) ત્યાર હું પછે જઈ સર્વ જિનાથી ઉમ્મસેન મહારાજન જાણીતા કહું છું (એમ કહી જવા માડે છે એટલે ત્યા કૃષ્ણદેવ તથા રૂકિમણી દેરી ઉભાવમે તેો દેખા દેખ પાગ જોનાવે છે)

કૃષ્ણદેવ—ચુડી ! ઉમ્મસેન મહારાજ મો કેમ જોનાવ છે ?

આજ્ઞા છે મજ પૂરછા નામે નાદવાનકા વર્ણિ છે કિરી —મુકુ શાઈ દિ—શાઈ ધનુષ્ય વ રે

(ઢ) રૂકિમણી પાસેથી નાશી ગયલા શ્રી દામાને કૃષ્ણે પ્રપચ્છી જોનાવી લેવા માટે કચુડીને એમ સમજવું હતું કે ઉમ્મસેન મહારાજ શ્રીકૃષ્ણને તકાળ જોવાને છે અને તે રૂકિમણીના પ્રસાદમા છે માટે જ તેમને તેડી લાવ આ ઉપરથી કચુડી તથા પદ્મપ્રભાની વાતચિત ચાલે છે

(જ) પદ્મપ્રભાના કહેવાથી કૃષ્ણ મુવાર્સરોજિકામા જવાના હતા એ વાન રૂકિમણી ન્હી જાય છે માટે જીજ્ઞસુ કાઈ ઉદ્દાહન થવાથી પ્રાંતમુખસધિ વર્ણાય છે અમ સૂચવ્યું છે

કુચુકી—(૧૩ ન કરી) દેવશીળે જય જામજ હા મદાગજ !
 બોમાસુ-દાનવે માગ સદસ કોઓનો યજ્ઞ ૨ ના સમ, મોં ૩ ન
 મળવુ મુદૂર્ત અતિ કને આ ૪ પદાચવાથી લા દેવો તથા નીતાળ ને
 મોઝલના કે કમ ત વિરે ૫ વિચાર કરના આપ જેવે વેગે બેઠા હા તવેજ
 વેશી સર્વ મર્ચ નજ ઉમય બધુન બો ૬ તથા છે મદાગજ આપ ત્યા
 પધારના હુ મદાગજ જતનમો મોનારી ઉ ૭ નમ આપુછુ (એમ
 દહી ૧૧ ૨) (૧૩)

કુચુકી—નિના ૧ હુ ત્યા જઈ જો મુદમા જાવુ હશે તે
 તમને મગના પાછો આપુછુ

કુચુકી—(૧૪) મદાગજ ! તમે મો મળવા પાછા આવજો
 કે જારાગજ જગો ? ૧ રકાસુરના પ ૨ કમ મારે તો મ ૩ નુ મુ સામળ્યુ
 છે પશુ દેવે લા જઈ અગનાજાવુ ૪ કષ્ટ દુનુજ જોછગ, પશુ મને
 જતા પડના મે ૫ વાર હસીન દો તા રી ૬ (૧૪)

કુચુકી—(આ ૧૫ ન કરી) નિના મા ૧ આમુદ અર્ધો છે તે
 લેવા હુ આ ૨ ન, અને તે મમમે તન અરસ મળી જઈશ. (આ ૩ નહી
 ઉનાનમે જય કે)

દ્વારપાન—મદાગજ ! આખીપા આખીપા (૧૬)

કુચુકી—ના ૧ ૨ આ ૩ ને મુ ૪ ન કરી અર્ધો આતના પમુ
 કમ ઉમય ૫ મદાગજ દેખાતા નરી એવુ શુ દા બુ દરા મને આનતા
 વાર લાગી તેથી એ રમ તો મ તુધાન સાથે મુદ કનવા નદિ ગયા દ્વાય ૬
 જા ૭ મદાગજ નિમે ૮ ૧ ૧ નાદી લ વ્ય (૧૬)

દ્વારપાન—જેની મદાગજ ૧ આતા (મેમ કડી આમ તેમ
 શોધ કરતે વેગે આ ૨ ન છે)

શ્રીદામ—(કુચુકીને જોઈ) મદાગજ તમે અર્ધો કનાયી ?
 આ ૧ ને મુ માલમના આન ૨ છે કે ?

(૧૩) મખ—પદ્મ ની શબ્દને—અર્ધવને (૧૪) કવિને અર્ધો રૂઢિમ રેના,
 દ્વિત્રિય કીને ચોથા ગેલો રવામી ઉપરનો રનેહ અને કે પોરી સ્ત્રીગોની દવા, એવા
 બે કનમ મુળે અનિત મ્થો છે

(૧૬) અ રીપા—આ શરો

(૧૭) રવા—ગોતે રથધાન—તેન (નરકાસુર)

કૃષ્ણદેવ—શ્રીગા મને ઉઘસેન મહાગજે કમ ૧૪ માં મોવા-
વ્યો છ માં જાઓ જો જોઇએ તથા આ વિરાજે છે ૨

શ્રીદામો—મહાગજ શુ આપશે ૨

કૃષ્ણદેવ—જા જા, દમણ જાળને જોઇ આવ્ય

શ્રીદામો—મહાગજ ! મારે એ કામ કરો તો દમણા ઉઘસેન
મહાગજ ॥ ભાગ જાલો લાનું

કૃષ્ણદેવ—જા કરીશ, હવે જાળ ખાતે લઈ આવો

શ્રીદામો—મહાગજ ! મો ક્ષમા કરો તારેજ છુ તો જવાનો.
નહિ તો નિ (ન)

કૃષ્ણદેવ—જા ક્ષમા મી, હવે પછી કમ છે ૨

શ્રીદામો—(કા મા કહે છે) સાબરજી આ મગજા ! (પ)

કૃષ્ણદેવ—(સકોષ) કે રે ! આ તે શુ મું ! દેવી કહે છે તેમ
પ્ર ગોવાળી તો મોનાળીનાજ જોઈ ! એમા તે શુ ! આજ નહિ ને મને
સભગત !

શ્રીદામો—અમો દેવની મન્દાનુમાર નતરા મટે કેમલો પગિમ
પાંચો છે તે જા જાળ મા આવે તો કાલિ આવુ જોલો નહિ

કૃષ્ણદેવ—અરે જા જા, પશુ મને દેવી પામેથી આવી જૂની
વાત કહી કેમ ગોના પો ? કચુપ્પ અને દારપાનકની મારે વેતણ કાની
જોઇએ

શ્રીદામો—મહારાજ ક્ષમા આશ્ચર્યે મારી લીધી તથા એ
જો જો કાન દાડો પજુ કમ થાય તો મારે અહી મહેમા શું વિશેષ છે ?
મે મહાગજને ગોના પા અને તે જો રીડ નામતુ । હાથ તો મહાગજે
કરારે દેવી પામે પધારણુ (ગેમ કહી આનરા માટે છે) (પ)

કૃષ્ણદેવ—નયન ! એમ ગ્રીમ મહારે છે શુ ? પશુ આગ કાવુ
એ મારે કાલિ ચલા દન તે આજે રાષો પ્રાચ્ય મારનો શ્રમ લીધો
ત્યારે આપજો તુ કલ ત્યા જાએ પજુ હવે પછી આવ ॥ કાલિ મરનો મા

(ન) શ્રી ભાની યુદ્ધિ કમણી કરે છે મહાગજ ૨

(પ) કાનમા કહે છે—અર્થાત્ મેલ આવે તેમ જાળ મટે આ પ્રપચ
સ્થો પનો

(૫) આશ્ચર્ય—અમથી—એમને એમ.

શ્રીદામો—મહારાજે મને આ કાર્ય માટે કેટલા મધો આપ્યો
કહ્યો હતો તે જો સાક્ષાત્ હોય તો તમે કદી મને આમ ફેલિત ગણો
નહિ પણ મહારાજ હમણા મારા અદજ વાકા છે તેમાં તમે શું કરો ?

કૃષ્ણદેવ—નારૂ હવે ચાલ્યો ગયો પચ્ચ એક અર્ધ થાય તો એ કાંઈ
ના ભિન્ની વાત નથી (એમ નાતો કરતા કરતા મને જણ્યું સુવર્ણસરો-
જિકા નિકટ જઈ પહોંચે છે)

શ્રીદામો—મહારાજ જુઓ પેનું રોળું તમને જોઈ જોલણ બંધ
પડીગયું (ચ)

કૃષ્ણદેવ—એવું જોઈ કે સાબળી માત્ર મન પ્રસન્ન થાય નહિ

શ્રીદામો—મહારાજ ! સુવર્ણસરોજિકાની રચના અને તેના કુસુમ
એ દેવી છે

કૃષ્ણદેવ—હા એમજ છે

શ્રીદામો—વચરખ ! આ સહકારને વહી કેવી વોગી વળી છે (મ)

કૃષ્ણદેવ—સખા ! એવીજ વોટાપની વહિવટનો તેં રિયોગ
કરાવ્યો ! (મ)

શ્રીદામો—(આગળીરડે જતારી) મહારાજ ! આ અશોકને
જોઈ મોક થાય ખરો ? (અશોકથી અનગી જાણુ જતારી) હવે આમ
આપણે થોડું જઈશું એમ કાનાકાન સાબળગરામા આરશે (ચ)

કૃષ્ણદેવ—(અશોક ભણી જોતા ચકિત થઈ) સખા ! આ અશોક
નું જો અન પેતા અશોક હું જોઉં ! (ર)

(ચ) સુવર્ણસરોજિકામા નાજરિકા નામે સત્યમામાની સખી સાથે મકેત મ્ની
મૂકયા પ્રમાણે તે બંને જાણીઓ આવી છે તેને અકરમાત્ કૃષ્ણને દેખાગ અનુરાગ
બીજા ઉત્પન્ન કરતું છે, એ આશાથી શ્રીદામો કૃષ્ણને આમ તેમ રૂવાવે છે

(મ) સહકાર—આમો વળી—વેદ (મ) વહિવટ—વેલી (રકિમી રીકી)
(ચ) અશોકને—આસ્તોપાનવના વૃક્ષને

(ર) આ અશોક—અશોકરૂપ પેવા અશોક—(તે વૃક્ષ તેની મ વખતમા
તમા ના રિકિરૂપી) અહીં મન્વમાનાને જોવાથી કૃષ્ણની ચિત્ત સજાથી એમ વર્ણવી
છે મદિ પ્રતિમુખમાધિયુ વિલાસ નામે અ મ વર્ણમુ છે.

શ્રીદામો—૨૧ । હવે તમને થોડું થોડું સભાગાત્રુ હશે અને દેખાતુ હશે કે મળિયોર કહેનાર કેના કેના માણ્યો ૩ ? (૮)

કૃષ્ણદેવ—સખા ! એ વાત પડી મૂક્ય અને કહ કે પેલા બે કાણુ દશે ?

શ્રીદામો—દેવ ! સાભળો એ તો કૃતવર્મા અને ખીન્ન આકૂર કે જે તમારા, તેજ તમને મળિયોર કહ છે.

કૃષ્ણદેવ—શ્રીદામ ! એક મુઘ્ધા અને ખીન્ન પ્રીતિ હોય એમ દેખાય છે તુ એમને જાણશે છે ?

શ્રીદામો—વત્સ્ય સામળો, આ કૃતવર્માનો સખ્ત

કૃષ્ણદેવ—તુ જ સાભળ્ય, અમે તો અગોકને જોઈ સશોક થવા નથી પડતા !

શ્રીદામો—(કૃષ્ણને ઝાલી રાખી) હા હા મદાગજ ! એને મરાય નહિ, હીક થયુ કે તમે શસ્ત્રાચ મૂડી આવ્યા ! હોય, જગત્ તો મને તેમ બોલે ! (૯)

કૃષ્ણદેવ—(સરોપ) અરે શ્રીદામ ! આ શુ ? કેમ કેને મારે છે અને તુ કે તે બોલાયો તે સાભળે છે પણ કેણુ ? આવી બાળવદ્ધા જવાદે

શ્રીદામો—(કાન દઈ) વધ્યા ! સાભળો માન્યા !

કૃષ્ણદેવ—(ગોપનો દરન ઝાલી) શ્રીદામ ! તુ મને જે કાર્ય માટે આહી લાગ્યો છે તે મારે સર્વ કાર્ય થયુ ! મે સાભળ્યુ કે મને મારા સમાજ મળિયોર કહે છે, હુ તેમને માટે રીટિત કરીશ, પણ વધર્ય ! આધુ ॥ તો અવશોક તા મોઝ્ય વગુને અવશોકવા દે (૧૦)

શ્રીદામો—(સઆશ્ચર્ય) મદાગજ એવુ આહી જોવા જેવુ શુ ૩

(૮) શ્રીદામો જ્યો સખામા પોર તરફ વધ્ય ન આવતો હોય અને મળિયોર કહેનાર કાણુ, તે કૃષ્ણને સભાગાત્રુજ તેવુ મુખ્ય કામ હોય તેવી બેધા થાપી વાર સુધી કે-છે

(૯) જ્યો ત્યા કૃતવર્મા હોય તે કૃષ્ણને મળિયોર કહેતો હોય તે સાભળીને કૃષ્ણ તેને મારવા જતા હોય, અને જુ અરખર જનેજ છે અમ શ્રીદામો માનતો હોય તેવો ડોગ શ્રીદામો કરી બતાવે છે

(૧૦) અનુના—દમખા અવશોક તા મોઝ્ય—જેના માન્ય

કૃષ્ણદેવ—સખા પરમ પરમ (ય).

શ્લોક.

રાધા બાધાદારક, યુવતી યૌવનવતી સચી જેવી,

કમળ અલૌકિક આ તો, કાન્તિ શાન્તિદ વયસ ! કહુ કેવી ! ૪

શ્રીદામો—(નજર કરી) કદાનજી, રૂકિમણી જેવુ તો ક્યાથી
લાવે ? એવી તો ચોગરીલાખ ચૌગચા જોતા જોતા આવ્યા

કૃષ્ણદેવ—સખા ! રૂકિમણી તે તો રૂકિમણીજ છે, પરંતુ ચોગરી
લાખ તો શુ, પણ ચારે ખુટ પૃથ્વીમા આના જેવી અન્ય જોની તેના તો
છેદાજ જો, જો ! (સ)

શ્લોક.

અમન કમલ જે-રી, યુવતી તો જણાવે,

નનવ અમય જામ્યો, એવી આખ્યો ગણાયે;

આ-ન આકલ ઘાયે, શી મનિરાશિ આગે,

તરલ સગલ દૃષ્ટિ, દામોને અમ લાગે ! ! ૫

(ય) પરમ પરમ—જો જો

૪ શ્લોક—એવિ રાધા છું—યૌવનવતી (યુવતીવાળી) યુવતી (સ્ત્રી) રાધા
બાધાદારક (કામ પીડાને દાખનારી) અને સચી (હૃદયથી) જેવી ખરી પણ દે
વયસ ! આ તો અલૌકિક કમળ (રમ વાસ, કામળતા, સા વે વગેરેમા કમળ સરખી)
રૂપ છે એની કાન્તિ શાન્તિદ (શાન્તિ આપનારી) છે એને હુ કેવી કહુ ?—કોની સાથે
સખાતુ ? રાધા શ્રેતા આમા અલૌકિકમય (વિશેષ વર્ણુ) છે માટે વ્યતિરેકાલ કદા
કમળ સાથે તાત્પર્યતા વર્ણ છે માટે રૂપક ' ખતિ કેવી કહુ ? એમ કહીને ઉપમા
નનો અભાવ બતાવ્યા છે માટે અનુબંધ કલિતાગાથી અર્થ એની મેલે ભારે છે માટે
અમલદ નામે ગુણ છે ' રાધા—બાધા ' યુવતી—યૌવનવતી, કાન્તિ—શાન્તિ થોરે
સમાન અફરેની ગ્રેહન ની કીર્તિ માટે સમતા નામે ગુણ છે (અનકાર અને ગુણ
સક્ષણે ચ દ્રોહક વગેરેમા લેવા) એવી ગીતે નનકાર તથા ગુણ એકત્ર વર્ણ્યા છે માટે
ભૂષણુ નામે નાટ્યરક્ષણુ વર્ણ્યુ છે (વશલ દરરૂપમા જોડુ)

(ય) ' મિ મિ તે તો મિ મગીજ છે એવા કૃષ્ણના વચનથી તે દક્ષિણનારક
દેવો એમ ધ્વનિત કર્યું છે અનેક સ્ત્રીઓ છતાં અનેક ઉપર સમાન પ્રીતિ ધરાવનારને
દક્ષિણ નાયક કહે છે —દગ્ધ

૫ શ્લોક—મનિની રૂપ આ-ન—નિર્મળ નરન—નહીન—નની કેર નમી

શ્રીદામો—મદારાજ એવી જાન છોડીઓ તો ધણીએ આપણે ત્યા કામકાજ કરે છે.

કૃષ્ણદેવ—ચરણ ! યુગ એ તો યુગતી માત્રને આવે છે મિત્ર, પચસગ્ના પચ લક્ષગુણ યુગ એ તો યુગજ છે (હ)

શ્લોક.

આ જો નૂતન તુ યુગ યુગતીની, કેવી જણાયે કહુ,
આદા ! શો અનુભવ વિકાસ ઉપજાયે, અમુગી જોઈ ગહુ,
એ તો વામ દમે અપાર રનિમા, માને મૂઢતા બહુ,
જો જો લક્ષણ નાજનુ પ્રિય સખા, પચે હુ પૂગ લહુ ૬

શ્રીદામો—ચરણ ! ધૂગડી ॥ જામકા લારવા અને પરનારીશુ પ્રીતિ કરી એ અગ્ની કેમ ગણના કરો ?

હોય એવી એની આખ્યો રમ્મ છે અકલ ઇન્દ્રિય—આ મહિરાક્ષી (નિરા સમાન સ્વચ્છ રાત્રી આગેવાણી સ્ત્રી) ના આગળ અકલ (બુદ્ધિ) પશુ રી (કેવી) અકલ (કળી ન શકે એવી—ગૂમ) થાય છે ! તરન ઇન્દ્રિય—એની દૃષ્ટિ તરન (ચરણ) અને સરણ (સીવી વિકાર વિનાની) જા કામીના અગમ બાલુની પેડે લાગે ! કવિતાના પેઢેલા ચરણમા ઉપમેય જીવની અને ઉપમાન કમલનો સાધારણ ધર્મ જે મુરતા તે કહેા નથી માટે ધર્મકુતોપમાલ કાર બીજા ચરણમા પશુ એજ અનકાર છે ત્રોથા ચરણમા ' બાલુ ' એ ઉપમાન તથા ' પેડે ' એ વાત્ક, એ કથા નથી માટે વાચકોપમાનકુતોપમાલ કાર અમન કમલ નવન અમન, વગેરે, કામજ સખ્તોની રચના કરી છે માટે પદોચ્ચય નામે નાટ્યનમ્યજી

(૬) પચસર—પાચબાજુવાળો—કામદેવ ! પચ* લક્ષણ—કામના પાચ ॥ શ્લોકો નીચેના શ્લોકમા કહેવાશે તે

૬ શ્લોક—શાર્દૂલવિકીરિત નૂતન—નવી અત્તુરિકાર—કામવિકાર વામ-વાકી માને ઇન્દ્રિય—માનમા પશુ કામજ હશે અર્થાત્ એ રીસાઈ છતા સેદલા ઉપાયથી મનાય એવી હશે નવી જીવની, કામવિકારની પ્રકટતા રતિમા વાકાપણુ, માનમા કામજતા, અને લાગ્ન એ પાચ લક્ષણ કામના છે તે એનામા હુ પૂરેપૂરુ લહુ (જોડણુ) આ સઘળા લક્ષણ મુગ્ધાના છે (જુઓ દશરૂપ) “ મુગ્ધા નવવય કામા રતી વામા મૃદુ કાષિ ” “ એવમ-વપિ રજામતૃત નુરાગનિવધના મુગ્ધાવ્યવહારા નિવધનોયા ” ‘ નવ વય, કામ, રતિમા વામતા કાંધમા કામજતા, એ મુગ્ધાના લક્ષણ છે એજ પ્રમાણે તેની પ્રીતિ લાગ્યી ઠકાએકી હોય, એ વગેરે મુગ્ધાના વ્યવહાર બાજુવા

કૃષ્ણદેવ—(સરિમત) ગોવાળીયા તે ગોવાળિયાનું ! પણ વિચાર
તો કર્ય કે એવીને પરકીયા રાખે કાણુ ? સ્વકીયા કરતા શી વાર થાય
તેમ છે ! આહા ! સખા ! જો, એ કેવી મારા સામુ જુએ છે ?

શ્લોક.

નેત્રે અમી વગમતી મુજને નિદાણે,
નાયુ જુએ કમનિની તમ કહ વાણે,
હુ જોઉં મામુ તવ એ અતિ લાજ પામે,
શી જોતી એ દુષકુએ પ્રિય ! ના રિરામે ૭

શ્રીદામો—મદારાજ પગેલી હશે તો પાપમા પડશે ! જાતિ તો
નીછડી કરતા હી જ દગે એટલ તેનું તો સમાધાન થયું 'હીક ત્યારે કામી
કદાનજ ! તમે એમો હુ તો મારે વેર જાણ

કૃષ્ણદેવ—(ગોપનો હાથ આવી) સખા ! એમ તે થાય ?
વપસ્ય ! તાર મન અમે તો કશું નાંદજ જોનાર કે ? પણ જો પરજોની
હાથ તો પતિ વિના એકવી કેમ હાથ ? જાતિ તો હવે જાદગની જોઈ માતાએ
પન્થુના કહ્યું છે અને મારી પણ છમ્મજા તેવીજ છે વાચેની વાત
આપણને અનુદય થાય છે તે તો તારા જાણવામા છેજ પછે કહે કંઈ
વાર્થો છે ? અરે ! જો જો મારા સામો ન કરી અગુનિરહે મને દેખાડે
છે ! (વા)

શ્લોક.

વગ કં વનિતા જો, આ કરે મુજ સામો,
નિરખ રિરખ નીચું સાવ જરો નડમો !

શ્લોક—વસતિવિકા કમનિની—કમનનો છાંડ આ મનિતાથી ગત્યમાનાની
મુખ ઉપરની રતિ તથા લગ્ન નામનો આવ વધુને નાવિકાનું સુગંધાપાણું 'વનિત
કર્તુ છે

(વા) જાતિ છંડ—“ કૃષ્ણ ધ રી કન્યાગો પરત્યા પત્ત જનનુજની કન્યા પર
વમા નહિ, ” એમ દેવકીએ કહ્યું હતું તે માટે જનનુજની જાતિ જોઈને કન્યા પરતુવા
માનાએ મનુ છે અર્થાત્ આ જનનુજની કન્યા છે એને મારે આવ છે વાચેની છંડ—
હે શ્રીદામ ! હુ જોતી વાન ! કહ્યું એવી તો કન્યા મારા ઉપર મીતિ મળાઈને મને
અનુદય થાય છે તે જ જાણ છે

પરખ પખ પૂરી, પ્રેમની દટિ એ છે,

હરખ હરખ હૈડા ! આશપાશે ગ્રહ છે

૮

શ્રીદામો—નયન્ય ! વાધો તો હવે તમારે મતે થોડોકજ રહ્યો છે અને જો માનીએ તો મોટાગા મોટો તણુ મન ય .

કૃષ્ણદેવ—સખા ! તે કયો ? કહી દે પણુ જો જો એ ॥ અગ કેવા હિતમ છ !

શ્લોક.

અગો અગે અનિશે લનિત મુ ૧ ન ॥ લોનગી દટિ ગજો !

અગુની જો અડડી અધર હાર દા, લક્ષ્યા કેવી વાગે,

રકધો ઉઘા કરડે દન કુચ નિગમે નેણુના બાણુ સાળે,

પાદાગુદે ખણુછે અનિ અવિગતા નારિકા લાજ કાળે

૯

શ્રીદામો—દેન ! કકિમળાદેરી ગીસાશે તો કેમ કરશે ?

કૃષ્ણદેવ—એ તો કહી ગીસાય તપી ડેજ નહિ તારે અને એને

અવણુ પડણુ છે માટેજ તુ એડુ ઠાવડે પણુ જો જો એ પચમુખી

નાગની મણા જેવા કે મણા વગર ॥ કરવડે કોને યોવાવે છે જને ખોનાનતી

હશ તેનુ તો ભાગ્ય આદતર ભૂમિના જન્મ જેણુ જ માનવુ જોછએ (જા)

શ્લોક

આવી મુઠધા અગુચિ હલની હલની કદા મુને તેડે ?

અદ્રો અદ્ર નિહાગે તાગે સનિતા વદા પડે કેડે

૧૦

૮ શ્લોક—મર્દિની વૃત્ત વર ઈં જો વનિતા પોતાનો વર (ઉત્તમ) કર મારા સમિ કરછે તે તુ જો તુ હવે નીચુ જો જો કેમકે રખેને તુ એના સામુ જોહરા તો એ રદમધને જતી રહશે તો અને જોવાનો લાભ નકમો જતો રદશે

૯ શ્લોક—સ વરા લલિત-સુદર સુનના-સુદર સી લોન-અચળ અગની ઇં વિતર્ક નામે ખાનનો અનુભવ લાજના અનુભવ મહેછે રુધા ઇં રકધ-ખખા પાતાઈ પગના અગડાડે અવિગતા એક જગે અગ્રી ઉભી રહેલી લાજ સુદા અનુરાગ પ્રકટ કર્યા છે મટે નાચકાલુ મુઠધાપણુ ધ્વનિત કર્યું છે

(જા) આદતર—અદેશતર. જેમ અદેશતરની ભૂમિનો જન્મ સદૃશ છે તેમ તેનુ ભાગ્ય પણુ સદૃશ માનવુ

૧૦ શ્લોક—ગીતિ આવી ઇં—આ મુ ધા આવી રીતે આજગી હનાવી હવા

શ્રીદામો—સખા ! શોધ્યો સાલ તે સારા લાગતા હશે કે ? પણ મહારાજ હવે તો આ માથાકુલ જવા દઇ ચાલો ઘેર જઇએ

કૃષ્ણદેવ—નયન્ય ! ઘેર જવાની વાત વીસરી જા, દવે તો આજ મર અને આજ જાર જો જો, આવજ્ય, એ એની સખીને શું કહો ?

શ્લોક,

કેની નીચી નમી કે, મનસદન ની કગાન શું ગળે !

નહિ નહિ મન શિનીમુખ, નાકુ રીધુ મદાય જે બાજે. ૧૧

શ્રીદામો—હાનજી તમે પાછા નાચિકા કહી અને વખાણી ત્યારે પેલી મથુરાવાળી નાચિકા આના જેવીજ હશે કે ? (ગા)

કૃષ્ણદેવ—(સરોવ) મઠ ! અરમિક ! અને આપડે એટલું બોલનાર ! મારો (મન તુ કેવી રીતે ચલે ? (એમ કહી સત્યભામા સામુ જુએ છે) આહા ! શું એ તે વહિકા છે કે નામા છે !

બીને મને ક્યારે તેડો ? અથવા આવી (મુઘલુ વિશેષણ) ચદ્રી ઇ—જેમ ચ દ્રી (ચાદ્રણ) ચદ્રને નિહારે છે, અને યદા (ત્યારે—જેઠે) સવિતા (સૂર્ય) તેની કંઠે પડે છે તેમણે તે ચદ્રિકા સવિતાને તળે છે અર્થાત્ સવિતાને જીતી નથી કૃતવર્માદિક સત્યભામાની સાથે લગ્ન કરવા મથે છે તથાપિ તે તેમને હિંમતી નથી પણ તે કૃષ્ણને ઇચ્છે છે એવો અત્યંત ધ્વનિ છે, તથાપિ કૃષ્ણ એ વાત જાણતા નથી માટે દિવ્યદ્રિવ્ય નાચક કૃષ્ણ જે ત્રિકાળસ્થિતિ તેમનાથી આ ધ્વનિભૂત વાક્ય સેહેજ બોલાયુ એમ માન્યુ

૧૧ નોટ—ગીતિ મનસદનની—કામદેવના ધનની ભણે કામદેવના ધરની અર્થાત્ કામદેવની માનનીની—કામદેવની કમાન (ધનુષ્ય) શોભતી હોય તેવી (નીચી નમવાળી) એ કેની શોભે છે ! ખીજે તર્ક કરીને ખહેલા તર્કનો નિષેધ કરે છે નહિ નહિ ઇ—એ કમાન નથી પણ એ તો મનશિનિમુખ (કામદેવનુ બાણ) છે કે જે વાડ અને સીધુ સદાય બાજે (પ્રસાર—શોભે) છે નાચિકાને વિષે કામદેવના ધનુષ્યની સભાવના કરી છે માટે ઉત્પ્રેક્ષા અને તેનો નિષેધ કરી તેને કમના બાણનુ રૂપ આપ્યું છે માટે અપન્કુતિ અંકાર અહીં નાચિકાને મામના અણુધ રૂપે વર્ણવે છે માટે તેનામા કામ ખીજી નીકળ્યો છે એ ધ્વનિ છે કામ ખીજી નીકળ્યો વર્ણવે છે માટે કાંતિ નામે નાચિકાલ કર વર્ણવે છે

(ગા) નાચિકા કહી—શ્લોક ૯ મો જુએ મથુરાવાળી નાચિકા—મથુરામાની વારાગતા (કુખ)

શ્લોક.

વેસી કે અલભેની, હેધી મેળા વને ભુઓ વેના,

ઉન્ન કુસુમ અ કુન્નિત, અળળા કે એ સકે દશે વેસા । ૧૨

શ્રીદામો—વચસા ! અમે તો મદ, અરમિ, આપડે એટલું બોવનાર પણ તમારી કામળી ન છાકી જાય તે દાયમા નાખજો હો

કૃષ્ણદેવ—સખા ! એ ચિત્ર એવુંજ છે ચતુરા તો ધણી જોઇ અને જાણી, પણ આ તો અવૈદિકજ દેખાય છે

શ્લોક.

નયન અય । કામધામધારી

અપયન અ મતણા કહુ ન ધારી

કાંટતટ લાડી સિદ્ધનિ સારી

વનવટી લાજ અપાર એ વિચારી.

૧૩

શ્રીદામો—સારે ભુઓછો શુ ? એ તો એજ, કરો દક્ષા ! એને આને ગેની સખીને કરો કે અમારી સુવર્ણસરોવરકામા પેડા માટે મૂકા દો દાણુ ! જો ન આપે તો પછે સભારો મજની વાતો ! જો જૂનાં ગયા હો તો કરો મને શુક એટલે કે મ ગદશે નહિ અધૂર.

કૃષ્ણદેવ—(નિ.આમ નાખી) સખા એ વેળા તો વગી ગઇ ! મણિ જો કે નથી લીધો, નથી દીધો, તોય પણ કેમલુ કમ્બુ પડે છે ? કહે મજની

૧૨ શ્લોક—ગાનિ હેધીમેળા—સખી મેઝી ઉરજ ઇ—એ અ કુન્નિત (રનારા રૂપી અ કુન્નિત) ઉરજ (રતન) છે કે કેસર રૂપી અ કુન્નિત મૂલ ૧ વેની અને સીનો નિર્ણય થઇ રામ્યો નથી માટે સ દેહાલ કાર દાવ અધિક પ્રમદ થઇ શૂ ગાર બાવ ઉપાડો જણાઇ આવ્યો છે માટે હેલો નામે નાધિકાવકાર વર્ણાયો છે અર્થ પ્રકટ હોવાથી અસાદ નામે ગુણ વર્ણાયો છે અને એમ અલકાર તથા ગુણનો પરપર પોગ વર્ણાયો ૥ માટે બુપણુ નામે નાટ્યવક્ષણુ પાત્ર વર્ણાયુ છે

૧૩ શ્લોક—પુષ્પિતામાલુન નયન ઇ—એના નયન તે કામના ધામને ઉત્પન્ન કરનારા અયન (ધર) જેવા છે, અને એના અપયન (અવયવ) તે દુ તને ધારી ધારીને કહી શકતો નથી—અવર્થ છે । એની કટિનો તા લાડી (જોઈને) સારી (ખધી) સિદ્ધનિત । અપાર યાજ વિચારીને પોતાના કરતા એની કટિ વધારે સુદર ૥ તેથી જોત પામીને) વનવગી (વનમા ચાલી ગઈ) કામ પ્રકટ થવાથી ઉપજેથી રોઆ વર્ણ ૥ માટે કાંટા નામે નાધિકાવકાર

નાગરિકા—સખિ ! કોઈ દેવ દશે નીકર આવુ રૂપ ક્યાથી હોય ?

સત્યભામા—(નિશ્ચય નાખી) દલા માર કાળે મારા પિતા એવો સ્વામી કેમ નહિ જોતા હોય ? કૃતવર્મા, અદ્ભુત અને ચેનો શતધન્વા જે નીજે છે એમથી મને તો એકે મમતો નથી દેવ જાણે મખી મેં શાય પાપ કર્યાં દશે દે (છા)

નાગરિકા—મેની આવો સ્વામી મજે તો કેવુ સાડ ?

સત્યભામા—પણ સગો હાથે મારે પૂજી હોય ત્યારેકની ? ધાવતા ખાળ નહેડાવ્યા દશે, વેતી નીકે પગ દીધા દશે, હજારના ધર લગાવ્યા દશે એવા એવા કર્મ કરનારને તે આરા સ્વામી ક્યાથી મજે । (જા)

નાગરિકા—નારે બા ! એમાનુ તો તે કશુંજે નથી યુ

સત્યભામા—આ બનમા નહિ તો પેચે ભવે મ્યા દશે સખિ ! જો તો ખરી એ મારા સામુ એકી ટમે કેવુ જોઈ રહ્યા કે જે ભાગ્યવતીને એ મારે ભાણે ભોજન કરવાનુ દશે તેની જો મને દેવે દાસી કરી હોત તો હુ તો મને ભાગ્યશાળી માનવ । આહા શુ સ્વરૂપ છે ! વિશાળ છે પ, પાતળી કટિ, સાઢની ખાધ જેના ખભા, તીની ને તરેરી આખો, પોપટના નાક જેવુ નાક, હમમુખુ મોઢુ, હાથીની શુડ જેવા હાથ, કેળો જેવા પગ, વાકડી અથોડી અને મારા હેડાને ચીરી નાખે એવા ઉડતા કાનછેરિરા । સખી હુ તો એ અનજેનાનુ સ્વરૂપ જોતી અહીંજ જેમી રહીશ, જ તારે પેગ જવુ હોય તો (જા)

નાગરિકા—સખી ! એમ તે થાય ? માય અને હીકગી એ તો જ્યા દોરે ત્યાજ જવુ પડે ?

સત્યભામા—(સરોષ) જા જા, ડાહી ડાહી વાતો કરી સમજાવેછે કેને ? જોને આપણા નગરના કૃષ્ણને ડકિમણી કેવી રીતે પરણી છે ? એના

(છા) કૃષ્ણની સુદસ્તા જોઈને યરેલી સન્યભામણી આકાશા વર્ણી છે માટે રૂપ હા નામે નાટયાવકાર

(જા) પોતાને વિષે આપણા આરોપણ કરીને નિંદા કરી છે માટે પરીવાદ નામે નાટયાવકાર

(જા) કૃષ્ણના રૂપનુ વર્ણન છે માટે ગુણકીર્તન નામે નાટયવકાર । કૃષ્ણનુ વર્ણન છે આકાશા જતાવી છે માટે રૂપહા નામે નાટયાવકાર વ વર્ણન

શ્રીદામો—તમે બે જણિયો કાણુ છો ? કૃષ્ણમહારાજની સારથી સરોજિકા કે જેમા દેવી રૂકિમણી કે મહારાજ પોને આની શકે તેમા તમે કેમ પેઢિયો છો ?

નાગરિકા—(સરિમત) અહ્યા ! તું કાણુ છે ? (ઠા)

શ્રીદામો—હુ અહીંના ગખરાણ છુ .

નાગરિકા—વહ રે રખરાણ તો સારો દેખુ ! (સત્યભામા બાણી હાથ કરી) બે આ જાડને પાણી પાવાની આશા દમ એને આગ કેમ રીમાવે છે ? એ તે તારી વાટ ક્યા સુધી બેતુ ઉભુ રહેશે ? (ઢા)

શ્રીદામો—પણુ તેને પાણી મળ્યુ છેકની ! હવે એરી વાતો સાકાળે કરે છે ? હોમ બીજા કામકાજની ગડગડમા હોમએ ત્યારે વારે લાગે અમારે તે એક લક્ષ્મી છે કે એટલુય એને પાણી મળ્યુ તેમોગી વાન કહને ! નીકર એના સુધી તે આ પાણી ક્યાથી ?

સત્યભામા—(ગોપ ન સાબળે તેમ) બીજી માયાકૂટ જના દમ પેના પરો ઉભા છે તે કાળ છે તે પૂજી લેને.

નાગરિકા—પેલો અમાગ સામુ ટગટગર બેઠ રહ્યો છે તે કાણુ છે ?

સત્યભામા—અનો નાગરિકા ! જેના બેલિયે તેના દીશિયે (ઢા)

શ્રીદામો—એતો વનમાના છે અમાગ બધાનો, ના ના અમારા બધાના ઉપગી એ તો. એમણે ના ના એણે મને પૂછના મોકલ્યો છે કે એ બે કાણુ પૂ.ા વીલે છે ? 'મોનિયે એ.ા નિશયે', 'માનિયે એ.ા નિશયે' (એમ ગે.મે કે). (જા)

(ટા) સરિમત—થોડું હમીને (ઢા) તુ'ય અર્ધવાણુ દુખાત છે માટે ઉદાહરણુ નામે નાટ્યવસ્તુ આ વાચ્યમા જાડને પાણી પાના રૂપ એક પ્રસિદ્ધ અથ છતા 'સત્યભામાને કૃષ્ણ સાથે ક્યારે મેળવીગ એવો બીજો અર્થ તેમથી સમનય છે માટે શેલવા નામે નાટ્યવસ્તુ

(ઢ) આ વાચ્યથી સત્યભામાનો દૃષ્ટુ કપર રનેહ અને મળ'છિ છે એવો દ્વનિ મારમ પડે છે

(જા) શ્રીદામો અનમપાત્ર હોવાથી ભૂવથી ' જાયનો ' કહીને વળી ' બધાના ' કહેછે અને ભૂવ સુધારેછે, તથા ' એમણે ' કહીને ' એણે ' કહેછે અને ભૂવ કરેછે એમ કરીને કવિએ બતાવી આપ્યુ છે કે સત્યભામાના અનરમા જે અપુરાગમીજ છે તે

નાગરિકા—(સત્યભામા ન સાંભળે તેમ) કેમ દુધમાં સાકર બેળવું ?

શ્રીદામો—(સત્યભામા ન સાંભળે તેમ) ઉકળ્યા પછે જો સાકર બેળવીએ તો ઉભરોય આવ્યે કમળરે જવા પામે નહિ

નાગરિકા—(મોટેથી) જ તાગ માળીને જઇને કહે કે તું અમને કાણ પૂછનાર ? અમે જે જિયે તે જિયે. અમને જે નુકસાન કૃષ્ણે કર્યું છે તેના બદલામાં અમને રોજ અહીં આનવા તેજે છૂટી આપી છે. અમે તારા કૃપાને નીચું જોવડાવનારા જિયે, જ જઇને કહેવું હોય તે કહે.

શ્રીદામો—(ઘાટા કાઢતો ને જરગડતો) હાર ઠીક સે ! ઝામ્મથો તમારી વેતરણ. (એમ કહી પાછો વળે છે).

સત્યભામા—સખિ ! તેં એની સાથે કાંઈક જાતી વાત કરી તે શી ?

નાગરિકા—એ તો મેં એને કહ્યું કે આ તો કૃષ્ણે જેનો મગિયોરી લીધો હતો અને તે ના પડ્યો ત્યારે પાછો આપ્યો તે સત્તાગિત્વસુતા માટે જો કંઈ અમને કહીશ તો કૃષ્ણ તનેજ કહી ચૂકશે !

સત્યભામા—અનિ એ જઇને કૃષ્ણને કહેશે તો ?

નાગરિકા—આપણે ક્યાં અહીં એમી રહેવું છે ? અને એને પિતા સત્તાગિત્વસુતા જેવું અટપટું નામ પણ ક્યાં આવડવાનું છે ?

સત્યભામા—એવા બાનાં કંઈ હું માનનારી નોય ! ખમડદાર મારી સાથે આવી આનાં કંઈ વેર વમાવતી ના. (તા)

નાગરિકા—હલા ! જો જો પેલા તારા ભણી જેમ કંઈક કરે છે

સત્યભામા—(કંઈ શાંત થઇ જોઇ) હલા ! એના કટાક્ષ તો માત્ર કાળાંબુ કેડી નાખે છો પણ જુ સખી એ આ વનના માળી દશે ? (ધા)

તેના સમન્વયામાં આયું છે, અને તેથી-જીન નિઃશયપૂર્વક જાણવાથી પરિન્યાસ નામે અમ વર્ણ્યુ છે

(તા) સત્યભામા ચતુર હતી, એમ જ્વનિ છે (ધા) એ માળી દોય તો મારે મનોરથ મનમાં રહી જાય છે ! પણ એના રૂપ લાભણ્ય ઉપરથી એ માળી લાભને નથી, અને એ માળી ન હોતાં દુઃખિય નીકળે તો ધા સહે, એ રી સુદામાની વાચના અનિત કરી છે.

નાગાર્જુન—ના ના એમ તે હોય ? એતો મુએ ગારિયા જેવા છે. એના બેડના પર તે સો લાડ સો રખાય ? આદ્ય આપણે તદ્દી જઈ પૂછીશું ?

સત્યસામા—વાદ રે અલી વાદ ! આપણાથી તદ્દી જવાય કે ? પરમેશ્વર કરે અને અહીં રહે ગદ્ય એમનું રૂપ જેવાએ તો ધણુય છે. પણ મને એમના જોય કર્યાપરથી લાગે કે તો, કે એ થોડી વારમા અહીં આવશ ખરા એટલે તુ એમને ગધી વાત પૂછી લેજે હુ ધીમે ધીમે આ ના માડીશ પછે શુ કરવું તે આપડે વિચાર કરીશુ વનમાની રોપ કે જે તે હોય પણ એમન તો મે મારા હૈનાના દાર કર્યાજ ! આદ્ય આનાને મૂળી ખીલને વરે એરી કાણુ હોય ? મેન ! પણ એમ હોય તો ખાદુ તો ખડ્ડતો ! વાડ જે પેનો લા જઈ પહોરો, હવે શુ થાય કે તે જાતા ઊભા રહિયે (દા)

કૃષ્ણદેવ—(નિગમ યત્ર) શ્રીદામા પાછોજ આવ્યો કે ?

શ્રીદામા—વધત્ય ! નિહી વિદ્યા એટલી મુઠનમા મોગ પડિત ન સ લારે તો તે પશુ જૂ ॥ જાન તો અમે તે શા લેખાગર ? (ઘા)

કૃષ્ણદેવ—સાભાજન જે આઠ આપડળા રૂપ નિદ્યઓ છે તે આવડપા પછે જૂ ॥તીજ નથી

શ્લોક.

રાગ પાધ ને પારખુ, નાડી ને વર્ણી ન્યાય;

તરવું ત તરવું તરકરવું, આઠે આપ કમાન

૨૧૪

શ્રીદામા—મહારાજ ! એ તો તમારા જેવા અતુર નર માટે છે અગાગ જેવાને એમાનુ શુ લાગુ પડે ?

કૃષ્ણદેવ—સખા ! હુ તારા દોષ કાઢનો નથી, એ તો એમજ હોય !

(દા) કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય વર્ણી છે માટે અધ્યવસાય નામે નાટ્યાવકાર વર્ણીયો ॥

(ઘા) ત્રિપક્ષી વિદ્યા—ત્રણ પખવાડીઆ સુધી વજર સગારે જાણેથી વિદ્યા ટકે, તે ઉપગત જૂની ન્યાય અર્થોત્તમે ધણા દિનસથી મજબાની દૂતવિદ્યા સુભારી નથી માટે તે હુ જૂની ગત અહીં અર્થોત્તરની ઉજિની બીજે અર્થ સમ વય છે માટે અર્થાપત્તિ નામે નાટ્યાવકાર ૧૪ શ્લોક—દોહરો.

શ્લોક.

આપ વિના જગ નદિ રે, મેઘ વિના જળ નદીજ શીદાગા !

દોષ નથી કંઈ તારો, જો તેડુ હુ કને દવે રવાગા. ૧૫

શ્રીદામો—મદાગજ ! ક્યાં જવોન અને ક્યાં ઉધોતવાગો
પ્રમાદ ? નમે તે તમે અને અમે તે અમેજ ! (ના)

કૃષ્ણદેવ—તયમ્ ! દવે અન્ય કથા જવા દઇ હું જેમ કડું તેમ હું
વચાર્યપણે કનજે

શ્રીદામો—કદાનજ ! આપને તેમ કરવામાં તો પાછા પડિમે
તેવા નથી. (પછે કૃષ્ણ કડ દત્તાદિ જાણેં તેવા સર્વ અભિનય શ્રીદામો
પણ કરેછે) (પા)

કૃષ્ણદેવ—(વિનાયકે ઢોલી અને મોટેલી જૂમ પાટી) શ્રીગા !
શ્રીગા ! જો જો ! આશ્વર્ય ! આશ્વર્ય ! આદાદા ! શું અભિવદનું દરિયુ
રતનપાન કરી રહ્યુંકે ! (પા)

શ્રીદામો—(કૃષ્ણ ॥ જોવા અભિનય કરી) અચ્ચરિય અચ્ચરિય,
અપુન્ન અપુન્ન, કચ્ચ કચ્ચ (જેમ જોલી અન્ન રમ કરે છે) (વા)

સત્યભામા—(સઆશ્રય) દવા નાગરિકા ! જો પજો જાગદને
હરણુ ધાવેછે તે પેલા એ દોડતા જોવા ગયા માટે ચાલ્ય આપણે પણ
જાણએ (એમ કહી જ ને દોડી ગયત્રે)

નાગરિકા—(મે દેશ સ્ત્રી ગાનો હોય એવે વેશે) સખી, અહીં
તો કંઈ નથી (કૃષ્ણ સામુ જોઈ) અરે વનગાગી જાગદને હરણુ કહી
ધાવેત્રે ને અમને તો જતાપો !

કૃષ્ણદેવ—આ ધાવે ! અમે જેમણે છિયે ને તમે કેમ નથી જોતા ?
(શ્રીદામાને તાળી આપી) કેમ સખી ! તું જુગે છેને ! !

શ્રીદામો—(અદૃશ્ય કરી) હા હા મારી હાહુનું હું ધાવી
રહુ છું !

સત્યભામા—(મર્મ સમજ્યા જોવે વેશે) દવા નાગરિકા ! આ તો
જ નેય હગપાટણુ ॥ ૭ હેનાસી દેખુ ! (સખેદ) અરેર ! વિધાતાય વાઙ્મય
વ રો લાગેછે ! (મા)

કૃષ્ણદેવ—(સદર્પ) અહો ત રમિ ! અમે શી હમાઈ કરી કે
અમાગ પર આવડો મોગો આલેખ કરેછો ? (મા)

સત્યભામા—(નીચું જોઈ) આ તમારો સો હતી કહેછે કે એ તો
વનમાળી છે જો એ કહેછે એમ હોય તો વનમાળી અમને શા માટે હો ?

કૃષ્ણદેવ—મદિરાતિ ! મારા અનેક નામમાનુ એ પચુ એક નામ
છે અ ! જો એ નામ મારા વચસે કહ્યું તો તા તેને જાજલુગ કાર
મ્યુ છે (વા)

(વા) અચ્ચરિ—આશ્રયેમ્ (આશ્રય) અપુન્ન—અપૂર્વેમ્ (અપૂર્વ)
કચ્ચ—કચમ્ (કવી ગીત) ?

(મા) અરે ઈ—(કૃષ્ણને મળી ધારીને સત્યભામાનું આ વાચ્ય છે) અ
ર્થાત્ એણે અચ્ચરિત જગોએ રૂપમૌલ્ય વરે આપ્યું છે એ ખેદમાર છે ! આવો રૂપા
તો મેહિરાતમાર હોત તો કેવું સહ ચાલત ! એ આશ્ચર્ય છે (મા) નન્વગી—નાતુક
સુદરી (સમોધન) આજ્ઞપ—દેપારોપ—નિદા

(વા) અને હા—જો એ નામ મારા વચસે (મિત્રે) કહ્યું છે તો તો તેને
(એ નામને) હા જુજ કારી કરું છે (રદાનમા) અર્થાત્ રદાનમા વનમાળા

સત્યભામા—(સમિત) વારૂ એ તો ઠીક ગોહરી કાઢ્યું, પણ
જળદને દરખા ધાવે છે એવું કંઈ ગોહવો એમ છે કે ?

કૃષ્ણદેવ—અહો વગનને ! અમે હમણાટણના નથી એટલે અસત્ય
બોલનારે નથી.

સત્યભામા—ત્યારે જળદને દરખા ધાવતું દેખાડો ભ્રેમજી !

કૃષ્ણદેવ—(બાકારા ભણી આ ગણી કરી) આદા ધનુષ્કુટે । પરમ
પરમ (રા)

શ્લોક.

ધવસ નવસ નાનો, પ્રેમીનો પ્રેમદાતા,
અમસ કમન જેવો, રિશ્તે દેવ આતા;
જસદ જગત રાખે, અંધિ અંધમાના,
જસદ ભગત રીસે, દર્પે ધાવે સુમાતા ।

૧૧

સત્યભામા—(સમિત) અખિ નાગરિકે ! અમહકની ? અંદમા
એ જળદ અને તેમા જે સાજન છે તે દરખા ગોહ-યુ' તો ઠીક દેખુ. દયા !

(બને ન સાબળે તેમ) તુ એમની જાતમાન પૂછી લે જોડએ (જા)
(પાછળથી કોઈ ન દેખે તેમ કનકમાલિકા તથા રૂકિમણી પ્રવશ કર છે)

કનકમાલિકા—(દાચના ઇમારા કગતી અને કોઈ ન સાબળે તેમ ગગામા જોખતી) દેરી અહીં આવો, અહીં આવો, જુઓ, જુઓ, દેવ પગ અહીંજ છે !

રૂકિમણી—(સચ્ચાશ્રવં) હે ! હે ! શુક્રે'છ ? શુક્રે'છ ? (નેહને)
અરે ર ! આ તો આરે જજુ અહીં છે શો ગજગ ? અરે દેવ ! ગાપમધુને તે શેનો ઘડયો છે ? (ધીમેથી) કનકમાલિકા, હવે કેમ કરશુ ?

કનકમાલિકા—(આશ્વાસન કરી) દેવિ ! ગજરાજો નદિ દેવને મળ્યો છે ગોપ તો તમારી સખી કાન્કમાલિકા પણ કંઈ કાચી નથી સાબળો, જ્યારે એ અહીં આ-વાની મને ખગર યર્ધ અને હું તમને તેડવા આવી ત્યારેજ મે સત્યભામાના બાપની કને પદ્મપ્રભાને મોકલી છે

રૂકિમણી—(નિશ્વાસ લાખી) એ તે ત્યા જઈ શુ કગવાની છે ? સખિ ! ગિપાના બધે ! મે જામ હોત છે જો સત્રાજિત્ત અહીં આવશે તો તે ! માથે યુદ્ધ કરવાને પણ આ મૂર્તિ કમારે પાછી પાની કરે તેરી છે ?

કનકમાલિકા—દેવિ ! હવે એમ ગજરાજ કર્વારી શુ નગે એવું છે ? હું દેવના બળથી અને ગોપમધુ ! ! જળથી થોડી વધી જણીતી છું.

રૂકિમણી—તારે તો કહે તે શુ કર્યું છે ?

કનકમાલિકા—(કાનમા) એનો ગાપ કગશે એમ અને આપણે કરીશુ આમ હમણા તો જમ એ આરેયમાથી કોઈજ ન જાણે તમ એમ ! ! વાનોચિતો ચાલેછે તે સાબળી લખએ (વા)

શુભ અને કારનો યોગ છે માટે બૂધજી નામે નાટ્યવક્તા અદ્ધ અને બગદના સરખા પણા ઉપરથી અ-જુત અર્થની કલ્પના કરીઠે, માટે અભિપ્રાય નામે નાટ્યવક્તા

(જા) સત્યભામા જાતખાત પૂગવલુ કહે છે તે ઉપરથી સત્યભામાની સ્મૃત્તા નો દાનિ અને તેના અનુસંગીનનો ઉદ્દેશ વર્ણો છે

(વા) એનો ઇ-એનો બાર કાગો કાગો એટીને આવશે અને સત્યભામાને ઉપાડીને લેઈ જશે તથા આખો દૃષ્ટ્યને અટકાવી સખીશુ અને સત્રાજિત્તને નાગી જ વાનો અવકાશ આપીશુ

ફકિમણી—સખિ જીવુમતી તો હી મહારી છે ! તાર તાર ચાલ પેતા તાર ઓથે રહી સાબળીએ (તેમ કરે છે)

નાગરિકા—તમે જ ને શી ન્યાન છે ?

કૃષ્ણદેવ—ચાલિ આદિક તો નિરાધકાર્યમા પૂજાય છે

નાગરિકા—એકમા ન પૂજાવ કે ?

કૃષ્ણદેવ—પણ તે જો કવો દાય નોડી ? (જા)

ફકિમણી—(સખેદ) સખિ ! દેવ છુ મોનડા ! વાર સામગસો સમય તો હી મળ્યો છે !

નાગરિકા—મળ્યા નમઃ કેમ કરાય ?

કૃષ્ણદેવ—રનેદને માટે એમ કેમ હિ, એ એક સારા નેનમે-જાપેજ થાય છે

સરસ્વામા—નાગરિકા ! આ સિધી વાત પૂછામા આટલુ મધુ કરે છે તો પડે મીઠામા તો (એડુ બોલી શરમાઇ જાય છે)

કૃષ્ણદેવ—(સત્તાભાગાનું અધૂરું પુર કરે છે) શુધ કરો ! હે રંભોર ! એટલું પચી પછી નાખોને પચી એમ નથી હો—(એવામા નાગી આદર એવી સનાજીત એકાએક સત્યમામાને ઉતરી આવતો ધાર છે) (પા)

નાગરિકા—(મોટેથી મૂમ પાડી ગભાયેને પેરો) વામાળી ! વનમાળી ! જોપામ ! જોસમ ! પકડો ! પકડો ! આ માગી સળીને લઇ જાય છે ! લઇ જાતો !

શ્રીદામો—(અડગી હા હોડી) મારો મારો ! (મા)

કૃષ્ણદેવ—(મરેલ) કેલ્લુ મૂક દુ વહાડા ! બેનો જા કનાનુ હરણુ કરે છે ? શુ તે એમ જાન કર માગી પામે મન્ન તરી ! તો જાન આ માગ જુગનો પ્રતા ! તેનો જોડ પેનો એ કે જોડે મન્ન સન્નાન્ન કેનીક માદિને પછાત્યા છે આ મન્ન ! મારાં છે તે બેનો જા કાગનુ પચુ

(જા) અર્જુન તમાર એક ક્યાર કવો છે તેતમે જનિ પૂછા તો ? (પા)

રંભોર—એના સમાન વધાતી ! મારી સનાજિતો સળીને કૃપાના લિમા ફકિમણીએ વિનાતમ્યુ છે મામ પ્રનિમુ જામિનુ નિરોધ ના ! મારી વર્ણુ છે (મા)

અવગીધા—અડગી તરફ

શું પ્રાગલ્ભ્ય છે કે મારી વાંછેલી વસ્તુનું દરજ્જા કરી શકે । (ઇત્યાદિ જોલી પકડવા દોડે છે એવે ત્યાં રૂકિમણી, કનકમાલિકા અને પદ્મપ્રભા પ્રવેશ કરે છે). (હા).

રૂકિમણી—(કૃષ્ણદેવને જાણી રાખી) દાં દાં મદારાજ ! સોગસદસ રાજ્યકન્યાઓ માટે કંઈ નથી કરના તો પછે આ એક માટે આટલું બધું શાકાન્તે કરવું પડે છે ? નૃપાળનો ધર્મ એવો ક્યાં છે કે પુરજનની કન્યાને તેનાં પડીપોતી આસુ વગર એકાંતસ્થગમાં જોવાવડી ? શું કીડીપર કટક ચઢાવવું છે ? મદારાજ જોભાસુર તો મદાજગસન છે; જ્યાં ઘેા ! જ્યાં ઘેા ! હવે એટલું બહુ થયું ! (કિ)

કૃષ્ણદેવ—(સઆશ્ચર્ય) શુ દેવિ ? (સાવનપણે) સારે હું, બીજો છતાં મારે મનુષ્યદરજ્જા થવાદેવું એમ ? (રૂકિમણી આદિકને જોઈ શ્રીક્રમો તથા નાગરિકા જતાં રહે છે).

રૂકિમણી—દેવ રસ્તામાંથી મળી આવેલી થેલી તેનો ખરો માપીક લઈ જાય તેમા તે કયું શરત્વ દેખાડવાનું દનુ ?

કૃષ્ણદેવ—(સખેદ) પશુ પ્રિયા થેલી હોય તોકની ? અને કદાપિ જડી હોય તથાપિ તેના સત્ત્વ સ્વામી ની શોધ વગર તે કેમ આપી દેવાય ?

રૂકિમણી—(સરોપ) દેવ ! હવે આ સ્થિતિને જાળે એવાં જો કૃત્ય નથી. (આમ તેમ જોઈ) શુ શ્રીક્રમો અને પેલી જતાં રહ્યા કે ? સર્વે સારાનાં સંગી છે.

કૃષ્ણદેવ—(નિઃશ્વાસ ન ખી) દેવિ ! તમારી હઠજી એરી છે કે મારે દાદગોચર થયેલા મનુષ્યદરજ્જાને માટે કંઈ પણ ન કરવું ? તો જાહે, પગ આ લીક થવું નથી.

(હા) કૃષ્ણદેવનો તિરસ્કારયુક્ત વચન જોવાવડાર આવેશ વર્ણવે છે માટે સ્કેલ નામે નાટ્યાવંકર વર્ણવે છે. કૃષ્ણનાં ગર્વયુક્ત વચન માટે ગર્વ નામે નાટ્યાવંકર પનુ વર્ણવે છે. થોડો પગુ પરામવ કૃષ્ણ સહન કરી શક્તા નથી એમ વર્ણવે છે તે અક્ષમા નામે નાટ્યાવંકર છે.

(કિ) સોગસદસ—નરકાસુરને ત્યાં કેદમાં પડેલી અર્ધી રૂકિમણીનાં વાક્યો દેવપુરુષર છે માટે ઉપપત્તિ નામે નાટ્યાવંકર વર્ણવે છે.

શકિમણી—(મહાકોપાવેશમાં ઝાંખેના હાથ મૂકી દઈ) તાર મહારાગ ! સ્વપ્ન કરતા આવ્યા છે તે કરોરે કરા અગારે અને તમાર છે શું ? (એમ કહી જવા માટે છે) (ચિ)

કૃષ્ણદેવ—(તેને રોકી) પ્રિય ! અપરિત છતા પણ મનનુ શાન્તુ કર્યું તો પછે આમ કરનાતુ શું પ્રયોજન છે ? (મિ)

શકિમણી—(નિરન્કારપૂર્વક તરછોડી) આયુષ્ય ! મનનું બાન્ધું કરાય તનુ કરશે એટલે તે રાજ્ય થશે અને અટકવી અટકશે (એમ કહી ઉતાવળે ત્રણે જણુ ચાલ્યા જાય છે) (ચિ)

કૃષ્ણદેવ—(સખે.) અર પ્રાપ્તિ થયેલી અનન્ન્ય વસ્તુ મર્ષ અને દેવી પણ રીસાર્થ ! દેવની અકળ કળા છે

શ્લોક.

સાપના પાદ તે માપ જાણે સદા,
આપની આપદા આપ ગામે તન,
સૈનની ભક્તિને સૈન નામે કરા,
દેવની શક્તિને દેવ જાણે સદા !

૧૭

(એ શ્લોક બોલતા બોલતા કૃષ્ણદેવ ચાલ્યા જાય છે)

દ્વિતીયાક સમાપ્ત.

(ચિ) શકિમણી પ્રત્યક્ષ નિહુર વચન બોલે છે માટે વળત નામે પ્રતિસુખતધિનું અગ વર્ણાય છે

(મિ) અપરિત—મહાપ્રદરશુ ન અપકાવતુ તે (ચિ) અહાં પાતુ શકિમણી ! એ નિહુર વચન મોઢા ઉપર કહ્યું માટે વળત અગ છે

૧૭. શ્લોક—સગ્વિણી છદ “ સાપના પગ તે સાપ જાણે ” એવી કહેનાતનું કથન કર્યું છે માટે લોકોએકિત અપર સૈનની બળિ ઇત્યાદિ ની પ્રકાર આપ્યું છે મઠે દર્શનાત્મક કાર વાણે—વણે

અ ક ૩ બે.

(સત્રાજિત તથા તે ॥ સ્ત્રી ચાત્રમતી પ્રવેશ કરે છે).

સત્રાજિત—પ્રિયા ! દ્વે લગ્ન આડા માત્ર જોજ નિવસ રહ્યા. મારે આજ કૃતવર્માના પિતા પાસે જન્મ તેમને કહેવું છે કે લાક તો ગમે તેમ કહેશે પણ તમારે નહીં સમજવું કે હું ફરં તેવો માણસ નથી (અ)

ચાત્રમતી—પ્રાણનાથ ! મારે તમને કંઈ કહેવું એ ઠીક નહિ તોય જાણું કહ્યા વગર ચાલતું નથી. જે કહવાનું છે તે અજ છે કે તમારું મન ચગડાળ જવું ફરતું તો નહિ હાથ ? ધડીમા તમે અકૂરને કન્યા દેવાનો નિયત કરોછો અને ધડીમા સતધન સાથે નિવાહની વાત કાઢોછો; અને આજ તો કૃતવર્મા સાથેના નહીં કંઠના કરવા જવાના છો એમ કહોડો, તો એક માફ મરીજડીનું કહેવું માનશો ના ?

સત્રાજિત—શું અમારું મન ચગડાળ જેવું ફરતું અને તમારું મન પાપાણ જેવું સ્થિર ! વાત ઠીક છે, જે જોમવું હાય તે જોવી નાખા !

ચાત્રમતી—પ્રાણનાથ ! ગમે તો મને માડી મળે કે ઘેની મળો, પણ હું તો માગ મનની વાત તમારા આગળ કહી નાખું છું, પછે તમારે પરવડે તેમ કરજો.

સત્રાજિત—દ્વે કહેતી હું તો કહી નાખ્યને ? (આ)

ચાત્રમતી—પ્રાણપ્રિય ! જગરે તમને વાત સાંભળવામાય આટલો જાણે બાગ પડે છે ત્યારે કહવામા શો સાત નીકળવાનો છે ? તોય પણ જ્યારે તમે સાંભળવાને ઇચ્છો છો ત્યારે કહીજ નાખું છું. પ્રિયપતિ ! વાહ જો કૃષ્ણદેવ વેરે સત્યભામાનું કરીએ તો કેમ ? એમની મગજ તો આઠે અંગે છે જો તમે તે દહાડે એને વપટ કરી ન લાવ્યા હોત તો આટલું તો ક્યારેનાય લગ્ન થઈ ગયા હોત. જો એ ચાપ તો પછે સત્યભામાના

(અ) આ અકમા કૃષ્ણને સત્યભામાનો લાભ થવાની આશા અને વિશ્વ એમ વાગવાર વર્ણુશી તથા તે લાભની આશા ચોખ્ખું નહિ વર્ણુય, મદ્રિ ગર્ભસંધિ તેના અંગ સહિત વર્ણુશી. સત્રાજિત અને ચાત્રમતી સજ્જી કથાભાષ્ય તે પતાકાદ્રપ પ્રાસ-ગિક વસ્તુ છે તથા સત્યભામાના લાભની આશા એ પ્રાપ્ત્યારાશા નામે અર્થપ્રદૂતિ છે. એવી રીતે પતાકા અને પ્રાપ્ત્યારાશા મળીને અર્ધી ગર્ભસંધિ થયો છે (આ) હું—હોર—હોય.

સુખની તો ઓછા પાકીજ રહી નહિ પણ પગેશર માં દહાડો શી રીતે
લાવે ! (એમ કહી નિશ્વાસ નાખે છે) (૩)

સત્રાજિત—“ દેખીતું ઇદવવાપણુ અને શેડયુ ત્યારે ધૂમાડો ! ”
તુ તો એજ કવાલી હતી તે અમ જાણ્યું હતું શું એ મારા બાળને
મસવવાર અને તે મારા જમાણાં શિર શિર ! “ સ્ત્રીની બુદ્ધિ પતની
પાનીઓ ” એ વાત ઓછા ખોટી નથી અને ! ત્યારે શું સત્યભાગને તેજ
ચઢાવી દેખાર કે પણ જોજો હો, એ કન્યાનું અમે તેમ થાય પણ હું
કાંઈ તાર કે તેનું ધાય કરવા નથી તુંજ કહેતી હતીત્તી કે સત્ય-
ભાગ ખાતી નથી, પીતી ત્યાં, ત્યારે એને ખરાડાનું કાને છે ? (હાથ
પર નાજર જવાથી) હા ! જોજો આ મેડીની કુચી મધને દાય જતી
લાવ નીકર મારી કને અતુ અવળુ અવળુ બોલનું ને કહશે મારે કંઈ
કરતા નથી ! (એમ કહી આખો ચઢાવ છે) (૬)

આશ્રમતી—(સજેદ) પ્રાણનાથ ! હું અત્યા જમાને યોગ્ય
નથી મારા મનના જે આવ્યું તે મેં કંઈ, હવ તમારે જેમ કરવું
હાય તેમ કરો “ ધણીનો કોઈ ધણ છે ” । તમે સત્યભાગને મેડીએ
ચઢાવી ત્યાર પછે મેં તો તેનું મોહુ મ દીધું નથી તેમ છતાં તમને વેંમ
આવતો હેય તો આ તમારી કુચી તમાગ કને સખો (એમ કહી કુચી
કાઠી આપે છે) (૭)

(૬) “ વાદ જો દુષ્ટદેવ વેરે ” ઇત્યાદિ વાક્યમાના ‘ એમ ’ શબ્દવટે ચાર
મટીનો તર્ક વર્ણવે છે મઠિ રૂપ નામે જર્જસમિતુ અત્ર વર્ણવે છે ‘ ભવવિતર્ક-
વદ્વાક્ય ” —૬૧૩૫

(૬) ‘ મારા બાળને મગવતાર ’ એવી પૂર્વવાતનું કથન થયું છે મઠિ આખ્યા-
ત નામે નાટ્યાનંતર. સત્રાજિતનો નિરસારનુકત વચન બોલનાર આરેમ વર્ણવે છે
મઠિ છેલ્લે નામે નાટ્યાનંતર અને કન્યા ન આપવાનું મરણુ બતાવે છે મઠિ
ઉત્પત્તિ નામે અવકાર દુષ્ટનું કન્યા ન આપનારો નિશ્ચય વર્ણવે છે મઠિ અધ્યય-
સાય કન્યાને મોસાંધ કર્યો છે મઠિ પરિણાદ આશ્રમતીએ કહેલા અર્થને કહી બ-
તાવેને નિરસાર કર્યો છે મઠિ અથ રિમેષણુ

(૭) આશ્રમતી પામે કુચી રહેશે, એ સચમામતી સુસાક્ષ નાગરિકા કરી શકે,
એ કાર્યનું બિંદુ છે આ ઉપચી અમન ૪ - સ રમાગને સત્રાજિતને મેંગા પૂરી તેની
કુચી આશ્રમતીને મોખી લી

સમ્રાજિત્—દવે રાગે રાગે ગેમા તે એટલું યુ યુ ના યુ
કે રાતા પીના ચક્ર જનજો ? (એમ કહી કુચી પાછી તે નાપર નાગે છે)

આરમતી—(સોં) વાર ત્યારે પ્રાણનાથ ! એ કુ મારી કાટે
જેમ હતી તમ બાપી મળુ યુ યુ જે અવિશ્વાસ આપતો હોય તે
પરે સાથે રાખો મારે એમાનુ યુ છે ૨ “ક” હુડી નસા, તે કે નવા ।।’

સમ્રાજિત્—બહુ મધુ અને તમારૂં ઉદાપણુ જાણ્યું । દવે તાર
જે કમલ સે પી કરવાનું હોય તે કરો, હું પણ જલ્દી આવું છું
(એમ કહી જાય છે)

આરમતી—(માથે દાય ન સો) અરે મત્સ્યામા ! તુ મને
દાય રત । યક કવા રી કે તારે વગર આગધે કેદ પકડા દાડો આ ।
જેની હાથે મરણ (એટલું મોડી ચાલી જાય છે)

(વિચાર કરતે વેશે નાગરિકા પ્રવેશ કરે છે)

નાગરિકા—(સખે) અરે ! મે ગો । યુનુ માપી । કવા
જેવું કરી દાયેજ આ દશા નોહોરી લીધી છે । કો વા કાલુ
મારે મા । કરમ મોજ વાક કાલવો જોઈએ આગી પાળી મનાજિને મો
કાલી મુકી અને પેની પાળી પલનબા આપી કહી મન કે જો દવેથી કમ
પણ આવું । મ કરીશ તો તારૂં પુણ્ય પગવાયું જ મગજનું । અરે !
શુભિવલ્લુને હું ખરેશ કના મણિ ચો । રો અને કવા તે પ્રસો કુબ્જેનો
અવગજવર થયો ને વળી કના શ્રીમા સાથે મારે મેળા । પ્રભુ તરી
પા તો તુ જ જાણે છે । દવે મારે કના જનુ ? અરે ગોપ । યુ । તે નો
મ । જેમર કરી નાખી । (એમ કહી આજ્ઞા માટે છે) (ક)

(એવે ત્યાં ઉતારને આવતો શ્રીદામો પ્રવેશ કરે છે)

શ્રીદામો—(નાગરિકાને દિશી સદા) અભિ નાગરિકા । તુ
મો મળી મહા તે રીક થયું કહે વાર કના જન્ય છે તારી સપીતી ખાર
તો સારી છે ?

(ક) બીજા પ્રવેશ થયે વાર નાગરિકાને સમજાવ્યાની જાણ તરિકે ન રાખ
તા સમજિતે તેને કાની મુજા છે । સ્વી અચ્છા નાગરિકાના જાણ પછી થાયે પદ
પ્રત્યા—કિમ પિતી દરસી સુદા ને—મા । નાગરિકાને

નાગરિકા—(સરોત) અહીં શ્રીગમા ! તારે મને બોનાની નહિ હો ! તારૂં મધુ કરનાર આસને આવાજ પેટ લારી ખતા ખતા દશે ! મન તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં, મારૂં મારૂં દષ્ટ ના (એમ મ્હી ચાનવા માડેડે)

શ્રીદામો—(તેને જતી અપ્પાતી) અરે નાગરિકા ! માગ મરે કિયે માગ ગયા હશે ? મારે બધીએ જાણડીએ સાથે સામી પ્રીત હશે કે શુ ? અથવા પોઠી પનોતી બેઠી હશે કે કેમ ? દેવી અને તેની સખાઓ તો મને દાડડેડ મરે, પણ મારી સખી જે હુ, તે પણ મારો તિરસ્કાર કરવા લાગી (૧)

નાગરિકા—જે તારૂં યાચ તેનેજ હુ મારૂં તેવો છુ

શ્રીદામો—શી રીત ? જવું તો મેં કદીએ ક્યું નહીં અને જો હુ જાણતી હોય તો મને મ્હી તાબન વાઈ

નાગરિકા—(કમ્મેં હાથ દણ) શુ જાણવાનું છે અને કહેનાનું છે અમ્મે તો બધીએ જગ્યાથી દલ્યા તે તારૂં મન મૂકનું તો અમને હારકામા કેમ ગહેવા દે ?

શ્રીદામો—(ભમર ચઢાની) પણ કહે તો ખરી એવું અમે શુ ક્યું છે અને હુ કેમ હુ ખમા આવી પડી છ ?

નાગરિકા—ના રે, હુ કંઈ જાણે છે ? તોય ના જાણતો દોષ તો તારા કાન ગાખાળી સાલજ્ય એ તારૂં મધુ કરી સત્તલભાને સુવર્ણ સરોજકામા આણી તે વાત રાધાના સનાજિતને કહી આવી અને તે તારા દેન જોતા તેને ઉપાડી ગયો, અને પડેમન કુલાડી મણી તેના ધરમાયી કાઢી મૂકી હવે હુ મારો હાથ છોડય અને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જા

શ્રીદામો—અરો ! એમા તે શુ થયું ? નહાર જ્ય તે સાગની આશાએજ પણ કહે અપ્પાતે તને કાઢી મૂકયા પછે સત્તલભાને કંઈ ક્યું છે ?

નાગરિકા—(નિશ્વાસ માખી) તારૂં માનનાથી મારી આ દલા

(૧) મર-અહ અર્થાત્ મારા મહ કેમ વાગા છે ! મારી પ્રીત-પ્રીતિની વિરક્તિ પોઠી પનોતી-પોતાની પાતી

યષ્ટ, અને મારું માનવાથી એ બાપડીને કેદ પડ્યું પડ્યું ! હવે તો પરમદાડે તેનો હાથેવાળો મળી જાય એટલે ગંગા નાહ્યાં.

શ્રીદામો—અરે નાગરિકા ! આમ નાદિમ્મત શું થાય છે ? સાપને છ છેડી તેની કને જીભા રહેવામાં કંઈ માલ હોય ખરો કે ? જો તારી મને પૂછું મદત હશે તો કૃષ્ણદેવની ચચેલી દશા ઉપરથી કહું છું કે આપણે ગમે તે કરી રાકીશું અને જ્યારે તારું કે મારું નહિ આલે ત્યારે તે જુદા કરીને પણ સત્યભામાને પરણશે ખરા. (ઇ)

નાગરિકા—શુ કૃષ્ણદેવને એ એટલી બધી વાદાવી યષ્ટ પડી છે ? જો એમ હશે તો હું પણ મારાથી યશે તેટલી મદત કરીશ. (નિઃશ્વાસ નાખી) અરે હાય ! પણ એ દિન વધા ? હવે સખી સસલામાને જોવી એ તો દેવનેય દુર્લભ છે. પણ અલ્યા કહે તો ખરો કૃષ્ણદેવ ધેર ગયા પછે શું કર્યું ? અને દેવી શું બોલ્યા ?

શ્રીદામો—દેવે દેવીને વાક્યાંતુર્થ કરી સમજાવ્યાં અને જ્યારે તેમણે ન માન્યું ત્યારે ભટકતા મુકાં અને પછે તો તારી સખીના ધ્યાનમાં ગાડાજ યષ્ટ ગયા તે નથી ખાતા, પીતા કે ઉંધતા. આપણે પણ તે કામિની કાણુ છે તે કદાનજને કહ્યું નથી તેમ કહેવાનાય નથી.

નાગરિકા—અલ્યા ! એમ ઓળખાણુ ન પડવાથી દેવ પરણશે કેમ ? (વળી નિઃશ્વાસ નાખી) અરે પણ એ દહાડો ક્યાં છે કે હું તેને એવું પૂછી જોઉં ? વાર પણ તેં મારી સખીને ઓળખાવી નથી તેવું કારણુ કહે જોઈએ.

શ્રીદામો—અવશ્યમાંજ અતિશે લોક જાણ છે મારે. ખીજુ વળી એમે પણ ખરું કે જો કદાપિ તારી સખીનું ઓળખાણુ આપું તો વાત મારી જાય અને કદી ન મારી જાય તો કરનાર નાગરિકા કે ગોપબધુ કહેવાય નહિ. (હાય દગાવી) સમજકની ! (ઓ)

નાગરિકા—શું ત્યારે એમ યશુ છે ? વાર કહે, હું કંઈ જતો'તો ? ખરું કહેજે હો.

(ઇ) તત્વાર્થનું કથન કર્યું છે માટે માર્ગ નામે ગર્ભસંધિનું આગ વર્ણાયું છે

(ઓ) અવશ્ય—પ્રાપ્ત થવાને કહણ મારી જાય—સિદ્ધ ન થાય

શ્રીદામો—(નાગરિકને ગળે હાથ મૂકી) તારા સગ કે મારી જાતના સગ, હું જે જુહું જોહું તો. મને કૃષ્ણદેવે તારી સખીની શોધ માટે મોકલ્યો છે અને કહ્યું છે કે ગમે તરીકેથી પણ તું એની ભાગ કાઢી લાવ. મને તારી, કનેથી બાળ મળવાની આશા હતી માટે હું તારી કને આવવો હતો. હવે, તું ભાગ કહે કે હું જમ તે દેવને જણાવું.

નાગરિકા—(સખેદ) શિવ શિવ ! હવે મારાથી કંઈ પણ થઈ શકશે નહિ. એ બિચારી સારિકા કોઈ પાંજરામાં પુરાઈ રહી છે, કે નથી થતાં દર્શન કે નથી સુણાતો શબ્દ. શ્રીદામા ! હું શું કરું ? જે મારાથી નથીજ અને એવું, તેને માટે મારે કેમ કરવું તે તું જ કહે. (બૌ)

શ્રીદામો—પણ તે પાંજરાનું બારણું કેણી ગમ છે તે તું જાણે છે કે નહિ ? જે જાણતી હોય તો તું અને હું જે જણ જમ બારણું ઉઘાડી નાખીએ. (ક)

નાગરિકા—સખા ! બારણું તો એજ કે મારી સખીની માંત્રી કાટે જે કુંચી છે તે જે હાથ આવે તો હું સત્યભાગ્યને ગળી સર્વ સમાચાર જેમ કોઈ ન જાણે તેમ લાઈ આવું. પણ એ તો ભોરંગના માયાના મણિ જેવું છે. (ટ)

શ્રીદામો—ત્યારે તું જ અને ગમે તેમ કરી લીધાવ. પટરાણીની સખી તે કષ્ટ વેઠ્યા વગર થવાય. (ગ)

નાગરિકા—મારાથી તે આવેશ નહિ અને હું તે સેવા જઉંએ નહિ !

શ્રીદામો—વાર હું જે તને તે આણીઆપું તો ?

નાગરિકા—એકથી મારવી જવાદે, જે તું તે લાવી આપે તો હું સત્યભાગ્યાના મનની સહુ વાત પલકમાં ગમે તેમ કરીને આણી આપ્યા વગર રહું નહિ.

(બૌ) સારિકા—મેના (સત્યભામા).

(ક) અર્થાત્ તેને મળાય એવો કયા ઉપાય છે ? (ટ) ભોરંગ—(સાપ)ના માથાનો મણિ ચાલુવા જેમ કહ્યું છે તેમ ચંદ્રમનીની કાંઠેથી કુંચી લેવી પણ કહ્યું છે.

(ગ) લીધાવ—લેઈ આવ.

શ્રીદામો—ત્યારે આલ્ય તારે ત્યાં. (કાનગાં) જો હું આમ કરું તો કેમ ? (ઘ)

નાગરિકા—ભાઈ ! તું જાણે અને તારું કામ જાણે ! તું જો મને કુંચી આણી આપીશ તો હું તારે શિરસાટે પણ કહેણું છે તેટલું કરીશ.

શ્રીદામો—(કંઈક વાર વિચાર કરી) વાર ત્યારે આલ્ય હવે ઉતાવળી. જે મારાથી થાય છે તે હું કરવાને પાછીપાની કરું તેવો નથી. (એમ કહી જને ઉતાવળાં આલ્યાં જાય છે).

(પછે જે મણુ પુરકુમાર પ્રવેશ કરે છે). (ઘ)

ચંદ્રક—અલ્યા ચાતુરક ! મેં તો આમ આમ (હાથ દલાવી) કરતેક જે એક લગાવી દીધેાકની કે એ જામણાનુ પાધકું રૂં લઈ તેહું પડયું એટલે ધડધડ દડી કાઢી મારવા ધાયો. (ચ)

ચાતુરક—ભાઈ હું તો તેં ઉડાવેલી ગિલ્લી સેવા આધે સુધી ગયો તો તેથી મને પહેલાં શું ચયું તેની ખજર નથી. અમે ! તે તું મને કહી જાતાવ્ય જોઈએ.

ચંદ્રક—(આમતેમ જોતો) અલ્યા ! એમાં તે શું રૂંચું તું. મેં વખત મારી અને તું ગિલ્લી સેવા ગયો તે વેળાએ એ જામણુ મને પૂછવા લાગ્યો કે તેં વિદરબવાળી વેદરબીનું ઘર લાહું છે ? જંદાએ ના કહી ત્યારે જોણું મને ગાળ જાંડી એટલે મેં આમ આમ (હાથ દલાવી) કરી લગાવી કે એનું પાધકું પડી ગયું તે તો દોસ ! તેં પણ દીકું ! પછે આપણે અહીં નાશી આવ્યા તે તો તને ખબરજ છે. (છ)
(એવામાં કેાઈ આવતું હોય એવો પડખા સંભળાય છે).

(ઘ) જો ઇ—શી રીતે કુંચી જાણવી તેની યુક્તિ જાતાવે. એ યુક્તિ આજળ ખુલ્લી ચરાની છે તેનુ આ જિંદુ છે.

(ઘ) પુરુમાર—નારના છેકરાઓ (ચ) ચંદ્રક—નમના એક છેકરાનું નામ ચાતુરક—બીજા છેકરાનું નામ શ્રીદામો જોશીનો વેપ લેવ ચલમની પ્રગેથી કુંચી મેળવરાનો યન કરવા જતો હતો તેનો ઉપક્રમ આ છેકરાઓની વાતચિત્તદારા જાણવો છે

(છ) વખત—વેદર ગિલ્લીદડાની રમનમાં દડાવડે જે એકનુ માપ કરવામાં આવે છે તેને 'વેદર' કહે છે અને તે રાષ્ટ અર્થ વગરનો તથા અપરિચિત લાગરાપી

ચાતુરક—(પડ્યા સાલણી) અત્યા! નાશ રે બાપ! જો પેલો બામણો મારવા આવ્યો (એટલે જ ને જણુ નામવા માટે છે અને સત્યવ્રત પ્રવેશ કરે છે)

સત્યવ્રત—ચ દ્રક! ચ દ્રક! અ'યા! કેમ નાસેછો?

ચાતુરક—(તેને જોઈ) બાધ ચ દ્રક! નાશીશ મા, એ તો આપણો દોસ સત્યવ્રત છે

સત્યવ્રત—તમે એવું શું કહ્યું છે કે જીધેલા જેવા જણાવો?

ચ દ્રક—(સત્યવ્રત ॥ કાનમા) બાઈ આમનું આમ થયું ?

સત્યવ્રત—હવેથી એવું કરતા મા દો, એવા બામણુ તો બાળીને ભસમ કરી દે

ચ દ્રક—અબે! પણ અમે એવું પહેલાં જોણું નામ દીધું તું ? અમને શું કરવા પૂછવા આવ્યો? અમે એના બાપનાં ચાકર છીએ કે એને બતાવનાં જઈએ? (એવે માયામા મોડું રીપણું ધારી હાથમા લાકડી ઝાલી જોશીયુઆ પ્રવેશ કરે છે) (જ)

જોશીયુઆ—(લાકડી ટોકી) ઊભારયો તમારી માના ઊંમર! માફ! (એમ કહી મારવા દોડે છે અને ત્રણે ઊકર નાશી જાય છે) પછે જોશીયુઆ—(નિઃશ્વાસ નાળી), અરે પ્રભુ! આટલું આટલું અચડાયા તોય વિદર્ભદેશનાળી મળી નહિ હવે હું તે શું કરું અને ક્યા પાસો વસું ? (બ્રાહ્મણની એ સ્થિતિ જોઈ એક સન્નિહિત નામનો પાવન તેને પોતાની કને બોલાવે છે)

શન્નિહિત—(મદારાજ કને આવ્યા જોઈ) ભગવત! આજે આ પુરને તમે પાવન કહ્યું છે તેથી તે ॥ ધન્યભાગ્ય છે વાફ આપને ક્યા જવાની ઈચ્છા છે અને કોને શોધો છો ?

જોશીયુઆ—વત્સ! આ તે લોક કહે છે તે દુઃખાટણ છે કે શું ? દર દર! હું અહીં આવી ક્યા ચઢ્યો ? (જ)

છાકરા તેને સુધારીને વખત બોલે છે ' વકેટ સખ્દ કહ્યાંકા છે અને તેનો અર્થ ' એ' થાય છે દોસ—દોસિત—મિત્ર (છાકરાની બામ)

(જ) એણું નામ દીધું તું—અર્થાત્ નામ નહોતું દીધું

(જ) વસ—અમને પેલાનાથી નાનાને કરેલું સંબોધન

શત્રુજિત—ભગવંત ! તમારે ક્યાં જવું છે ?

જેશીધુઆ—વત્સ ! અમારા દેસની રક્તિમણી અહીં પગથી છે તેની કને જવું છે.

શત્રુજિત—અહો ભગવંત ! એ તો અમારાં સ્વામિની યાય. શું કહું પ્રવિરાજ ! જે મારાથી સજાતું હોત તો હું તમને અવસ્ય ત્યાં સુધી પહોંચાડી આવત પણ નિરૂપાય. સાધુ ! તમે આ ગધીમાંથી આમ વળસો કે વિયન સાથે વાતો કરતો મેહેલ જણ્યો, એજ પ્રાસાદમાં આમાં સ્વામિની પ્રભુસદ્ ગિરાજતાં દરી. (ય)

જેશીધુઆ—ભદ્રંભવતુ (એમ કહી ચાલવા માટે છે અને થોડે જઈ ધરને ઓટલે અટકી પૂછે છે કે રક્તિમણીનું ધર ક્યાં) ?

ચાક્રમતી—(ધર બાદર આવી પમે લાગી) ભગવંત ! હું સમજી નહિ કે તમે મને શું કહ્યું ? (ટ)

જેશીધુઆ—અહો સાગામ્યવતી ! અમારા વિદ્મંદેસની રક્તિમણી અહીં પરણી છે તેના પરિણયનું મુદ્દત આપનાર અમેજ છીએ. અમારે કાંઈ ગરજ પડી માટે મળવા આવ્યા છીએ. જે તને તેના ધરની જાણ હોય તો બનાવી દે; તારું કદમય યરો. (ઠ)

ચાક્રમતી—ભગવંત ! એ તો આ પુરનાં રાણી છે. ઓ એમનું ધર દેખાત. પણ મદારાજ મારો હાથ જોના જવ તો મારે ધેર આવી મ ગારનાન કરાવી ગયા જેવું થાય !

જેશીધુઆ—હીકરનો; જેથી દોષી અને વરેમાયું એ ત્રણ ફોડટિયાં છેજ ! પણ તેં અમારા પર ધર જતાવવાનો ઉપકાર કર્યો તો અમારાથી જે તારું દિત થાય તે અમારે કરવું જોઈએ. (પછે તેને પગથી માયા સુધી જોઈ) બઈ ! તમારે એક પુત્રી છે. (ફરીથી ખ્યાન

(ય) નિરૂપાય—(શત્રુજિત અને દોનાથી કે તેરાજ બીજા કાળનુથી આવવાને આરાજ દતો એમ સ્પષ્ટિ કર્યું છે) સત્યુ ! જેશીધુઆનું સંજીવન વિયન—આકાશ પ્રાસાદમાં—મેહેલમાં. પ્રભુસદ્—શ્રીકૃષ્ણ સદિત.

(ટ) ચાક્રમતી ધરમાંથી બાદર આવી, એમ વળ્યું છે માટે એ પર રક્તિમણીનું નહિ, પણ સરસ્વતીનું દર્શન એમ સ્પષ્ટિ કર્યું છે

(ઠ) પરિણય—જન.

કરી) પૈસે ટકે તમે પૂર છો (વળી હાથની રેષા જોઈ) તમારે તમાગ રવામી સાથે મિયાબાઈ છે (પુનઃ નામિકા ગ્રહણ કરી) હવડા તાર મન ધણજ ઉદ્દેગમા છે અને કોઈ ઇષ્ટ વસ્તુનું દર્શન થતું નથી હે સૌભાગ્યવતી ! અમે કહી તે બધી વાત સાચેસાચી છે અને જો તું જૂઠી છે એમ કહે તો અમે ઠીક ચાલના જમણે (૬)

ચાઈમતી—દેવડા ! સર્વ સાચેસાચુ છે પણ ભગવત ! કહો જોઈએ મારી સુતાને (નિશ્વાસ નાખી) મનગગતો રવામી મળશે કે નહિ ? મદાગજ એવું નામ સત્સભામા છે જોએ હો, ખરેખર કે'એ હું તમને ખુશી કરીશ (૭)

જોશીયુઆ—તમારી તે સુતાને બોલ્યાવો એટલે તેનો સર્વ જોગ નક્કી કરી તમને સમજાવું, જોયા વગર કંઈ જણાય નહિ

ચાઈમતી—(નિશ્વાસ નાખી) ભગવત ! તે હવડા અહીં જો નહિ નકપિરાજ ! તમારા જેવાને તો સર્વ જણાય માટે તેને સાસર સાઈ મળશે કે શી રીતે ? એ બધું જો કહેવાય એવું હોય તો જોયા વગરજ કહો (૮)

જોશીયુઆ—(વિચાર કરી) વાઈ ત્યારે ઠીક સાબળજો હો ! (રાશીઓના નામ દઈ અને આગળના વેદા ગણી) અરે બાઈ ! તમારી પુત્રી તો કોઈ માદાધુરધર રાજપુરુષની પટરાણી થાય એમ લાગેજે.

(૯) બિનાબાઈ—જે અને બારનો જોગ (આણખનાવ) સત્રાન્નિતની કુબરસિ અને ચાઈમતીની મીનપસિ ગણાય છે કુબધી મીન મુધી ગણતા જે થાય છે માટે સત્રાન્નિત ચાઈમતી પાસે જે વશા માંગે અને મીનથી કુબ સુધી ગણતા બાર થાય છે માટે ચાઈમતી સત્રાન્નિત પાસે બાર વશા માંગે પણ ' જે બારને ખાત ' એવું પચાગ જોતાજ જોશીએલું મહેવું છે માટે સત્રાન્નિતનું ચાલું હોવું જોઈએ બિયાબાઈ જોમની જોમની વચ્ચે હોય તેમને સારો ખનાવ હોય નહિ એ પ્રસિદ્ધ છે નાસિકા ગ્રહણ કરી—નાક આગળ આગળ લેઈ નંદ શ્વાસા પરખતો હોય તેવો જોગ કરી છટ—છટેલી—વાહાની જૂઠી—(વાતનું વિશેષણ)

(૧૦) દેવડા—જોશી સવાને—તીખીને—: ચબામાને (૧૧) ૯૪૧-૯૪૨

જુઓ રાત્રી પલ કહ્યું છે કે જોના વદ આના હોય તેને આતુ
આરંભ મળે

શ્લોક.

જો એવા જુવને ઠદી ચનિ રજો, તો લાગે મોટું ગળ્યુ,
પ્રાસાદો વસત્રા મળે મલિ સમા, સોનુ ન જો ગળ્યુ,
મામો કંક મળે ઠળે દુખ સહુ ગળી જાને રાત્રી,
એવા મોગતી સુતા તુજતણી, છે જાઈ એ દાગી ૧

અપિય— (૪)

શ્લોક

સાતમે રચાનકે શુક જો આરિયો
જાગ્ય તેનુ જાગ્યુ, દેવને જાગિયો
સ્વામી એવો મો સચો સે મુ ૧
કન્યા તારી તો એ મહે છે મુ

ચાક્રમતી—દેવતા એ તો તમાર કહેનુ જુઠુ પડે એવુ
જાગ્યા છે

જોશીયુઆ—સર્વ ચગે, પૂરી ચગે, મેર ચગે, નબ ચગે, પશુ
અમાર વચન કદાચ ચળે નહિ માન કંઈ દોર દોય તો તે અમારા
કહેના પ્રમાણે નિવારવો જોઈએ

ચાક્રમતી—તારે ભગવત! ક્યો દોષ દગે કે મારી સુતા
દગડાં મદામદાકરને વેડેડે અને તેનુ ધડકેનુ ઉડી જઈ અજુકાકેનુ
મગના પી તૈયારીએ થઈ ચૂકી છે ૧

૧ શ્લોક—પાર્શ્વવિહીનિતિ ચિત્ત બુવને—સતતિસ્થ નમા (સમાન બુવનમાં).

પ્રાસાદ—મિત્રેષ મામ—મામ

(૪) અપિય—વધી ૨ શ્લોક—અગ્નિવળી છદ સાતમે રચનકે—નમકુ ૨

જોમા સીમુવનમ. દેવને ૮૦—દેવને મે એવો સ્વામી તે કન્યાને મો કન્દમ

૮૦—નાગીન્યા એ જુઠા છે—તેના સીમુવનમા ૮૦ રજો ૧

જોશીયુઆ—અહો સૌભાગ્યવતિ ! તારા ખોટા મદ તેને નડે છે.
(કોટ સામી નજર કરી) તેમ તારી અહો પ્રત્યેની કૃતિ પણ એવી
અવળી છે કે ન થતુ હોય તે વિદ્ય યાય. (ચ)

આરમતી—મણક ! ત્યારે મારા વશા મણી જોઈ કહો કે મને
કયા મદ નડે છે ? અને તે નડતર હુ કેમ કરું તો અટકે ?

જોશીયુઆ— (ધ્યાન ધરી) જો સાભલ્ય, તારે આટલા
આટલા મદ વાકા છે

શ્લોક.

જો એથી સૂર્ય રાશિ જનમતભૂં મણી, વક્ર એ તો રહી છે,
માહુ તેથી બને છે તન મન વુજને, કષ્ટ ચિતા ઠહી છે;
અંગેઅંગે અતિશે અગ્નિ સળગતી, શાંતિ સ્વપ્ને ન લાધે,
તારા એવા બધા છે મદ નવ નરતા, કાંતિ તારી ન વાધે. ૩

અપિચ—

શ્લોક.

છે મનિધર બારે જો, દુઃખ દે વુજને અતિ;

મોટી પનોતિ અર્પે એ, જેની મહન છે મતિ. ૪

આરમતી—ભગવંત ! એ દોષ નિવારણ યાય એવો કંઈ
ઉપાય હશે ?

જોશીયુઆ—ઉપાય ન હોય એમ તો સમજવુંજ નહિ.

આરમતી—ત્યારે ભૂદેન ! બતાવો જોઈએ; જો અધરામાં અધરું
હશે તોય પણ હુ મારી લાકસધેવી કુંવરી માટે કરીશ.

(ચ) કોટ સામી નજર કરી—કોટે બાધેથી કુચે જોઈને. (કુચી કઢાવવાની આ
બધી ખટપટ છે, એમ જાણત એટલાને સૂચવે છે) કૃતિ—અર્થાત્ વર્તન.

૩ શ્લોક—સમ્યક્તા. એથી ઇન્—તારી જનમતસિથી એથી રાશિએ એટલે મિ
થુન રાશિએ સૂર્ય વક્રનો ચક્રને રહેયો છે નવ અર્થાત્ એ પ્રમાણે તારા બધા નવે મદ
નરતા (નકાત) છે તેથી તારી કાંતિ વધતી નથી

૪ શ્લોક—અણુદુષ્ટ, છે ઇન્—જનમથી બારમી રાશિએ (કુંભરાશિએ) રાશિ
અર રહ્યો છે.

જોડીશુઆ—બાપ ! તારે જે જન્મ સિંથી સૂની ચોથી દશા બેઠેલી છે તે તો તારા ધર્મના અંકગત સ્વત્વ પૂજા થાય છે એવો બહુ બાધ રક નથી, પરંતુ જે બારમો સિંધુ તાર થશે અને તેની સાથે સાડાઆવી પનોતી બેઠી છે તો તો પરિહાર કર્યા વગર છુડે નથી (૬)

ચાક્રમતી—મહારાજ ! જે ૦ નુ પડશે તે હું કરીશ તમે કહેતા બચાગો નહિ

જોડીશુઆ—અમે શા સાચું બચાગો ? અમારે નથી સેનું કે નથી દેવું ! જે બાપ ! સાગળ્ય એક તો તારે લેલાએ અડકવું નહિ, બીજું જે તારા ધર્મના જૂના માણુમ હોય તેને જોયા વગર ખાતું નહિ, કે જે અખડા જાખડા થય તે જોશ જનું નહિ, સિંધુ શરના જાપ કાના, કાગી વચ્ચે દાર્માં આપણ તથા સારો અઠણુ જોઈ તો નિલ સનનેર અ આખ્યા કરના, એવું થય થપણે કરીશ એવે તારી જે લાદા પાયે પનોતી બેઠેલી છે તે બદલાઈ રૂપાને પાયે થશે (૭)

ચાક્રમતી—(સદર્પ) અહો દિગ્દેહ ! એમા તે શું ? એટલું તો હું દાનતા આલતા કરે તેની છું હવેથીજ તમે કહ્યું તેમ વગર જૂને કરવા માહુ છું

જોડીશુઆ—એરે બાપ મદ તો મોટા મોગને બૂમાવે તેરા છે જે (કોટ બાપી આગળી કરી) તારે દેડે ચક્રીજે ભોદાની પનોતી બેઠી છે અને તું તો બૂદા ન નાનું કહે છે (૮)

ચાક્રમતી—હા હા મહારાજ ! ખરી નાત (ગેમ મદી કોગી

(૬) અંકગત—સપ્તવિંશ મુર્ચનું પૂજન—(સપ્તવિંશ સૂની બાજુ દતો તેથી) સપ્તસાની—સા સાન વર્ણની પરિહાર—તણ દેવાનો ઉપાય

(૭) લોખને અ કવું નહિ—મનવન કે કુચી દૂર કાઢી મુચી જે તારા પ ના છું—મનવન કે નાગરિમને પ કી રાખવી કહ અખા છ દિ—મનવન કે સ્વચ્છ માને મનવા જતા નાગરિકા દાર જાગી ઉપાડે તોપ તારે ત્યા જવું નહિ સનિશરના છું—અ હા બેમવા માટે પાછલા ત્ર જ મકાર બલવા છે

(૮) કુચી મનવાનો યન કરે છે ને ૯૦

કુંચી કાઢી ગોખલામાં મૂકે છે. અને પછે દેવસુને પાંચ મોહારો આપવા જાય છે) દ્યો દિજદેવ ! આ દક્ષિણા. “ કુલ નહિ ને કુદતી પાંખડી. ” (એમ કહી પગે લાગે છે).

જોશીલુઆ—હે સૌભાગ્યવતી ! અમારે અન્નચક્રવત છે; અમે કોઈનું દાન લેતા નથી. વાર અમારા કહેવા પ્રમાણે કરશે અને તે વડે તમારું કામ થશે એજ અમે દક્ષિણા સમજીએ છીએ. ખેસો હવે અમે જઈશું.

આરુમતી—(પગે લાગી) મહારાજ ! ત્યારે તમે તો ખરેખરો પરમાર્થ કયો હો; ઋષિદેવ પધારજો. ઓ પેશુ (આંગળી કરી બતાવે છે.) જાંચુ' ધર દેખાય ત્યાંજ રૂકિમણી દેવી તમને મળશે.

જોશીલુઆ—શુભંભવતુ. (એમ આશિર્વાદ હાથ આપ્યા જાય છે અને આરુમતી પણ પોતાના ધરમાં પેસે છે.) (૫)

(શોચનીય સ્વરૂપે નાગરિકા પ્રવેશ કરે છે) (૬)

નાગરિકા—અરે ! શ્રીદામાને તે શું થયું ? મૂઝો પકડાઈ ગયો કે કેમ ? જો એમ કંઈ થયું હશે તો હું તો સ્ત્રીજ મરવાની છું. જેમ “ ધોળીનો કૂતરો નહિ ધરનો કે નહિ ધાટનો, ” તેવી મારી દશા થવાની છે. (એવે કોઈ આવ્યાનો ખખડાટ સાંભળી કાન દે છે) (૭)

શ્રીદામા—(સસ્મિત) કેમ નાગરિકા ! કંઈ તારે દશા બસા જોવાડાવવી છે ? અમે દાટેલા ધન પણ કહી સકીએ એવા છીએ (૮)

નાગરિકા—હવે કહ્યું કહ્યું ! જો જોશી થયા છે તો કહો, જોઈએ મારી સખીને જે મેડીપર પૂરી રાખી દાદરે તાળું વાંચું છે તેની કુચી હવડાં ક્યાં છે ? (૯)

(૫) શુભંભવતુ—બહું યાઓ.

(૬) શોચનીય—શોચના કરવા જેવા. (૭) સ્ત્રીજ મરવાની છું—કેમકે બધા પ્રપંચ ઉઘડો પડી જવાથી પડી અને સત્રાન્નિત્ સખરો નહિ તેથી.

(૮) દાટેલાં ધન ઇ—શુભ મૂકેલી વસ્તુ દ્યાં છે તે કહેવાની અમારી શક્તિ છે; માટે કુંચી ક્યાં છે તે હવે હું તને કહી રાહીશ. મતલબ કે આપણે ધારેલું કામ કરીને આવ્યો છું, એ ગર્વિત દેવનિ છે. (૯) નાગરિકા તેના કહેવાનો મર્મ બેનીને પ્રશ્ન કરે છે; હવે ઇ.

શ્રીદામો—(સહર્ષ) દક્ષિણ દિશાના મોટા તાકા કનેના ના ॥
ગોખતામા ॥ જ જમ જો, અને મદ્યપિ ન જડે તો આવી ફટ
કહેજે (ચ)

નાગરિકા—શીલી ને ફટાક ના જડે તો ફટ કહેજે, એમાં કંઈ
આપણુ કે લણુ છે ।

શ્રીદામો—(નાગરિકાને ગમે હાથ ચૂકી) જ જ ખચીત,
(પછે કાતમા પીતી વાન કહેડે) તુ જમ આવી અને સમાચાર
કહીશ ત્યાર મારાથી દેવકને જવાશે,

નાગરિકા—જો એમ તુ કુચીનુ નકીજ કરી આવ્યો છુ તો
હુ પણ એક પવકમા ખમર લઈ આવી જાણુજે મને પણ મારી
સખીના જાપ મનાવી તેડી જના આ વાંતા પણ હુ તારે કાજે ગઈ
નહિ અંતે પછે જવાનો નાયદો કર્યો છે જો જોશે તો મળીશુ અને
જો નહિ જુગે તો તાક ધાર્યું મમ કરી પાછા વળીશુ પણ તુ આ તારે
વશ કાઢી ના િ બેસજે હો (ગેમ કહી આવી જાય છે અને શ્રીદામો
પણ પોશાક બદલના રવાને થાય છે) (૨)

(મેડી પર ધ્યાન ધરેલે વેશે ડેડી સત્યભામા પ્રવેશ કરે છે).

સત્યભામા—અરે આતનુ ! તુ મને હવે તો કંઈ ઝોછી પીકા
દે ! આ શીનગ સમીગને તે અગ્નિ જેવો કર્યો, જગમા વડવાનજ

(ચ) મહર્ષ—(ચોતાની ઇશારત નાગરિકા એની મઠિ) ફટ—ફટ એ રાખ
અભિચાર મત્રમા કામકામ જોવામા આવેલે કોઈ નારા કરવામા અતે એ ઉચ્ચાર
બોનાયલે જોમ અગ્નિને આદુતિ આપતી વખતે અતે 'સ્વાહા' અને પિતૃઓને બલિ
દાન આપતા અતે 'સ્વધા' બોલવામા આવેલે તેવાજ નારા થાઓ ' એવા પ્રસંગમા
અતે 'ફટ' બોલવામા આવે છે એજ 'ફટ' ગુજરાતીમા તિરસ્કારના અર્થમા હાખવ
થયો લાગે છે

(૨) મારી સખીના જાપ—સત્રાન્તિ તારે કાજે—તાલી વાટ નેકને પછે—
ચોડી વાર પછી ને ઈ—હુ સત્યભામા પારો જઈશ ત્યા મને સત્રાન્તિ દેખરો તો ॥
તેમને મળીશ અને કહીશ કે તમે બોલાવી હતી તેથી આવી છુ, અને નહિ દેખે તો
સત્યભામાની ખમર રોડ પાછી આવીશ વેશ—(જોડાનો) આ પ્રસંગમા શ્રીદામાએ
કપાળી ચારમળી પામેથી કુચી કઢાવી તેથી એ આદ્યજ્ઞ નામે ઝંઝસધિનુ અંગ
વાર્ણુ ॥

રૂપે પ્રવેશ કરી દેહની આ દશા કરી, એવ એવે અનેક પ્રમારે મળ
જેની વિરહિણીને કનકનાથી તાગ દાઢમા શુ આવડતુ છે ? શુ
અધ્યા ! તને શિવે બાળ્યો તે વાત પશુ તું જૂની ગયો, કે મળ જેથી
અમળાપર તાન દુર્ધર શુ બોકવા વાળ્યો છુ । છુ ડા । કહ દયા તો
સાવ્ય । મે તારે એવુ શુ અદિત કર્યુ છે ? અરેરે ! મારો એકે
ઉપવ કામની શાનિ અથે કામ નજ લાગ્યો । વાહ તારે લા પ હરી
મદાદદ ખ્યાન ખાગી યમ મનાજને પ્રમજ કર (એટલુ જોની ખ્યાન
ધરી બેસછે) (૬)

(એવે ત્યા ધીમેથી દાદુ કુધાડી નામરિકા પ્રવેગ કરે છે) (૫)

નામરિકા—(સત્યશામાને ખ્યાનમ્થ જોઇ) આદા ! આ ની તે
આ દશા ? અરે પશુ એ આ કે ની પ્રતિમ આતે ની તે ની સામે ખ્યાન
ધરી બેરી છે ? હા હા હીક, એ તો એજો કામદેવ ની પ્રતિમા આનેખી
દેખા । છે (તેને નરસાગ કરી) પ્રજુ કામદેવ ! મારી મખીને તું અપૂર્ણ
પ્રસાવ થજે (અચાચપં) અરે પશુ આ તો કામદેવ ની ઊમી નોવ
કામદેવ તો માર દોન જોરીગેલા મ । દરજુ કહે છે, પનંતુ આ તો
સ્વામ મૂર્તિ છતા અમલાના મિત આકર્ષી લેહે વીક, વીક, એ તો
ઓગખ્યા મને પશુ મારી મખી વીમગી નથી (વળી ફરી જોઇ) અરે !
પ્રાણમો પશુ માયેજ દેખુ . (એવામા નામરિકા નામરિકા એવો એકાએક
શબ્દ થાય છે અને તેથી નામરિકા કહે છે) (૬)

(૭) અનુ—કામદેવ ! સમીપ—પવન લામા હા—જેમ સમુદ્રમા વડવા
નજ અગ્નિ પ્રવેગ કરીને તેને મુખથી નાખે છે તેમ તે મળ દેહમા પ્રવેગ કરી દેહને
નુકથી નાખ્યો । કુપકાલ કાર દુર્વર—ન પમાય નેચ રાત—નીર અદિત—શુ કુ
મનેજને—કામદેવને અદી પ્રિયતા વિશેષમા કામદેવતા આનેખી ઘેરી સત્યમા
મખી નેહાઓ વર્ષાઈ ■ માટે લખન નાને નવિકારગ વર્ષાશે છે સીપુમ કામ
દેવતાને કામજ મુનર વર્ષાઈ છે મળે અદીથી કૃષિકાથી સુનિમે અવળ છે

(૮) નામરિકાને આ પ્રવેગ એવો જો એ કે ને સત્યમા નુ મુખ દેખી મને
નદિ, કેમકે ને મુખ દેખે તો દરે પડી ને સત્યમા ના દેશમાં ઘોરે તે અન્યમ નાના
મુખમાથી નીકળવા છે એમ ના નિકળા અનુતાના આવવાથી તેને જે જમ દ પત્ર
મયો છે તે સમયે નદિ

(૯) આજેખી—વળી આજેખ્યા—અર્થાત એ નો કૃષ્ણદેવી છતી ધીની
છે મને હા—(વનવધા) અર્થાત મને પદુ દેવી છે

સત્યભામા—હે વિનતુ મહાગજ ! જો મેં વડી વાગ્યી તારૂં એક નિશાએ ધ્યાન ધર્યું હોય તો મેં મારી સખીને પ્રથમ મેં વાર જોલાલી, અને હવે ત્રીજી વાર જોનાવું તે સમયે તેને મેળવજે, નીકર આ યૌવણ્યી અગ્નિમા મળી મરચા વગર રહેનાર નથી (એટલું જોની મોટેથી નાગરિકા એવો શબ્દ કરે છે) (ષ)

નાગરિકા—(સકપ) ના ના હું તો અમથીજ આવી છું મને જોતાની સારે આવી છું કુચ્છી મેં ચોરી લીધી નથી (પગ લખવખાવી) હવે હું કોઈ દ્વાડો નહિ આવું જૂની મહારાજ જૂની (એમ કહી આખો મીચી દે છે) (સ)

સત્યભામા—(શબ્દ સાંભળી નવન ક્ષણે નિરખે છે) આહા હા ! જગતો ભ્રેષ્ઠ તો કામદેવ છે ! એણે મારી સખીને કેમ કરી અહીં આણી ? દેવને અને તેમા પથ્ય પુષ્પધન્યાને તો શું અશક્ય છે ? (એટલું કહી નાગરિકાને દ્વાનિગન કરે છે) (હ)

નાગરિકા—(સભય) મને કોઈએ મોકલી નથી હું તો ગાડી છું (સકપ) હવે અહીં નહિ આવું નહિ આવું !

સત્યભામા—હા નાગરિકા ! તું જીશ નહિ જીસ નહિ મેં જ તને કામદેવનું આરાધન કરી અહીં તેડાની લીધી છે હવે તારે કશો પથ્ય લાયક રાખવો નહિ તું મને મળી એ સર્વ સાસ તારા થયા છે હે માગ ! તે મને મૃતના મારથી જૂની મારી સખીને મેળા કરાવે તો મારે હું તને સહસ્ર વાર શિશ્નપ્રાણ કરૂં છું (એમ મોતી નગા કરે છે) (વા)

(ષ) વિનતુ—કામદેવ ! જે વાર જે વારી—પ્રથમ જે નાગરિકા નાગરિકા એવો અવાજ સાંભળી નાગરિકા કપી હતી તે સત્યભામાનેજ શબ્દ હતો પણ નાગરિકા પાછળ હોવાથી તેને એવો બાસ થયો કે જ્યારે મને કોઈ જીવું જોનારે, એમ સૂચન કર્યું છે

(સ) સકપ—(નાગરિકા છાનીમાની ચોરીથી અહીં પેડી હતી માટે તે પોને પકડાઈ ગઈ એવા ભવથી ક્રૂર છે) અહીં નાગરિકાનો રાક્ષ અને ભયથી કાઢેલો ત્રાસ વર્ણવે છે માટે અભ્રમ નામે અર્ધસંધિનું અગત્યાવું

(હ) પુષ્પધન્યા—કામદેવ ! દ્વાનિગન કરે છે—મજબૂત ભેટ છે (વા) માર—કામદેવ ! શિર સાટાય—મણુ નમાવી સાટાય પ્રણામ

નાગરિકા—(નવન ઉઘાડી) હલા સખિ સત્યભામા ! (આમ તેમ જોઇ) તારે અને જુમો કોણુ પાડવું ?

સત્યભામા—(સઆશ્ચર્ય) એય તેં શું સાંભળી'તી કે ? વાર કહે જોઇએ પ્રીતમનો મારા પર પ્રેમ છે એવું તારા જાણવામાં કંઈ આશ્ચર્ય છે કે ? (જા)

નાગરિકા—(સ્વસ્થ થઇ) હલા સત્યભામા ! મેં તો તારી જુમોય સાંભળી'તી અને હું તો અહીં (કાનમા આ પ્રમાણે) આવી'તી. તારા વિના કુશ્યદેવ અજ જળ તથા ઉપોપણુ કરે છે અને રાત દિવસ તારોજ જામ જખી રહ્યા છે. કાલનો મહોત્સવ પણ એમની પિંડપીડા માટે જ'ય રહ્યાનું સંભળાય છે. શિવ શિવ ! શું એમનું દુઃખ. (ગા)

સત્યભામા—સખિ નાગરિકે ! પ્રેમની પીડા એવીજ છે. જો જો આ મારું કંઠણુ જો તું જેજેજેજે ચઢાવતી હતી તે એની મેજે નીકળી જાયછે. આ મારી કનિકિકાની મુદ્રિકા તે કાંડે જઈ બેસવા કરે છે. મારું રક્તોત્પન જેવું અંગ તે તને પુંડરીક જેવું તથી લાગવું શું ? સખિ ! હવે એ કદ ક'વાથી કંઈ આશ્ચર્ય થાય તેમ છે ? પણ કહે કે હવે હું શું કરું ? તું અને સુવર્ણસરોજકામાં શાકને લઇ ગઇ ? હવે તો તને છોડનાર કોણુ છે ? (એમ કહી દહલિંગન દેખે) (યા)

નાગરિકા—(સખેદ) વયસ્યા ! હવે હું નિરૂપાય છું. તું ગને અહીં'યા હવે વે'લી જવા દે તો ઠીક, નીકર ગિતાથી આવશે અને દાદરે તાણું નદિ દેખે તો તારા અને મારા બનેલા ભોગ મળશે. અને એમણે સુવર્ણસરોજિકા ગયા માટે કાઢી મૂકી'તી તે પાછા આજ

(જા) ' એય તેં શું સાંભળી'તી કે ' ? એ વાચ્યથી નાગરિકાને સૂચના કર્યું કે તે મેલ પાડી હતી. (ગા) પિંડપીડા—શરીરની અસ્વસ્થતા.

(યા) કનિકિકા—છેલ્લી નાની આંખથી મુદ્રિકા—વાંમી કાંડે નહીં બેસવા કરે છે—અપદ્માતિશયોદિન અલંકાર રતોત્પલ—રાત કમળ પુંડરીક—ધાતુ કમળ સત્યભામાની વિરહથી થયેલી દરાઓનું વર્ણન છે માટે નયિકાની કામદરશા વર્ણાદ છે

બોલાવયા આંખ્યાંતા. હવે હું તને રોજ મળીશ પણ તું મને હવણાં તો જવાદે. (ઢા)

સત્યભામા—સખિ જો જો ! આ મેં તે દિવસની પ્રતિમા આલેખી છે. તેમાં વનમાલીએ બાંધેલો જે કાળજને કેરે એવો કેસરી ફેંટો તે આલેખવો બાકી રહ્યો છે, અને એમના પત્ર આગળ દરિણી કાઢી છે તેની આંખમાંથી જે આંસુ ટપકે છે તે ચીતરવા રહી ગયાં છે. હું જ્યાં ઉભી હતી ત્યાં મેં જે વાદ્ય કાઢ્યો છે તે તો સર્વ પ્રકારે હું આલેખી રહી છું. હવે એટલું બાકીનું પૂરું કરી લેઈ ત્યાર પછે તું જાણે. એકવાર મહારાજને મિટ ભરી જો તો ખરી ! આહા ! શું નયનશરાસન મારા પર સાંધ્યું છે ! નાગરિકા તું ખરેખર કહે કે મારાથી પૂછુંપછે પ્રતિમા આલેખાઈ છે કે નહિ ? (એમ કહી પ્રતિમા કને જાય છે).*

નાગરિકા—સખિ ! પ્રતિમા તો તેં અનુત્તમ આલેખી છે, પણ તારી કને વાદ્ય અને કૃષ્ણદેવ કને દરિણી તેં શામાટે ચીતર્યા છે ? એ હું સમજી શકી નહિ.

સત્યભામા—હા ! જો હું એ તને સમજાવું. ક્ષત્રિય યજ્ઞ રક્તી દરિણીનું હરણ થવા દે એ કેટલું બધું અધર્મિત છે, એ દેવને દેખાડવા માટે. અલિ નાગરિકા ! આ મારા અંતરનો ભાવ આંખપુત્ર. પૂછુંપછે સમજે તેવા છે પણ એમના જોવામાં આ પ્રતિમા શી રીતે આવે ?

નાગરિકા—પ્રિય સખિ ! એ તું પૂરી આલેખી લે, પછે જો મારાથી જનશે તો હું એ દેવ કને લઈ જઈ નિવેદન કરીશ. વાર એમને પણ જોઈ તને સુખ પ્રાપ્ત થશે.

સત્યભામા—સખિ ! મોટાના તેજમાં સર્વે તણાવ તેમ તું દેવનેજ સુખ કરવા ઇચ્છે છે, પણ મારી તે પીડા કોને પડી હોય ? વાર ઠીક, એમને પણ સુખ તો થશે. હું પ્રતિમા પૂરી આલેખું છું અને તું તેમાં જે જૂલભાલ ચત્તી હોય તે દેખાડજે. (એમ કહી કેસરી રંગ તથા કલમ હાથમાં લેઈ આલેખવા માંડે છે).

(ઢા) વચસ્યા—સખિ ! નયનશરાસન—નેત્રની જમરું ધનુષ્ય. દરિણી ચીતરવાનું કારણ આગળ જણાવશે. વાદ્ય ચીતર્યો છે તે એમ જણાવવાને કે મારા પિતા રૂપી વાદ્ય મને ઉપાડી લેઈ જાય છે.

નાગરિકા—વયસ્યા ! હજી જરાક ઘેરોકેસરી જોઇએ આહા !
હઠિણીના આશુ તો તે જાણે ટપક ટપક મોતી ટપકતા હોય એવાજ
આનેખ્યા છે ! (જા)

સત્યભામા—કેમ સખી આટલો કે હજી વધારે ઘેરો કરે .

નાગરિકા—હવે તો એટલેજ, પણ સખી પેલી જૂકડી જરા
વધારે વાકી કરે તો ઠીક

સત્યભામા—જા જા, એથી વધારે વાકી કરે તો તો મારી—
(કહી અટકી જાય છે)

નાગરિકા—કહેને કે રોકડના ભણી નજર જાય એવ્ય, એજ
કહેવાનું છે કે કંઈ ખીલુ ? (જા)

સત્યભામા—(વજ્રપૂર્ણક) હવા નાગરિકા ! તારે જે કહેવું
હોય તે કહી માર તો એથી આગળ કંઈ બોલવું નથી પણ પેલી તે
એમની આગળ જોઈ કે ? જગદને હજી ધારતું કેવું જતાવી રહ્યા છે ?

નાગરિકા—સખી ! હવે હું જમણ માર મન ધણુ મવારાય છે
અને એન પડતું નથી વગી થોડી વાર પછી તને આવી મળીશ પણ
હવડા તો મને જનાદે હજી તો મારે તારી સાથે ધણી ધણી વાતો
કરવાની છે (એમ કહી જવા માડે છે)

સત્યભામા—અહિ નાગરિકા ! તું પણ વાલેશરી થઈ વેરીનું
કામ કરવા બેગી કે શું ? તું તો જવાની તે જમણ પણ મારા પ્રિયતમને
સાથે લઈ જાય છે ! વાર લાવ્ય હું એક વાર એમને બેગી લઈ *

(એમ કહી પ્રતિમાને હાથ સરખી દામે છે તથા ચુ મન કરે છે)

નાગરિકા—વયસ્યા ! તારી તે યમળી છાંટી ગઈ છે કે શું ? આ
ચિત્રને આમ એળી નાખનારી તારો કયો મનોરથ સિદ્ધ થનાનો હતો ?
એ લાવ્ય મારી કને હવે તો મને જવાની આજ્ઞા આપ્ય.

(જા) ચિત્ર પ્રતિમા પૂરી કરવાનું કામ આવી રહ્યું છે તેનો દેખાવ બતાવવાને
આ વર્ણન છે

(જા) અહીં વાપ્ય પૂર કરનામા આવ્યું છે માટે વાકેકેલી નામે વીધીનું અંગ
વર્ણન છે

* પ્રિયતમને—જમીન ચિત્રેના કૃષ્ણને

સત્યભામા—મણિ ! જે ચવાનુ દગે તે ચશે પણુ કુ તો તેને દવડા જના દેનાની નથી પિતાગે તો મારા નમ કૃતગર્ભ સાથેજ । કો કયાં હશે તો પછે મેહે ॥ મને થેડી વાર જનારી સમજી તારે જનુ ધનુ નથી જો દેન મારે કાજે કઈ નહિ કર તો પછે કુ તેમનુ દાન ધરી ગાઝ સુઝનુ રીશ પણુ દવા ન મળે । આ મારી આવમેથી પ્રતિમા તો તેમને આજને આજ મળે તેમ તુ કરજે, હો ! (જા)

નાગરિકા—અહો વપરવા ! તારે એ વિરે કમ પણુ ચિના કરી નહિ જે મારાથી ચશે તે કુ એ માટે રીશ તારી આ નેની પ્રતિમા કુ આજજ પ્રભુને પહોચા । ગ (પછે ચિચાર કરી) પણુ મણિ ! પેના કીસા રગની કવમ ॥ બોળી લાખ્ય જોઇએ

સત્યભામા—શા સાર ? દવે એમા કમ પણુ મના જેવ નથી

નાગરિકા—પણુ તુ લાખ તો ખરી જો તો માર કહેવુ ગમે તો તે પ્રમાણે કરજે

સત્યભામા—(કહી અવજે મેઢે કસમ લેના જાયછે) મણિ ! ધેગી બોગી લાવુ કે શીડી ? (એવેનાગરિકા ઉનાવળી પ્રતિમ લાખ ઉતરી પડેછ)

સત્યભામા—(સખેઢ) અરે સખિ ! તે પણુ આગજ કનુ કે ? મને પતિએ હગી, પિતાએ હગી, માતાએ હગી મેડીએ ચઢાતી અને વઢાતી સખી જે તું તે પણુ આરી હમનાજી રમી નાતી મહા ! અરે પ્રભુ ! એમજ ધાયછે તો દવે મારે જીવ મા શા સાર છે

(એટલુ બોની દીર્ઘાંશિ ચ સ નાખી ગોગડામા જ્ઞમ મેમે છે) (જા)

(આમતેમ જોતી ને પ્રતિમા સ જાળતી નાગરિકા પ્રવેશ કરેછ)

નાગરિકા—(સઆશ્ચર્ય) અરે કાત્યુ પોંજુ મામ થયુ કે શુ ? હું શ્રીદામાને અહીં બેસવાનુ કહી મહાંતી તે મને વધારે વાર લગી

(જા) સૂઝનુ કરીગ—પરજુ પાખીશ અહીં થોડી વા જીવનારી કહીને કૃતવર્મા ઉપરની અપ્રીતિનુ તથા કૃષ્ણ ઉપરના અનુરાગીનનુ ઉદ્વાગન કર્યું ॥ કૃષ્ણને પ્રતિમા પોહોચાડવાને પ્રયત્ન છે ના વાચ્યથી વર્ણવેા ॥ એવી રીતે બીજાને પ્રયત્ન સાથે યોગ થવાથી મહાસિદ્ધિ વર્ણવેા છે

(જા) અહીં શિવ વિરોધથી કામના આવેશમા આવેની સ ચલામાની વાણી મય મેડા વર્ણવી છે મદિ એ તથમ નામે નાચિકાનકાર વર્ણવેા છે

તેથી ચાલ્યો ગયો કે કેમ ? (એટલું બોલી શ્રીદામા ! શ્રીદામા ! કહી બૂમ પડે છે).

શ્રીદામા—(આંખો ચોળતો ચોળતો પ્રવેશ કરીને) શું છે ? શું છે ? જા રે જા ! આટલી બધી વાર તે લગાડતાં હજીશું ! જોતે હું કેવો ઉતાવળો જઈ આવ્યો'તો !

નાગરિકા—નમે શુ ધેગકુ ધોળી આવ્યા'તા ? જો હું તો આ પ્રયાણે (કાંઈ ન સાંભળે કે ન દેખે તેમ કહી પછે પ્રતિમા દેખાડે છે) સહુ સિદ્ધ કરી આવી. હવે જા અને દેવનું મન મનાવ્ય. પણ હવે જે કરવાનું હોય તેની ઉતાવળ કરજો હો; નીકર સિંદનો જાગ રિયાળને લઈ જતાં વાર થવાની નથી. અને હું હવે સત્રાજિતને ઘેર જઈશ એટલે તને મળી શકાશે પણ નહિ. માટે જે કરવું હોય તે વહેંચે કરજો. (જા)

શ્રીદામા—આવી આવ્ય. જો જો માટે તો મેં (કાનમાં) આમ યોજના કરી છે. તું પણ સાવધપણે તેમ કરવા ચૂકતી મા.

નાગરિકા—પણ અહ્યા મહોત્સવ તો બંધ રહ્યાનું. સંભળાવ છે ને ?

શ્રીદામા—દેવના કારણથીજ બંધ રહ્યો છે ને ? એમ કરવામાં પણ આપણી હુકિતજ છે ! તું તારે જે કરવાનું તે સાવધપણે કરજો એટલે પોતારે પણ સમજવા. હવે હું જઈશું અને તું પણ સાં જઈ ધારેલું કામ સિદ્ધિએ પહોંચાડવાની યોજનામાં લાગીજા.

(એમ વિચાર કરી બંને જમ્યુ આલ્યાં જાય છે).

(વિરહામિત્રી બળતા અને શ્રીદામાની વાટ જોતાં કૃષ્ણદેવ પ્રવેશ કરે છે).

કૃષ્ણદેવ—દાવામિત્રી મજસમૂદને બળતો રાખનાર હું, મુચુકુંદ નેત્રામિત્રી કાલ્યવનનો દાદ કરાવી જેવો ને તેવો રહેનાર હું, જરાસંધે પ્રવર્ણ્ય પર્વનને પાવક લગાડ્યો અને તે જાનવલ્લમાન જ્યોતિર્માત્રી કંઈ પણ કષ્ટ વિના નીકળી નાસનાર પણ જે. હું, તેને શું વિરહામિ દબ કરવા ધારે છે ? અરે આત્મભૂ ! હું પણ સંકરનો પરમ ભક્ત છું હો ! મને પીડા કરવામાં કાંદા કાઢવાના નથી ! હા કુસુમેષુ ! હવે તો અતિ

(જા) અહીં અર્ધની સાધના કરવાના નિશ્ચય કર્યાં છે માટે સુકિત નામે નામચાંકાર.

યયુ । આ હદય મહાત્મ કે સુરાત્મ સદન કરનાને તૈયાર છે, કિન્તુ હે મકરધ્વજ ! તારા કમળ જેના કોમળ સર મારાથી મદન થતા નથી (એમ કહી નિશ્વાસ નાખે છે) અરે શુ શ્રી-ભોય યયુ અઘારિ સુધી નજ આગો કે ? હોય એમજ હોય; “પડય, પડય તો કે સદાવડી ! ” (ગ)

(એવે જય જય મહાગજ કહી શ્રીદામો પ્રતિમા સંતાડતો પ્રવેશ કરે છે.)

શ્રીદામો—વયસ્ય ! તમારે કાળે અથગ્રાધ અથગ્રાધ માગે તો આટો નીડગી ગયો

કૃષ્ણદેવ—સખા ! પણ કઈ વજ્યુ કે નદિ ?

શ્રીદામો—અમે જાળાએજ છિએ કે અમને પડેલુ કદ કાંઈ પૂછાત નથી, પણ કામ થયુ કે નદિ તેનીજ ખબર પૂછાશે ।

કૃષ્ણદેવ—ગોપનધુ ! તારી પ્રકૃતિ તો મારી છે ? વાફ કહે જોઈએ પ્રિયા તને કહી મળી ? અને એની પ્રાંતિ મારા પર છ એવું તને કમ વાતચિતમા જણાયુ કે નદિ ? (ઠા)

શ્રીદામો—મારી માથે વાતચિત તો કરી પશ્યુ હુ ગેવો મસલ હુ કે તે ॥ તમાનાપર પ્રીત છે કે નદિ તે પૂરેપૂરું મગજી સમયો નદિ ! (એમ કહી પ્રતિમા મંતાડતો જાય છે) (ઠા)

કૃષ્ણદેવ—વયસ્ય ! આ સમય દારનો નથી વાફ જો તું પૂરેપૂરું મગજી સમયો નદિ તો જોલુ સમજ્યો, તેટલુ કહે જોઈએ

(ઠા) અહીં દાવાખિપાલ વીરે થઈએવા કાર્યનું કથન કર્યું છે મોટે ઉત્કૃષ્ટ તર્જન નામે નાપચાલકાર વર્ણનો છે આદ્યમયુ—કામદેવ ' શત્રુનો પરમ ભત્રીયો—અર્થાત્ શત્રુની પેઠે તને બાળી મૂકીશ એ જ્ઞાન છે કુમુદેવ—દુના બહુવાળો—કામદેવ કુમુદેવ એ નામનું નામ દોનાથી વિરોધ્ય છે અને એ વિરોધ્ય ઉપરથી દૃષ્ટને તે બાળ પ્રદાર કરે છે એમ સમજાયુ છે મોટે પરિકરકુંકુરાલકાર

(ઠા) ગોપને સદૃશ લગાડવાને તેની પ્રકૃતિ પૂર્ણ છે અને એમ કહીને તેને પોતાને અનુજી કરી લીધો ॥ મોટે અચ્છ નામે અર્થસંધિનું અમ વર્ણનુ છે

(ઠા) અહીં શ્રી-ભામે પેતાને રસમ કહીને અપસન્નતાનું કાર્યની ખતમયુ તેથી તે વચ્ચેલાઅનર્થ નામે કે ગિણી રૂનિનો બે વર્ણનો ૨, ૧૧ પ્રતિમા સતાડતો જાય છે મોટે કિયાનર્મ નામે કૌરવ કોનો બે વર્ણનો છે

શ્રીદામો—મદારાજ ! એમા તે શું કહેતું છે ? હવે તો હું ઘેર જઈ છું, મને તો જૂન લાગી છે

કૃષ્ણદેવ—મેશ મેશ, તને મોકલવાનું પ્રયોજન શું તે પણ કંઈ સમજે છે કે નહિ ? (પછે તેનું હૃદય ઝાલી આવ્યો. મારે છે એટલે સંતાડેની પ્રતિમા પડી ગય છે) અલ્યા ! આ શું ? ક્યાંથી લાવ્યો. અને આ પ્રતિમા કોની છે ? હા હા, એ મેં જોળખી, પણ તહે એ કે હો આલેખી ?

શ્રીદામો—મદારાજ મેં જ તો ! એવી તો હું ઘણીએ જાણીએ છું છું !

કૃષ્ણદેવ—શ્રીદામા ખોલ્ય, ખોલ્ય, આ શું ક્યાંથી લાવ્યો અને કેવો કાઢેતો છે ?

શ્રીદામો—વચર્ય ! એ સુવર્ણસરોજિકાનાગીએ કાઢી છે અને આપનો ગોપ લા જઈ ચોગ્ને કમી મોર મારી લઈ આવ્યો છે એ ! કયા જરા વા પી છે, જે સામગ્રવાનો અવકાશ રજા હો. તો કહું (ઘા)

(કૃષ્ણદેવ પ્રતિમા જણીથી શ્રીદામા જણી જોઈ)

કૃષ્ણદેવ—જોળખું ? હું આ પ્રતિમામાં આલેખેલા વાવ જોઈ રજા પછી તારી વાતની જણીતો ચર્ચા (એમ કહી પ્રતિમા જણી નુજર કરે છે)

શ્રી દામો—પણ મદારાજ ! હું જૂની જાહેશ સારે ?

કૃષ્ણદેવ—તે તો ફરી સાબરી આવે એનું હું કરીશ પણ સખા જે તો ખરો, આપણે એને જાગ કરી મોલાવી ત્યાં એ કે. જુકુટિ મદારી ગઈ છે ?

અંતોક.

મદારાજ કર મરોડી ખેચતો શું મગા,

આતિ આતિ ચર્ચા મારી મગા ! આ જ મગા,

(૭) પ્રતિમા જોવાની કૃષ્ણની અતિ ઉચ્છ્વસુ કરે કરે એ જે રાજાનાનો અવકાશ. એના દ્વારે તે ૬૦ વર્ષોના અવસર

રમરમનુ નદિ એ તો, ગો કરું હું વિચાર,
તિલક દરતાણું એ, ચાલ ચંદા અપાર.

૫

અપિય—

શ્લોક.

ત્રિપુરૂ જે દરતાણું, વદતાં ન રાવે,
રે રે વવસ્થા ! ઉપમા, મનમાં ન આવે;
જો હું રાક્ષી સમ વહું, તવ તે કવંચી,
કે જુ સમાન નવ હું, ગણું સિદ્ધાચી.

૬

શ્રીદામો—મદારાજ જો એની ભગ્યુરીને કાત્તની ઉપમા અપાય
એની નથી તો પછે એની અપરધુરી કેવી દગે તે તો કેમજ કહેવાય ? (ઠા)
કૃષ્ણદેવ—મકરદના સ્વાદની તે મણિપરને શી પરખ ? એ તો
અમરજ ભોગવી જાણે. પશુ સખા એણે ચદ્રક કર્યો છે તે તે જાણે
કે ? જો જો !—(જા)

શ્લોક.

પૂર્ણિમાચંદ્ર જાણે વર વરગુપ્તશી, ધાર જાંધી રહ્યો છે,
ગોલા સારી રાક્ષીથી કિરણ પસરિયા, દાનું એ તો ગયો છે;

આકાશે એકે રિધું દૂધ અહિં નિરખુ અણ આવે ન પાસે,

એ પૂરા ચદ્ર માહે મનિનપાણુ દિસે સ્વચ્છ આ એ પ્રમાસે ૭

શ્રીદામો—કહાનજી ! હજી તાગ જોનાના રહ્યા તે દેખાડશે

કે ? (તા)

કૃષ્ણદેવ—(સન્નિવૃત્ત) તારા જીએ એવોજ દેખાયછે ! પણ તારા એવ સસવનું મારી પ્રિયાના અલૌકિક લાવણ્યવડે સહેજ સગાધાન પામ તેવું છે જો સાબલ્ય—(યા)

શ્લોક.

વચ્ર કલમિત ઉગા, એક નહિ પણ રિધું લખા બે આ,

તારા જાખા થઇને અગોચરે વર્ણી રહ્યા જા આ ૮

શ્રીદામો—દેવ ! એ જાણે દેવી થયાને એકે જો ન થઇ હી હોય ગર્વી દેખાય છે

કૃષ્ણદેવ—નયન ! એ ॥ અગોચર પી શોભા વર્ણવતા સુધી મનોજ મો જીતો રહેના દે એમ લાગતું નથી તથાપિ એ આપણાથી લગભગ પામે છે તે સમયે એનો દેખાન કેવા થયો છે તે તું જો—(દા)

શ્લોક.

નયને નમતી ગમતી ગમરી,

લગવાની અતિ મતિ એ શૌ કરી,

શ્લોક—અન્ધારા વર-ઉત્તમ વરુણી—રુધ (યોગાર) જેવી વિધુ-ચદ્ર દ્વય—એકે કપાળનો ચાલ્લો અને બીજે મુખ્યદ્ર અન્ધ—વા જી આકાશના ચદ્રને વા જી નડે છે, પણ આ બે ચદ્રને તો તે પાપુ નહી ઉપમાન દોનાનાજી વધુ છે મરિ નિદોષમા

(તા) સત્યભાગામા ચદ્ર વર્ણ્ય છે ત્યારે તારા પૂ હોના ભેદએ એવા વિચારથી શ્રી મો કહેછે કહાનજી ! હજી હર પિના આસુના ઠપકા ચીતર્યા જ તે જતાવવાની આ ગર્ભિત સૂચના છે પણ કૃષ્ણે તેપર લખ્ય દેસતા નથી એમ વાર શીને કવિએ કૃષ્ણ મો સત્યભાગા ઉપરના અનુચિત દ્વનિત કરી બીજનો ઉલ્લેખ કર્યો છે (યા) તાગ—(આકાશમાના) લાવણ્ય—સુ દિગા

૮ શ્લોક—ગીતિ તારા—પરસેવાના ગુણ રૂપી કે મેલીના આકાર રૂપી અવકારને પણ શોભા આર એવું એવું કા છે એ દ્વનિ (દા) મને ન—કામવેદ

મળે વ ને કી એ છુત્તે,
વદતી વાતા અતિશે ન રવે

અપિચ—

શ્લોક.

સ મેચાએ કારે, કુમુદિની પેઠે તણ ઘણી શોભે,
પ્રાતર નિહર થેને જોઇ શોભે પ્રભાવડે લાભે ૧૦

શ્રીદામો—કદાનૃત્ત ! ' ભાલા ભારમા તો વડુ લાજમા ' એમ
તો કહી નિદિ થતુ હારી

કૃષ્ણદેવ—શ્રી ! મા ! તારે અને મારે રનેદ શી રીતે થયો દશ એ
સમગતુ નથી ! જો જો પ્રિયા ની સર્ગાગમુ દરતા શી સાબી રહી છે ! (ધા)

શ્લોક.

ન્યોતિષ્મતી મ્હુ ચદ્રની તો ધવલતા એગા લહુ,
જાતમના જો જડો નેહ હેડે (છે) ચિતળતા એવુ કહુ,
ના ના નથી છ અમિક એથી, કમનરી કમિ ની,
સવાગ મુ દરતા રવીકારે, (ગમ) હૃદયમેધનો દામિની ૧૧

૮ શ્લોક—તોટક વૃત્ત નયને નગતી—નેત્ર નીચા ઢાળતી (લલ્લના નામે
ભાવની વ્યજના) મ ને—મદન (કમદેવ) ને પણ અથવા મદને જીવાનીના મદને
અતિશે ધં એ અતિશય ઘોટા કાઢીને બોલની નથી) આ પણ લલ્લના નામે ભાવની
વ્યજના છે)

૧૦ શ્લોક—ગીતિ ન્યારે પ્રાત કાળનો સૂર્ય જગછે ત્યારે જોમ કુમુદિની (પોચ
છી) પોતાના અગમા સકોચાય છે (ખીડાઈ ભયછે) તેમ મને જોઇને આ જી
પોતાની કાયામા સકોચાય ભય છે ત્યારે એ ઘણી શોભે છે વળી ન્યારે પ્રાત કાળનો
દિનકર (સૂર્ય) તેને જોઇને થેભે છે (અટકી ઉભો રહે) ત્યારે એ તેનાથી જોખ
પામછે, પણ તેની પ્રભા (મતિ) વડે લોભય છે અથવા દિનકર તેની પ્રભાવડે લોભાય
છે અહીં પણ લલ્લના નામે ભાવની વ્યજના છે મટે એ મુગધાનુ વર્ણન કાતિ
અતિશય વર્ણી છે મટે દીપ્તિ નામે નાચિકાવકર વર્ણાયો છે

(ધા) તાર અને મારે ધં—અર્થાત્ તો કેવળ વિવેક વગરનો અને નીરસ
જાય છે !

૧૧ શ્લોક—હરિગીત જો એને હું ચદ્રની ન્યોતિષ્મતી (ચદ્રના જેવી કાતિ
વાળી) મ્હુ તો ધવલતા (ધોળાપણ) ચદ્રમા છે તે એનામા આવે, જો ચદ્રની ન્યો
તના (કિરમાયા) એનામા છે એમ કહુ હેડે ની લડ (મળુ) તો એનામા રીત

અર્થ—

શ્લોક.

અપળા ચતુર કેવી, તડિત તરૂની ગદ્ગદ બાળી,

કુચા કુશે બેધ આ કન્વિરતુ હરે અદા બાળી ।

૧૨

શ્રીદામો—મદારાજ ? એ તો બહુ વ ખર પણ પેલો વાધ જો
જકરી એ શા કાળે ચીતયા હશે ? હુ તો ધાર છુ કે દેવન ચતુરજ બધામ
આવે કે દેવીને વાધ ગકરી ॥ ચિરામણ પણ ચીતરતા આપડે છે ખરા ।
એટલાજ કાળે એ બે ચીતરાં હશે ગાડા ખીચુ શું ? (ના)

કૃષ્ણદેવ—(તે બે ચિત્ર બેધ) સખા ! મારી કને જે ચિત્ર છે
અને તુ જને જકરી કહે છે તે જકરી નથી પણ હરિણી છે (ચિત્તાર કરી)
હા હા હુ સમજ્યો ! અરે આ શું ? (નિશ્વાસ નાખી) ચિત્રાએ મને
આવેજ ગણો કે ? (પા)

જતા છે એવું કહ્યા જરજર યાવ છે; પણ આ તો એના કરતા પણ અધિક કામકારી
કામિની છે (ચદ્વની સાથે સરખાનતા એક એક અગતી સુદરતા વર્ણવે છે, તે ઠીક
નથી) અને હુ તો એના સરખા અગતી સુદરતાનો સ્ત્રીકર કરવાવાગો છું મારે એને
૮ મારા હૃદય રૂપી મેરમા રહેનારી કામિની (વીજળી) કહું છું અધિકૃતપ્રમા
કામે યુક્ત શોભા વર્ણ છે મટે કોલિ નામે નાયિકાનકાર ‘ હૃદયમેધની કામિની ’ એ
રાખેલો કૃષ્ણના અનુરાગ રૂપી બીજને ખુલ્લું કર્યું છે

૧૨ શ્લોક—ગીતિ કાઠ પુરવ એકાએક તેને લેહ જોડે તે યાદ આણીને કહે ॥
અપળા હો—એ ચતુર કેવી અપળ છે કે તરૂની તડિત—(વીજળી)ની પેઠે ગદ્ગદ અને
મારા નેવામા પણ ન આવી ! કરિવરતુ—કિતમ હાથીનું ‘ કુચઅકુરો ’ એ રાખેલી
સુગારવાવ ઉધારી રીને જાણી આપોછે મટિ હેલેલ નામે નાયિકાનકાર અપળા અને
તડિત, તથા ચતુર અને તરૂની એવા એકમ અર્થની પુનઃસ્મિતેણી છે મટિ બચેલ
અર્થમઠ જેમકાન્વપ્રકાશમા, “ તનુવપૂરજવન્થોસી કરિકુન્નરરુધિરરક્તસરન
સર । તજોધામમદ પ્રયુધામ્નામિન્દ્રાહરિર્જિણુ ॥ એમા તનુ—વપુ, કરિ—કુન્નર,
રુધિર—રક્ત, તેજ—ધામ—મદ હૃદ હરિ જિણુ એ એક અર્થના રાખેલી
ચતુર કરી તે નૂદા નૂદા અર્થે વાપર્યા છે ચિત્રચદ્વિકામા પણ દ્વાવર હો—
કવિતા એજ જતની છે

(ના) શ્રીદામો હરણીને જકરી માની ‘ વાધ અને જકરી ’ વગેરે બોલે છે

(પા) શ્રીદામો ક્યા ચિત્રને હરેણીને કહે છે તે સ્પષ્ટ કરે છે સખા હો—મારા

શ્રીદામો—(૧૫૫) આ વળી વગનમાં વધતે કેવું ? એમાંથી
વળી ક'ઈ 'ઇદં વૃત્તી' નીપજે એવું છે કે જી ? (જા)

કૃત્તુદેવ—(સખેદ) ગોપવધુ ! એ ચિત્તને પ્રિયને આવા
વધનનું સૂચન કર્યું છે સામજન —

શ્લોક.

દગ્ધ દગ્ધીકેરે, અથ્રુ ચાતે કહેછે,
મૃગઅરિ જીતે જામે, સ્મરુ સગ ધરેજે !
નર્થો ધટિત થયુ એ, એમ કાતા કહેછે,
જાગ કાગ જાગ સાંસા વ્યર્થ આ દે' દહેછે ! !

૧૩

અરિય—

શ્લોક.

અરે એવું કાલે કર્યું આજ આવી,
અરે કીર્તિ મારી અનિજે લખાવી !
દોડે હુ દહ્યું ચક્રથી શક હોગે,
જાણે જનક નાની જૂં પાનાગ તોગે .

૧૪

શ્રીદામો—(અજાણત માનવી ગજગવવાની પેઠે) દેવ ! દેવ !
નામો નામો ! નામજી નામજી ! નામજી આવી નામજી ! (જા)

(અમે એકદમ દિનારને ચાનતી રૂકિમણી પ્રવેશ કરે)

રૂકિમણી—(સંકોપ) અલ્યા ગોપનધુ ! એ શુ ગોલ્યો ? ફરી બોલ્યુ જોઈએ તુ લાડકો તારા દેવનો ! ને બીજાને કંઈ આવળુ મહીસ તો જોના જેવુ થશે (મા)

શ્રીદામો—(નમન કરી) દેવિ ! મે નો મારા વયસ્થને કહ્યું કે તમને નદ યસોદાનો ક સુદામા જેના મિત્રનો ના મલ્લ, ના ગણ કે પાડ ! એમા તે અમે શુ જૂઠું કહ્યું ? અરે પ્રભુ ! ગરીબનો બેની રામજ છે 'ખરા બોનો માએ માર્યો' ! વાઈ દેવિ ! અમે હવેથી એવુ નહિ મોલિયે અને જો તમને અમાગ પગલા ન ગમતા હોય તો અમે અમારા મજમા જતા રહિયે (મા)

રૂકિમણી—(સંકોપ) ગોપનધુ ! હું તને મારી પેટે ઓળખુ છું અને જાણુ છું કે મારા આબ્યાથી તને અમોઝગે કીડિયો કરવા જેવુ થશે અહા ! વાઈમાતૃવમા કંઈ મણા નર્થ ! “ જાણુ ॥ દેવ અને કપાશિયાની આખ્યો ” હીકજ છે (વા)

શ્રીદામો—જો એમજ છે તો અમે અમારે આ ચના (એમ કહી જતો રહે છે)

રૂકિમણી—(કૃષ્ણદેવ પામે જન્મ) કેમ આર્પણ ! તમે કરેતા'તા

(મા) દેવીના કામ્યુસ્ત વામ્ય વર્ણ્યા છે મઠિ સોટક નમિ ગર્ભસધિનુ અગ થણુ

(મા) વયસ્થ—મિત્ર (કૃષ્ણ) નામજુનો અર્થ ફેરનીને ના ગણુ (શુભ—ઉપ કાર નહિ) એવો અર્થ કર્યો મઠિ પતાકાસ્થાન વર્ણ્યા છે પતાકાસ્થાન વિરે સાદિ ત્ય પૈશુમા લખે છે

‘ યત્રાર્થે ચિન્તિતેન્યાસ્મિન્ તત્ત્વિગોન્ય પ્રયજ્યતે ।

આગતુસ્ત માવન પતાકાસ્થાનક તુ તત્ત્વ ॥ ’

‘ ત્યા કોઈ એક અર્થનુ ચિત્ત કર્યું હોય અને ત્યા તેનાજ જેવા બીજા અર્થની યાદના આશ્રતુક ભાનવડે કરવામા આવે તેને પતાકાસ્થાન કહે છે ’

(વા) જાણુના ઇન્—અર્થાત કૃષ્ણ જેવા સ્ત્રીનપરને તારા જેવાજ સખા હોય તો !

ને કે હુ તો કશામના નથી ! તારે ચક્ર કોના પર ચઢાવવાનો રિવાજ કરેછો ?

કૃષ્ણદેવ—અહો દેવિ ! તમારૂં મન તો સકારીય રહેવાનું તે રહેવાનું જ મને આજે જાગૃત્વાધિ પીડે છે તેનો નાશ કરવાને હુ ચક્રનું સમજી કર'તોતો એટનામત્ર્ય પણ તમને જો સકા પડી ત્યારે તો હવે પ્રારબ્ધ ! (રા)

રૂકિમણી—દેવ ! હાલ તો ઠીક લગાવતા આવડે છે 'જેના ચાકર એવા ઠાકર' પણ પહેલા પ્રેમની વાતો કરતા'તા તે આવા હડકડતા વ્યાધિમા શી રીતે ચતી'તી ? (રા)

કૃષ્ણદેવ—દેવિ ! શ્રીદામો સધા આદિકની વાતો સભાગી અને તેનો ભાગ કહી મારી િદા કરવા લાગ્યો, ત્યારે મેં તેને જો પૂર્વે પી વાતો ગણાવી દાઢો પાડ્યો ! એમા તે અમે શું કર્યું કે તમે આદના બધા તપી ગય કે ?

રૂકિમણી—અમારે તપત્તુ છે કોના પર અને કહેવુંય છે કોને ? પણ આજે જોએની વાતને જોડી પાડેછો ત્યારે કહેવું પડે છે મદારાજ કહો જોઈએ, જ્યારે હુ આવી ત્યારે તમે પણ શું સત્તાડત'તા ?

કૃષ્ણદેવ—હા, ખરી વાત ! એ તો મેં સભ્યકાજ સંમધી !! પત્ની દબારી મૂક્યા છે જન જોવા હોય તો જઈને કરારે જુઓ, જોને પછે આપોઆપ જોમતા બધ થઈ જશે.

રૂકિમણી—દેવ ! એના ખોતરણા કાઢવા િ અને કોઈના ઢાંઢા ઉઘાડા જોના !! મારે ક્યા કાળા હાથની બાધા છે કે તે હું જોના જોશુ ?
(એવે ત્યા ઉતાવળો ઉતાવળો દારપાલ પ્રવેશ કરે છે)

દારપાલક—દેવશ્રી ! આપના િના આપને જોવા માટે આણીયા આવે છે .

કૃષ્ણદેવ—અરે દારપાલક ! જા તેમને અહીં બધ આન્ય

(રા) ચક્રની યોજના રાત્રુ પર કરવાને સભારી છતાં તેની યોજના જ્વર ઉપર કરી બનાવી, માટે આ પણ પતાકાદેથાન બર્ણાય છે

(રા) જેવા ચાકર છું—શ્રીદામજે નાજાવુંને હામે ના ગણુ અર્થ ધરાવ્યો ત્યારે તમે ચક્રની યોજના જ્વરપર ઘટાડી !

૩કિમણી—આર્યપુત્ર ! આ કંઈ નન્કાસુરને છતવા જવા જેવું તો નથી ? (વા)

કૃષ્ણદેવ—જો પ્રિયા એમ લાગતું હોય તો તમે પણ કરારે જોશી રહો; અથવા આ અતઃપુરમાં જઈ ચિકિત્સા લુઓ.

૩કિમણી—આર્યપુત્ર ! મારે એટલું બધું કરવાની શી ગરજ છે ? 'જેવું વાવશે તેવું લણશે.' (એવે ત્યાં દારપાલક સાથે વસુદેવ પ્રવેશ કરે છે અને ૩કિમણી આવી જાય છે.)

વસુદેવ—અહો કુલદીપક ! તારી પ્રકૃતિ કેવી છે ? મને તો અધુના શ્રીદામાએ કહ્યું કે કૃષ્ણદેવની પ્રકૃતિ જનરવડે અતિ પીડિત છે અને આવતી કાલનો દારકાગમોતસવ પણ જેજ કારણથી બંધ રહેવાનો છે. મેં એ વાત સાંભળી કે હું તો તત્તજ તારી કને આવ્યો. કુળદેવી સર્વ સાગ વાનાં કન્શે. (જા)

કૃષ્ણદેવ—પિતાશ્રી ! શ્રીદામાએ કહી તેની મારી પ્રકૃતિ પૂર્વે થઈ ગઈ હતી; કિન્તુ અધુના તો મને સારો આરામ છે. મને હવે ધરમાં ગમતું નથી મારે હું પણ તમારી સાથે મહારાજને મળવા આવુછું. (પછે બી પ્રતિમાને શુભ સ્થળે સંતાડી દેછે, અને શ્રીદામાનાં મનથી વખાણ કરેછે) (જા)

વસુદેવ—અહો કટમોચન ! જો તને સગમાં નથી મહાત્તું તો આજ આપણે રાને રાને સજ સ્થાનમાં જઈએ. (જા)

કૃષ્ણદેવ—હા પિતાશ્રી એમજ કરીએ તો ઠીક. (એટલું બોલી જ ને જણુ ધીમા ધીમા ચલ્યા જાય છે).

તૃતીયાંક સમાપ્ત.

(વા) શ્રીદામાની પાછલી યુગ્તિ યાદ આણીને કહે છે. આર્યપુત્ર ઇ.

(જા) અધુના—હમણા

(જા) કિન્તુ—પણ. શ્રીદામાનાં મનથી વખાણ કરે છે—૩કિમણી રૂપી વિદ્ય યાગવાને શ્રીદામાએજ વસુદેવને મોહત્યા હતા, એમ વ્યગ્નિત કર્યું છે

(હા) કટમોચન—કટમાથી છોડાનવાર (કૃષ્ણનું સંબોધન) સગ—ધર. રાને રાને—ધીમે ધીમે

અંક ૪ થો.

(કૃતવર્મા અને પદ્મપ્રભા વાતચીત કરતાં પ્રવેશ કરે છે.)

કૃતવર્મા—અરે પદ્મપ્રભા ! તું આજ અહીં ક્યાથી ? કેમ, રાણી રૂકિનણી તો આનંદમાં છેને (ગ)

પદ્મપ્રભા—અહો દાર્દર્ય ! સ્વામિની અત્યાનંદમાં છે અને તમને કંઈ કામ માટે બોલાવે છે. મને કહ્યું છે કે મને તે કામ કરતા હોય તો તે બધા રખારી એકદમ નિનયપૂર્વક તેમને અહીં બોલાવી લાવજો. (આ)

કૃતવર્મા—(સચ્ચાર્ય) શું મને રાણી અને તે પણ રૂકિનણી બોલાવે છે ના ના, એમ હોય નહિ; તમે દેવતા સખી પદ્મપ્રભાજની !

પદ્મપ્રભા—અહો નરસાર્દ્ય ! શું ઓગખાણ પણ પડતું નથી કે ? તમને રૂકિની ભગિની અને પરમ ઐશ્વર્યવાન કૃષ્ણદેવતી પ્રિયા જે રૂકિનણી તેજ બોલાવે છે, અને હું તેમની મુખ્ય સખીમાની એક સખી છું તે તો તમે જાણોજ છો. (૧)

કૃતવર્મા—વાર ઠીક આવો ત્યારે. પણ પદ્મપ્રભા ! શા કાર્ય માટે બોલાવે છે તે જો તું કંઈ જાણતી હોય તો કહે, જેથી મારે સાથે રાખવા જેવું હોય તે હું સાથે રાખું.

પદ્મપ્રભા—(કાને હાથ દઈ) કેમ બોલાવે છે તે વિષે હું કંઈ પણ જાણતી નથી.

કૃતવર્મા—દમણા નહિ તો ધડી રહીને અથવા આજ નહિ તો કાલ પણ મને બોલાવવા વિષેની કંઈ ચર્ચા થયાનું તારા જાણવામાં હોવું જ જોઈએ.

પદ્મપ્રભા—હે દાર્દર્ય ! તમે જેમ મારે વિષે જાણવાપણાનું અનુમાન કરાડો તેમજ હું એ વાતથી જાણીતી હોત, પણ મારી પ્રકૃતિ જે દિવસથી સારી નહોતી તેથી કરાં ઉઝ્યો ને કરા આથમ્યો તે પણ મારા જાણવામાં નથી. આવોને, ત્યાં ગમેથી સર્વે સમજારો.

(ગ) રાણી—રાણી (ગા) દાર્દર્ય—કૃતવર્મા. (૨) નરસાર્દ્ય—મનુ બોલા વાધ જેવો પરાક્રમી

કૃતવર્મા—હા હા, એ તો જણાશેજ; તોપણ પેહેલેથી કંઈ જણાય હોત તો હીક પડત વાર ત્યારે આત્રો આપણે ઉતાવળ જઈ તર્કવિતર્ક થતા અટકાવીએ. (એમ કહી જાને જણી ભય છે.)

(સુખાસનારૂઢ કનકમાલિકા સદ્ ઇકિમણી પ્રવેશ કરે છે). (૬)

કનકમાલિકા—(આગળીડે) દેવિ ! જુઓ પેલી પદ્મપ્રભા હાર્દિકપને તેડી ઉતાવળે ઉતારણે આવતી જણાય છે.

ઈકિમણી—હા સખી ખરું; હવે પેલો (કાનમાં કહે છે) તામ આપણે ખરેખરો મચાવવો જોઈએ.

કનકમાલિકા—વયસ્વા ! એ માટે તમે વધારે ચિંતા રાખો મા, તમે કહેજો એમ (કાનમાં), અને હુ કરીશ આમ (કાનમાં) (એવે કૃતવર્મા તથા પદ્મપ્રભા કને આવે છે) (૭)

કૃતવર્મા—(નમન કરી) રાસીનો જય જયકાર હો.

ઈકિમણી—(સચિનય) અહો હાર્દિક ! આવો પધારો. આજ કંઈ આ ગમ આવવું થયું દેખું ! (પદ્મપ્રભા વાણી જોઈ) કેમ સખી ! કૃતવર્મ મળ્યા કે નહિ.

પદ્મપ્રભા—(વિચારમાં પડી) હેં હેં દેવિ ! તમે શુ કહ્યું ?

કનકમાલિકા—કેમ કંઈનું કંઈ કરી આવી કે શુ ? ગાનનું ઘોડા તજે અને ઘોડાનું ગાય તજે નાખવાની જેને ટેવ હોય તે શી રીતે ટજે ?

કૃતવર્મા—(નમન કરી) રાસિ ! કૃતવર્મને જદવે પદ્મપ્રભા મારું નામ સમજી હશે હવે એના પર રીસ કરવાનું કંઈ કારણ નથી. હોય જુલ્ય તો બહાની પણ થાય. વાર મને આપનો અનાયાસે મેળાવ થયો એજ હું ધન્યતા માનું છું

ઈકિમણી—અહો હાર્દિક ! એ તો હીકજ છે કે તમને જોવાની હાલી; પણ કંઈ જીશુજ જોડનું ચોડ વેનરી બેસે તો કેમ કરીજો ? હવે એ તો મારા કામગીજ નહિ એને આવડો મોટો ' આ ' નો બોદ સમજાયો નહિ ત્યારે જીશુ શું સમજવાની હાલી. (૮)

(૬) સુખાસનારૂઢ—સુખાસનભરજેડી (૭) વયસ્વા—મૈત્રિણી—સુખી

(૮) ' આત્રો—આકારનો. કૃતવર્મ અને કૃતવર્મા, જે રામદોમા જે અત્ય

' આ ' રચરનો ભેદ છે તે

કૃતવર્મા—અહો રાત્રિ ! એમ એનાપર કોપ કરવો ઘટ નહિ. તેમ એને આ પ્રાસાદ તમ્બવો અને તેનો નિમિત્ત કારણ હું બનું એ હીક નહિ. હોય ' ભણ્યા બૂને અને તારા કુળે. ' આ સમયે તો એને મારે કોળે લગા કરવી ધટે છે. (પદ્મપ્રભા ભણી જોઈ) અહો પદ્મપ્રભા ! તું હવેથી બૂત કરતી મા જા જઈ કૃતવર્મને બોલાવી લાવ્ય.

રૂકિમણી—(સકોપ) જોજે કૃતવર્મને બદલે કૃતકને બોલાવી લાવતી ! શું કહે ? હાર્દિક્યના મેનિ મારાથી કંઈ કરાતું નથી, બાકી સર્વે સારાં વાનાં થાત ! (ક)

કૃતવર્મા—જા જા ! જા સત્વર બોલાવી લાવ્ય. (પદ્મપ્રભા જાય છે). રાંડ ! હવે હું પણ જમરા (એમ કહી કૃતવર્મા ઉઠે છે)

રૂકિમણી—(સંવિનય) હાર્દિક્ય આવજો હો. અને તમારે નકામો ધક્કો પડ્યો. તેનું કંઈ મનમાં લાવશો મા.

કૃતવર્મા—(નમન કરી) જોમાં તે અમારા જેવાએ મનમાં શું લાવવા જેવું છે ? ધન્ય ભાગ્ય કે મારા જેવાને અનાયાસે આપના દર્શનનો લાભ થયો. (હવે તો હું રંગ માયું છું એમ કહી ચાલવા માંડે છે).

રૂકિમણી—(સાંભરી આવ્યાની પેઠે અભિનય કરી) હા હા, હાર્દિક્ય ! તમારાં તો લસે થવાનાં છે ને શું ?

કૃતવર્મા—(સમજી) હા રાત્રિ ! એમ કહેવાય છે ખરું.

રૂકિમણી—એમ છે, એવું કેમ નથી કહેતા ?

કૃતવર્મા—તે તો તમને વિદિત હશેજ કે સત્રાજિતનું મન સરોજપત્ર જલવત્ સ્થિર છે. જો એવું છે તો પછે ' એમ છે ' એમ કેમ કહેવાય ? (ક)

(ક) હાર્દિક્યના છંદ—અર્થાત્ હાર્દિક્યની સરમ છંદની નથી માટે હું તને કાઢી નથી મૂકતી સાચાં વાનાં થાત !—અને કાઢી મૂકત, અને તેથી એક મૂર્ખ દાસીની પીડા રજત ! (અથવા વક્રોક્તિમાં).

(ગદ) વિદિત—માલમ સરોજપત્ર જલવત્—સરોજ (કમળના) ના પાંદડા ઉપર પડેલા જળના જિંદુના જેવું. અર્થાત્ જેમ કમળના પાંદડા ઉપર પાણીનું દીપું સ્થિર રહેતું નથી તેમ સત્રાજિતનું મન પણ સ્થિર નથી.

રૂકિમણી—હાર્દિક ! એ તો તમારૂં કહેતું ખરૂં છે મેં પણ
 અને સાબળી દુષ્ટ કે જે સત્રાજિત તમને કન્યાપણ કરે તો શત
 ધન્યા મેરુ દ્વંદ્વ મચ્છાવાને સજ ચમ્પ રહ્યા છે (લ)

કૃતવર્મા—ગતિ ! એ વિષે તો કંઈ ગણુ વિચાર કરવા જેવું
 નથી શતધન્યા તો મૂર્ખ છે અને ખાતી ધન્યતા મળતા જન્મગીજ
 કરતો આવ્યો છે એનામા તે શું પૌરુષ છે ? (લ)

રૂકિમણી—પણ હાર્દિક ! મેં એનું સાબળી છે કે જે તેનો
 દાય દાવ તો તે કન્યાદરણ કરવાને સજ ચમ્પ રહ્યા છે અને વળી
 વયોદક્ષ (સસજ્જ) પણ ઉપલવાના સભળા છે ! (ઇ)

કૃતવર્મા—શતધન્યાથી કન્યાદરણ તો ચમ્પ સહે એવું નથી
 કારણ કે મેં જ્યારે એ વાત સાબળી સારે તેમ ન થવા માટે ની સર્વ
 યોજના મારા આપ્ત વર્મને બેગવી યથાર્થ કરી રાખી છે (સરિમન)
 અહૂરતુ પણ સભળાય છે ખરૂં. (ઇ)

રૂકિમણી—અમારે તો કહેતાવું એજ છે કે રહેનાય તેજ્યા
 આવધ રહી કન્યાગત્ન ખીજ કાષ્ટને દાય ન જાય તેમ કરજો સારા
 કામને આણુધાર્યા અનેક વિધિ થાય છે, ત્યારે પ્રભુનો પાડ માનતા જેવું
 એ પણ ઠીક થયું કે હાગકામમોત્સવ અગ્રકો (એવે જનનિકાનર્ગત
 શબ્દ થાય છે કે " દેવની પ્રકૃતિને સગવે હારકામમોત્સવ બધ રહ્યા'તો
 તે કુળદેવી ની કૃપાથી મદારાજને આતમ લાગે આજે આરભાયો છે
 માટે હાલી મુનાતી અથવા સમગ્ર પુરજને અસારથીજ પદ્મ રાગો
 ઘાનમા જવા માડતું જે કાષ્ટ એમ નહિ કરે તેને માટે ધટિત શાસ
 નની યોજના કરનામા આવશે, માટે સાબળજો સાબાગજો, જન્મે જન્મે

(લ) દ્વંદ્વ—દ્વંદ્વપુર્ણ (લ) ખાતી ઇ—જેમ ખાતી ધન્યા મુખ ઉપર હાય
 મારવાથી ધાર અવાજ નીકરે છે તેની જેઠે પૌરુષ ન છતા મોટે બડાઈ મારે છે

(ઇ) કન્યાહણ—અર્થાત્ તમે સાવચેત રહજો કે કાષ્ટ કરતું કરી નય નહિ !
 (સત્યમામા કૃષ્ણને પરણી જાય નહિ માટે રૂકિમણીએ આ તાવ મચાવ્યો છે એમ
 સમનય એવું છે) વયોદક્ષ—ધર ! (અહૂરતુ ઉદેશીને આ શબ્દ કહ્યો છે) સનન
 —લાજવાનો અભિનય કરીને (ઇ) આપ્તવર્મને—૨૧ નને સરિમન—લગાર
 હસીને અહૂરતુ—(વયોદક્ષનો હસારો સમજને)

જન્ને હો ! " એમ બોલી દેલ વગાડે છે. તે સાંભળી રૂકિમણી (સઆશ્રય) અરે કનકમાલિકા આ શું ? હાર્દિક્ય ! આ મહોત્સવ ક્યારે કર્યો તે કંઈ તમારા જાણવામાં છે કે ? (બો)

કૃતવર્મા—રાત્રિ ! કાલેજ રાત્રે સભાસ્થાનમાં મહારાજ કૃષ્ણ-દેવની ઇચ્છા ન છતાં શ્રીમમાએ તેમને આગ્રહપૂર્વક સમજારી મહોત્સવનું કરાવ્યું 'તું' વાઈ એણે પણ સકલ જનનો આર્થિવાદ ઠીક લીધો ! હવે તો હું જઈશ. મને આવે છે ધણી વાર ચર્મ. (એમ કહી જવા માડે છે).

રૂકિમણી—અહો હાર્દિક્ય ! આવજો હો; અને મારી એક વાત માટે વાધતા જાઓ. હું તમારા દિલને કાળે કહું છું કે સનધન્વાએ શીદામાને પણ મારા સમજવા પ્રમાણે સાધનરૂપ કર્યો છે માટે કન્યાનું રક્ષણ કરવામાં હું શિયારી રાખજો.

કૃતવર્મા—(નમન કરી) રાત્રિ ! તમે મને આવી શુભગોષ્ટિ પણ જણાવોહો અને મારે વિષે આટલો બધો બાવ છે એ મારા શુભ ચિન્હની હું જોઈ નિશાની માનતો નથી. હવે હું જઈ છું, ખેસો. (એમ કહી જાય છે).

રૂકિમણી—(સખેદ) હલા કનકમાલિકા ! આ દાવ રગવામાં ગોપખંધુએ શો વિચાર કર્યો હશે ? મને એમ લાગે છે કે આપણા સર્વની આપ્ત્યોમાં ધૂળ નાખી એ એનું ધાર્યું કરશે. જો સખિ ! એમ માય તો તો સામા ધવામાં શો માલ રહ્યો ? આર્યપુત્રની અપ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવી અને આખરે આપ્ત્યો જોણી રહેવું. અરે પ્રભુ ! ગોપખંધુને તે તે શેનો ધડયો છે ? (એમ કહી નિઃશ્વાસ નાખે છે).

કનકમાલિકા—વચર્યા ! હવે મનમાં જોઈું લાભાથી શું વળવાનું છે ? આપણે પણ એની ધાગણાના વિદ્ય કેમ પડે તેના ઉપાયની યોજના કરી રહ્યા છીએ. (જુઓ પેવી પદ્મપ્રભા હાર્દિક્યને ગયો જોઈ આવે છે.)

પદ્મપ્રભા—અહો સખિ ! મહોત્સવ તો ગોપખંધુએ મહામહાપાને કરાવ્યાનું કહેવાય છે. કહે કહે કનકમાલિકા ! હવે એ કાળે કેમ કર્યું ?

(બો) રૂકિમણી મહોત્સવ સંબંધી તર્ક કરે છે માટે ગર્ભસંધિનું ઇમ નામે અગ વર્ણવું છે.

કનકમાલિકા—તુ પણ એમ ગભરાય છે કેમ ? જેણે ગોપન-
ધની સુવર્ણસરોજિન્નવાણી જુક્તિ ઝાકળના જળ જેવી કરી તો તેની
આ ધારણામાં ધૂળ નાખતા શી વાર લાગવાી છે ? જો હાર્દિયને કહ્યું
છે તેથી તે પૂર્ણપણે સાવધ રહેશે અને આપણી હેમધુગ્ધિકા આદિક સર્વે
સદ્વચરીઓને સત્ત્વ સમ્મતી સત્રાજિત્વના ભોજનમડપ આગળ કાઢ ન
જાણે તેમ હમી રાખવી તેમને આશા કરવી કે ગોપનધુ ત્યાં આવે
તો તેનો ધાટ ધડી નાખવો અને જો સત્રાજિત્વચુતા કંઈ જતી જણાય
તો તેને કેદ કરી લેવી. નાગરિકા જો કંઈ મળી જાય તો તેને મહોત્સવમાં
જવાજ દેવી નહિ (જો)

પદ્મપ્રભા—સખિ ! તે ધાટ તો કીક ગાઈ-યો છે, પણ કહે
જોઈએ દેવની ચર્ચા જોવા તે કોની યોજના કરી રાખી છે ?

કનકમાલિકા—એ માટે મેં એવો વિચાર ક્યો છે કે હનરા
આપણી વચરયાએ જઈ દેવે અમુકસ્થળે આવી આજનો આનંદમય કાગ
ગત કરવો, એવું નક્કી કરવું; અને દેવ તેમ ચાચરે છે કે નહિ તે તારે
જોવા રહેવું. જો કંઈ અવળું આવજી જણાય તો તેથી અમને ઉતાવળે
જાણીતા કરવા. મારે વચગા કને રહેવું અને ઉભાય મળ્યા પછે તેમને
વિદ્યુટાં પડવા દેવા નહિ (ક)

કૃતિમધ્વી—(નિશ્ચય નાખી) અહો સખિઓ ! તમે જે વિચાર
ક્યો છે તે ધણજ ઉત્તમ વિચાર છે હું પણ જઈ આયંયુત સાથે પદ્મપ-
રમોદ્યાનમાં ક્યે સ્થળે રિહાર કરવો તે સહુ નક્કી કરી આવું છું; પણ
મને ગોપનધુ હૃદયમાં આડો અને અનગો સાધ્યા કરે છે.

કનકમાલિકા—વચરયા ! એમ હિમ્મત હારી જવાથી ઉતરો
આરવો ના કાર્યનો ઉત્સાહ મંદ પડે છે માટે ધીરજ ધરી તમે દેવ કને જઈ
સહુ નક્કી કરી આવો, અને અમે પણ અમારે કરવાનું કારજ કની
આપીએ. (એમ કહી ત્રણે જણા છુટાં પડી ચાલ્યા જાય છે.)

(ગી) અહીં કનકમાલિકા ઉત્સાહયુક્ત વચરયાથી અર્ચની સાધના કરવાનો
નિશ્ચય બતાવે છે માટે પ્રેક્ષ્યાહન તથા સુદ્ધિ નામે નાટ્યાત્મકર વર્ણવ્યા છે

(ક) વચરયાએ—દેવોએ અહીં મર્ચની યોજના સારી રીતે કરી બતાવી છે
માટે પ્રવર્તન નામે નાટ્યાત્મકર વર્ણવે છે

(પ્રિયાની પ્રતિમા જોતા કૃષ્ણદેવ પ્રવેશ કરેછે.)

કૃષ્ણદેવ—અરે પ્રિયા ! કોપક્રિયા—ના ના, કીડા કરવી તુ જવાદે.
દવેથી હું એવો પણ છળ કરનાર નથી. (સ)

શ્લોક.

મૃગમદનિલક તરણી, કોપ કરતાં વળી જરા જાયે;
જોપેછે તે અતિશે, તોયે જીવ આ પ્રિયા ! અમુઝાયે !

અપિચ—

શ્લોક.

દાળે સખિનો પ્રિયા કર જરી, આનંદ અગે ધરી,
પીસારે વનિતા ન જો પોસરવું, આવા કટાક્ષે કરી;
દે આનિંગન દે પ્રિયા કર ચઢી, આથી ન કાંઈ વધુ,
માયુંછું અનુદિન દીન ચઢને, અર્પું તને આ જાધુ !

(એવે ઉતાવળો ઉતાવળો દ્વારપાલક પ્રવેશ કરે છે).

દ્વારપાલક—દેવનો જયજયકાર હો. મહારાજવિરાજ ! ઉભય
સચિવ દ્વારે આવી ઉભા છે અને દેવને મળવાની ઇચ્છા રાખેછે. (ગ)

કૃષ્ણદેવ—(કચવાતે મને) દ્વારપાલક ! જા જઈ તેડી લાખ્ય.
(પછે પ્રતિમાને આલિંગન હથ ગ્રસ્ત રચળે મૂકતાં નિઃશ્વાસ નાખી કહેછે કે—)

શ્લોક.

કુમુદ દિમાં સુ લહે દિન રાત,
પ્રિયા ! પણ થાય જુઓજ પ્રભાત;

(સ) છળ—(સુવર્ણસરોજિકામાં ક્યોં હતો તેનો) ૧ શ્લોક—ગીતિ.
મૃગમદનિલક—કંસ્તરીતુ તિલક હે તરણી તુ કોપ કરે છે તેથી તારા કપાળમાં કરેલુ
કંસ્તરીતુ તિલક જરા જાયે (થોડે જાળે અદર્શ થાય છે), તેમ છતાં તે અતિશય જોપે
છે. હે પ્રિયા ! એમ તારા સુદર મુખની છબી જોતા છતાં પણ આ જીવ અમુઝાય છે.

૨ શ્લોક—શાર્દૂલવિકીરિત. દાળે છે ઇ—સાર્થબાગા લાગ્યો કૃષ્ણની સમક્ષ
કોઈ વાત ન કહી દેવાની ચેતાની સખીને હાથ દાળીને સૂચના કરે છે કૃષ્ણ સત્ય
ભામાના ચિત્રને જોઈને કહે છે કે ઇ—કૃષ્ણની ઉન્માદ નામે કામદ્રશ વર્ણાઈ છે.

(ગ) ઉભય—જન્ને, સચિવ—પ્રધાન (અદ્ભૂત અને સત્કથિ)

અદાપ સુધાશુ કુમુદ મુકાપ,
વિયોગ દહો હરિવંકિત ! કદાપ ?

૩

અપિય—

શ્લોક.

નોતમ આ નીલોત્પલ, પુડરીક ચયું જુઓ જુઓ જુવતી;
તાદૂષે તારણી, મીલન માલા કદા કરો દ્રવતી. ૪
(એવે અકૂર, સાત્તક અને હારપાલક પ્રવેશ કરેછે).

સાત્યકિ—(નમન કરી) દેવધીનો જય હો.

કૃષ્ણહેમ—(નકૂરને જોઇ ઉભા થઇ) અહો ધર્મજી ! પધારો
પધારો.

અકૂર—અહો કુલમણિ ! આપની પ્રકૃતિ અતિ શ્રમ લાઇ આદર
આપવા યોગ્ય નથી. અલ્પ અલ્પ, હવે સુખાળા થાવ. (ધ)

૩ શ્લોક—મોલીદામજી. કૃષ્ણને કુમુદનું અને સત્યભામાને ચંદ્રનું રૂપ આપીને
કવિ વર્ણે છે કૃષ્ણ કહે છે કે મુજરૂપી કુમુદ (પોયણ) તુલરૂપી હિમંશુ (ચંદ્ર)ને
દિનરાત લહે (જુએ છે), પપ્પુ હે પ્રિયા ! હવે પ્રભાત થાય છે તે જુઓ. અર્થાત્
પ્રભાત થવાથી જેમ ચંદ્ર અદર્શ થાય છે અને પોયણને તેનાં દર્શન થતા નથી, તેમ
આ બે સચિવો આવી લાગવારૂપ પ્રભાત થવાથી માતૃથી તાન (વારી છળીના) દર્શન
કરી શકતાં નથી જેમ સવાર થવાથી સુધાંશુ (ચંદ્ર) મહાય છે, (સૂર્યની કાંતિમાં
આસ્ત થાય છે) અથવા મહાય થવાથી જેમ ચંદ્ર મહાય છે—હમાય છે અને તેથી કુ-
મુદ મુકાય છે, તેમ વારી છળીને સંતાડવા રૂપ ચંદ્રમહાય લાગવાથી મુજરૂપી કુમુદ
મુકાય છે, હે હરિવંકિત ! (ચંદ્રમુખિ !) હવે તમે એ વિયોગને કદાપ (ક્યારે)
દહોછો ?—અર્થાત્ મરણોછો ? રૂપક. સત્યભામાના મેળાપની કૃષ્ણે ઉલ્લાસાવેલી
મઠે આશા સા નામે નાટ્યાલંકાર.

૪ શ્લોક—ગીતિ. નોતમ હૃ—હે જુવતી ! આ નોતમ નીલોત્પલ (કાણુ
મમળ) પુડરીક (પોણુ કમળ ચયું) ! હુ ગ્યામનહુની કૃષ્ણ તારા વિયોગાન્નિધી
પિાગો (રંગિ) જની એવો ! મઠે તારૂં (તે રૂપે—પુડરીક જેવા રંગે રહેતી) દે
તાગી !—હે ગારવહુની સત્સભામા ! મારી મીલનમાળા (તમને મળવાને હુ જે
જપમાળા જુણું તે માળા જે તમે હવે ક્યારે દ્રવતી (હારમાથી પડી જતી) કરેછો ?
—મારી જપમાળા ક્યારે પૂરી કરાશે—ક્યારે મરણો ? એ તાદૃષ્ય. પ્રિયાને પુડરીક-
સમાન વર્ણને તેને વિશે મૂળની આકાશ વર્ણ છે આટ્ટે રૂપરૂપ નામે નાટ્યાલંકાર.

(ધ) અતિ શ્રમ હૃ—તમે જોવા થવારૂપ અનિશ્ચય શ્રમ લેધને અમને આદર

સાત્યકિ—સત્ય ॥ સત્ય. યદુમણિ ! આપ બેસો બેસો.

કૃષ્ણદેવ—વાર હું બેસું છું અને તમે પણ બેસો.

સાત્યકિ—દેવ ! દેહકષ્ટ વેડી દારકાગભોતસવની આઘા આપી તેથી આખા પુરમાં આપની પ્રથંસા અમે શ્રવણ કરીએ છીએ. (ક)

શ્લોક.

રઘુકુલકેતુ રામે, કીર્તિ કારણ સતી વને મે'લી;

યદુકુલકેતુ કૃષ્ણે, ઉત્સવ કારણ વપુર્પોડા ઢેલી. ૫

અકુર—સાત્યકિ ! તમારું કહેવું સત્ય છે. રઘુકુલ કરતાં યદુકુલની કીર્તિ જુમકેશમાં યાદવેંદુએ અતિ પ્રસારી છે. (ચ)

શ્લોક.

રામે રાવણ રાણિયો રણ વિષે, સુગ્રીવ સાથે સહી,

કૃષ્ણે કંસ વિહારો હારો પુરમાં, માર્યો ન સાથે અહી;

શત્રુઓ શિખિયા વસિષ્ઠમુનિથી, મારીય તોયે જન્મે,

માતૃધાન ગયા દણ મળ વિષે, મૈત્રે પ્રભુ આ પચ્ચો. ૬

આગો એવું તમારું શરીર નથી—તમે શરીરે અસકત છો માટે જીભ નહિ થાઓ તો પણ આયરો, અવ અલ—બહુ થયું, બહુ થયું ! સુખાળા થાઓ—બેસો.

(ક) દેહકષ્ટ વેડી—શરીરે અસકત છતાં પણ ઉત્સવમાં ભાગ લેવાનું કબૂલ કરી.

૫ શ્લોક—ગીતિ. કેતુ—ધન, રઘુકુળમાં ધન રૂપ રામે કેવળ કીર્તિને માટે સતી—સીતાને વનમાં મેલી (ગર્ભવતી છતાં વનમાં મોકલી), તેમજ યદુકુળમાં કેતુરૂપ કૃષ્ણે ઉત્સવને માટે પોતાના શરીરની પીડાને પણ ઢેલી—તેની દરકાર ન કરી. અહીં રામે કાર્ત્તવિરૂપ પોતાના હિત માટે સતીનો ત્યાગ કરી તેને (એટલે અન્યને) પીડા લેવજા કરી, ત્યારે કૃષ્ણે પ્રજાહિત માટે પોતાના શરીરની પીડાની દરકાર ન કરી, એમ રામ કરતાં કૃષ્ણની અધિકતા વર્ણવી છે માટે અધિકાલંકાર (ચ) યાદવેંદુએ—રાદા-નેમાં અંદરૂપ કૃષ્ણે.

૬ શ્લોક—શારૂલવિકીડિત અહીં પણ રામ કરતાં કૃષ્ણની અધિકતા વર્ણવે છે: રામે રાવણને રણસંઘાતમાં રોક્યો અને તે પણ સુગ્રીવની સહાયથી; ત્યારે કૃષ્ણે કંસને નગ રમાંજ માર્યો અને તે પણ જીભની સહાય વગર રામ વસિષ્ઠમુનિ પાસેથી શસ્ત્ર અને અસ્ત્ર શીખ્યા તોય મારીય (સોનાનો મૃગ મધને આવ્યો હતો તે) ને ન મારી શકત.

કૃષ્ણદેવ—અહો શિનિપુગન ! આજના મહોત્સવ સભાધીની સર
રચના પદ્મરાગોદાનમાં થઈ મધ્યે અઘાપિ કરવાની કંઈ બાકી છે (છ)

સાત્યકિ—અરિપ્રતાપનન ! અમે ઉભય પદ્મરાગોદાનમાંથીજ
અહીં આવ્યા છીએ દેવશ્રીની આજ્ઞાનુસાર પ્રતિનર્થ પ્રમાણે જ્યા ત્યા
વ સમદ્ધ જોતજોતામાં જાણાઈ ગયા છે, રાજશુવનો પણ તૈયાર થયા છે
તથા સામાન્ય પુરજન કાળે પ્રભાકરના પ્રખર કિંગ્લો અટકે એવી
પણ મેળના કરાને ચૂકી છે. આપના હકાર સખ્તથી ધણાજ યોગ
સમયમાં ઉદ્ધાનની શોભા ઇદ્રોદ્ધાનથી પણ અધિક દેખાય છે. (જ)

શ્લોક.

શા આકાશે અડઘીં અડઘી વસ હમ્મે રહ્યા છે,
શા ભેડોએ મુદમન થઈ વ્યાધિ આધિ દહ્યા છે ?
શા લક્ષ્મીનો ભય વધુ બને કા ગણે આજ રાગે ?
જાણે દેવો કલપતરથી વાંઝિજતા વસ્તુ માગે ૭

આકૃર—પાદવેદુ ! સર્વ પ્રકારની મહોત્સવસમર્થ પૂર્ણપણે સમઘ
ગઈ છે. હવે માત્ર એ મધ્યે ન્યુનતા છે તે એટલીજ કે—

મહો મોટા નાના, નિજ નિજ થયે આર્નો વસિયા,
પ્રકાશે હાસે તે, મદ જનમદે ર મગસિયા,

શે, અને કૃષ્ણ કમ્પુ શીખ્યા નહોતા તથાપિ મલ્લમ્ભ ગયેના માનુધાન (રાક્ષસો) ને દયા
નાશ કર્યા એવો આ પ્રશ્ન—કૃષ્ણ પ્રેમગા પથેગો છે અર્ધકાલ કાર (છ) શિ
નિપુગન—શિનિ વસમા એક—સાત્યકિ

(જ) અરિપ્રતાપનન !—સત્તુએને જાળનાર પ્રતાપરૂપ અગ્નિવાણા (મધ્યમ
પદ્મોપી તથા બુદ્ધીર્ધ) વસત્પદ—વાસના મહત્ત્વ પ્રભાકરના—સૂર્યના પ્રખર—
તીવ્ર ઉદ્ધાનની—જાગ્રતી ઇદ્રોદ્ધાન—નદનવન.

૭ શ્લોક—મહાકાલ વસત્પદર્થો—વાસની બનાવેલી દલેલીએ આકારાને અ
ડવાનો અસંખ્ય જ્યા સંખ્ય વર્ણો છે મોટ અતિશયોક્તિ મુદમન થઈ—મુદ
(દર્પ) મુદ્ધ મનવાળા થઈને વ્યય—ખરચ વધુ-વધારે ગમે—પ્રીતિમાં આનંદમાં
નહો દો—જાણે દ્વલકાનગર વણીરથી દેવો દલસવરથી કલપતરથી વાંઝિજા (છડેની)
વસ્તુ માગના હોયની ! અર્થાત્ જોને જે જોઈએ તે ત્યા મગેજે બજારની રચના પર
ત્યા સારી થઈ ગઈ છે, એ વ્યંજના.

દોષાવો આવો તા, નબળાણિ વિદ્યુરૂપ લઇને,

કુમુદો તારે તો, વિકસિત ચગે દુઃખ દહોને

૮

કૃષ્ણદેવ—તો શુ મારે આવવાનુ જ તા બાકી છે ? બલે ! હુ આવ્યો ! (એમ કહી ઉઠે છે અને જ ને સચિવો અનુક્રમે આશિર્વાદ આપી તથા નમન કરી ચાલ્યા જાય છે)

(રૂઢામા કૃવ ખોશી કરમર બાધી હાથમા લાખડી બાની મેળામા જવાને વેશે શ્રીદામો પ્રવેશ કરે છે)

શ્રીદામો—ચતિયે ચતિયે, ચના ચના, ચાવહો ચાવહો ચાવરો કે કદાનજ ! ચાલવુ છે કે ? જાત જાત, પાત પાત, અને જાત જાત, કપગ દેન ! દયિતા જોઈએ છે કે ? (જ)

કૃષ્ણદેવ—(સખેદ) અરે જોપજધુ ! આમ ગાડા શુ કાઢે છે ? મારે કાપે મરના ? જુજ કે ? ખરેખર મોટા ચનામાજ મરા છે બાપી શુ મારે કાર્યનિયતા આ અને અને હુ શુ આમ દુખમા દિન ગાણુ ? દર દર ? “ જેની વેળા એની રક્ષા ” (જ)

શ્રીદામો—દેવ ! આટલા દુઃખી રીએ ચાવ છે ? ગાડા કે ઘેસા, પણ પ્રજુને પ્રતિમા તો અમેજ આણી આપીકની ! જે પ્રતિમા લાવે તે અણિમાદિક કેમ ન લાવે (ટ)

૮ મોક—સિખરિણી હાસે—હાસ્યથી અર્થાત્ હર્ષથી મ. વનમહે-જુવાની વગેરેના મદ્યથી હન્યત ધરને એ જથ્થા મહો (વાસ) મા તમે નજ (આકાર) ના મણિ વિધુ (ચદ્ર) રૂપ લેઢને ત્યા આવો અર્થાત્ તમે તે સૌમા ચદ્ર જેવા શોભાય માન છે. કુમુદો—(ઇજ્જન રૂપી) વિકસિત—પ્રદુષ

(જ) દયિતા—ખ્યારી શ્રીદામાની વિચિત્ર વાણીથી તેનુ વિરૂપકપણ વ્યન્નિત કર્યું છે કૃષ્ણને અર્થે હાસ્યજનક તથા લોભકારક વામ્ય શ્રીદામે હન્યાર્થો છે મોટો વચ્ચા હાર નામે વીધીતુ અત્ર વર્ણાય

(ય) માર ઈન્—(વકેન્તિ) અર્થાત્ તારાથી માર કઈ કાર્ય ન થયુ ! ખરેખર ઈન્—પર્યાત્ જે હુ મારી પ્રજાની અવસ્થાવાળો હોત તો સત્યભામાને લાવવી એ કાંઈ મારે કહણ નહોતુ પણ અહીં હુ મોટા જાણીયા મેથી મારે બીજાની સહાય લેવા પડે છે !

(ટ) અણિમાદિક—અણિમા વગેરે સિદ્ધિઓ (સત્યભામાને હરેશને અણિ-માદિક રાખે ચોળવે)

કૃષ્ણદેવ—(પ્રતિમા સખ્દ સાંભળતાં) અરે ગોપવધુ ! હવે આપણે પદ્મપરગોઘાનમાં જવું પડશે, માટે હું દ્વારપાલક થા અને હું પ્રિયાને પ્રેમાલિંગન દઇ લઉં. (ઠ)

શ્રીદામો—મા'વશ ! મૌકિકમાલા પ્રલક્ષ પેહેરવી તે ઠીક કે મરિચિકા જળનાં મૌકિક વીણી માગા કરવી તે ઠીક ? (ઢ)

કૃષ્ણદેવ—વચરપ ! પ્રલક્ષને અભાવે કંઈ અપ્રલક્ષરૂપ ઉતરે નહિ. જા જા તને કહ્યું તેમ તું કંઈ. પણ હવે પ્રશ્ન કર્યો વગર જઈ સાવધપણે કરય, અને પછે મને પ્રલક્ષ પ્રિયા મેળવ્ય એટલે હું હસપ આર્થનો ભોક્તા તારી કૃપાવડે યષ્ટ (ઢ)

શ્રીદામો—“ ધણીને સૂઝયું દાણીમાં અને પાડેશીને સૂઝયું આરશીમાં. ” આ અમે તો અમારે દ્વારપાલક બન્યા પણ જો જો મહારાજ હો ! વાર લાગશે તો તો વેળા વટી જશે અને અમે બાધ રહેવો મહોત્તમ હગવ્યો તે અમારો ભારવઢર થટી જશે. (એમ બડબડ કરતો દ્વાર કને બેસે છે). (બ)

કૃષ્ણદેવ—(પ્રતિમાને આલિંગન દઇ) અહો અનન્યજ ! જો આજ તું મારી પ્રિયાનો મેળાપ કરાવીશ અને તેને મારી પ્રતિદિવસની પ્રાણપ્રિયા કરીશ તો હું તારું રતિસદ્ધ આ પ્રમાણે પૂજન કરીશ (ત)

(ઠ) પ્રતિમા સખ્દવડે સત્યભામાની ચિત્રેશી છત્રી સાંભરી આવેછે મારે રમૃતિ. આ રમૃતિ બીજનો અર્ધો નિરૂપ કર્યો છે તે રૂઝિમાણીના હાથમાં છત્રી જવાથી ફળવાન થશે (ઢ) મૌકિકમાલા-એટીનો હાર. મરિચિકા જળ—ઝાંઝવાલુ પાણી.

(ઢ) અભાવે—ન હોવાથી ઉતરે નહિ—આહું ગણાય નહિ. અર્ધો કૃષ્ણ તથા શ્રીદામાના ઉત્તરપ્રત્યુત્તર વર્ણવ્યા છે માટે વાકેડેલી નામે વીરોના અંગની ચોળના યદ છે.

(બ) વેળા વટીજશે—સત્યભામાને પ્રાપ્ત કરવાની તક જતી રહેશે, એ દેવનિ છે. ભારવઢર થટી જશે—સત્યભામા અને નામરિકા આગમ હું બહોં કરીશ, એ દેવનિ

(ત) અનન્યજ !—બીજથી ઉત્પન્ન નહિ થયેલો—કામદેવ.

શ્લોક

રતિપતિ ! ગજગતિ મહિલા, મેળવ્ય સુખન કરાવ્ય વેસરતુ,
કમળકુસુમ ચઢાવું, અપામ મૃગમદ કરાવુ કેસરતુ ૯
આપિચ—

શ્લોક.

અખર નખર પાતે, પૃષ્ઠ આ જો ફવાવુ,
સદન સદન પૂજ, ગમ ! તારી કરાવુ,
મદન ! કદન તાર, ચંબુથી જો ચપુ છે,
વદન નવ વદે કો, કષ્ટ જાણે મયુ છે ! ૧૦

શ્રીદામો—(વિચારમા ગરકાવ થઈ ગયેલે વેશે ડાલતો ડાલતો જગજો છે) નાગરિકા ! જોને હો; આ ધડી આખગની છે ! (ગોપ જાણુને દ્વાર વચ્ચે બેઠેનો અને વિચાર કરતો જોઈ રૂકિમણી તથા કનકમાલિકા તે ન જાણે તેમ તેની પાછળ જિવા રહેછે) જોને દો; તુ એમ કરતા ચૂકીશ તેમા તાર જગડશે અહીં તો ઉદ્ધવને લેવુ શુ અને માધવને દેવુ શુ ? એમાના જોય છે માટે જોને હો, નાગરિકા નાગરિકા ! (જો ન સહન થવાથી એકદમ કેાપાવેશમા આવી જઈ રૂકિમણી પ્રવેશ કરે છે) (ચ)

૬ શ્લોક—ગીતિ. મેળવ્ય—(ગજગતિ મહિલા) વેસરતુ—નાકનીવાળીતુ અર્થાત્ તેના સુખતુ અપામ—તિ ૧૬ તને મૃગમદ (કરતુરી) અને કેસરતુ તિલક કરાડીશ

૧૦ શ્લોક—માનિની અખર ધૃ—જો તુ સત્યમામાના અખર (કામજ) નખરપાતે (નખ વાગવાથી) આ (આરા) પૃષ્ઠ (પીઠ) ને ધવાવુ (ધાવવ કરાવુ) તે મને આવિગ્ન કરે એમ થાય, તો હે કામ ! હુ તાર સદન સદન (ઘેર ઘેર) પૂજન કરાવુ, અને વળી હે મદન ! તાર જો કદન (નારા) ચંબુથી ચપુ છે તે કોઈ મુખથી જોલે નહિ અને જાણે તાર કષ્ટ મયુ છે એમ જરે સામગાનના કથનથી પેતાતુ પ્રિય કરનાર કામને અનુકૂળ કરી લેતાતુ વર્ણાયુ છે માટે સ્વચ્છ નામે ગર્ભસંધિના અગના નિશ્ચેપ સમજવો

(ચ) એમાના જોય છે—ઉદ્ધવને લેવાતુ છે અને માધવને દેવાતુ છે અહીં સીયુક્તા કેામગ મૃગારનો વ્યાપાર વર્ણવે છે માટે કેશિકીવૃત્તિ વર્ણવે છે, અને દિ

રૂકિમણી—કેમ ગોપબધુ ! આજે શી તાલમેલ કરી છે ? નરકાસુરને મરાવે છે કે સિતાશ્રી વસુદેવજીને અહીં મોકલી અમને મદાનવા છે બાળ્યા નચ્ચે ગરતો રાકી કેમ મેઠો છું ? (એમ કહી ૫ પ્રહાર કરે છે અને શ્રીકૃષ્ણ દેવને જણાવવા એા બાપ રે કહી મોગી ખૂમ પાડી નાશી જાય છે) (૬)

કૃષ્ણદેવ—(એકદમ દોડી આવી) હા હા ! શું છે ? શું છે ? (એવે રૂકિમણીને જોઈ સાવધ થઈ) દેવિ ! આમ દુષ્ટ દેવુ અમારા વધવને ઘટે નહિ એ બિચારો મોપ કોપામિત્રી હૃદય કરવા યોગ્ય નથી

રૂકિમણી—(સકોપ) ડિવા બળદે ચાપ્યો છે કે બિચારો કહ્યો હો ? આ તો મોગ કેસરીની કુમકવાળો છે (એવે રૂકિમણીની પ્રતિમા જણી નજર જાય છે અને કૃષ્ણદેવ તેની નજર ચૂકાનવાને આમ તેમ ફરે છે) (૭)

કૃષ્ણદેવ—કેમ ત્રિયા ! આજ તો નવલનિકરકુળમાં વિહાર કરનાનો છે હવે કેટલી વાર છે ?

રૂકિમણી—(પ્રતિમા લેતા માટે) આર્યપુત્રની વારેવાર અને યોગમાં ધાતુ જે કહેવાતું છે તે જોજ છે કે, જો આજ પદ્મપદ્મ-ગોદાનમાં દેવના દશન નહિ થાય તો આ રૂકિમણી દેહધારી રહેનાર નથી બને શ્રીકૃષ્ણના નાગરિયનું બજન કર અને દેવ મનમાનતી દયિતાઓ વરે પશુ આવા હિંમત સમયે જો અમને નિરાશ કરવામાં આવે તો મારા જેવી કદી પશુ જીવતી રહે નહિ. (૮)

જન પ્રસન્ન થાય એમ ડોનવાની અનુરાગ બરેની કીડા કરી છે માટે કિયાનર્મ નામે કૌશીકનો ભેદ પણ વર્ણવે છે

(૬) નરકાસુરને મરાવવા સબધી તથા વસુદેવજીને મોકલવા સબધી તાપ મેન શ્રીકૃષ્ણાએ કરી હતી તે કરી બતાવી છે માટે ઉત્કીર્તન નામે નાટ્યાનકાર.

(૭) બપોરે—(ગોપને બળદેજન સબધ હોય અને તમે તેના સબધવાળા હો માટે તેના હરેજો એ ધ્વનિ) ચાલતી કહેવતનો ઉપયોગ કરી બતાવ્યો છે માટે લોકોક્તિ કેસરીની—તમેવપ સિદ્ધી

(૮) દેહધારી છું—અર્થાત્ જીવતી રહેનાર નથી રૂકિમણીના રોપનું બાબત છે માટે અદ્વેદ નામે અવમર્શસંધિનું નામ

કૃષ્ણદેવ—દેવિ ! એમ જોણુ લાવવાનું કંઈ કારણ નથી હું
અધુનાજ તમારી સાથે આનવા તૈવાર છું

રૂકિમણી—બાળમુકુદને બોલે બોને અમૃતે દાગતા આનડેજ
છે, પણ મારે કહેવાનું છે તે એજ છે કે જો તમે આજના ઉત્સવમાં
મને દર્શન નહિ દો તો હું મારા જીવિતનું દાન તમને દ્વેષ (એટલું
બોલી બરડે કંઈ કંથ્યા જેવું કરી ખૂમ પાડે છે અને પોતેજ પોતાના
વસ્ત્ર ખેંચે છે) (૫)

કૃષ્ણદેવ—(કને જઈ) હા હા પ્રિયા ! કેાઈ જતુએ દ્વેષ
કર્યો કે શું ? બીજી રહે બીજી રહે, જોના દે જોના દે (એમ કહી
વસ્ત્ર આધુ પાડુ કરી જુએ છે)

રૂકિમણી—(ઉજ આગળ કરી) આર્યપુત્ર ! ઝાડો છોડો, આ
અહીં આગળ કંઈક છે (કૃષ્ણ જાનેતું વસ્ત્ર છોડી દે છે એટલે
રૂકિમણી હડી કાઢી પ્રતિમા ઉપાડી લઈ મનકમાલિકાને મોટેથી હાક
મારે છે) (૬)

કૃષ્ણદેવ—(સડોપ) પ્રિયા ! એ પ્રતિમાને તમારે અડકતું
નહિ (મનકમાલિકા આવી જોઈ) જા તું અહીં કેમ આવી ?
(કૃષ્ણને કેાપ જોઈ કામમાલિકા જતી રહે છે) (૭)

રૂકિમણી—(પ્રતિમાને સજડ પકડી) આર્યપુત્ર ! મારી વય
રથા ઉપર આવા હુનક કાર્ય માટે કેાપ કેમ તેની તો કંઈ ચિંતા
નહિ હોય સોધા અને સરસ તો અમેજ છીએને વાર એ હિ તો
હું આજનો દહાડો નવનનિકરકુ જમા જોવા આ પ્રતિમા લઈ જઈશ
અને જો દેન તહીં નહિ પધરે તો આ ગાણુ આપ પુત્રને અર્પણુ કરીશ
(એમ કહી જવા ગાડે છે અને કૃષ્ણદેવ તેો જમા દેતા નથી)

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! હું જ આ પ્રતિમા વિદારસ્થાનમાં લેતો

(૫) બાળમુકુદને—દૂધને અહીં કપડવડે છમી લેઈ લેવાનો ચલ રૂકિમણીએ
કર્યો ■ મારે અર્ધબલ નામે ગર્ભમધિનું અગ વર્ણાયું છે

(૬) ઉજ—સ્વપ્ર પ્રદેશ

(૭) કૃષ્ણનું કેાધુનું વાન ■ મારે તોટક નામે ગર્ભમધિનું રાગ
વર્ણાયું છે

આવીશ. (એવે દ્વારપાલક પ્રવેશ કરી દેવકીજી આગવાનું વિદિત કરે છે). (મ)

રૂકિમણી—આર્યપુત્ર ! ઊડો ઊડો; જુઓ માતૃશ્રી પદાર્થો. સ્ત્રી આ તમારી પ્રતિમા (એમ કહી પ્રતિમા આપવા જાય) અને કૃષ્ણદેવ આવેલો કર ઊડી જેના લેવા જાય છે કે રૂકિમણી પ્રતિમા લઈ સત્વર દોડી જાય છે અને દેવકીજી પ્રવેશ કરે છે).

દેવકીજી—અહો વત્સ ! હવે તને હવણુ તો હેતે. હું તો તને ઓઝછપમા જતો જોવા આવી છું. (માથે હાથ ફેરવી) બાપુ ! કેવમ હજી લૂગડાંલતાં પહેચો નથી ? (એવે શ્રીદામાને આવતો જોયો) આ તમારા પ્રજના ગોડિમા આવ્યા; હવે ઇંદુ અને ગિંદુ સાથે જાય. (મ)

શ્રીદામા—(અસ્પષ્ટ) અહો માણ, તમે અહીં ક્યાંથી ?

દેવકીજી—ક્યાં અધ્યા ! ત્યારે અમારે અહીં આવવુંજ નહિ કે ?

શ્રીદામા—“ લોચોલોચો ભાડીનો અને છેજછીતો લાડીનો ” એવું લોકનું કહેવું છે. (મ)

દેવકીજી—ભાઈ પણ તેથી યદુકુળની લાડી લાક્ષને ક્યાં મળી હ કે અમારે અહીં આવવાનું અટકે ? પીટયા લોક તો કહેછે કે કલાનજી આહીરને ત્યાં હિછ્યાં માટે તેમને કાષ્ઠએ વાદવ કન્યા આપનાર નથી ! (એમ કહી નિઃધાસ નાખેછે.) (ર)

(મ) કનકમણિકાએ જઈને દેવકીજીને મોક્ષ્યાં; એના હેતુથી કે કૃષ્ણ રામમા-
જને છાત્ર દે અને રૂકિમણીને પ્રતિમા લેઈને જતાં સ્વેચ્છાનો લાગ મળે. યુક્તિ નામે નાટ્યાયકર ગુરુજી (દેવકીજી)નું આગમન વર્ણવું માટે પ્રસંગ નામે અવમર્શ-
સાધિતું અંત.

(મ) હવાનું—શરીર અને મનની રવરચતા ઇંદુ અને ગિંદુ—અર્થાત્ સમાન વચના મિત્રો ‘હંદ્ર (હરેંદ્ર)’ અને મહેંદ્ર ‘હવરથી ‘ ઇંદુ અને ગિંદુ ’ રાજ્દ થયા હ્યો.

(ય) લોચોલોચો છં—અર્થાત્ ધાવણું જાળક દોષ ત્યાં સુધી તેનું સુખ મા લોગને અને મોટા મનો એટલે તેનું સુખ સ્ત્રી લોગને.

(ર) યદુવળી કન્યા લાવવી એ મહત્વની વાત છે એ દેવનિ છે. સત્વમામાને

શ્રીદામો—માણ ! યાદવકુળની કન્યા આવે અને તે તમને અહીં આવતાં અટકાવે તેથી તમારે શું રાજ થવા જેવું છે ?

દેવકીજી—ભાઈ ! “ માડી જુએ આવતો અને લાડી જુએ લાવતો ” એ તો યતનું તે યાવજ; પણ જ્યાં આપણો ઉતાર હોય અને લાની કન્યા ઉતરી હોય તે વાત તો ન્વારીરનો.

કૃષ્ણદેવ—અહ્યા શ્રીદામા ! તારે કંઈ કામ છે કે નહિ ?

દેવકીજી—વત્સ ! એમ એનાપર આકળો શું થાય છે વાઝ, ભાઈ હવે એ આવ્યો છે અને તમારે ઓચ્છવગા જવાની વેળા થઈ છે માટે તમે જાવ અને હું પણ જઈ છું. (એટલું કહી કૃષ્ણને માથે હાથ ફેરવી દેવકીજી આદ્યા જાવ છે).

શ્રીદામો—કેમ કહાનજી ! પ્રતિમા ગુમાવી કે ? હવે ઉતાવળા ચાલો, નીકર યોગસાધ્ય જે મળવાની અણીમા છે તેવ પણ કોઈ કામિનીદર્શનથી ચલિત થશે. (સ)

કૃષ્ણદેવ—અહો વયમ્ય ! તુજ કહે કે હવે દેવીને મારે શું કરવું ? અરે હું શું પ્રિયાની પ્રતિમા જોવાનેવ હનલાગ્ય થયો કે ? (એટલું જોતી માથે હાથ મૂકી નિઃશ્વાસ નાખે છે). (વ)

શ્રીદામો—મદારાજ એમ નિરાસ સા કાજે થાવ છો ? જો દેવી આજ પ્રતિમા લઈ ગયા તો હું તમને સાક્ષાત્ અણિમાનાં દર્શન કરાવીશ. પણ હવે ઉતાવળે અહીંથી આદ્યા જવાય તો. (ઘ)

કૃષ્ણદેવ—(સત્વરે શૂગાર અજી લઈ) સત્સ; પળી વિવંજ યતાં કંઈ વાકું આવશે. (એટલું જોતી આમ તેમ જોઈ જાને શુભ માર્ગે ચાલ આદ્યા જાવ છે)

મેળવી આવવામા રૂકિમણીની મનોવૃત્તિ ઉવટે અનુકૂળ થવાનું કારણ દેવકીની તેવી ઇચ્છા છે, એ પણ અહીં સૂચ્યું છે આશંસા નામે નાટ્યાવકાર

(લ) યોગસાધ્ય ઈ—એમ અણિમાસિદ્ધિ યોગ (યોગ સમાધિ)થી સાધ્ય થાય એવી છે તથાપિ તે કામિનીદર્શનથી (પ્રત્યયર્થેનો ભગ યવાણી) ચલિત થાય છે, તેમ યોગસાધ્ય (અટપટ રૂપી યોગથી સાધ્ય) અણિમા (સત્યભામાની પ્રીતિ રૂપ) પણ કોઈ કામિની (રૂકિમણી)ના દર્શનથી ચલિત થશે—રૂકિમણી કહાવ્ય તેને સંતાડશે કે વિપ્ર કરશે (વ) હનલાગ્ય—આગવીન (ર) સાક્ષાત્ અણિમાનાં—પ્રત્યક્ષ સત્યભામાના

(કનકમાલિકા તથા શકિમણી જામ જીવં મુક્તિ પ્રાપ્તિ પુરુષ જોના પ્રવેશ કરે છે)

શકિમણી—હવે કનકમાલિકાને જો જો આ પદપદગ લેના ખટપટ કેવો ઉજ્જમાઈ રહ્યો છે અને નાશ નાશ, જો જો તો માન લાણી દોડી આવ્યો અને ભૂમ ! તુ કૃષ્ણ ચક્ર કેમ ભૂલ્યો પડી બગે છે ? હું તો ભીષ્મકનકિની શકિમણી છું સનાતનમુખા સત્યમાતા મોગા ! અને શુ દંતુય જતો નથી કે ? મારી કને નક્કર થકુ તા ! હા ગમે છે કે ગમતું હોય તેવું કરી મતાવે છે ? જા જા (એમ કહી લૂગડાની અપટ મારે છે અને તેથી ભમરો ભૂમિ પર પડે છે) (ધ)

કનકમાલિકા—વપસ્યા ! એમ જોનાપર કાપ દાઢી નાખીશ મા. જો તે આગ જતો ગઈશે તો ચોગરથળ અગચું રહેશે મગ રાખિ ! પેલી પ્રિયા આપજે ઉનાળા અહીં આપ્યા માટે જોનાઈ નથી તે લાભ જોઈ લઈએ (સ)

શકિમણી—આ રહી જો મે તો ત્યાજ નિદાળી જો ! હીરી હતી અને અને ! અહીં આનતા તે એને પ્રલસ જોઈ કે નહિ ? મને જોઈ એણે કેવું નીચું જાય તે મગ તે દીકું કે નહિ ? (હ)

(ધ) ગર્ભસંધિમા પ્રકાશ થયેલો સત્યમાતા ઉપરનો જે પ્રેમ તેનો સળધ અહીં શકિમણીના કથનથી જણાય છે વળી આગળ કહેનામા આદરે તેમ વાંચના બન ઉપજના કાર્યસિદ્ધિનો નિશ્ચય વર્ણુએ માટે અહીંની અનમરસંધિ વર્ગીય છે પદપ રોધાનનો મેગો એ પ્રકરીરૂપ અર્થપ્રકૃતિ છે અને સત્યમાતાની પ્રાપ્તિનો નિશ્ચય એ અવસ્થા છે એની રીતે અર્થપ્રકૃતિ તથા અવસ્થા મળીને અવઅર્થસંધિ ઉત્પન્ન થાય છે ગર્ભસંધિમા ઉત્પન્ન થયેલા અનુરાગમીજ સાથે સળધ ધમનનાર ધનિજન અહીં વર્ણુય છે તેથી પણ અનમરસંધિ સમજાવ છે પદપરાગ—કમળની નુગધી રજ સત્યમાતા પ્રતિ કૃષ્ણને પ્રેમ શકિમણીના મુખથી સ્પર્શપ્રેર કરે છે સત્ય ભામાને પદપરાગતુ રૂપ આપી કૃષ્ણને ભમરાનું રૂપ આપ્યું છે અને ‘ કૃષ્ણ ’ શબ્દ સ્વેપાર્થનાગો છે માટે પતાકારસ્થાન વર્ણુય છે ભૂમ—ભમરા ! કૃષ્ણ—કાગો અથવા કૃષ્ણરૂપી ભીષ્મકનકિની—ભીષ્મક રાજની પુત્રી

(સ) તે—કેલિ ચોગરથળ—કૃષ્ણરૂપી (હ) અને અને દંડ—ખાઈ આનતા—આ પદપરોધાનમા આનતા પ્રત્યક્ષ—સાક્ષાત—ખર મગી (ચિનમા નહિ) સત્યમાતાની પ્રેમ ઉપરની જોના મનના ભાવ ઉધાગ કરો છે માત્ર દિવ્યાર નામે નામપદસલ

કનકભાલિકા—હા મ અ મારે જોયું છે અને આ પ્રતિમામાં પણ એ કનકના કટાક્ષ જોઈ માત્ર ચિત્ત તો ચેડકે જળવા માડ્યું છે ! પણ અખી આપણે જે પાસ નાખ્યો છે તેમાં એ કેવી ગુફાઈ ગઈ છે ! જે માણુથી જોતું હૃદય અને જેના માણુમાં રક્ષણ કરે છે. એક જાણુથી રાનધનવા અને જોઈ નહોતો છે અને આપણા ભણીથી આપણી સચ્ચીજો સત્તાએ સજી જો કહ્યપણ ન જઈ શકે એમ ગાને કમળમાં નખી રહીજો છે એટલું છતાં આપણે પાર કોઈ પામી ગયું નથી. સ્વામિત્ર તે સ્વામિત્રજ ! વિચાર પુરૂષ જોનો તારી રીતે પામે ? (કા)

રૂઢિમણી—(વિચાર કરી) હના કનકમાનિકે ! માગ મનથી હું વિચારું છું તો આર્યપુત્રને આમ દુભાવ્યો એ મને ઠીક લાગતું નથી, તેમ એ સત્યભામા મારી મપત્તી થતા જોઈ છે. વળી મારા સારુજની મેળમાં મોટી ઈચ્છા એ છે કે તેમના સુતે કોઈ યાદવની કન્યા વરની એના તવા જન હું સવ વિચાર કરું તો “ એક કાકરે અનેક પક્ષી પડે ”* તેમ છે અને આર્યપુત્રની પણ મારા પગ જે અશ્ચિ થઈ છે તે શ્ચિ થાય તેનું છે વિચાર કરતા જણાવ છે કે આમાં કંઈ અથ નથી મારે તું કંઈ આવી પેઢી કરવ કે આર્યપુત્ર અહીં પધારે તે સમયે પ્રાણપતિ સત્યભામાને પણ અહીંજ જુઓ પછે આપણે ધટિત લાગશે તે કરીશું. (લા)

કનકભાલિકા—વયસ્યા ! આપણે તો તમે જોઈ કહ્યો તેમ કરવાને તૈયાર છીએ પણ એમ કરતા લાભ શો છે અને અતાજ શો

(કા) હૃદયિક્ય—દૃતવર્મા જોઈ રહ્યો છે—પોતાને મનવાની આશાથી રક્ષણ કરી રહ્યો છે મૂંઝાના પક્ષનાગને નિરાશ કરવા જેવા અર્થનું કથન કર્યું છે, મારે નિદર્શન નામે નાટ્યનકાણું

+ આની સાથે ઇંગ્લેન્ડ કહેતા સરખાવવી ઘટે છે “ To kill two birds at one stone ”

(લા) સપત્ની—સો ય અહીં રૂઢિમણીના વિચાર સત્યભામાના લાભમાં અનુદાન થાતાં છે મારે શક્તિ નામે અવમર્સાધિતું અત્ર વર્ણાયું છે

છે તેનો પૂર્ણપણે વિચાર કરી પછે જે કહેવું હોય તે કહો કે તેની
વેળાસર યોજના કરી રખાવ.

(એવે ત્યાં ઉતાવળે દોડતી પદ્મપ્રભા પ્રવેશ કરે છે)

પદ્મપ્રભા—(મોઢે શ્વાસ ન માય એવે વેશે) અહો સખિ-
જન ! હું તો દેવને જોતી આ મગ આવનાના માર્ગમા ભેરી રહી'તી.
બેઠા બેઠા ધણી વાર થઇ અને જ્યારે દેવ એ વાટે આવ્યા નહિ ભારે
હું ઉઠી તજવીજ કરવા તર્ક તો મને જણાયું કે ગોપબલ્લભ દેવ
ગુપ્ત પથે થઇ આણીપા આવ્યા છે. તે જોવા હું એકે હાલે અહીં
દોડતી આવી છું. (યા)

રુકિમણી—(સકોપ) શું ત્યારે આર્યપુત્રે મારી પ્રતિજ્ઞાને પશુ
ફેાકટજ માની કે ! વાર ઠીક; જ કનકમાલિકા ! તું મને તેમ કરી
સત્રાજિત્વસુતાને અહીં બોલાવી લાવ્ય. એટલે આ પ્રાણુ ,હું એને
આર્યશુ કરી આર્યપુત્રને કાળે એ ઈચ્છેલીને પનોતી કરી જમરા. જ જ;
કેમ વાર લગાડેછે ! જો તું નહિ જાય તો હું જાતે જમ એને અહીં
તેડી લાવીશ. (ઘા)

કનકમાલિકા—આ અમે જ ને જણીઓ જમએ છીએ અને
એને અહીં સોવશા લઈ આવીએ છીએ. તમે પશુ જમ નવવનિકર-
કુંજમાં બેસો (એમ કહી સર્વે માત્ર્યાં જાય છે.)

(સત્રાજિત્વ સમૃદ્ધનિકટ ચરખારીઓને જોનાં કનકમાલિકા તથા
પદ્મપ્રભા પ્રવેશ કરે છે). (ઢા)

કનકમાલિકા—સખિ પદ્મપ્રભે ! જોદે તેજ પડે. સત્રાજિત્વ-
સુતા મડપ બહાર ન નીકળી શકે એ માટે મેં જે યોજનાઓ કરીઓ
છે તેજ મને આ પ્રસંગે આજરૂપ થઇ પડે છે. પૂર્વોત્તર દાર્દિકવના
રક્ષણમાં એ આવી રહી છે. દક્ષિણ દિશાથી સતતનવા અને પશ્ચિમ

(ગા) હાલે-શ્વાસે

(ઘા) અહીં રુકિમણીનું કોષભાષણ વર્ણુ છે માટે અવગમ્યસંધિનું સંકેટ
નામે અગ વર્ણાયુ છે. (જ) સત્રાજિત્વ સમૃદ્ધનિકટ—સત્રાજિત્વના માડવાની પાસે

દિશાથી આપણી સદચરીઓ એનું રક્ષણ કરેછે. દવે એને કિચે ઉપાયે દેવી કને લઇ જવી ! (એટલું બોલી નિઃશ્વાસ નાખે છે). (ચા)

પદ્મપ્રભા—દલા કનકમાલિકે ! એમ શુંચાલ છે શા કાને ? જે દિશાએ આપણી સદચરીઓ રાખેલી છે તે દિશાએ ત્યાં થાય તે પાતન કરિયે.

કનકમાલિકા—(સદયે) હા સખિ ! તારે, ચાલ્ય તેણીપા. (એમ કહી પશ્ચિમ દિશા ભણી જાય છે).

(અનેક રાત્રિગાથ સદચરીઓ પ્રવેશ કરે છે.)

હેમધુષ્પિકા—અહો દગ્ગિકા, હયપુચ્છી. ઇત્યાદિ સદચરીઓ ! મથાર્થે અવલોકન કરજો. જો સત્રાજિતમુતા આ દિશાથી જશે તો રાત્રાત્રે ખાંધ્યાં તે ન ખાંધ્યાં જેવાં મજારો. (ગા)

દગ્ગિકા—અરે સદચરિ ! તું નિશ્ચિત રહે; આ યોગિયમાં શવ છે ત્યાં લગી આ માર્ગેથી કીડીનો પણ સંચાર થવાનો નથી.

(એવે કનકમાલિકા તથા પદ્મપ્રભા પ્રવેશ કરે છે)

કનકમાલિકા—એમ હેમધુષ્પિકા ! રક્ષણુ તો જગત્પર કરોછોને ?

હેમધુષ્પિકા—હા સખિ ! પ્રત્યક્ષ વાસવની પણ દેન ધોષ નથી કે આ માર્ગે થઇ કોઇ પણ કન્યાને લઇ જઇ શકે.

(એવે જવનિકાંતર્ગત પશ્ચિમ દિશા ભણીથી મહાભયંકર શાંદ્યનો ધૂધૂધૂ એમ પાંચ વાર વિપતને વિહારી નાખે એવો શબ્દ થાયછે અને તેનો પ્રતિધ્વનિ અનેક રવમાં મેઘવત્ ગરગડી ઉઠે છે, ને વળી નામે, નાસો ! નવ દશ્યો, નવ દશ્યો ! વાધ આવે છે, વાધ આવે છે ! એવો અનેક માણુમે પોકાર કરે છે. તે શબ્દ સાંભળી કનકમાલિકાદિ સદચરીઓ અને પ્રાણીમાત્ર રંગના ભંગ કરી નાસાનામ કરી ખૂંકે અને ચરચરી

(ચા) હાર્દિકથ—કૃતવર્મા આ વાક્યની સત્યભાગા મુરશિત હતી તથા કૃતવર્મા એને કમેદવાર હોવાથી રક્ષણ કરના હતા એમ મૂલ્યયુ પૂર્વે કનકમાલિકા તથા રૂકિમણીએ સત્યભાગા કૃષ્ણને ન મને એવી જે યુક્તિ રચી હતી તે અહીં સફળ કરી બતાવી છે

(છા) દગ્ગિકા, હયપુચ્છી—ઇત્યાદિ કનકમાલિકાની સખીઓ જેમને તેણે સત્યભામાત્ર રક્ષણ કરનારે મૂળી હતી તેમનાં નામ છે.

આ શુ શીરસામાંજો ! આ શુ વીરદ્વિતા ! શીરમુના ! અને વીરભાગિ !
ઓ ! નાસોત્રો નામોત્રો ! અરે નાસતાનેજ વ્યાધ પિડાવ છે તેનું
કોઈ રચનાનું કેમ કહ્યું નથી ? આ મારા પિડામાં પ્રાપ્ત છે ત્યાં મુખી કુ
કોઈને કંઈ થયા દેસાનો નથી (દત્તાદિ વચનો કહી શોધને આશ્વાસન
કરજે, પડતા અખડતા બચાવે છે, અને નામતા મારે છે, પણ તે તેનું
કહેવું કોઈને માત્ર નથી) (ટા)

(એવે જવનિગતર્ગન ધૂધૂનું એમ તથા નાન સમ્પ્રદાય છે અને
નાસો નામો, એવી ખૂબો મળ્યાં છે)

કૃતવર્મા—(વંશમંદર પરથી) અરે અરે ! આ મારા માર્મુકા
શિશીમુખ ગાંધી કુ સાદ્દનનો અરસ નાશ કરીશ, કિન્તુ અહીં પગિજનો !
તમે સનાર્જિતસુતાન સાચરને જોજો આ બાકર ઉચ્ચપાથનમાં એ
કોઈને પહેલે ચઢી જાવ નહિ કે બાધા પી વામમાં આવી પડે નહિ સાદ્દનને
તો મેં સુગાવવત્ માર્યોજ જાણો (એમ કહી તીર તાવે છે) (ટા)

ગતધન્વા—(માગીના માગાર ધૂજતો) અર મેરમે સાચરને
સાચરને, નાથ છે વાધ છે, પેલી મારી મારી કન્યા કન્યા, સનાર્જિત
સનાર્જિત સુતા સુતા, તેને છુટો જો જો જો ! (એમજુ બાણ બોળા
બોલી માગાનું લાકડું આવી બેસી જાય છે) (ટા)

(એવ જવનિગતર્ગન ધૂધૂનું એવો સમ્પ્રદાય છે અને નામો
નામો એવા પોતા પડે છે)

(ટા) ધરમીતવપર—પૃથ્વીના પૃથ્વ કપર અસિ-નવવાર ભૂક—મોડા સાદ્દન-
વાધ વીરમ નામો નામો છે, એમ કહીને સત્યભામા બચથી નાસવી જોઈએ એમ સૂચન
કર્યું છે સાત્વિકિનુ વીરત્વ જનિત કર્યું છે

(ટા) કાર્મુકમા—ધનુષ્યમા શિશીમુખ—બાણ સાદ્દનનો-વાધનો કિન્તુ-પણ
પગિજન—એવકર્ષણ અહીં કૃતવર્માએ પોતાની સંકેત કહી બતાવી છે મારે અરમર્મ
સંધિનુ વ્યવસાય નામે અમ વર્ણવ્યું છે. કૃતવર્મા વગમટપની કપર ચઢીને જોયે
છે તેથી તે દ્વંદ્વમાં વાધથી બીદે છે એમ સૂચન કર્યું છે

(ટા) રાનધન્વા વાધના બારી બેગી બારી માટે અવપાત નામે આખમી
પ્રતિનો પ્રકાર વર્ણવે છે વળી રાનધન્વાનુ કથન સબધ વિનાનું છે માટે અમલ-
મસાપ નામ વીધીનુ અમ વર્ણવ્યું છે

હેમપુષ્પિકા—(એક હિપર એક એગ પડી ગયેલી સહચરીઓ મળેથી) અરેરે આ વાન આવી મારે ત્યાર પહેલાં તો ગાગ બાધેના સસ્ત્રે મારા પદમાં પ્રવેશ કર્યો છે તે કાષ કાઢો કાઢો (કનકમાવિકાદિ ધીજી અનેક સહચરીઓ એમ પોકાગ કરે છે અને કનકમાવિકા તથા પદ્મપ્રણા સહુની તળે ન્યામ ધૂળ્યા કરે છે, ત્યાં સાત્યકિ આવી તેમને આબલ આપે છે અને પીડાથી પરા કરે છે પણ કાષને સાતિ વળતી નથી).

(એવે મદિરોન્મત, નીલાગન્ધારી હવમુસલ હાયમા વમ્બરકન નેત્રથી જાણે વિશ્વને દદા કરતા હોય એવે વેશે રોદિણી । દન કેવેલ કરે છે) (કા)

રોદિણીનંદન—અરે બાધ કયા છે ? લોક કેમ નાસે છે ? શુ વાદવોએ નપુ સકાન રીકાર્યું છે ? દોડો મા દોડો મા; બાધ શું કરનાગ છે ? આ મારે હવમુસલ (નાસના લોકોને ગનારી) જુઓ જુઓ । બાધ અને તેથી જન બળરામ છતાં ? સ્થિર સ્થિર ! (બળરામને જોઈ સાત્યકિ કને દોડી આવે છે,)

સાત્યકિ—(નમન કરી) જય જય દેનાધિદેવ ! બાધ દષ્ટિગોચર થતો નથી છતા જનસમૂહ વ્યર્થ નાસનાસ કરી રહ્યો છે । સેનાની આદિ સર્વ વૃક્ષો પર, ગડપ પર અને અન્ય એવા ઉચ્ચસ્થળો પર વાનમસ્તન ચંપ ચઢી મેઠા છે । દેનશ્રી કિ ચિત્ત અનયોક્ત કરશે તો જજારો કે, હવમ્બર અને સાત્યકિ વિના અન્ય કાષ પણ સાતિ કારણ અત્ર છે નહિ લોક વાર્યા છતા જાનતા નથી, એવું પ્રકાર છે તો દેનાધિદેવ ॥ રી આજ્ઞા છે । (જા)

રોદિણીનંદન—(લોકને દોડતા ને પડતા જોઈ) દોડો નહિ દોડો નહિ । અમે લયનાસ હેતુથી અહીં હિના છીએ, તથાપિ કેમ લાગ પામોછો ? (લોક મારતા નથી તેથી આવેગમા આવી ફેટવાકને હળમા આની ખેંચે છે તેગે કરી જનસમૂહ જન તથા સ્થિર ચંપ જાય છે) જો

(કા) મદિરોન્મત—મદિરા પીવાથી ઉન્મત નીલાગન્ધારી—લીલા રંગના વસ્ત્ર ધારણ કરનાર રોદિણીનંદન—બળરામ

(જા) સેનાની—સેનાધિપતિ વચ્ચ—જેવા બચમસ્ત—બચમા ધૂળી ગયેલા, સાત્યકિ—સાતિ વત્સ કરનાર

અમે ઉભાં છતાં કોઇ ગભરાશે, નાસશે તો તેને આ મુસલનું પ્રથમ ખસિદાન કરવામાં આવશે. સાત્યકિ ! વ્યાધ ક્યાં છે ક્યાં છે ? (તા)

સાત્યકિ—રાગધિરાગના પધારતથીજ તે પમાયન કરી ગયેા જણાય છે. હવે કોઇ પણ દિશામાં તેનો સખ્દ સંબગાતો નથી (એવી રીતે તીડરપણે ઉભેલા ઉભાવને જોઇ અનેક યાદો તોમને આવી ગયે છે અને સર્વે જગેએ શાંતિ પ્રસરવા માડે છે). (યા)

રોહિણીન્દેન—અહો શિનિપુંગવ ! સર્વજન આ સ્થાનકે સ્થિર થાય તેમ સત્વર કરો. (એમ શાંતિ પ્રસરવાથી ખોવાયલા સંતાનો, પુત્રો, તરૂણીઓ અને એવાં બીજા અનેકની શોધાશોધ થઇ રહે છે). (તા)

સાત્યકિ—જડશે જડશે; ધૈર્ય ધરી શોધો શોધો. કોઇ કંઇ મળું નથી કે વ્યાધે અહીં આવી કોઇને વિડાર્યું નથી. સહુ કોઇ અહોતું અહોજ દશે (એમ શાંતિ ક્યાં છતાં સર્ગાવદાસાં જડતાં નથી તેથી લોક રડ કકળ તથા બૂમબૂમ કરી મૂકે છે). (યા)

(એવે ત્યાં ગભરાયેલે વેશે સત્રાજિત તથા આરમતી પ્રવેશ કરે છે).

સત્રાજિત—અહો દેવ બલદેવ ! મારી સુતા ? મારી સુતા કંઇ જડતી નથી.

આરમતી—હા સુતા ! તું કંઇ મળ ? (એટલું બોલી મોટેમી રૂદન કરે છે). અરે મારી વહાલી સુતા ! તું કેમ બોલતી નથી ? (એ સખ્દ સાંભળી કૃતવર્મા, શતધન્યા, અકૂર આદિ આગતેમ ખોળવા માડે છે). (ના)

(તા) અહીં બજારમે કોળીને લોકોને હળવડે ખેંચ્યા છે તથા પોતાની બચનારા કરવાની શક્તિ કહી બતાવી છે મટિ અવગર્હ સંધિનું વિરોધન નામે અંજ વર્ણપું છે, સ્વપિ અહીં વિરોધ વર્ણવવાનો હેતુ નથી. તથાપિ બજારમ્નું કાર્ય વિરોધ વત્પન્ન કરે એવું છે મટિ વિરોધન અંજ બની શકે છે

(યા) ઉત્તમને—બજારમ તથા સાત્યકિને. (તા) શિનિપુંગવ—શિનિપુંગમાં શ્રેષ્ઠ—સાત્યકિ

(ધા) સોઝની રડકકળ અને ગમતાવનુ કથન કરી આરમતીવત્તિ વર્ણવી છે.

(ના) કૃતવર્મા, શતધન્યા, અકૂર, એ ત્રણે જણ સ્વયંભાવે પસ્તુવાના ઉગેદ પાર દતા, એમ સૂચન કર્યું છે. આરમતીનો શોકનો પ્રધાપ વર્ણવે છે મટિ આકંદ નામે ખાટયાવંકાર.

રેહિણીનદન—ધૈર્ધ્ય ધરે. ચલો આપણે સવળા નેહરો
છીએ (ગેવે ૩. માલિકાને એક) અરે ૩. માલિકાને ૧. જાજી બી
૧. માલિકાની આંખ મગમગાગોમા જઈને આંખો સનાજિતસુતા તા હોત
તે અદી તેડી લાવ્ય (૧. માલિકાને એમ જણાવી પોતે સવળાને
માથે ગોધ કગરા બાંધે) (પા)

(પાનાની વટ જોતા કૃષ્ણદેવ તથા તેમને આશા આપતો શ્રીકામો)
પ્રવેશ કરે છે)

કૃષ્ણદેવ—(સમે) ૧૪૨૧ દેરીને તો આજ આરંભ મગનુજ
જોડો તુ મને યુક્ત મારે પ્રિયા મેગવરની આશા દઈ અદી
સ મોજને અગ્રાપિ તેમાનું કઈ પડ્યું નેવામા આવ્યું નહિ અધુના
દેરી તારા ૧૪ પ્રવૃત્તિથી નિનાળે છે એમ મમજી તેના વિગદ ૧૪
ધાટ ક્યાં હોય તો તે મોજનારને અદીના ત્યાં મગતી નિના
કે નથી દેનીના ૧૪ માથું સદન મી પ્રિયાની પ્રતિમા જોરાતી
આ પચસગરિપદ્મિનીના તપ્પર વિગદાગ્રી દવે ૧૪ અથવા
બાકી છુ માટ જો હોત તે ખરખર કહી દે (પા)

શ્રીકામો—દેવશીને આની અગતી મ્હણા કગવાનું મગજુ હુ
૧૪ જાણતો નથી મહાગજ જગ સાત થાવ હમણા હવિવ મી અની
જાણો, રિશ્વસમાજ સર્વ સાગનાના સમાર્થ ગ્રહવા છે (પા)

કૃષ્ણદેવ—૧૪૨૨ નારી વાતમા મને પૂર્ણ રિશ્વાસ છે, કિન્તુ
૧૪૨૩ ૧૪૨૪ આ સુખકર સાહિત્ય મને કેનુ હુ ખરે ચર્મ પડ્યું
છે (મા)

(પા) બાળકાલીની—કામગી સજ્જામાઓ—સજ્જાદની સ્ત્રીઓ અદી
સત્યમામા જોવ ઇ જઈ છે એ રિષે ન મગીને ખર મગાણી યુક્તિ કરિએ કરી છે

(પા) પચસર (કામ) વિદારપદ્મિની—એ નામ ૧૪ કામવિવાસ જરાની એકાત
જો ૧૪ ના મુખે એ નામ જોનારીને કરિએ રશ્ય સૂચના કરી છે અદી કૃષ્ણે ૧૪
કિત વચનોડી ઈશ્વરસુનો શોધ કર્યા છે મોટું પુત્રજા નામે નાટ્યનમ ૧૪ કૃષ્ણની
આગ વાવું છે મોટું આશ આ નામે નાટ્યાનાર (પા) હરિવલ્લી ચંદ્રમુખી—
સચલામા

(મા) કિન્તુ પચ પચ પાંચે, જો

શ્લોક.

આ પુષ્પોત્તી સુગંધી મધુર મધુર જો, આત્મી અમ બેટે,
આ હસો શબ્દ સાધી મનનશર સમા, ધાનથી છાતા હેટે,
આ કૌકિલા અને જો શુકસહનરતી, સાગિત દુખ હેતા,
આ તાપે કે અપાપે સદા ન ગમે, પ્રાણનિરા ? મહેતા ૧૧
શ્રીહામો—તમારી પીડા હવે ઉતારજો ટાળી દેજો, આ આવી જાહેર
કૃષ્ણજીવ—(સઆશ્ચર્ય) શુ આત્મી ? પ્રિયા આત્મી !

શ્લોક.

અયિ પ્રિયે ! અયિ પ્રિયે ! સુપીમ સુષુપ્ત ગાત્ર રે,
અનમ અમ અમ પીડ અમિ કાણુ માન રે ?
હયા કગી કૃપા કરી કટાક્ષઅણુ સૌંચ રે,
કુચ્ચ માત્ર માત્રીક ટાળી અક્ષિ ગૌંચ રે ૧૨

શ્રીહામો—અમ ? હમણા આત્રજો, એમ " ઉતારજો આત્રા
શી ગીતે પાકે ? "

કૃષ્ણજીવ—(ઉત્તમતની પેટે) ત્યારે આવી જાજો કેમ કથુ ?

૧૧ શ્લોક—અર્થત આ હમો છું—આ હમો શબ્દ સાધીને (શબ્દરૂપી કા
મના બાણુ સાધીને) કામના બાણુથી થયેલા ધાવ જેવા ધાવ કરીને માત્રી છાતી
એટલે શબ્દો બાણુરૂપે પતિષ્ઠામ પામેલે અર્થ પરિણામભાવ કાર આ કૌકિલા
છું—આ કૌકિલા (કેતલ) અને શુકમહાત્મી (પોપટની સાથે રહેવાની) સારિકા
એ સંધના મળીને મને દુખ હેત. આ તાપે છું—આ સમજા મને તાપે (તાપ
ઉપનતે) છે કે અપાપે (આપાપ કરેલે) ? અદિલાલ કાર અર્થાત્ એમનો આત્મ
મને તાપ ઉપનતે છે અથવા તેઓ અપાપે છે કે મને તાપે (તપાવે) છે, એ જો
ક્રિયા ભલે એકજ છે છાંત્યલ કાર અર્થાત્ તેમના આત્મ માત્ર તાપના હંતુ છે
હે પ્રાણપ્રિયા ! એતુ દુખ સેહેજા છતા પણ તેઓમ થ (ક્યાલુ) જનના નથી !

૧૨ શ્લોક—નામત્યહદ અયિ—(કેતમજ સમોધન) સુપીમ—કટા અને સુષુ-
પ્તુ કુ—કટમ સ્થિતજ અને સુ ? ઉત્તમ નાનવાળી અનમ છું—અનમ (કામોત્તી પીળા
ઓળાઓ છે, તેના આગળ અમિ શ્રી વિશાલતા છે ? ક્યામ ભુ—કટામ રૂપી જગ
કુચ્ચામ છું—રેત્તના અમમામ અને માત્રીન (નાગીન) માત્રી મગ્ધી. (કામ મ નધી

શું આવી અને તેં સંતાડી ? અહો પ્રિયા ! આ તારો પ્રિયતમ અહીં છે; અહીં આવ્ય, અહીં આવ્ય. (મા)

શ્રીદામો—(સરિમત) હવે તો બન્યા ! (એવે પશ્ચિમ બણી નજર જતાં બે તમ્બુ તરણીઓ દોડી આવતી દેખાય છે. તે હતાવળે કૃષ્ણદેવને બતાવી બંને જણ સામા જાય છે).

નાગરિકા—વચરયા ! હવે શોચ કરીશ મા; આવી પહેાંચ્યાં છીએ હો ! (વળી સઆશ્રય) જો જો પેલા તારા પ્રિયતમ તારી સામા આવેછે. જ જ એકદમ જઇ દહાલિંજન દે, અને તારાં સર્વ દુઃખ દૂર કરી ભે. (ચા)

સત્યભામા—(સલજ્જ) સજિ ! એવું બોલીશ નહિ. હું તો મારે એમને જોવા આવી છું તે જોવાજ કરીશ. (એવે કૃષ્ણદેવ તથા ધીદામો ફરે આવી ઉભા રહેછે). (રા)

કૃષ્ણદેવ—(સદય) અવિ પ્રિયે ! આ પંચશરથી પીડામલા પર કૃપાદષ્ટિ કરવા આપંત શ્રમ વેદ્યો છે ! (એમ કહી રવેદગિંદુ લેવા જાય છે). (છા)

સત્યભામા—(કંઇક પાછી ખસી) દસા નાગરિકે ! જો જો, આટલામાં કંઇ દેની છે કે ? (એટલું બોલી શરમાઇ જઇ નીચું જુએ છે). (મા)

ધીદા) યાગને તું અસિ (આંખો) મીચ—આનંદ અનુભવ. આંખો મીચવી, એ સાત્વિકાનુભાવ છે. (મા) કૃષ્ણની ઉન્માદ નામે કામરૂપા વર્ણાંક છે.

(ચા) પ્રિયતમને મળતાં પહેલાં આલિંજન કરવાનું બતાવી અસિદ્ધ અર્થને સિદ્ધ થયા જેવો વર્ણો છે માટે અવમર્સમિતું પ્રવેશવના નામે અંત વર્ણાંક છે.

(રા) સત્યભામાએ છત્વસ્તુનો પત્ત અનાદર બતાવ્યો છે માટે વિચ્છેદક નામે નાવિદ્યકાર વર્ણાંક છે.

(છા) પંચશરથી—કામધી. કૃષ્ણ તથા સત્યભામાનું પરસ્પર ભાવજ્ઞ વર્ણ છે માટે નિર્વંદરજ્ઞસમિતું પરિભાષણ નામે અંત વર્ણાંક છે.

(વા) આજ પ્રકારના પ્રથમ ચોગાપ સમયે જ્યારે સજ્જિત સત્યભામાને ઉપાદી ગયો ત્યારે દેવીના બચતી કૃષ્ણ છાટાની ગડયા નહિ; માટે કૃષ્ણ બીખ્ણ છે, એવું પન્નિપ મેકેલું માર્યું છે.

કૃષ્ણદેવ—અહો પ્રિયનમા ! (એમ કહી સત્યભામાનેા કર સાદાય છે અને તે ખીજે હાથે ઊઝાવતી નીચું જુએ છે) મનેજ પૂછે કે હું એનો ઉત્તર આપુ !

સત્યભામા—(સલજ્જ) મારો કર ઊડી ઘા તો હું તમને પૂછું (એમ કહી પોતાનો હાથ ખેંચે છે).

કૃષ્ણદેવ—દરત મુકન ચાપ તોજ અમને પૂછાય એમ કંઈ નથી. (એટલું કહી ખીજે કરે મુખ ઉંચું કરે છે).

સત્યભામા—(અતિ સવજ્જ) મને અડકશો મા; હું હજી કુંવારિકા છું. તમે આવા ધર્મિષ્ઠ યજ્ઞ અધર્મ કરવા કેમ તત્પર થયા છે ? (એમ કહી હાથ મચરડે છે).

શ્રીદામો—અહો એમા તે મી મોટી વાત છે ! હ્યોને બોલાવીએ એમણુ અને વર્તોવીએ મંગળ. એ હાથ ઝાલ્યો છે તે ઊડી દેવા ઝાલ્યો નથી. જેમ તમે કુવારા છો તેમ અમારા દેવ પણ લગ્નને સગને કુંવારાજ છે ! (શ્વા)

સત્યભામા—(સલજ્જ અને સરિમન) કુવારા હોય તો કોના ભાગથી નિરપરાધીને મહાભયમાં નાખે ?

કૃષ્ણદેવ—અયિ પ્રિયે ! નિરપરાધીને જે કદ દીધું તેનુ ફળ મને મળી ચૂક્યું છે ! (એમ કહી સત્યભામાને કને ખેંચેછે અને તે આવતી નથી).

શ્રીદામો—અતિ નાગરિકા ! જોડું કે ? ધનવીજડું જોડું કેડું ગાજી રહ્યું છે ! એ ખાલી ગર્જના ટળવાને તેજપુંજતોયપ્રતિગિંબ જાસે તોજ સુધાવૃદ્ધ થાય. (શ્વા)

નાગરિકા—તે શી રીતે જામે ?

શ્રીદામો—ગાડું નારદ એકવાર “ મન ” થવાના ■ તે જો

(શ્વા) બેમજ—આટલું (પા) ધનવીજડું જોડું—કાજા કૃષ્ણ અને ઝાર સત્ય ભામાજડું જોડું. ગાજી રહ્યું છે—સંભાવળું કરેછે તેજપુંજતોયપ્રતિગિંબ—તેજના સમૂદ્ર-વાળું જડાનું પ્રતિગિંબ. સુધાવૃદ્ધિ—અમૃતની રુદ્ધિ આકાશમાં ચડેલા મેઘમાં પણ જ્યારે પાડીનું તેજ દેખાય છે ત્યારે લોકો કહે છે કે હવે રુદ્ધિ નવર થશે. તેમ અહીં પણ કેહ તેજરુદ્ધિ પુરે આવીને આ વરસ્યાનો દરમિયાન કરશે કચિન છે.

સત્યનાદી હોય તો તે રીતે જાએ (એટલું જોણતામા તેજપુજ, કર વીણા સદ્ગત, નૃત્ય કરતા નાચેજી પ્રવેશ કરેછે અને કૃષ્ણાદિ સર્વે નારદને જોઈ સાષ્ટાંગ નમન કરેછે)

નારદ—(વીણા વગાડતા) શ્રીદામો ! વરબ્રહ્મિ વરબ્રહ્મિ કયા કાર્યાર્થે તં માર રમરણ્યુ કર્યું ! (સા)

શ્રીદામો—(આગળીવડે બતાવી) ભગવત ! આ કુવારી કન્યા અને આ કુંવારા કદાનજ એમના કંગવો લગ્ન અને અમને બેને કરો જનનપ્રયા, એટલે અમને અમારે માગેલુ વરદાન મળી ચૂક્યું ! (હા)

નારદ—(સદર્પ) બદ્ર ભવતુ બદ્ર. (એમ બોલી પોતાના કહમાધી કુસુમમાળા કાઢી સત્યજામાને પહેરાવે છે અને અશુભિવડે દેખાડે છે કે એ આગા તમે જાને પહેરો) (કિ)

શ્રીદામો—(સંસ્મિત) લઘુર્દોન ! એમ સ્તબ્ધ કેમ થઈ ગયાં છો ? પહેરાવી છો વરમાળ અને થઈ જવ વરવધૂ ! અહિ નાગરિકા ! કેમ કેમ બોલતી નથી ?

નાગરિકા—વયસ્યા ! વરમાળ વેહેલી વેહેલી પેહેરાવી દે. (તોય પશ્ય સત્યજામા નીચું જોઈ રહેછે અને વરમાળ પહેરાવતી નથી)

શ્રીદામો—(નારદને) ભગવત ! તમે તો ત્રિકાળદર્શી છો ત્યારે કહો જોઈએ કે વરમાળ પહેરાવતા આટલી વાર કેમ લાગતી દશે ?

નારદ—નાસ ! શ્રવણ કરય આ પચરગી વરમાળ હોવાથી અતત્તુ અને રસતાજ એને અર્પવા દેતા નથી (સિ)

(મા) વરબ્રહ્મિ—વરદાન માગ (હા) અહીં કૃષ્ણ અને સત્યજામાના અનુ રાગગીત્તી સિદ્ધિનુ કથન કર્યું છે માટે અવમર્શસધિનુ આદાન નામે અમ વર્ણવ્યું છે

(કિ) બદ્ર ભવતુ બદ્ર—કવ્યાનુ યાઓ, કલ્પજનુ. કુસુમમાળા—પુરપનો દાર. (સિ) અનનુ—કાવ્યદેવ રસતાજ—રૂઝાગસ કામના આવેશને લીધે તથા રૂઝાતના સમય ૨૫ અનુમાવને લીધે વરમાળ પહેરાવી મોકલી નથી.

શ્લોક.

કુસુમશર ધ્રુવે, રગી માના રચી છે,
લલિત સુમન સગે, પચરગી પચી છે
અતનુ તનુ લમચે, અર્ધના દે ન બીધે,
તન મન અતિ રમે, ના છતે લાજ લીધે

અપિચ—

શ્લોક.

પાયે રગ અમગ છે સુમનના, માળા ત્રિમે ગજતા,
જણે કે રસરાજ આપી વશિષા, આલબને સાજતા,

૧૩ શ્લોક—માલિની કામદેવે રગમા આવીને આ રમવાળી માળા રચી છે, તથા તેમા લલિત (સુદર) સુમન (પુષ્પ) ના સગથી તેને પાચ રગવાળી કરીને પચી છે (અર્થાત્ ગૂંથી છે) કામદેવના બાણ કૂળના હોય છે માટે તેને કુસુમશર કહે છે તથા તે બાણ પાચ હોય છે માટે તેને પચરગ કહે છે આ આગામા કામદેવના પાચ બાણ રૂપ પુષ્પ જે બૂદા બૂદા રગના હોય છે તે ગૂંથેલા છે માટે માળા પચરગી તથા કામદેવના પાચ બાણ રૂપ બની છે કામના પાચ બાણ વિષે અમરકોશમા લખે છે કે—

“ અરવિંદમશોક ચ નૂત ચ નવમલ્લિકા ।

નાલોત્પલ ચ પલ્લવે પલ્લવાણસ્ય સાયકા ॥

શત કમળ, આરોપાલવ, આમ્રો, મેઘરો, અને કાણુ કમળ એ પાચના પુષ્પ એ કામદેવના બાણ છે અતનુ ઇન્—એવી માળા કૂંચીને આરોપણ કરતા અતનુ (રીર પગરને—કામ) તનુ (શરીર)મા લમચડે—વાળે છે અને એવી લાજથી બીલી વાવડે તે આપવા દેતો નથી એવા વિચારથી કે કૂંચીદેવ મારા કરતા પણ અતિ સુદર તથા મોડક છે તેને મારા બાણ શું કરવાના છે ? અથવા કૂંચી સરખા ઊર્ધ્વરેતા પુરખ પાસે એ પચ બાણ જમને શું કાર્ય સાધવાના છે ? અથવા એ મારા પચ બાણ કૂંચી પાસે નથી તો પછી હું જમને શાવડે છતી રાખીશ ? છતાંદિ વિચારથી કામદેવ લાગે છે અને બીહે છે. કામદેવને પ્રયત્ન અતનુ (શરીર સંલિત) વર્ણને પછી તેનુ તનુ (શરીર) વર્ણુ છે, માટે વિરોધાભાસ અવકાર “ આમાસલ્લે વિરોધસ્ય વિરો ધામાસ દ્રવ્યત ”—(ક કા) અથવા તનુ—હજાર એવીગને હોવાથી સ્વયંભામાને તનમા અને મનમા તો અતિશય રમે છે તથાપિ કામદેવે હત્પત્ર કરેલી લાજને લીધે તે છતી રાખતી નથી—કૂંચીને વરમાળા આરોપવા રૂપી લાજ મેગવી રાખતી નથી.

. ઉત્ક ઠોડિપનાલિસાર ગિ ને, સભોગ પાંચે મળી,
સભ્યમણી કરતા લલિતવદની, ફૂલે ન ફૂલે કળી. ૧૪

શ્રીદામો—ભગવંત ! તમે પણ મહાચારી છો છીક ભગવાનની
ભક્તિ કરી અનુભવીઓની વાતો જાણવાનું માન સંપાદન કર્યું છે !
વાર મદારાજ ! હો જો ભોમએ કે અમારું વધુદેવી તમારી શરમથી
સ કોચાયલા, મન મધ્યે હિસાહવાળા, તજિજત અને તમારા અમારા
ન જાણવામાં આવે એવા પ્રેમવાળા છે કે નહિ !

નાગરિકા—(સખીની દશા જોઈ) વયસ્સા આ રથળ રથર-
પાસકન થવાનું નથી પણ ઉતાવળે વરમાળ આગેપવાનું છે. (ગિ)

સત્યભામા—(સખી ચબ્દ શ્રવણે સુણી શુદ્ધિમાં આવી) હલા નાગરિકે ! જો ત્યારે હું વરમાળ પકેરાવું છું. (એટલું બોલી પહેરાવવા નામ છે અને વળી ઉભી રહેછે, તેની રિયતિ જોઇ શ્રીદામો નાગરિકને પૂછે છે).

શ્રીદામો—અત્રિ નાગરિકા ! જાણે નાળ સાથે બે કમળ ચંદ્રપ્રકાશથી અતિ સકોત્યાયાં છતાં શશિને કંઈ અર્પે છે, પણ રસરા-જનો સંગોગ અને પ્રેમ એ બે તેને અટકાવે છે, એવું કંઈ તારા જોવામાં આવે છે કે ? (વિ)

સત્યભામા—(શ્રીગમાપર કાપને ગિયે) જા જા, આવડે એટલું શું બોલે છે ? (એમ કહી વરમાળ આરોપી દે છે).

શ્રીદામો—(નારદ બણી જોઈ) ભગવત ! વેદમંત્ર બોલો નીકર હું બોલી દઉં છું (એમ કહી બોલેછે) કાળી કંઠી સાવધાન.

નારદ—(તેને બોલતો અટકાવી) અરે ગોપ ! અમારી દક્ષિણ તારે લેવી છે કે શું ? (પછે વીણા વગાડી મંત્ર બોલે છે),

શ્લોક.

તડિત જડિત મેધે, જોડીં તેવી સુદાવે,
શર્ચોપતિ રનિસ્વામી, હૈમાએ ન આવેઃ
સર્તો પતિ મતિ એ'તાં, ગૌર ગૌરીશ બાળું,
સધન લગન લીલા, લાગની જોઇ ટાળું.

૧૫

(વિ) નાળ—કમળનો નાડો. આહી હાથને—કમળના હાંડા રૂપે, આગળાં સ-હિત બે હથેલિયોને કમળરૂપે, તથા કૃષ્ણને ચંદ્રરૂપે વર્ણ્યા છે. માટે રૂપક, તથા એવા રૂપકવડે અટકાવવા કપી અર્થની સંભાવના કરી છે માટે ઉત્તરેક્ષા.

૧૫ શ્લોક—માલિની. શ્રીકૃષ્ણ અને સત્યભામાની જોડી જેવી મેધમાં જડિત (જડેલી—રહેલી) તડિત (વીજળી) હોય, તેવી સુદાવે—રોએ છે શયી સાથે ર હેલો તેનો પતિ તથા રતિ અને પતિ કામદેવ એમની ઉપમા આપવાને યોગ્ય નથી (ઈંદ્ર સહસ્ર નેત્રવાળો હોવાથી, તથા કામદેવ શરીર વગરનો હોવાથી). કદાપિ ને સતી અને તેના પતિ (શંકર) ને ઉપમા માટે યોગ્ય માતું તો ગૌરીશ (મહાદેવ) ગૌર હો અને કૃષ્ણ તો મ્યામ છે, માટે તે ઉપમા પણ શોભતી નથી એની રીતે લા

(એવે ત્યાં સત્રાજિત, ચાક્રમતી, દક્ષધનુ, સાત્યકિ, આકૂર, કૃતવર્મા, ચતુષ્પન્થા, ધ્રુવાદિ સત્યભામાની સોધ કરતાં પ્રવેશ કરે છે) (દિ)

સત્રાજિત—(વધુ વેગે સુતાને નિરખી નિઃશ્વાસ નાખી)
સત્યભામા ! તુ અમને મૂકી એકલી અહીં આવતી રહી ? (કોપથી વક્તવ્ય)
અરે નાગરિકા ! (એટલું બોલી શ્વાસોચ્છવાસ લે છે). (ચિ)

ચાક્રમતી—(ઘભરાઈ જતા હર્ષને દર્શાવી) પ્રાણનાથ !
કષ્ટક્રમાં પાણી પડ્યું તે કંઈ નિશ્ચય થવાનું છે ? પ્રભુએ એનાં બેનાં
એમની સાથેજ બાંધ્યાં હશે ! એમા શું કરે નાગરિકા અને શું કરે
સત્યભામા ?

સત્રાજિત—(ગળાતકારે દર્પ દેખાડી) દા પ્રિયા ! જે થયું તે
કંઈ ના થયું થવાનું છે ? વારૂં આપણે સંબંધ તો સારોજ થયો !
અરે નાગરિકા ! પાણેલા નાગ આમજ કહે છે. (છિ)

આકૂર—(કંઈક ખેદ પામ્યા જેવે વેગે) શું આ પ્રકાર આવા
પુરુષને ધટિત ગણાય ? (જિ)

શ્રીદામો—“ આય તેની વાય ”, “ જગિવાના બે ભાગ ”.
ડોસા ! હવે તમારે કેટલા કાળ કાઢવા છે ?

ભત્રી (કૃષ્ણની) સધન (આનંદવટે પારી) સમની લીલા જોઈને હું તે ઉપમાઓને
હાથ (તાલું) છું. અર્થાત્ કૃષ્ણ સત્યભામાની સેવા નિરૂપમ છે

(દિ) સત્રાજિતનો વિચાર સત્યભામાને કૃતવર્મા સાથે પરમુપચારો દત્તો,
ચતુષ્પન્થો વિચાર કૃષ્ણ સાથે પરમુપચારો દત્તો, દક્ષધનુ તથા સાત્યકિ વાધના બે
થયો નણેલાંની સોધ કરનારા દત્તા, આકૂર, કૃતવર્મા, અને ચતુષ્પન્થા, એ ત્રણે સત્યભા-
માના ઉમેદવાર દત્તા, આ સુધમાં બીજા પાડળ ચેત્ય લગામે વેરેલાં છે તે સર્વ અહીં
કાર્ય રૂપે કૃતવાનુ થશે માટે આ નિર્વહણસંધિ વર્ણાય છે (ચિ) વક્તવ્ય—
—કતારા.

(છિ) પાણેલા દત્ત—અર્થાત્ હું મારા ધરની વહને માત્ર અપ્રિય કરનારી
થઈ ! દેવ આદોષમ્ કરીને નિંદા કરી છે માટે પરીવાહ નામે નાટ્યાભિષાર

(જિ) શું આ પ્રકાર હવે—આ આકૂરના વચન ઉપરથી તેને (પોતાનો સન્ન
મથો તેથી) આ વાત અમની નથી, એમ સુચવ્યું છે એનું ચતુર કૃતવર્માના કોપથી
અને ચતુષ્પન્થાની કેળવણી અહીંથી થશે

કૃતપર્મા—(સકોપ) અરે ગોપબંધુ ! અવિચારીપણે ખોલવું એ દાનિકર્તા છે ! શુ કોઈ જળવાન પુરૂષ પૃથ્વીમાં નથી કે ?

શતધન્વા—(તરવાર તાણી) અરે મૂઢ ગોવળિયા ! જે દેવેથી કેમ આવું જોઈયો તો તારો ધાતજ કરવામાં આવશે.

હજીધર—(શતધન્વાનો ખર્જૂ-તાળો દાય ઝાલી ખેંચી) અરે શૈનેય ! આ કેનો સનુ સંયમિનીનો માર્ગસ્થ થવા આવ્યો છે ? (સિ)

સાત્યકિ—(શર સધાન કરી પાંચે નિકટ ઉભો રહી) અહો દેવાધિદેવ ! એ પશુ અધુના બલિદાન યોગ્ય પૂજ્યલો નથી. (મિ)

અક્કર—(શતધન્વાને મઠા યત્ને મુક્ત કગરી) જા બાપ જા. (એટલું બોલી કાઢી મૂકે છે.)

(એવે ત્યાં રૂકિમણી, કનકમાલિકા, પદ્મપ્રભા ઇત્યાદિ પ્રવેશ કરે છે).

રૂકિમણી—સખિ કનકમાલિકે ! આ આવે (આગળીવડે ખતાવી) ટોળું વળી ઉભેલા આણસોમાં જન્મ જો. આર્યપુત્ર ગોપબંધુ અને સત્રાજિતસુતા એ ત્રણેમાંથી એકનો પતો લાગતો નથી માટે મને વિષ વિષ કલ્પનાઓ યાચ છે ગોપબંધુ અવનિતું આકાશ અને આકાશની અવનિ કરી નાખે એમાંનો છે. (ટિ)

કનકમાલિકા—(લાંબી નજરે જોઈ) વયસ્થા ! પણે ઉંચે આર્યપુત્ર અને તેમની સાથે કોઈ સ્ત્રી બેઠી હોય તેવું જણાય છે.

પદ્મપ્રભા—(સઆશ્ચર્ય) સખિ ! જળરામ મહારાજ, શ્રીદામો, નાગરિકા, સત્રાજિત, આરમતી, હાર્દિક અને સચિવો પણ તરીંજ દેખાય છે.

રૂકિમણી—(નિઃશ્વાસ નાખી) હલા ! જો જો નારદ પણ છે. મને લાગે છે કે આર્યપુત્રના લગ્ન કરાવવાજ નારદજી આવ્યા દશે !

(સિ) શૈનેય !—શિખિનો પુત્ર—સાત્યકિ. સનુ—છોકરો. સંયમિની—જન્મપુરી. માર્ગસ્થ—મુસાફર અર્થાત્ કોણ આ મસ્વાનો થયો છે ! શતધન્વાએ કરેલો થોડો પણ પરાભવ સહન થઈ સહ્યો નથી માટે અક્કરમાં નામે નારથાલકાર.

(મિ) અર્થાત્ હજી એને માસ્વાનો વખત આવ્યો નથી. (ટિ) અહીં ટોળું ખતાવી દેરા (જગા) ઉપરથી અનુમાન કર્યું છે માટે દિદિ નામે નારથાલકાર.

(પુનઃ શ્વાસોચ્છવાસ લાભ) હશે જે યવાનું તે યષ્ઠ ચૂક્યું ! હવે તમે કાષ્ઠએ "તહી" કાષ્ઠને ખોદું લાગે તેવું બોલશો મા (ઠિ)

કનકમાસિકા—(નિઃશ્વાસ તાપી) ત્યારે સખિ, આપણે તહીં મયા વગર શું અણુદોષું રહ્યું છે ? એમનું મુખ એજ બોમવે. (ઠિ)

રૂકિમણી—એમ કહ્યું એ મને ઠીક લાગતું નથી, માટે ત્યાં જવું તો ખરું. (એમ કહી ચાલવા માડે છે અને તેમને આવતાં એકલી ચાકમતી દેખે છે.)

ચાકમતી—(સત્યભામા કને જઈ બીજું કાષ્ઠ ન સાંભળે તેમ) બેન ! જે પેલાં રૂકિમણીદેવી આવેછે, તેમને તું જઈ વેહેલીવેહેલી પગે પડજો હો. (ઠિ)

સત્યભામા—(રૂકિમણી સામું જોઈ મુખ મરડી બીજું કાષ્ઠ ન સાંભળે તેમ) ઘણીજે આવશે. (ડમવાં દેખાડી) હવે તો એ છે ને હું છું. યા દલધું. હશે તો ડાળાં પાંખડાં ઝખ મારેછે ! માડી તું જે તો ખરી હવે તો એજ મને પગે લાગતી આવશે ! (બિ)

ચાકમતી—ના બા ! ના, એમ કરીજે નહિ. જૂના ઝાડનાં મૂળ ઉંડાં હોય ! (એવે રૂઝ્કાદેવની નજર આવતી રૂકિમણી બાણી જામછે). (તિ)

રૂઝ્કાદેવ—(કાષ્ઠ ન માંભળે તેમ ધીમેથી) અરિ પ્રિયે ! જે પેલાં મદાદેરી આવેછે, એ અહીં આવે એટલે તું જઈ તેમને પગે લાગતો હો.

(ઠિ) અહીં કાર્ય સિદ્ધ થવા વિષે કથન કર્યું છે માટે નિર્વદ્યસધિનું અથન નામે અમ વર્ણવ્યું છે.

(ઠિ) અણુદોષું—દોષ વગરનું. અર્થાત્ શુ કામ બ્રમણી બધ એમ છે ?

(ઠિ) શાઓઝન ઉપદેશ કર્યો છે માટે ઉપદિષ્ટ નામે નાટ્યાલંકાર.

(બિ) દરિયાં—મૂડી વાળી અંગૂઠો દેખાડે. દબધુ—સળધું—સુખદ (સારી પેડે બપેરુ) ઉપરથી અવગ્રંથ—મનન.

(તિ) ચાકમતીએ પેલાનો અર્થ પ્રાપ્તવાને વડાદરસ આપ્યું છે માટે દર્યાંત નામે નાટ્યલંકાર.

સત્યભાભા—(કોઈ ન સાંભળે તેમ મોટથી) આર્યપુત્ર !
(ભમર ગદાની) એ મદાદેવી છે તો એને પગે લાગવા કોઈ મદાદેવ
જોઈએ. હજી એના વેરેલા કાઠા મારા હેડામાં બચોભય વાગ્યા કરે છે.
અંતરના ઉમંગકા વગર મારાથી તો એમાનું કશુંએ નહિ થાય. (વિ)

કૃષ્ણદેવ—(કોઈ ન દેખે તેમ હાથ દગાવી) અયિ પ્રિયે !
નં જા, હું કહુંછું તેમ જઈ સત્વર કરય. (આમળીવડે બતાવી)
જો પેલાં કને આવી પહોંચ્યાં.

સત્યભાભા—(સકોપ) પણ માનથી ત્યાં શી રીતે જનાય ?
શું મારી કાઠની વરમાળા એને કાળે કાઠી નાખ્યું ? મદારાજ આશા
તો સંયોતે સરખી હોય. (એવે ત્યાં રૂકિમણી અને તેની સખીઓ કને
આવી પહોંચે છે અને સત્યભાભા મેં મરડી આડું લુગે છે). (દિ)

નારદ—(રૂકિમણીને જોઈ સરિમત) અહો દેવિ કે ? આવો
અને દેવન દર્શનાં કરો ! અહા વાસુદેવ ભક્તિ લલનાસદ્દેવા અનુપમ
દેખાયા છે ! (વિ)

શ્લોક.

સજ્જ આ સધને તડિના રહી;
રિધર સહી ઉપમા ન ધટે સહી;
વિસ વચા ત્રિદશા ન બરાબરી,
નવલ દપતીને નમ્ય સુદરી !

૧૧

(વિ) ' એના વેરેલા કાઠા ' ક્ષયદિ શબ્દોથી પૂરે થઈ ગયેલા અર્ધનું કથન
કર્યું છે માટે નિરૂડિત નામે નાટ્યલક્ષણ. ' એને પગે લાગવા કોઈ મદાદેવ જોઈએ '—
અર્થાત્ તમને પગે લાગો, એમ કટીને અભિમાનપુત્ર વચન કર્યું છે માટે મર્દ નામે
નાટ્યાલંકાર. ' અંતરના ઉમંગકા વગર ' ઈત્યાદિ શબ્દોથી પગે ન લાગવાનો હેતુ
બતાવ્યો છે માટે ઉપપત્તિ નામે નાટ્યાલંકાર.

(દિ) કાઠની વરમાળા ઇ—ન નમવાનો હેતુ બતાવ્યો છે માટે ઉપ-
પત્તિ. અર્થાત્ એ તો ત્યારે પ્રસન્ન થાય કે જ્યારે હું મારી વરમાળા કાઠી
નાખું—તમને તજ દેઉં ! એવી રીતે અર્ધાંતરની ઉક્તિથી મર્માર્થનું બોધન
કર્યું છે માટે અર્થાપત્તિ નામે નાટ્યલક્ષણ.

(વિ) લલિત—સુદર. અનુપમ—એને બીજાની ઉપમા ન અપાય એવા.
નારદે રૂકિમણીને કાર્ય પથેનું બતાવ્યું છે માટે પૂર્વભાવ નામે નિર્વહણનું અંગ.

૧૬. શ્લોક—દ્રુતવિલંબિત અનુપમપદ્યું સિદ્ધ કરે છે. સજ્જ ઇ—

રૂઢિમણી—(આસોન્ધાસ લક્ષ) અહો દેવજ્ઞપે, ! તમે તો આયંપુત્રના મનકપ છે, માટે હું તમને દૂબી ક્યાં રહું ? વળી મારા જોડીએ મુનિનું વચન ન માનવું એ પણ ધટિત નથી. વારૂ ગદારાજ ! કહો જોડેજો, કે મારે શ્રીહામાનેય પગે લાગવું પડશે કે ? (એટલું બોલી જુદોને જોઇ બોલતી અટકી જાય છે અને રૂઢિમણીના અતરનો ભાવ સમજી અફૂર, બળદેવ સત્રાગિત્ આદિક વયોજ્ઞ પુરુષો બાળુએ આશ્વા જાય છે) (નિ)

નારદ—બીજમકનદિની ! અમે કઇ મર્મસ નથી; સર્વેનું શુભ થાય એવું કહવાનો અમારો ધર્મ છે. (વિ)

શ્લોક,

નથી વા'વું અમારે દા, નથી વૈરી ત્રિયોક્તમા;

અખંડાનદમાં ગચ્ચુ, પાચ્ચુ પ્રેમ અજોક્તમાં.

૧૭

આ જળવાળા સપને (સારા મેધમા) તરિત્ત (વીજળી) રહી છે. કૃષ્ણ તથા સત્યભામાને વિષે મેધ તથા વીજળીનો આરોપ કયાં છે માટે રૂપક-પણ તે સ્થિર છે અને વિજળી તો અચળ હોય છે માટે એને વિજળીની ઉપમા ધટતી નથી ત્રિદશા—દેવામના દેવાગના પણ એની જરૂર બરાબરી કરી શકે એવી નથી મુદરી !—હે રૂઢિમાળી. મુનિએ દ પગને નમવા રૂઢિમણીને ઉપ-દેશ કયાં છે માટે ઉપદેશન નામે નારદ્યાલંકાર સત્યભામાને કોઇની ઉપમા આપી શકાતી નથી એમ વર્ણુ છે માટે અનન્વયાલંકાર. સત્યભામા રૂપ પ્રાપ્ત થયેલા અર્થને સ્થિર લાવી એ સંબોધે નારદે સ્થિર કરી બતાવ્યો છે માટે કૃતિ નામે નિર્વદલ્પસધિનું અમ વર્ણુ છે.

(નિ) ' તમને દૂબી ક્યાં રહું ' ઇત્યાદિ વચનથી મુનિની, અને ' મુનિ, હું તું મન છે ' એમ વર્ણુ કૃષ્ણની, રૂઢિમણીએ આરાધના કરી, એમ વર્ણુ છે, માટે પ્રસાદ નામે નિર્વદલ્પસધિનું અમ વર્ણુ છે. બાળુએ આશ્વા જાય છે—એ સર્વનું દવે હામ ન દોવાથી કવિએ આ મુક્તિથી તેમને રંગભૂમિ ઉપરથી દૂર કર્યા છે.

(વિ) બીજમકનદિની—હે રૂઢિમાળી. મર્મસ—તમારા યોગવાના મર્મને બાળનાર શ્રીહામાને પગે લાગવું પડશે કે ?—અર્થાત્ માર્ગ ખર અદિત કરનાર તો શ્રીહામા છે, એ મર્મનો અર્થ છે.

૧૭ શ્લોક—અતુટ્પ પાચ્ચુ, ૯૦—અમે તો ગોકરુદિત પ્રેમમાં પચી ગયા બીજા.

૩કિમણી—(મખેદ) જો મહાનોજ એગેજ છે તો તમારા
હહેવાથી આયેપુત્રને નમન કરુંછું (એમ કહી નમન કરેછે અને
કૃષ્ણદેવ તેમ કરતાં અટકાવી ત્વરાવડે કર સાદી પોતાની કને બેસાડે
છે) (કિ)

મારદ—અંદાહા ! રથોમસુદરની આ મુંદરતા તો કાંઈ અસા-
ધિકર હશે છે !

શ્લોક.

પાર્વતી પશિષ્ય કાળે, મમા સમે પ્રશ્નન અવિધારેઃ

ન્યૂનપણું છે કિચિત્, શીર્ષે ચદશે મગધ લક્ષી સારે. ૧૮

આક્રમણી—(કંઈ સમજ્યા જેવે વેશે) ભગવંત ! મારી મુના
એવી ગોટી ઉપમાને યોગ્ય નથી; એ તો નાનું જાળક છે. (સત્યભામા-
ને હોથે ઝાલી) જા બેન ! જા, મુનિમહારાજને પમે સામ્ય. (એટલે
કૃષ્ણદેવ સત્યભામાને વરગાળ કાઢી આપે છે અને તે જઈ માના
હહેવા પ્રમાણે મુનિને નમે છે).

(કિ) ૩કિમણીનું નમન વણીને હવિએ તેની મોટાઈ તથા કુળવાનપણું
વણું છે, કેમકે નીનિશાસ્ત્રમાં પણ હહેછે કે,

“ નમન્તિ વલિનો દુષ્ટા નમન્તિ કુલિનો જતા. ।

શુષ્કકાષ્ઠચ મૂર્ચ્ચ ન નમન્તિ વદાચન ॥ ”

“ કુળવાન વૃક્ષ અને કુળવાન મનુષ્ય નમે છે, પણ સૂકું લાકડું અને
મૂર્ખ હજાપિ નમતાં નથી ” “ સત્યભામા નમતી નથી ” એ ઉપરથી હવે પાળના
અકામાં જે રોષ બીજનું કથન કરવામાં આવશે, તેને હવિએ અતિ મૃદુ
નિરોપ કર્યોછે.

૧૮. શ્લોક—ગીતિ પાર્વતીના લક્ષ સમયે મંમા સદિત ઇશાન
(શિવજી) જેવા ચોખતા હતા તેના શ્રીકૃષ્ણ પણ સત્યભામાના પરિણય દાયે
૩કિમણી સદિત ચોખે છે. કાંઈ કહેશે કે મમા તો તે વખતે શિવને માથે બેઠી
હતી, તેમ અહીં કથી શ્રી કૃષ્ણને માથે બેઠી છે ? હવિ કહેછે કે. એટલું જ
કિંચિન્ (લગાર) ન્યૂનપણું છે, અને તે પણ (સત્યભામા) સારો સમય મગવાથી
(વખત આગ્યે) શીર્ષે (માથે) ચડશે ! કાંઈ કહેશે કે પાર્વતી પરિણયકાળે
પ્રથમ વિવાહિત મંમા માથે ચઢી હતી અને અહીં તો દ્વિતીયવિવાહિત સત્યભામા
માથે ચડશે, એમ કેમ ? તેને ઉત્તર પણ, એટલું જ કિંચિત્ ન્યૂનપણું

નારદ—(માથે હાથ મૂકી સસ્મિત) ભદ્રં ભવતુ ભામિની !
અનેક સપત્નીયતી ભવ. (વિ)

શ્લોક.

પનિશુખકાળે સ્થામા, સ્વપનું અદિન ન કદા તું ચિંત્યારે. .

શુરિનર મુખી કરના યા, મનિનિ ! માધવ મને ઘણું પારે. ૧૬

સત્યભામા—(ભાવર ચઢાવી) જા જા જોગટા ! તારા કહેવાયી
(એટલેથીજ અટકાવવા કૃષ્ણદેવ તેને મુખે હાથ દેહે અને ગાફમાની
સુતાનો અપરાધ દામા કવ્વા નાગને પગે લાગેછે. એવે ઉતાવળે દોડને
કમુકી પ્રવેશ કરેછે).

કંચુકી—(નારદમુનિને નમન કરી) દેવશ્રીનો જય જયકાર હો. મહારામ્ભિરાજ ! દેવશ્રીના પત્નિભુવની કયા છત્રધારી દેશધિદેવે સાંભળી મને આજ્ઞા કરી છે કે યાદવેંદુ પંચશરવિદારપદ્મિનીના તટપર જેની સ્થિતિમાં ગિગભ્યા હોય તેવેજ સ્વરૂપે તેમને જોવાની અમને જિજ્ઞાસા છે. (હાય જોડી) તો મહારાજ ! પરિજનને શી આજ્ઞા છે ? (મિ)

કૃષ્ણદેવ—(ઉભય પ્રિયા સદ્ ઉભા થઇ) ક મુરી ! જા હું આવું છું. એમ સત્વર વિદિન કરય (એમ સામગી કંચુકી ઉતાવળે ગાફેા ભષ્ણે).

નારદ—તસ વાસુદેવ ! ભદ્રં ભવતુ. દવે અમે પશુ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ સિધારીશું. (એમ કહી સત્યભામાને જોના જોના નારદ આત્મા જાયછે અને સર્વે તેમને નમન કરેછે.) (મિ)

કૃષ્ણદેવ—અહો પ્રાસુવલ્લભાઓ ! દવે આપણે પશુ સત્વર જવું જોઈએ (એમ કહી જાને પ્રિયાઓના હાય જાવી સચિવ સખિએ સહ-વર્તમાન સર્વ આત્મા જાય છે).

અતુર્યાંક સમાપ્ત.

કૃષ્ણ સાથે લગ્ન થવાથી એ બીજનો અંકુર ફૂટ્યો એમ સમજાય છે. આટલી વાત ક્યાનમાં લીધાથી નારદે સત્યભામાને સસ્મિત આપેલો દેવકાર્ય સાધક મર્ષિત આશિર્વાદ સગભરી દેવનું કાર્ય સાધવાથી મળેલો કૃષ્ણને સંતોષ એજ સત્યભામાનું પતિસુખ છે; ભીમામુરને વય, એ સત્યભામાનું અહિન છે, પશુ તે અભાગી હોનાથી પોતાના અહિનનો વિચાર નહિ કરે, એમ નારદ યુક્તિથી કહે છે દેવકાર્ય કરનારો દેવને મુખી કરનારી અને રાજકન્યાઓને છાડાવવાથી નરને સુખ કરનારી થા, એમ કહેછે છે. એ સોજ હજાર કન્યાઓ કૃષ્ણને વરશે, માટે તેને અનેક રૂપતનીરતી કહેલી છે પારિભતકના રૂપ માટે રીસારો માટે માનિની કહી છે. તેને મગવવા ખાતર કૃષ્ણ પારિભતક લેવા જરી, માટે માધવ તેને મનમાં ધણુક ચાહ છે, એન કહ્યું છે નારદનાં યુક્તિ ભરેલાં વાચ્યથી અપ્રત્યક્ષ અર્થનુ મકનુ યાવ છે માટે વિચાર નામે નાઠ્ય-લક્ષણુ. નારદનાં વચન ઉપર ઉપરની પ્રિય જણાતાં છતા અંદરથી અપ્રિય ભાવાય નીકળે છે માટે છડ નામે વીથીનુ અંગ વર્ણાયુ છે.

(મિ) છત્રધારી દેશધિદેવે—કચમેન મહારામ્ભાએ. યાદવેંદુ—શ્રીકૃષ્ણ-ચ દ્ર. પંચશરવિદારપદ્મિની—એ નામની તલાવડી જિજ્ઞાસા—૭૨૭૧ પરિ-જનને—સે ૧૬૪૪ ને

(મિ) સત્યભામાને જોના જોના—(આ બી દેવનુ કાર્ય સાધનારી છે, એવા વિચારથી)

‘અ’ક પ સૌ.

(શ્રીદામો પ્રવેશ કરીતે)

શ્રીદામો—આહાહા ! હું કે એક વ્રજનો ગોવર્ધિયો, તારી પશુ નદિ નદ કે ઉપનંદ, તથાપિ મિત્રકૃપાએ આજ કેવા મહત્ત્વને પ્રાપ્ત થયો છું ? એટલો સાક્ષાત્ જાત જોવા નાટકાર્યાએ તે મારી વાગી કરી કરી પૂરો થઈ જવા આવ્યો, તારે બદાએ મેં પોને આજ નેનું નાટક દેવ જીએ એવો ધાટ કર્યો ! આહાહા ! હવે આપણા વગર તો તથેવ અધાર ધગજ દેખાય છે ! (એવે મગિયાવ સ્વભાગ અથડાવાથી પડી જાય છે. પછે ઉઠી સાવધ થઈ) અરેરે હું તો જૂની ગયો અને કુબુદેવ જી કે જાતું જઈ નાટકાર્યાએ અમે આવીએ છીએ તે નિહિત કંથ (આમ તેમ જોઈ) અરે મહારાજ તો મારા કહેવા પ્રમાણે ઉભવ પ્રિયાસહ પધાર્યા ! (એને નેપથ્યમા મૃદંગ વામની સાભળી) આપણને જેમા ને વેમા જશ મળવા નોજ. (આમ તેમ જોઈ) સર્વે પ્રકારની તૈયારી થઈજ ચૂની છે. (એવે ‘કિમભૂમિ’ સત્યમામાસહ કુબુદેવ પ્રવેશ કરી એ સુખાસતે ત્રણે જણે બેસે છે). (અ)

કુબુદેવ—વવસ્થ શ્રીદામો ! કેમ, એ મંડળને ચોગ્ય રથવાદિકની અવસ્થા તો થઈ છે ને ?

શ્રીદામો—મહારાજ ! આવી નાટકશા તો એવાને કેવા મળવાની હતી ? આહા જીએને કેવી અપૂર્વ ગ્યના આપે રચાવી છે (આ)

કિમભૂમિ—(સસ્મિત) ગોપગણ ! તારું નાટક તો નિત્યે જોઈએ છીએ પણ આજ જેને કાળે જોણાવ્યા છે તેને માટે હવે કેટલી વાર છે ?

સત્યમામા—અહો આવેપુત્ર ! આ રતન તમે કેટલે વરને મેળવ્યું ? તું એને એવું કાંઈ વાર મૂલ પશુ કરાવ્યું તું કે ?

શ્રીદામો—મૂલ તો લયુદેવી કર્યા ત્યારેજ કમવ્યું તું. (પડેતો કિમભૂમિ ભૂમી અને પછે સત્યમામા ભૂમી દ્વારા કરી) જન ને રતન. (દં.)

(અ) તંદો—તેમાં ‘જરવ’—નાટકશાસના આદિ કરતાં (આ) ‘નાટકશા’ સબ્દ પ્રિય (જે અર્થવાચક) દોવાથી શોભા નાને નાટ્ય ‘લક્ષણ’ વર્ણવે છે.

(૬) અર્પાત્ લયુદેવી (સત્યમામા)ને પ્રાપ્ત કરાવ્યાં ત્યારેજ મારી

સત્યભામા—(સકોપ) આર્યપુત્ર ! આને અહોડી કાઢી મૂકી, તો તો નીરૂંતે નાટક જોવાય. (એવે સૂત્રધાર પ્રવેશ કરેછે). (૬૬)

સૂત્રધાર—સુરગુરુ ષૂદ્રરૂપિણે કરણાદ્યુત રસની રચના કરી એવું અને રચયતી નયા સુરની જેમા પીડા પ્રકટ થઇછે એવું આ અદિ-તિકુડવાદરણ્ય રસિકપ્રેક્ષકજન મનોવૃત્તિ સ્થિર કરી નિદાળો એવી હું પ્રાર્થના કરું છું. (એવે કડતાળ વાગેછે અને સૂત્રધાર ચતુષ્પદિકા ગાય છે). (૭)

ચતુષ્પદિકા.

વનિતાધર્મજ એવો, એવો, નાથ નિરંજન ગણવો;

આદા ! નાથ નિરંજન ગણવો, મિદને શોકજ દણવો. આદા.

લીમંત થઈ ગયેલી છે—મારા પ્રયાસથીજ તને લક્ષ્મીની પદવી પ્રાપ્ત થઈ છે, એ મર્મર્થ. રત્ન તે રત્નજ—(અભિનય ઉપરથી એનો એવો અર્થ ધ્યાન કે) રૂઢિમળી રત્નરૂપ છે કેમકે સત્યભામાના લગ્ન વખતે એમની મદાસયતા જણાઈ છે

(૬૬) સકોપ—(મીઠામાનો મર્મર્થ સમજીને) (૭) સૂત્રધાર—હજુના આગળ જે નાટક ભજવી જતાવાય છે તેનો સૂત્રધાર નાટકની અંદર, જે નાટક, ભજવી જતાવાય છે તેને ગર્ભાંક કહેછે, માટે અહીં મી અદિતિકુડવાદરણ્ય નામે ગર્ભાંક રાશ ધ્યાયે. ગર્ભાંકનું લક્ષણ સાહિત્યદર્પણમાં લખેછે કે—

“ અકોદર પ્રવિષ્ઠો યો રગદ્વારા મુક્તાદિમાન્ ।

અકોપરઃ સ ગર્ભાંકઃ સર્વજ્ઞઃ ફલવાનપિ ॥ ”

■ એક અંકની વચ્ચેમા બીજો અંક દાખલ કર્યો હોય ત્યારે તે અંકમાં, પણ રંગપ્રસરિત (નાંદી વગેરે) કરવામા આવે, પ્રસ્તાવના પણ કરવામાં આવે, બીજાનિષેપ કરવામા આવે અને તે બીજાનું કાર્યરૂપ રૂપ પણ વર્ણવવામાં આવે, હું કામાં, એક અંકવાળું આખું નાટકજ દાખલ કરી દેવામાં આવે, તેને ગર્ભાંક કહેછે. “ આ ગર્ભાંક પણ પાંચમા અંકની વચ્ચેમાં, રંગપ્રસરિત, પ્રસ્તાવના, વગેરેવાળો છે એમ આગળ જોવામાં આવશે.

નાટ્યસાત્રમા કહ્યું છે કે “ સૂત્રધારે રંગભૂમિ ઉપર આવીને, કવિનું નામ, નાટ-નું નામ તથા નાટકનું વસ્તુ સૂચન કરવું. તે પ્રમાણે, અહીં ષૂદ્ર, રૂપિણ, અદિતિકુડવાદરણ્ય, અને રચયતી (પોતાની) તથા સુરગી પીડા, સલાદિ નયનો સૂત્રધારે કહ્યાં છે.

સ્વપ્નના સુંગાર ન જો હોયે, તો ખીખના લાવી;

અનિદાં ! તો ખીખના લાવી, લેવો નાથ મનાવી.

અનિદાં ૧

(ધન્ય છે, ધન્ય છે, આકાશવાણી ! એમ મોક્ષતી દિલિ પ્રવેશ કરે છે).

દિલિ—હા હા, હુ એમજ કઠીરા આજે કેટલે વર્ષે અને કેટલે દહાડે મહામદાનત કરી જવારે કાળા કટ્ટી નખી ત્યારે પ્રાગુનાથે પધારવાનું કહ્યું છે મેં મારા માયારીગુને કમૈની સર્વ શૃંગાર મગાવ્યા છે પણ અદિનિ જોવા કુડગની મારે ખમી છે (વિચાર કરી) તે એની કને જમ લાવ્ય માગી લાવુ. (એમ કવી જન્ય છે) (જ)

(શૃંગાર સજી રહી દર્પણમાં મુખ જોતી અદિનિ પ્રવેશ કરે છે)

અદિલિ—આજ મેં સાધાર્યું છે કે દિલિન મનાધિકૃતી પ્રસન્ન થઈ એને ત્યાં પ્રભુ પધારવાના છે. એ પ્રસન્ન કેટલું ન જાણે તેમ શૃંગારાદિ સજી હું તેમના આવતાખેવજ જો માર્ગમાં દર્શન કરવા હોયી રહું તો સર્વે સારાં વાનાં થાવ. (એટલું બોલી દર્પણમાં કુડગ જોઈ વિચાર કરે છે.) આવી કુડગ કેટલેય અલાર્પિ પ્રાપ્ત થયાં નથી અને થવાનાં નથી. એ શોભાવરેજ હું જીજી મારી સપતનીઓ કરનાં મ્વા-

મીને વધારે વહાલી યદ્ય પદુ છુ અને આજ પશુ પ્રભુનું સહુ પહેલાં મન દરણુ કરી રાકીશ. (એવે ત્યાં દિતિ પ્રવેશ કરેછે.) (જ)

દિતિ—(અદિતિને માનપૂર્વક નિહાળી) કેમ મોટી બેન ! શરીરે સુખી તો છેને ? પાશુપતેશ્વરના દર્શને જવાની તૈયારી કરાડો કે પુણ્યક્ષેત્રમાં જવું છે ? બેન ! આજ તો મારે ત્યાં પ્રભુ પધારવાના છે. (એટલું બોલી કુંડળ પહેરેલાં જોષ્ઠ બોયતી અટકી જાય છે.) (જ)

અદિતિ—(કંઈક કોપસહ) અહો એમા તે શું ? મેં પણ મતાદિ કરી પ્રભુ પ્રસન્ન કર્યાંતા (હ)

દિતિ—(માકોઆયસે મને) બેન ! તમારે પગસે પગસે આવી મેં પણ તેમ કર્યું છે અને તમારી કને પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા કંઈ સેવા આવીછું. તમે મારાં સગા મોટાં બેન અને અહીં પણ મોટાં સપત્ની થાવ છો એટલે તમે મારી આશા પૂરશોજ.

અદિતિ—નારે જે માગવું હોય તે માગી લે અને ઉતાવળ કર્ય કે મારા નિત્યનિયમમાં અટકાવ આવે નહિ.

દિતિ—(મહામહામત્ને ઉચ્ચાર કરી) ત્યારે બેન ! આ તમારાં કુંડળ મને આજનો દહાડો પહેરવા ન આપો ? (એટલું કહી નીચું જુએછે). (હ)

અદિતિ—ના એ તો હું કોઈનેય આપતી નથી અને આપનારેય નથી; તારે બીજું જે કંઈ જોષ્ઠએ તે માગી લે

દિતિ—(સંકોષ) બીજને શું મારે ચૂંટામાં ધાવવું છે ? વારં હું માગવા આવી છનાં જે તમે નથી આપતા તો હવે એ સુખે વાપરજો. (એટલું બોલી પોતાના આત્મપક્ષીય ભૌમાસુરનું સ્મરણ કરે છે અને તે એકાએક સત્ત્વા સજી પ્રવેશ કરેછે). (ઇ)

(જ) સપત્નીઓ—રોક્યો (જ) પ્રભુ—સ્વામી. અહીં કવિએ દિતિનાં વાક્યથી ખુશામત પ્રદર્શિત કરી છે. (હ) અહીં મોટી રોક્યનો ગર્વ દર્શાવ્યો છે.

(હ) અહીં માગનારની દીનદયા વર્ણવે છે. (ઇ) આત્મપક્ષીય—

ભૌમાસુર—(દીર્ઘ સ્વરે) અહો માને ! શી આજ્ઞા છે ? મારું રમરણ કેમ કર્યું ? શી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ છે ? શું હું ઇદ્રલોકમાં જઈ ઇદ્રને છતું એમ તમારે કહેવું છે ? બોલો બોલો; આજ્ઞાનુવર્તન દરવા હું સર્વ પ્રકારે સજ થયેલો છું એમ જાણો. (ઈ)

ઈતિ—(આશ્વાસનસહ) વતસ ભૌમાસુર ! તારું કલ્પણ થાવ. મારી ઇચ્છા એટલીજ છે કે આ અદિતિએ કાને ધાલેલાં કુંડળ તુ મને હગણા અપાળ્ય. એટલાજ માટે મેં તારું રમરણ કર્યું છે.

ભૌમાસુર—અહો, એમાં તે શું માગ્યું ? (દીર્ઘ સ્વરે) અરે અદિતિ ! કુંડળ કાઢી આપ્ય. કાઢે છે કે નહિ ? કાઢ્યાં કે નહિ ? કેટલી વાર, કેટલી વાર ! કાઢ્ય, કાઢ્ય. (એટલું કહ્યા છતાં નથી કાઢતી તેથી કને જાય છે.)

અદિતિ—(સકંપ) જા જા, દુષ્ટ ! હમણા તારું આવી જન્યું સમજ. હું પણ કેવા વીરની માતા છું તે તારા જાણવામાં છે કે નહિ ? નહિ હોય તો હગણા જણાશે.

ભૌમાસુર—(સકંપ) કાઢ્ય કાઢ્ય, તારા વીરનાં વધુ દીન થયાં સમજ. કાઢે છે કે હું કાઢું ? (એમ કહી છેક કને જાય છે.) (ઓ)

અદિતિ—(દીન સ્વરે આમથી તેમ નાસતી) નહિ આપું, નહિ આપું. એ મારાં છે, એ મારાં છે. (મકંપ) અરે દુષ્ટ મને સ્પર્શ કેમ કરે છે ? અરે દિતિ ! આમ કરાવતું તને ધોતે નહિ. હા સ્વામીનાથ ! મારું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો. હા મારા દ્વાદશ સુત્રો. (એટલેથીજ થતો ઉચ્ચાર અટકાવી ભૌમાસુર કાન મચરડી નાખી કુંડળ કાઢી લે છે અને દિતિસહ ચાલ્યો જાય છે. તેમને જતાં જોઈ) હા પુત્રો ! આ મારાં કુંડળ લાઇ જતા અમુરનો વધ કરો, વધ કરો. (એવે સાં સ્વર્ગથી ઇન્દ્રાદિક દ્વાદશ અદિતિસુત્ર સઆજ સજ પ્રવેશ કરે છે.) (ઓ)

પોતાના પક્ષનો. દિતિ દિત્યોની માતા દેવાથી બધા દિત્ય તેના પક્ષનાજ સમજવા

(ઈ) માતે—હે માતા આજ્ઞાનુવર્તન—આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું.

(ઓ) વધુ—સરીશ. (ઓ) સુત્ર—પૂવ. ભૌમાસુરના પ્રવેશથી જય કંપાદિક વર્ણવાં છે મટિ આરભડીવૃત્તિ.

ઈન્દ્ર—અહો જનની ! કુંડળ દરણુ કરનાર કયો અસુર આ વળને (ઉગામી) ધારણુ કરવા ઇચ્છે છે ?

અદિતિ—(ગભરાયવે વેશે) ભૌમાસુર, ભૌમાસુર. ઓ લઇ જાય, ઓ લઇ જાય.

ઈન્દ્ર—(દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી) અહો જનની ! મારો ઉગામ નથી. વસુ ધરાએ વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરી એને વૈષ્ણવાચ અપાવ્યું છે તથાપિ હે સુરજનની ! હું તેની સાથે યુદ્ધ કરી કુંડળ પાછાં આણી આપું છું. (એમ કહી જાડીના એકાદસસહ ઈન્દ્ર યુદ્ધ કરવા જાય છે અને અદિતિ પણ એકાંત સ્થળમાં જઇ પતિરમરણુ કરતી બેસે છે.) (ક)

(ઈતિ અને ભૌમાસુર પ્રવેશ કરે છે.)

દ્વિતિ—(નિઃશ્વાસ નાખી) શિવ ! શિવ ! જે માટે આટલી જાળી મેહેનત કરી તે સહુ ફોગટ ગઇ. હું પ્રભુને રીઝાવવા કુંડળ સેવા ગઇ તે ગઇ અને પ્રાણનાથના આપવાનું મુહૂર્ત વટી ગયું ! અરે પ્રભુ કદી આપીને પાછા મળા દરો ! હા સુત ! હા ભૌમાસુર ! મેં જે અર્થે આટલું જાણું કર્યું તે અમથું થયું, અને હવે અદિતિના પુત્રોથી મારે પીડા સહન કરવાની કમ્મે લખાઈ છે વત્સ ! લે આ કુંડળ, તારે શાવે તે કરચ. (એમ કહી કુંડળ આપી દે છે અને આંખોથી મીંચી દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખે છે.) (જ)

ભૌમાસુર—અહો માતા ! તું શા કાળે ચિંતા કરે છે ? આ મારું વૈષ્ણવાચ હું તારું રક્ષણુ કરવાને ચેલું છું. (એવે ત્યાં વજ્રધારી ઈન્દ્રને આવતો જોઇ) માતા ! જો જો પેલા ઇન્દ્રાદિ આભા, આ મારું અચ્છ તારું રક્ષણુ કરશે; તું નિર્ભય રહે, (એટલું કહી પોતે ત્યાંના ત્યાં અલોપ* થઇ જાય છે અને દિતિ ઇન્દ્રાદિને જોઇ સંતાપ જાય છે).

(ક) વસુ ધરા—પૃથ્વી. (જ) અમથુ થયું—મિથ્યા થયું. * ત્યાં ત્યાં અલોપ થવાની રંગભૂમિમાં ગોકવણ પહેલા થતી દરો એમ આ પરમી સમજાય છે.

ઈંદ્ર—અહો વત્સ ! જહુઓ ! જુઓ જુઓ. માયાવી અદશ્ય થયો. અરે આ મને અહીં વાગ્યું, કાઢો કાઢો ! એ કાંથી આવ્યું અને મને કેમ વાગ્યું ? હાં હા, હું સમજ્યો; આ તો એ દુષ્ટે દિતિ રક્ષણાર્થે વૈષ્ણવાસ્ત્રનો પ્રયોગ કર્યો છે. (એવે જીજ્ઞાસુને ભયોભય અંજોના પ્રહાર થાય ■ તે જોઇ) અરે જહુ ! હા બ્રાત ! તમે તમારાં શસ્ત્રાસ્ત્ર તજી પો અને મનથી પણ એ દુષ્ટ સાથે મુદ્દ કરવાનું ધારશો મા, ધારશો મા. (એમ બોલી પોતે વજ્ર તજી દે છે તે જોઇ જીજ્ઞાસુ સર્વે પણ તેમ કરે છે એટલે વૈષ્ણવાસ્ત્રનું જળ શાંત થાય છે અને બારે જહુ ત્યાંથી નાશી જાય છે.) (૪)

(મહાપીડિત વેશે બૃહસ્પતિ, તારા અને સચી પ્રવેશ કરે છે)

શચી—(નિઃશ્વાસ નાખી) અહો ભગવંત ! અહો ગુરુવર્ય ! આહા દેવાચાર્ય ! આ શું કષ્ટ ? રે પ્રભુ ! દુષ્ટે મારી શી દુર્દેશા કરી ? જો ભગવંત તમે મને મુક્ત ન કરાવી હોત તો હું અવશ્ય મારા પ્રાણ તજત. અરેરે શું એનું કષ્ટ ! (એટલું બોલી પૃથ્વી પર પડી જાય છે.)

તારા—અહો ભગવતિ ! તારે આગ કરવું પડે નહિ, એ દુષ્ટને ત્યાં નહિ દેખે એટલે તરતજ અમુરારિ ઈંદ્રલોકમાં આવશે અને સર્વે દાનવોનો નાશ કરશે (એમ કહી માથે હાથ ફેરવી આશ્વાસન કરે છે). (૫)

બૃહસ્પતિ—ભગવતિ શાંત થા, શાંત થા; આ પ્રસંગ મહાવિકટ છે. (એવે કોઈ આવતાના પગધા સંભળાવ છે અને સર્વે જહુ ભયથી નાસાનાસ કરે છે). (૬)

(ઈંદ્ર પ્રવેશ કરી)

ઈંદ્ર—અરે ભૌમાસુર ! તેં મારી ત્રિપત્ની, ગુરુ, જહુ, અમાત્યાદિકનો વિયોગ કરાવ્યો અને વિધ વિધ માયા વેશે મને મદ્ય કરવા મારી પાછળ અગુરોને હોડાવ્યા ! વાર હીકજ છે (એમ કહી શ્વાસો-

(૪) માયાવી—ભૌમાસુર. અદશ્ય—અંતર્ધાન પ્રયોગ—યોજના. (૫) અમુરારિ—દેવોનો શત્રુ—ઈંદ્ર.

(૬) નાસાનાસ કરે છે ઈંદ્ર—આ નાકથી બૃહસ્પતિ મગેરનાં મન ભૌમાસુરના ભયથી ચકિત થઈ ગયાં હતાં, એમ સૂચ્યું છે.

અહીંસ લે છે). આદા શું એનું કપટ ? હું માતાનું રક્ષણ કરવા ગયો, ત્યાં મેં એને જોયો અને હું અહીં આવ્યો એટલામાં તો એણે મારું સર્વસ્વ દરણ કરી લીધું ! (વિચાર કરતે વેશે) હવે મારે કેમ કરવું ? (મોટેથી) હાં હાં કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

ભાવને સમયે અનિ નિર્ભયતા,
ધરતા કરતા કૃપ નિકૃપતા;
કૃપતા ફરતી ગતિ કાગતણિ,
દૃઢ થા દૃઢ થા મન ! પીડ ગણી.

૨

તારા—(સઆશ્ચર્ય) અહો પ્રભુ ! પતિ ! જુઓ જુઓ; આ સ્વર તો મુરંદ્રનો હોય એમ લાગે છે.

શચી—(નિઃશ્વાસ નાખી-) હા તારા માતા ! એ તો કોઈ વેશધારી દુષ્ટ દાનવ હશે. (એમ કહી નાસવા માંડે છે)

બ્રહ્મરૂપતિ—(સ્થિર દૃષ્ટિએ જોઈ) હા હા એ તો એજ. (શચીને દોડતી અટકાવે છે.)

શચી—(સભય) નાં પિતા ! ના મુરંદ્ર ! એ નો'ય નો'ય, એ તો કોઈ વેશધારી દાનવ હશે. (એમ કહી નાસવા માંડે છે)

બ્રહ્મરૂપતિ—સ્થિર થા, સ્થિર થા; શાંતિ પામ્ય, શાંતિ પામ્ય. હું તને અભય આપુ છું કે જો કોઈ વેશધારી દાનવ મારી નિરીક્ષામાં આવશે તો હું તેને જાણી ભગ્ન કરી દઇશ (એવે ઇંદ્ર અનિ કને આવી પહોંચે છે). (ષ)

ઇંદ્ર—(દુર્દશાવાળાં આપ્તોને ન ઓળખવાથી નમન કરી). અહો ભગવંત આપ કોઈ મહર્ષિ હો એમ દેખાય છે. શું તમે પણ દાનવોના

૨ શ્લોક—નોંધ બાને દો—ધીર પુરોષ બધા સમયમાં અતિ નિર્ભયપણું ધામ્ય કરે છે અને કૃપ નિકૃપતા (ખરીદી અને વેચણપણું) રૂપ વ્યવહાર અત્યંત જન્ય છે (કથનિકૃપતા એ ખીને વખાનુ વ્યવહારું ઉપવર્ણ છે) કાગળની અતિ ફા તાફરની (કે જાર મુખામુસ અને મણવાર કુખામક) છે, ચાંદ લે મન ! આ પીડા (પપ્પ કાગળી કુખામુસની ગતિ જોવી) જતીને તું દૃઢ થા, દૃઢ થા (ષ) નિરીક્ષામાં—જેવામ્ અથવા મગ દૃષ્ટિગત્યર પ્રદેશમાં

બાપથીજ નાસાનાસ કરી રહ્યા છે ને ? (નિઃશ્વાસ નાખી) શિવ શિવ ! શું હું તમારું રક્ષણ નથી કરી શકવો ? (એટલું કહી ખોલતો અટકી જાય છે). (છ)

બહુરૂપિતિ—વત્સ ! મુખી યા, મુખી યા, તુંજ અમારું ત્રાણ કરનાર છે. તને ત્રસ્ત જોવો એ અમારા આશાપાશને શિથિલ કરનાર છે. અરે મુરેદ્ર ! શુ તે અમને ન જોળખ્યા ? (એ શબ્દ સાંભળી આમ તેમ જોઈ.) (જ)

ઈદ્ર—(પાદમા નમન કરી) હા ગુરુવર્ધ ! આ દરમ્મ ! પ્રભુ ! બાબો, બાબો. મારી પ્રિયપત્ની અધુના ક્યા છે. શિવ ! શિવ ! શું તે પણ સંપત્તિની સાથે સુરારિના સપાટામા આવી ? (એ શબ્દ સાંભળી પતિને જોળખી) (ક)

શચ્વી—હા પતિ ! (કહી પતિની કાંટે બાજી પડે છે.) હું મહાભાગ્યણી આ (જતાવી) ગુરુકૃપાએ સુદૈવવાળી થઈ છું, અને તમને નિરંખી હું મારા સર્વ કંઈનો પાગ પામી છું.

ઈદ્ર—(પત્નીને જોઈ સદર્પ) ગુરુજી ! આપની કૃપાનો પાર કાંઈ થકી પમાય તેવો નથી. અધિ પ્રિયે ! શું આપણી આ દુર્દશા ? આપણા સદાયકારી શકર, ચતુરાનન, અને દુરિ છતાં મારે આ કંઈ ? (એટલું બોલી અંતરમાં આતિ દુઃખ ધરે છે અને શચ્વીને આશ્વાસન કરે છે એવે જનનિકાતર્ગત શબ્દ થાય છે કે ઈદ્રને પકડો પકડો તે સાંભળી પડતાં અખડતાં સર્વે જણ નાસવા માડે છે) (ઘ).

કુકિમણી—(સજળ નેત્રે) આર્યપુત્ર ! ઉઠો ઉઠો; અને ચક્ર લાઈ એ કુદ્ધ દાનવનો ધાત કરો. (ટ)

(છ) આખોતોને—સ્વજનોને (જ) ત્રાણ—રક્ષણ. ત્રસ્ત—ત્રાસ પામેલો આશાપાશને—આશાપી બંધનને શિથિલ—ઢીલુ.

(ક) સપત્તિની ઇ—જેમ મારી સપત્તિ સુરારિ (દેવરાત્રુ—ભૌમાસુર) ના સપાટામા આવી ગઈ છે તેમ મારી પત્નીને પણ તે લેઈ ગયા છે કે શુ ?

(ઘ) ચતુરાનન—મહા જનનિકાતર્ગત—પડદાની અંદરથી. (ટ) ગર્ભો કપડે જે અસર કરી હતી તે ચક્ર છે જેમ જનવવાને કવિ પ્રેક્ષકજનના વિચાર જણાવે છે કુકિમણી ઇ

સત્યભામા—પ્રિયતમ ! તમારું ચરપણું તે શા કામનું ? જુઓ જુઓ, આ ગિયારાં સુખિયાં ન દોડાવાથી કેવું કષ્ટ વેઠે છે ! (એટલું બોલી અશ્રુ ટપકાવે છે.)

શ્રીદામો—(ધ્રુજતો કૃષ્ણની પાછળ બારાઈ જઈ) મદારાજ ! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો.

કૃષ્ણદેવ—અહો પ્રિયતમાઓ ! અરે વપરય ! આપણે પ્રેક્ષક છીએ અને આ નાટક છે. જી'શો મા, જી'શો મા. નાટકાર્ય ! ધન્ય છે ધન્ય છે ! (એવે થોડેક આગળ જઈ ઈંદ્રાદિ સહુ ઊભાં રહે છે). (ઠ)

ઈંદ્ર—(આશ્વાસનપૂર્વક) આ માગ વજ્રથી હું બૌભાશુર વગર ગમે તે દાનવનો નાશ કરવા સક્તિમાન છું (રાગીને આનિંગન દઈ) પ્રિયા ! શું મારે માટેજ તારે આ કષ્ટ ભોગવવું પડે છે ?

શ્લોક.

કલ કલકલ સૂણી લાગિયો તેં અધુના,
વલકલવર્તી બાણું રાકની ઘું વધુ ના;
અસક શિયિલ ત્થા દા ! ભામલીલો હું બાણું,
ઝવક પલક પૂરી, પલિન શે ના નિહાણું ? ૩

અપિય

તદપિ તરણી તારી, કાંતી કાપે હરે આ,
અખર મખર કેવો, સાંતિ અપેં મુદે દા !

(ઠ) કૃષ્ણ અને બયાનક રક્ષમાં પ્રેક્ષક તદ્વિચન થયા છે એમ જાણવાને કૃષ્ણ નાટકાર્યને ધન્યવાદ આપે છે.

૩ શ્લોક—ભાવિની કલ ઇન્—હે પલિ ! આ રાક્ષસોનો કલ કલ (ધ્રુજતો ડાબીઆરીઓ) સાંભળીને તેં તારો કવ (મધુર અવાજ) અધુના (હંમણાં). તમ્થો છે, અને હું તને વલકલવર્તી (ઝાડની છાવનાં વજ્ર પહેરેલી) ભેડું છું. અરે ! એની ઘું ઇંદ્રની પત્ની છું ના ? અર્થાત્ ઘું ઇંદ્રની વધૂ છતાં તારી આ સમયે આવીજ દશા થઈ છે ! હા (અરે) ! હું હીલુભાગી આ તારા અવક (કેસ) ને રિશિય (દીસા પડી ગયેલા—(વિખેરાઈ ગયેલા) બાણું છું ! તારી ઝવક (કાંતિ) આજ દં'ગરી પલક (વાર સુધી) પશુ કેમ ભેતો નથી ?

નહિ નહિ નહિ નારી, યોગ આ કષ્ટ સેવા,
ગિલન મરણ જેવું, લાગિયું દુઃખ દેવા । ૪

(એવે જ્વનિકાંતર્ગત ભૌમાસુરના શબ્દ જેવો મોટથી શબ્દ થાય છે, કે શું શક શક્તિમહ આ અરણ્યમાં છે કે કેમ ? એ મને જાણતો નથી ? પરિજનો ! પરિજનો ! મને એક વાર ખાતાવો, ખનાવો. એટલે એને હું મારા વૈષ્ણવાશ્રમથી દગ્ધ કરી શકીતે પટ-રાણી કરું).

શાસ્ત્રી—(ઇકને બાળી પડી ધ્રુજતે અંગે) હા નાથ ! હા નાથ ! અસુર ! અસુર ! સુર સુર ! આ આગ્યો બ્યો બ્યો ! (૬)

ઈદ્ર—(સભય) અહો ગુરુત્વ ! હા ભગવંત ! હવે હું શું કરું ? ક્યાં નાસું ? અને ક્યાં વાસો વસું ? હે દેવાચાર્ય ! હું મારા જીવિત રક્ષણાર્થે આગ વિલપતો નથી કિંતુ આ મારી પ્રિયા, આ મારાં ગુરુપત્ની, અરે હા ! એટલુંજ શાકાન્ને ? આ સર્વે ત્રિલોક, એ દુષ્ટના ત્રાસથી ત્રાહિ ત્રાહિ કરી રહ્યા છે. (૬)

શ્લોક.

નથી વૃષ્ટિ થાતી, રમકસ ગયો ભૂગિપરથી,
નથી યશો થાતા, દિવ નવ જન્મે યાતુડરથી;
ગયા હંસો બેડી, સુરગુર ! સહુ માનસરથી,
ગયા હારી સર્વે, સરણ હરિ ! દે સાહ્યો કરથી । । ૫

૪ હું ખરી તારી દશા એમ અવ્યવસ્થિત થઈ ગઈ છે તથાપિ તારું નાજુક સંબંધ તને છાડીને ગયું નથી, એમ કહી દિલગીર થાય છે. તદ્દપિ ઇ—હે તરણિ ! એમ છતાં પણ તારી કાંતિ મારા આ હૃદયને કાપી નાખે છે—દુખિત કરે છે ! હે મુદે ! (હૃદય આપનારી સ્ત્રી !) એ તારી કાંતિનો અખર (કેમળ) પ્રસર (ફેલાવો) કેવી શાંતિ અર્પે છે ! મિલન—આ સ્થિતિમાં તારો મેળાપ નિરપરાધી કેમળ સીની આવી દશા વર્ણનિ પાછળ વર્ણાયવા કરણુ ઉદ્દીપન કર્યું છે.

(૬) સુર સુર—અલ્પરાટથી ‘અસુર’ નો ‘અ’ બોલાવતો નથી (૬) ઇદ્રનો રોષ વર્ણ્યો છે માટે આકે દ નામે નાટ્યાલંકાર.

૫ શિખરિણી ભૂગિપરથી—આખી પૃથ્વીમાથી યાતુ—રાક્ષસો.

(એવે જવનિકાંતગેત જોમાસુરજેવો શબ્દ થાય છે કે અસુગરિને પકડો, પકડો.)

તારા—(સભય) અહો નાથ ! મારું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો ! હા વત્સ વાસવ ! જો જો, પેલો મારાપર રથેનપક્ષીની પેઠે ઝડપ મારી મને ઝાલવા આવ્યો આવ્યો. (એટલું બોલી આંખો મીચી પડી જાય છે) (જ)

ફકિમણી—(સખેદ) આર્યપુત્ર ! જોને વિતીવેદના હોય તેજ આરી વાતોનો અનુભવ કરી જાણે હા ! ક્યા દેવની પાસે હું અને શિશુપાળાદિકનું આવવું ! પ્રભુ ! એવી ધડી માથુ કાપનારનેય દેખાડીશ મા. શિવ ! શિવ ! શું ગિચારી સગીતુ કંઈ ! (એટલું બોલી નિઃશ્વાસ નાખે છે.) (ત)

બૃહસ્પતિ—(તાનને આશ્વાસન કરી) અહો અખલા ! તું ભયગ્રસ્ત થઈશ મા. (ગચ્છીને માથે હાથ ફેરવી) અહો વત્સા ! તું પણ શાત થા. મારા નપોખળથી હું આટલું સ્વળ (ચોક્કડી કરી બતાવી) એવું નિર્મુ છુ કે ત્યાં જોમાસુર કે તેનો પિતા પણ પ્રવેશ કરી શકે નહિ.

ઈદ્ર—ભગવંત દેનાઆર્ય ! આપની કૃપાથી સર્વે સારાં વાતાં થશે

(એવે ત્યાં જોમાસુર પ્રવેશ કરેછે)

જોમાસુર—(મોઝથી બૂમો પાડતો) ઈદ્ર ! ઈદ્ર ! વાસવ, વામય ! ક્યા ગયો, ક્યા ગયો ? (ઈદ્ર, સચ્ચી ને તારા ચર ચર કાંપતાં પૃથ્વી હિપર પડી જાય છે અને ઈદ્રાદિકને ત્યાં ન જોવાથી જોમાસુર આદળા જાય છે) (ચ)

બૃહસ્પતિ—અહો પુગંદર ! જેમ હિચ્ચ પ્રસ્તરદ્વર્ધપર બિરાજેલાને વ્યાઘ્રની ગર્જના બાધ કરતી નથી, તેમ મેં તમો સર્વને નિર્ભય કર્યો છે. જે તમે સર્વેજો અસુગ આવ્યો અને ક્રોધને પણ જોયા

(જ) રથેન પક્ષી—જાજ પક્ષી

(ત) નાટક જોનારી ફકિમણીને થયેલી અસર વર્ણવે છે, ફકિમણી ઈ.

(ચ) અદ્ભુત રીતે રક્ષણ વર્ણવ્યું મારે નિર્વેદણ સધિતું ઉપગૂતન

નામે અગ વર્ણાયું છે

ધમર પાછો ગયો તે જાણેજ જોયું છે, તથાપિ હે સુરેન્દ્ર ! તુ કહે કે હવે હું તારે શુ પ્રિય કરું ? (૬)

૭૬—અહો તાત ! આવે સમયે તે આથી વધારે જીજ્ઞાસુ પ્રિય કરવાનું છે ? તથાપિ આશા અદિસમાન જૂદા છે માટે—(૭)

શ્લોક

વિજયએ જનતાર જે આગિમા, દેવાદિ કાળે ધર્યો,
તે સર્વેશ્વર તો કૃપા મ્હો હવે, બાળે સુદૃષ્ટિ ભર્યો,
રાખે દુઃખ સુખી કરી સરનને, જીવે િજ રચાનમા,
દેનાઆર્થ ! અનાય આર્થ દુલતા, ના લે પ્રજા ધ્યાનમા ૬

સત્યસામા—આર્જપુત્ર ! જે તમે શરમણિ કહેવાય છે તો પછે આ વિચારો સુરને પકડુ કહ્યમ યાગતા નથી ? મહારાજ, એ જોશળાપણુ અને મર્વે શા કામની કે જે જોર અને મર્વથી કોઈનેય સાબ કરી શકાયો નહિ ? હા હા દેવ ! હું તો તમારા બળ વિષે બે ભ્રમિયજન છું, પણ હું આર્જપુત્ર ! તમે વિચારી રાચીના કહ્ય સાચુ જુઓ તો તો જાણુ સાચું, મહુ સાચું । (૮)

શ્રીદામો—મહારાજ ! તમે જેમ જોકુવ, મજ અને મથુરામા અનેક દાનવોને મારી ત્યાના લોકને સુખી કર્યો તેમ રત્નગંગા સુરોનુ કહ્ય વિચારો તો ધાનુ સાચું । ધણુ સાચું । પ્રજા ! પુરદરાત્નિકનુ કહ્ય

(૬) કવિ ભીકનો ઉપસદાર કરેછે પુરદર—૭૬ ઉચ્ચપ્રસ્તાર હર્થ—પથારની ઉંચી હવેળી નાટકમા ' હવે તારુ શુ પ્રિય કરું એમ લખવામા આવે છે તે પ્રમાણે અહીં પણ લખ્યું છે માટે કાવ્યસહસ્ર હાર નામે નિર્વહલસધિનુ અગ વર્ણયું છે

(૭) અદિસમાન જૂદા—પરિત જેવી મોગી ૬ શ્લોક—શાદ્ધવિકીકિત દેવાઆર્થ ૭—હે દેવાઆર્થ જનમર્થલોક આરોને ફોલે છે, પણ પ્રજા તે ધ્યાનમા લેતા નથી દેશ આદિની શાંતિને અર્થે શુભ કયા કર્યું છે માટે પ્રશસ્તિ નામે નિર્વહલસધિનુ અગ વર્ણયું છે અહીં અર્થેક સંગ્રાપ્ત થાય છે અને પાછુ અસલ નાટકે રીર થાય છે

(૮) ભ્રમિયજન છું—અર્થાત્ મને સત્રાન્નિ ઉપાડી ગયા ત્યારે તમા રાથી કાઈ પણ નહોતું । વહેલકિત

જોઈ આ હૃદય તો જુએ શરી જે કડકા ન થઈ જતું હોય એમ થાય છે.

કૃષ્ણદેવ—વયસ્ય ! એમા તારોજ વાંક છે, તેં આવો કૃષ્ણમય પ્રયોગ શા માટે કરાવ્યો કે સર્વેનાં મન આનંદયુક્ત થવાને બદલે શોકવાળાં થયાં ? (પ)

(એવે ત્યાં ઉતાવળે દારપાવક પ્રવેશ કરે છે.)

દારપાલક—(નમન કરી) દેવશ્રીનો જય જયકાર હો. દેવાધિદેવ ! મેં સૌરાષ્ટ્ર, સૌતીર, ગાંધાર, મગધ, ગજપુર, શકપ્રસ્થ, મધુપુર, આદિક અનેક દેશના જન જોયા છે પણ દારે કોઈ પત્ર લખ આવ્યો છે તે ક્યાનો ? તેને હું ઝોળખી ચકતો નથી. તેને કાર્ય પૂછનાં તે દેવશ્રીને એકાંત મળવાનું વિદિત કરે છે. (એટલું કહી હસ્ત જોડી ઉભો રહે છે.) (ક)

કૃષ્ણદેવ—શું તે મને એકાંત મળવા છડે છે ? તો વાર તેને આવવા દો—(એકાંત મળવાની વાતચીત માંલણી રૂકિમણી, સલભામા, શ્રીદામો આદિક નાટકના સર્વે માણસો આવ્યા જાય છે.)

(વસાએ આહીર પ્રવેશ કરે છે.)

વસાલો—(કૃષ્ણને ન ઝોળખાયાં) અધ્યો, તું મને ક્યાંક લઈ જાહ સહ ? મુજનમ આ નવરીનો નાહ કરસાઈ મમ કિમઈ ન કરમ. (ઘ)

કૃષ્ણદેવ—(પ્રજના જનને ઝોળખી) વયસ્ય વસના ! અહીં આવ્ય, અહો આવ્ય, આ હું અહીં બેઠો છું.

વસાલો—(નિહાળી જોયા પછે) આહા ન દકનાઈ ! તમિ તો

(પ) કૃષ્ણમય પ્રયોગ—કૃષ્ણસમય નાટકની યોજના. (ક) સૌરાષ્ટ્ર—સોરઠ. સૌતીર—સિંધ દેશ આધાર—કંદહાર. મગધ—બહાર. ગજપુર—હસ્તિ નાપુર. શકપ્રસ્થ—ઈંદ્રપ્રસ્થ મધુપુર—મથુરા નાટક (ગર્ભાક) જોવાથી દેવનું કષ્ટ નિવારણ કરવા જવાની થઈ આવેલી હતકાને મદ કરવાને તથા પદ્મિનિને પ્રસન્ન આણવાને કવિએ અહીં પ્રકીરણ વસ્તુ વર્ણન ઇતિહાસનો વિસ્તાર કર્યો છે

(ઘ) અધ્યા તું મને ક્યાં લેઈ જાય છે ? મુજને આ નવરીનો નાથ દેખાય એમ કેમ નથી કરતો ?

મોટરી નવરીના નાહ થ્યા, પછા અગમ કિમલ કરમ હવખમ ! નંદા
કનામ ! સધમ હ અપ્પમ (એમ કહી કરમાં પ્રેમપત્ર આપે છે). (મ)

કૃષ્ણદેવ—(પ્રેમપત્રિકાને હૃદયસરસી દામી) કેમ વસના !
મજમાં નંદ, ઉપનંદ, યશોદામાતા અને રાધિકા આદિક સર્વે કુશળ
તો છે ને.

વસદો— નંદકનમ ! હ હમ અવપમ અનમ રહમ રમ વધમ
તિ કિમમ સુખમ ! (મ)

કૃષ્ણદેવ—વાર બામ હું ત્યાં આવી સર્વેને સુખી કરીશ. પણ
તું હમણા તો આ દારપાલક સાથે રનાન ભોજનાદિ કરી સ્વસ્થ થા.
અરે દારપાલક ! એ મારો આમ છે માટે એની સારી સંભાળના કરવામાં
આવે તેમ કરજે.

દારપાલક—વાર મહારાજ ! (કહી તેને લઈ જાય છે).

કૃષ્ણદેવ—હા હૃદય ! તું તો નિહુર થમ મયું છે કિંતુ ને
તારી નિહુરતાનો કંઈપણ વિચાર ન કરતા મજવનિતા તો તારી કોમ-
ળતાને કમળથી પણ અધિક માન્યા કરે છે. (પ્રેમપત્રિકા ઉકેલતાં ધણે
ભાગ મેરો ભેધ) હે હૃદય ! આથી પણ તારે સમજવાનું છે કે તારો
ધણો ભાગ આમ મેરોકડ થમ પડ્યો છે. (બે લીટીઓ કાળા રંગે
લખેલી ભેધ) આઠા હે હંડા, તું સમજ કે જે તારામાં કિ ચિત્તરંગા-
મયું છે તે કૃષ્ણરંગવાળું છે ! (એમ પોતાના હૃદયને ઠપકો, હેધ
પ્રેમપત્રિકા વાંચે છે.) (ચ)

ગીતક.

વિદરભ દેશી જામ, આદખર લઈ અલિપા;

રહમ અંતખર રામ, કિમલ અસમ નવિતિ લિપા. ૭

(મ) આઠા ! નંદકનમ ! તમે તો મોટરી નવરીના નાચ થયા, પછે અમે
કેમ કરી ઓળખાએ ! નંદકનમ ! રાધાએ આ આપ્યું છે. (મ) નંદકનમ અહીં
આપ્યા, અને રૂડી વધાઈ તે કેમ સાંભળે ?

(ચ) નિહુર—કૂર કોરોકડ—રનેહ વ્યરનો. ૭ ગીતક—પ્રાકૃત ભાષાનો
સોરઠો. વિદરજ દેશમાં જઈને આધાર લેધ આપ્યા હે રામ ! હવે અંત્ય અક્ષર
રહો, તે હે લિપા ! તમે કેમ પ્રેમ નથી ? અર્થાત્ ‘ રાધી ’ તમને પ્રથમ વાદાથી

આહા ! શાં એના મૃણાલતુવત્ મૃદુવચનો છે. અરે હૃદય ! આમ તારે કમળવર કુદાર રૂપ ધારણ કરવું ઘટિત નથી (વિચાર કરી) મને કાંઈપણ સમય નિશ્ચિતિનો મળનાર નથી અને મારાથી જઈ પ્રિયાને પ્રેમાસિંગન દઈ આશ્વાસન કરાવાનું નથી ત્યારે મારે કેમ કરવું ? (દૃઢ વિચાર કરી) અધુનાજ એક જો વાસઃ વ્રજમા વાસ કરી આવના (એની ધારણા દૃઢકરી દ્વારપાતક ! દ્વારપાતક કહી તેને બોલાવે છે.) (૨)

દ્વારપાતક—(કને આવી નમન કરી) દેવશ્રીને જય જયકાર હો. મહાગજ પરિજનને શી આશા છે ?

કૃષ્ણદેવ—જા જઈ દારકને સત્વર બોલાવી લાવ. (૩)

દ્વારપાતક—જેની દેવશ્રીની આશા (એટલું કહી ઉતાવળે આશ્વો જાય છે).

કૃષ્ણદેવ—આહા ! રાધીનો અપૂર્વ પ્રેમ તો રાધીમાંજ મિશ્ર- ને છે:—

શ્લોક.

અનુદિન અજ્યા ધારી, માગ ઉપર અખંડ આરાધી;

પાંચનાં સવિતા પ્રત્યે, નિરનેહી છે પ્રયંડ આ રાધી ! ૭

(એવે શરૂક પ્રવેશ કરે છે)

હતી પણ તેના નામનો પ્રથમ અક્ષર (રા-સર્ગી) તો તમે વિદર્ભ દેશ જઈને લેઈ આવ્યા (રૂઝિમગી સર્ગીનો અવતાર છે, એ પુરાણોમા પ્રસિદ્ધ છે) હવે તેનો અન્ય અક્ષર ધી (બુદ્ધિ) રહ્યો છે તેને કેમ અડધું કરતા નથી ? અર્થાત્ 'વિચારણ્ય' થઈ અમને સંભારતા કેમ નથી ?

(૨) મૃણાલતુવત્-કમળના દાડાને બામના જે તાલણા જણાય છે તેના જેવા કામળ અને રનેહવાળા મૃદુ-કામળ. કુદાર-મહોનાડો. વાસઃ-દિવસ (૩) : દારકને-દારક નામના સારથીને

૭ રવાડ-ગીતિ અજ્યા-માયા જેમ પશ્ચિની (કમળ) સવિતા પ્રત્યે પ્રીતિ રાખે છે તેમ, માત્ર અખંડ આરાધન કરીને મારા ઉપર રાધીએ અનુદિન માયા પરી (રાખી) છે, પણ દે રાધી ! આ (હુ કૃષ્ણ) જા તો પ્રયંડ (પદ્મજા) નિરનેહી છે

દારક—(નમન કરી) દેવાધિદેવતા જય હો. આયુષ્મન ! મને શી આશા છે ? (વ)

કૃષ્ણદેવ—હે સુત ! આપણે કાલે વનજાણી જવું છે માટે તું પ્રાતઃકાલમાં સર્વ સાદિલસહ રથ તૈયાર કરી મને વિદિત કરજે.

દારક—આયુષ્મનની આશાનુરૂપ હું સર્વ સજ કરી દેવશ્રીને વિદિત કરીશ.

(એવે હિતાવળે દોડતો દારપાલક પ્રવેશ કરેછે)

દારપાલક—દેવશ્રીનો જય જયકાર હો. મહારાજ અંતઃપુર-પાલિકાએ કહ્યું છે કે આવેલા અતિથિનું દેવાધિદેવના કલા પ્રભાણે સર્વ આતિથ્ય કર્યું છે. (એ સ દેશો જવણુ કરી કૃષ્ણદેવ આવેલા આહીરને ઊડી જાતે મળવા જાય છે અને સુત પોતાના મંદિર જાણી આલ્યો જાય છે). (ગ)

કૃષ્ણદેવ—અહો દારપાલક ! તે આવેલા આહીર અતિથિનું વિશ્રામસ્થાન મને જાતાવ્ય.

દારપાલક—દેવ આણીયા, આણીયા. (એમ માર્ગ જોતા દેવ દારપાલક સાથે ચાલ્યા જાયછે).

(વીણા વગાડતા નારદ મુનિ પ્રવેશ કરેછે).

નારદ—અરે શું આશ્ચર્ય કે વાસુદેવ નથી સત્યભામાને મંદિર કે નથી શકિમણીને ત્યાં ! મેં રાજસભા, વાસુદેવમૃદુ અને સંકર્ષણસદ્ગમાં શોધ કરી તમારિ ત્રીકમની ભાગ મળી નહિં. જે કાલે નટ રૂપ ધારી સાવિત્રી, પાર્વતી, બૃહરપતિ, તારા, સક, શ્યવી અને યમાદિ દેવો ન કરી શક્યા તે કાલે કરવા હું પ્રજ્ઞત થયો ! અરે આ તે દેવ અજન્યમાં હું અહીં આજ્યો કે. કામોદરના દર્શનજ થતાં નથી કે (એવે આવતા દારપાલકને જોઈ) અહો દારપાલક ! અધુના તમારા દેવ ક્યા ગિરાળે છે ? (વ)

(વ) આયુષ્મન—સત્યથિએ રથને કરવાનું સંજોગન (જ) અંતઃપુર-પાલિકા—અત પુરનું રક્ષણ કરનારી મુખ્ય દાસી.

(પ) સંકર્ષણસદ્ગ—અજ્ઞાતમનુષ્ય ધર નટરૂપધારી—જર્વાકમાં—નાટક કરનારો પાત્ર રોજખાલનારો આ વાક્ય છે. સાવિત્રીએ દિતિને અને પાર્વતિએ અદિતિને વેશ

દ્વારપાલક—(નમન કરી) ભગવંત બ્રહ્મકુમાર ! દેવશ્રી વ્રજયી આવેના અતિથિ કરને અતિથિસત્કારસ્થાનમા પધાર્યા છે. દેવર્ષિને ત્યાં જવાની ઈચ્છા હોય તો હું સાથે આવું.

નારદ—હા, મારે લા જઈ ત્રીકમને મળવાની વાત્છના છે, માટે તું મને લા લઈ આવ (પછે આશ્ચર્ય પામી દ્વારપાલક ન સાંભળે તેમ) અહા ! શા ત્રિદશો ત્રિકાગર્શી હોય છે ! મને શકે પ્રથમજ કહ્યું હતું કે અમે સર્વેએ મળી અતિથિકુડમાહગ્ન્યનો કર્ણમય પ્રયોગ કરી બાળો. બો ! તેમાં દવાળનું માનસ દ્યાર્દ બાવરાળુ ચયુ તથાપિ અંજમા કાષ્ઠ વ્રજઆદીર આબો તોણે કરી અવિનાશી પૂર્વ અજવાના આનરણ્યમા આવી પડ્યા, માટે તમે જઈ તેમને સુરકષ્ટનુ સૂચન કરી જેમ ભામાસુગતો વધ સત્તર થાય તેમ કરો (એવે અતિથિસત્કાર સ્થાન નિકટ આવી પહોંચે છે અને લા કૃષ્ણદેવ તથા વસલા આદીરને પાતો કરતા લુએ છે.) (સ)

કૃષ્ણદેવ—(નારદને જોઈ જિભા ચઢી નમન કરે છે) અહો ભગવંત પધારો ! પધારો ! (એમ કહી આસન પર મેઝાડે છે).

દ્વારપાલક—(નમન કરી) દેવશ્રી ! આ બ્રહ્મર્ષિનું પૂજન કરવા અતઃપુરપાલિકાએ અર્ધપાઠાદિક આજ્ઞા છે.

કૃષ્ણદેવ—(તે સર્વ સાહિત્ય લઈ મુનિનું પૂજન કરે છે) ભગવંત ! આજ મારે ધન્યભાગ્ય કે પ્રભુએ મને પાવન કર્યો ! કહો મહાગજ ! શી આજ્ઞા છે !

લીધો હતો. બૃહસ્પતિ, તારા, શક અને શયી તો તેઓ પોતેજ થયા હતા, યમાદિ દેવોએ ભામાસુગતિનો વેષ લીધો હતો એમ નારદવચનદ્વારા કવિ સૂચન કરી નય છે. ' કાર્ય કરવા હું મટત થયો'—અર્થાત્ તે કાર્ય સાધવાને દુ પુરુષ લેઈ સત્યભામાનો રોપ ઉત્પન્ન કરવા હું આપો છુ, એવી રીતે પ્રથમ અત્યત મૃદ રાખેલા બીજનો ભગવતિસ્તાર કરી બતાવ્યો છે, માટે મુખસંધિનું ચરિકર નામે અગ વર્ણાયુ છે અજ ન્યમા—અપશુકનમા

(સ) દયાળુ—કૃષ્ણનુ. માનસ—મન દ્યાર્દ બાવરાળું—દ્યાર્દ પીગમેડે અજસા—કૃતાવર્ગે, તસ્તજ. પૂર્વઅજવાના—પૂર્વેની માવાના આનરણ્યમાં—આશ્ચ દનમાં. કાર્ય સિદ્ધિ થવા માટે નારદની વાળના કરી છે માટે મુખસંધિનું ચુકિત નામે અગ વર્ણાયુ છે.

નારદ—(પુષ્પ જતાવી) અહો વાસુદેવ ! આ પારિજાતક પુષ્પ
હું અકુઠધિષ્ઠ્યમાંથી લાવ્યો'તો તે તમને આપવાની ઇચ્છાથી મારું
અહીં આગમ થયું છે. (એટલું કહી પુષ્પ આપી ચાલ્યા જાય છે અને
કૃષ્ણાદિક તેમને જતા જોઇ નમન કરે છે) (૬)

કૃષ્ણદેવ—(પુષ્પ પરિમળે કામાગુર થયાથી) અહો વયસ્ય ! હવે
તું સુખે શયન કર્ય. આપણે અવસ્ય પ્રાતઃકાલે વેહેલા ઊડી મજબણી
સિધારીશું (એટલું બોલી કૃષ્ણદેવ સત્યભામાના મંદિર બહાર જાય
છે અને આહીર પેલવ જોઇ વિરમય થતો શયનમૃદમાં જઇ સુષ
જાય છે).

(સત્યભામાના મંદિરબહાર જવાનો માર્ગ દેખી ઉભેલી રક્તિમણી
પ્રવેશ કરે છે).

રક્તિમણી—અરે આવંપુત્રને આટલી જાણી વાર કેમ લાગી
હશે ? પ્રભુ કોઇ ખીજે મારે તો નહિ ગયા હોય ? કે મને નારદ મ-
હર્ષિ પારિજાતક પુષ્પ આપ્યાની ખોટી વાત તો નહિ કહી ગયા હોય ?
અથવા હું, દેવધિ જવાની ઉતાવળમાં જે બોલતા હતા તેથી કંઈનું
કંઈ તો નહિ સમજી હોજી ? હશે જેમ આટલું તેમ તેટલું : હવે
થોડી વાર વાટ જોઇ પછેજ જઇ શયન કરું. આજ પ્રભુ મારે લાં
ઠ્યાં પધારવાના છે કે મારાથી મંદિર મૂકી ખસાય નહિ ? (એવે
વેગળેથી કૃષ્ણદેવને આવતા જોઈ) હાં હાં ઠીક, આવ્યા તો ખરા. સાક્ષાત્
નારદ જેવા દેવધિ તે મને ખોટું સાકાજે કહે ? (એવે કૃષ્ણદેવ કને
આવી પહોંચે છે અને રક્તિમણીને જોઇ ચકિત થાય છે). (કા)

કૃષ્ણદેવ—(સઆશ્ચર્ય) અહો દેવિ ! તમે અત્યારે અહીં
કયાથી ?

રક્તિમણી—ન્યારે આવંપુત્ર “ નવું નવ દલાડા ” એ નંદિ બૂલે

(૬) અકુઠધિષ્ઠ્યમાંથી—સ્વર્ગમાંથી આગમ—આગમન.

(કા) રક્તિમણીનાં વાલ્યોપરથી કવિએ સૂરસ્યુ છે કે નારદમુનિ કૃષ્ણને પુષ્પ
આપી રક્તિમણીને કહેતા ગયા છે કે હું પારિજાતક પુષ્પ કૃષ્ણને આપી આવ્યો'તું, પણ
તે તમને ન આપતાં સત્યભામાને આપશે, છં. અને તેથીજ સત્યભામાના મંદિર બહાર
જવાનો માર્ગ દેખીને રક્તિમણી ઉભી રહી હતી.

ત્યારે અહીં તો શું પણ જઈ જઈ દેડ જશે તહીં તહીં ગયા વગર
ક્યા છુટકો ચલાવો છે ?

કૃષ્ણદેવ—(હાથ ઝાલી) પ્રિય ! હું તો હઝાર મનુષ્યો સમાન
જેનાર જેવા હોય તેમાંનો એક છું. તમે અત્યારે અહીં આવી ન બીમાં
રહ્યાં હોત તોપણ હું તો તમારે મંદિર આનંદારજ દતો.

શ્કિમણી—આર્યપુત્રને એક આંખે જોનાર તે કેમ કહેવાય ?
મહારાજ એટલી સફાઈ કરાછો ત્યારે કદો જોઈએ કે જે મારે ત્યાં
પધારવાના હતા, તો આ અરજે માર્ગે આવવાનું શું પ્રયોજન
હતું ? (હા)

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયનમા ! મારાં સંસ્કાર મૂકવાનું મંદિર અહીં
છે તેનોય જો તું વિચાર નથી કરતી તો પછે હવે મારે તને શું કહેવું ?

શ્કિમણી—આર્યપુત્ર ! “હોઈ ગાળ તો ઉત્તર ઝાઝા” એ વાળી
વાત છે (કૃષ્ણદેવનો હાથ ઝાલી) મહારાજ તમે જાણ અને મારે
મંદિર પધારતાં તો તે મેં જાણ્યું; જો એમજ હોય તો ચાલો મારી
સાથે જોઈએ ?

કૃષ્ણદેવ—હા હા, ત્યારે હું શું અમલ વફા છું ? આ સંસ્કાર
મૂકી જવ તમારી પાછળજ આવવું; અથવા વિશ્વાસ ન આવતો હોય
તો તમે મારી સાથે આવો એટલે આપણે બેય જણ જયે જઈએ.

શ્કિમણી—આર્યપુત્ર ! આપને વિશ્વાસે તો વિદ્વાંસી અહીં ભગી
આવ્યા છીએ અને તે ન આવતો હોય એમ કેમ કહી શકાય ?
પણ મહારાજ, એ જોતેની વાત સાચી કરવાની બાંજગક પડી મૂકી
જેમ વારંવાર સંસ્કાર સજી મારે મંદિર પધારો છો તેમજ આ અવસરે
પણ પધારો, એટલે હું મારું ધન્ય વાગ્ય માનીશ.

કૃષ્ણદેવ—વાર ત્યારે એમ કરોઃ અમારે ક્યારે કાઢીએ વાત તો
ના છે ? (એટલું કહી શ્કિમણીનો હાથ ઝાલી કૃષ્ણદેવ ચલ્યા જાય છે).

(સત્યમામા અને નાગરિકા પ્રવેશ કરે છે).

(સ્તા) અહીં સ્નેહભરેલા વાક્યથી શ્કિમણી પોતાનો અર્થ સાધી દે છે મારે
અનુનય નામે નાદચ્છમણ વર્ણાયું છે

સત્યભામા—હવે નાગરિકે ! આજ આર્યપુત્રને આવતા કેમ વાર લાગી દુઝે ? કંઈ બીજે તો નહિ ચઢી ગયા હાલ ? પાપુ મળિ ! માગી તો ખાતરી છે કે પ્રિયતમની મારા પર જે પ્રીતિ છે તે બીજા કોઈ પર કેમરે ? થયાની નથી. જા જા મળિ ! તું થોડેક લાગી જઈ જો, હવે તો આવવાની વેળા થઈ છે (ગા)

નાગરિકા—એમ “ ઉનાવળે આગા તે શી રીતે પાકે ” ? જે તાગ મળી તને દેવ અદોજ પધારશે એવી ખાતરી છે, તો પટે આમ અધીરી શા કાજે થાય છે ?

(એવે વિધિ દર વિષ્ણુ, વિધિ દર વિષ્ણુ, એમ બોલતા અને વીણા વગાડતા નાગ મુનિ પ્રવેશ કરે છે).

સત્યભામા—(નારદને જોઈ સઆશ્ચર્ય) અહો ભગવંત ! આજ મારા પર આટલી મોડી રાતે કૃપા કરી ! પ્રભુ ! પધારે પધારે ; (એવે નાગરિકા પૂજારિકનું સાહિત્ય લાવે છે અને સત્યભામા મુનિનું પૂજન કરે છે)

નારદ—રાત્રા સત્યભામા ! કું પાગિજતકનુ ધુપ્પ કૃષ્ણદેવને આપી જતો હતો, તેવામાં મે તારા અંતરના વિચાર જણવા જોયા કરી મને અતિશે અનુકંપા ઉત્પન્ન થઈ આવી, કે કું સત્વર અહીં આવ્યો. (ઘા)

સત્યભામા—ભગવત ! મારે વિષે શી દયા આવી તે કહો જોઈએ ?

નારદ—ન કહેવું એજ ઠીક. વાડ વત્તા ! જેણે હવે કું સ્વર્ગ-પ્રાપ્તિ મેળવે છે ?

સત્યભામા—ના ના ભગવંત ! કહો કહો ; મને મારી સખી નાગરિકાએ કહ્યું છે અને જહાકુમારની ઓળખાણ પાડી છે કે એ તો ત્રિજે માગના તાનસાગા છે. (ઘા)

(ગા) સત્યભામાના વચનપરથી તેનું સ્વાધીનપતિકાપલ્લુ વર્ણુ
(ઘા) અત્તના વિચાર—કૃષ્ણ આવવાની ઉલ્લાસાળી તારી વૃત્તિ અનુ-
કંપા—દયા

(ઘા) ઓળખાણ પાડી છે—અર્થાત્ તે પૂરે આપની અવતાર કરી હતી તે માત્ર માત્ર અત્તના દલ મળે તે વિષે કંઈ વિચાર કરી નહિ.

નારદ—જો તને તારી સખીએ એમ સમજતું છે તો હું
હું છું તે સત્ય માન્ય કે તારા પર વાસુદેવની પ્રીતિ રૂઝિયાણી જોડવી
નથી.

સત્યસામા—અગત્ય ! મારી સખીએ મને એમ પણ કહ્યું
છે, કે બ્રહ્મકુમાર તો “ સોનાં બંગાવે અને સોનાં મંડાવે ” તેવા છે, પણ
મુજી ! મારે વિષે તમને ક્યા કેમ આવી તે તો કહો. એવું તો એમ
થવાનું હશે તેમ થશે.

નારદ—તો પછે અમારે કહેવાનું શું છે ? વાંઝ મમે તેમ લાગ,
અમારે શું લેવું કે દેવું છે ? પણ ત્રવળ કર્યું જો તું વાસુદેવ તારા
પર પ્રેમ રાખનારા છે એમ માને છે તો મર્યાદા ને રહસ્યપાત્ર પારિ-
ભ્રમક પુષ્પ તે તને કેમ ન આપ્યું ? (ચા)

સત્યસામા—અગત્ય ! હમણા આર્ષપુત્ર પધારી તે મનેજ
આપશે.

નારદ—(દારૂપૂર્વક) અળસાની પ્રીતિ આવીજ ભોળી હોય
છે વાસુદેવ તો રૂઝિયાણીને લા પધારી તેને પરિભ્રમકનું પુષ્પ આપી
વિદ્યા કરેછે, અને તું તેની આસા રાખી આમ અજ્ઞાય છે ! વાર
વત્સા ! તારું કહ્યાનું થાય. (એટલું કહી બેઠો બેસો દલ્લા સને નાર-
દમુનિ આગળ જાય છે.)

સત્યસામા—(નિઃશ્વાસ નાખી) ક્યા નામરિકે ! મને નાર-
દશું સર્વ કહેવું સાચેસાચું લાગે છે. જો એમ હોય તો આર્ષપુત્ર
જેવા કોઈ રથાર્થો ન કહેવાય, એટલુંજ નહિ પણ જોનાવું કંઈ અને
કંઈ કંઈ એમાના પણ ગણાય. પણ સખિ ! નારદમુનિની વાત નાચી
દશે કે જૂઠી ? આર્ષપુત્ર જે માગ પર પ્રાપ્ત રાખે છે તેથી એ વાત
મને સાચી હોય એમ લાગતું નથી. કમળીજી કામગર એ શ્રીચાન્દ્ર
પડ્યા હશે માટે આવતા વાર લાગી, અને નારદમુનિએ એમ પાપું દશે
કે વર પેસાની વડાન જોવાનો આ હીન લાગ છે ! મને

(ચા) પાછળ વર્ણમિત્ર સેસીનું નિઃશ્વાસ કર્યું છે માટે
પરિન્યાસ નામે મુખસંધિનું અંગ વર્ણવું છે.

એ પ્રહાસનના સ્વભાવ વિશે આવેપુત્રે રજેરજની સમજણ પાડી મૂકી છે. (છા)

નાગરિકા—વયસ્યા ! પ્રહાસન આની ખોટી વાત કરે નહિ. (જા)

સત્યભામા—(સંકોપ) શુ ત્યારે એમ હશે ! તને જણાવૂં છીએ છીએ ત્યારે તુ તો ડેકજ ડાહી થઈ બેસે છે. (જા)

નાગરિકા—મેન, મારે શુ ? ત્યારે તું કે'ં છે તેમ હશે !

સત્યભામા—(વિચાર કરી) હવે નાગરિકા ! જો તું મારી સાથે આવે તો આપણે ત્યા જઈ જેમ કેાઈ ન જાણે તેમ જાણીએ. (જા)

કૃષ્ણદેવ—(ગમવાગા ૩ પુખાને સબળી જોઈ) ત્રિયા ! આ
કને ડીયા મગખેડી સવ સુનામિત સુમનોની સુમધ લેગી થઈ આવ-
તી હશે (ટા)

કૃષ્ણદેવ—આ પુત્ર ! સારે, સારે અને રાને એ જોયું છે,
પણ આ (સુમધ ક્રે) દરોડાય આનની કેમ મને જણ્યું નથી ?

કૃષ્ણદેવ—ત્રિયા ! તારી સહા સત્ત છે, કિંતુ આવો સુમધ તો
આપારેજ આવે —

સ્લોક.

પ્રાત મગ વિરે દિરેદ અતિગે, લેજી થઈ સાગતદ,
શાકાગ થરે સમક દુના, પુખો કને માગના;
લેના તે મકરદ ચૂડી પપરી, મેના સુમધી સદા,
રાનીએ નન જાય થાય તાને, વેસા સૂચે સર્વદા

કૃષ્ણદેવ—(ઉચો થઈ લાઈ) પણ આ પુત્ર જાણે તમારી
કનેડીજ ગોદ. સુનાસ આનનો હો. જોમ મને લાગે છે.

કૃષ્ણદેવ—અહા ત્રિયા ! હવે મને અનુત્તમ સુમધ આવવાનું
દારણું સગવડું

અ.

કૃષ્ણદેવ—અહો આટલા બધા અમે માગી માગી ને માગ્યું તે એવું કે ?

શ્લોક.

જનકસુતા સીતાએ, માગી માગી અર્જુન તો માગ્યું;

ભીષ્મકનદિની તાક, માનસ તેનું યથા અનુરાગ્યું. ૧૦

રુકિમણી—(સરોષ) મહારાજ એવાં જા'નાં કાઢવાંતાં ત્યારે આપીશ એમ શા કાળે કહ્યું ? (નિઃશ્વાસ નાખી) અમે જાણીએ છીએ કે આમાં ધાર્યું દેવ કદીએ કંવાના નથી. (સજા નેત્રે) “ગરીબનો ખેડી રાગ” થયું કોણ જાણે ક્યાં જઈ સૂતો છે !

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! હું આમ કંતેસ કરે કે મને તે કરે તેણે કરી મને ને ન આવડતું હોય તે કશુંપિ આવડે ? (એમ કહી અશ્રુ લૂએ છે).

રુકિમણી—(તિરસ્કારપૂર્વક તરછેડી નાખી) થયું થયું મહારાજ ! બહુ થયું (એટલું ખોલી સુખાસન પર સપ્ત જાય છે).

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! આવી દેહ તે શા કામની ? લે બેઠાં બેઠાં, મને જાણી આવડશે એવી વેણી શુંથીશ. પશુ હું એટલેય પ્રિયાર નથી કરતી કે એ મને ન આવડતી હોત તો હું કેમ કરી તને મનાવત ?

રુકિમણી—(ધીમેથી બેઠી કુમકાં ખાતી) અમે અમે એવું કહીને કેમ ? (એમ ખોલતી મોગરદાંડિક વેણી શુથરાનું સર્વ સાદિત્ય, લાવી કને મૂકી બેઠી રહે છે). (ઢા)

કૃષ્ણદેવ—(કર સાડી ખેંચી જે પગ વચ્ચે સુખામન નીચે બેસાડી સિરમાં મોગરદાંડિક મિચે છે) પ્રિયા ! આમાં તે શું અધિક હતું ?

૧૦ શ્લોક—શ્રીમદ્. અર્જુન—મૃગયમ્ માનસ ઇન્—તાર મન પણ તેડું. (તેનાજ શુ'વક પગર્થની આગળ કરસમાં) પ્રીતિવાણું થયું છે.

(ટા) પારિભ્રમક પુષ્પ યન્ત્રેવાદ્ય કર્ચનો આરબ વર્ણયો છે માટે ઉદયમ નામે નાટ્યાલંકાર.

શકિમણી—(કિમિત ઉતરવે ગેલે) તારે આર્ષપુત્ર ! એમાં તમારે શું " બેસરથ બેસવાનું " હતું કે આટલા સૌંદર્ય મેળા આપા !

કૃષ્ણદેવ—લે પ્રિય ! હવે વેણી તું તારે હથે વાળી લે.

શકિમણી—હવે એમ માધુર્ય મળી ગયું જોડાર છે !

કૃષ્ણદેવ—અરે વહ ! એ તે મને આપડે કે નાચા જેવી દહીંથી તો મેં એકે બી દહીં નહિ.

શકિમણી—(ગજવામાંથી પાશિભાક પુષ્પ કૃષ્ણ ન જાણે તેમ કોલી સજ) ગદારાજ તમને આવડતું, અને તે કામ તમારી પાસે કરાવ્યું, તેમાં તે માફ સોનું દહીં તપવ્યુ !

કૃષ્ણદેવ—(વેણી બાંધી ઉપર હાથ ફેરવી) લે પ્રિય ! હવે તે તારું હાથું થયુંકની ? (એમ કહી ચુકન કરતા વ્યવ છે અને શકિમણી બાંધી ખસી જાય છે).

શકિમણી—(સરિમન) આર્ષપુત્ર ! જેમ તમે આટલું બધું મારે કાળે કર્યું તેમ હવે તો આ વેણીની મુખ્યોમમ આ પરિચિતકપુષ્પ બાંધી રહ્યો અને પછે આપની મંજીરુરૂપ વર્તન કરે. હવે થોડા કાળે દેતાવળા થવામાં શો મામ છે ? (જા)

કૃષ્ણદેવ—(ખિન્ન થઈ જઈ) હા લાવો પ્રિય ! હું એ બાંધી રહ્યો. તમે ઠીક સંભારી મારી કનેથી એ લેઈ લીધું, નહિ તો કંઈનું કંઈ સ્ત્રીમજાઈ સુઝાઈ જતી ! હું એ તમનેજ આપવાનો હતો, પર્યુ જુસી ગયો એટલે એમને એમ પડી રહ્યું !

શકિમણી—આર્ષપુત્ર ! હવે તો એટલાથી પતાવો તે ઠીક; પ્રભુ અનિ જૂઠું જોઈયે તો આવરણ થટે !

કૃષ્ણદેવ—હું પ્રતિજ્ઞાપૂરકે કહ્યું છે એ મેં તારે કાળેજ આપ્યુંનું.—(એ સજ્જ સામગ્રીમાં કોઈ ન જાણે તેમ સત્યમામ અને નાગરિકા પ્રવેશ કરે ■).

: (જા) પાશિભાક શકિમણીના હાથમાં આવવા રૂપ કાર્યે ક્યત્ ક્યત્ છે ગાઈ, હૃદયે નામે નાચવામાં.

સત્યભામા—(ખીચુ કોઈ ન સાંભળે તેમ સંકોપ) હલા નાગરિકા ! આ શક સાથે સંબંધ કરાવનાર તુજ કે ? (તા)

ફકિમણી—(સરિમન) આર્થપુત્ર ! સમ ખાઈખાઈને તો તમાર પેટ ભરાઈ ગયું હશે ?

કૃષ્ણદેવ—જો તને એ માર કહેતું સત્ત નથી લાગતું તો તું કહે તે પ્રકારે હું એ માટે તારી પ્રતીતિ કરી ગતાવું.

સત્યભામા—અધિ નાગરિકા ! કાન ચોખ્ખાળી જાંઘળને.

ફકિમણી—મારી પ્રતીતિ તો તું ક્યારે યાદ કે દેવ ક્યારે સત્યભા માના સોગમ ખાઈ કહે ત્યારે (યા)

કૃષ્ણદેવ—હું સત્યાજિતસુનાના અને મારી ભતના સપથ ખાઈ કહું છું કે એ પારિભાગકપુષ્પ હું તારે કાળેજ અહીં બાળ્યો'તો, પણ તે બૂનથાપથી તને આપતું રહી ગયું

સત્યભામા—(સર્વે સાંભળે તેમ ઘોટેથી) “મારાને જાગે અને ફૂટનાને ભગવો ” છે કહી લેવા ને દેવા ? મોઢી ને સફળી ત્રા જિત્તી સુતા લાવી જડી છે, પણ હું તો “ ગમે ગ રહ્યો પડું ” તેરી છું ! (એ મોઢવું સાંભળી કૃષ્ણદેવ તથા ફકિમણી બાહેર ચારે છે અને તેમને જોઈ સત્યભામા તથા નાગરિકા નાથી જાય છે) (દા)

ફકિમણી—આટલી લાગી રીને માગ મદિર કને જોતું બોલનાર કાણ છે ?

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! અનશ્ય તેનો ગોધ કરવો જોઈએ (જોમ બોલનાં બન્ને જણ જોવા જાય છે)

પ્રથમ અંક સમાપ્ત.

(તા) સત્યભામાના કૌશલ્યજીવનો હિરેતાર, નાવ્યો છે માટે પરિકર નામે મુખસંધિનું અંગ

(યા) સત્યભામાના કૌશલ્યજીવને હિરેતાર મોઢીએથી રીને વર્ણન છે માટે વિદોહાન નામે મુખસંધિનું અંગ

(દા) સત્યભામાનું કૌશલ્યજીવ અત્યાર સુધી ગદ્ય હતું તે ક્વાહુ યથુ માટે ઉત્કેશ નામે મુખસંધિનું અંગ

અંક ૬ હો.

(શોય કરતે વેશે શ્રીદામો પ્રવેશ કરે છે).

શ્રીદામો—કાંટા વેરે વિઠ્ઠલ ને વીણવા મારે. વસલાના વેરી ધણે તેને વિદાય કર્યો. દારકને દુકમના તોરમાં દખાવી દઇ રથે લેવ-રેલા ઘોડા છોડી મૂકાવ્યા. એવાં એક તો શું પણ્ય અનેક કામ કરવા હું તૈયાર છું પણ્ય દણ્ય મારે વકરાએલી વાધણ્ય કને જઇ મનાવાનું બાકી રહ્યું છે. દૈવ જાણે ત્યા તેનો શીકાર હું ચર્ધ પડું છું કે તેને મારો શીકાર કરું છું (એમ વિચાર કરતો સત્યભામાના મંદિર કને આવી પહોંચે છે અને તેને ત્યા રીસાવડે વેશે બેઠેલી નાગરિકા સાથે ભુજે છે). (જ)

નાગરિકા—(શ્રીદામાને આવતો જોઇ) વયસ્યા ! જો, જો, પેલો આર્યપુત્રનો સંદેશો લઇ આવ્યો ઢોલ ગોમ જણાય છે.

સત્યભામા—(યુગ ફેરવી) તને લજા સંદેશા ને સાંધ સૂચી રહ્યા છે ! તું તારે જ કરતી ઢોલ વે કરચ. *

શ્રીદામો—(કને આવી) કેમ લખુદેવિ ! તમારે તો કંઈ લખાવ થવાનું સંભગાય છે ને શું ! તમે તમારા ભોળપણથીજ ઉબળું એટલું દુધ દેખી રહ્યાંતાં.

સત્યભામા—(સંકોષ) એવાં અસાવડાં અને ખીડડાં મને જરાકે ગમતાં નથી. તું તારે હજે રહેજે. મોટી દેવી દશે તેને મારે શું.....(એટલું બોલી અટકી જાય છે) જા જા, અહીં તું શા કાજે આવ્યો છે ? (ધા)

(જ) પાંચમા અંકમાં સત્યભામાના કેમ રૂપ બીજનો નિરૂપ કરી અકસમા-પિત્રે સત્યભામાના વચનદ્વારા તે પ્રકટ કર્યું છે, તથા તે બોલનાર કેણુ ? એવી રાંકા હાવી તે કાંઈક ગુપ્ત પણ રાખ્યું છે, માટે મુખ્ય અને પ્રતિમુખ્યસંધિએજ અંકમાં વર્ણવેલ ગયા છે હવે જો રોપને રાખાવના રૂપ કાર્યની વચ્ચે વારંવાર વિષ્ણુ ઉપજવાં તથા લાભ મળવે. દિશાદિ લક્ષણવાળા ગર્ભસંધિથી આ અંકનો આરંભ થાય છે શ્રીદામો હૃં.

(આ) અહીં સત્યભામાનું મેધયુક્ત વાક્ય વર્ણવ્યું છે માટે ગર્ભસંધિનું તોટક નામે અંગ.

શ્રીદામો—આ તે શુ શોકને ખારે..... (તેને બોલતો અટકાવી)

સત્યજ્ઞામા—અહ્યા ગોવાગિયા, જો તેનું નામ મારા આગળ દીધું તો મારા જેવી કોઈ નથી હો !

શ્રીદામો—(ગાલમાં લપકાકો મારી) બૂલ્યો બઈ બૂલ્યો

સત્યજ્ઞામા—(રૂદન કરી) મને આ ધરમાં છેતરપંડી કરી નખાવનારનું સત્તાનાથ જાગે. હું મહર્ષિજી કે તું અહીંથી મારો છવ લીધા વગર જનારો નથી (એટલું બોલી કડી આવી જાય છે, અને તેની પછાડી પછાડી નાગરિકા પણ જાય છે).

શ્રીદામો—અરે રામ ! હવે આપણાપ ગ્રહ વાઠા થયા લાગે છે. હું કે જે જ્યાં નાખ્યો ત્યાં સોસરો નીકળી જનાર તે આમ અટકી પાછો જઉં છું (નિઃશ્વાસ નાખી) “ મરતા માંડીને જાપ કંઈ તે કંઈ જાવે ? ” આલ્ય રામ આલ્ય, જઈ કહાનજીને જુકિનપથ જણાવીને (એમ કંઈ આલ્યો જાય છે).

(કૃષ્ણદેવ વિચાર કરતે વેગે પ્રવેશ કરે છે)

કૃષ્ણદેવ—શ્રીદામો ગયો છે એટલે કાંઈ તો નિઃશંકાયપણે થવું જ જોઈએ. વસલાને વિદાય કર્યો અને દારૂ કને રથ છોડાવી નાખ્યો એ સમાચાર તો મેં જાણ્યા, અને અધુના પ્રિયાની ખજર સાંભળી ખુશી થઈશું. (એવે ઉતરી ગયેલે મોઢે શ્રીદામો પ્રવેશ કરે છે).

શ્રીદામો—મહારાજ હાંશીએ દેનાને વ્રજનો ગોવાગિયો ઠીક દાખ લાગ્યો છે !

કૃષ્ણદેવ—વાહ વાહ ! વયસ્ય ! એવું શું બોલે છે ? તું તો ગાગ અમાત્યાદિક કરતાં પણ અધિક છે. (ર)

શ્રીદામો—મુઆ અધિક તે ગધિક; કહાનજી તમે જે કહાન્યું તું, કે “ દેવિ ! તમારે કાજે મેં વ્રજમાં જનાને વિચાર માડી પાડ્યો છે. તમે ગત દેહીને મદિર ગુપ્તપણે પધાર્પા અને રીસાઈ નાગી ગયાં તે કીડ ન કર્યું, તથાપિ અમે તમને ક્ષમા કરીએ છીએ”,

એમાંનું કશું એય દેવીએ સામગ્ર્યું નથી કે આપણાથી કહેવાયું નથી. (૬)

કૃષ્ણદેવ—વયસ્ય ! હાસ્ય કરવું જવા દઇ કહે તો ખરો, કે ત્યાં તારા ગયા પછે શું નિપન્યું ?

શ્રીદામો—મહારાજ મારા સમ ખાઇ કહું છું કે મેં જે કહ્યું તે સહુ સાચેસાચુંજ છે.

કૃષ્ણદેવ—વયસ્ય ! કહો દે કહી દે, વાર કરીશ મા.

શ્રીદામો—(વિચાર કરી) કહાનજી ! તમને તહીં તેડપા છે અને મારી સાથે કહાચું છે કે આર્યપુત્રે અને આવડામોટા વાક માટે ક્ષમા કરી તેથી મારા પર તેમનો પૂર્ણ પ્રેમ છે એમ કહું માનું છું. (કૃષ્ણદેવ ન સાંભળે તેમ) એમને એજ જોઇએ ! નથી મારી વાત માનવામાં આવતી કે નથી મારી દસા જોઇ ચરીજા કરતા, તો લલે ત્યાં જઈ “ ધી ડળાં ” જએ !

• કૃષ્ણદેવ—વયસ્ય ! એણે દેવીને ત્યાં ચાલતી કાંઈ મુદ્દાની વાત સાંભળી હશે નહિ. (૭)

શ્રીદામો—હા હા એમજ હશે; નીકર એ તો મહા રીસતું જાણું છે.

કૃષ્ણદેવ—ના ના, એટલું બહું તો કંઈ નથી. એમની જે

શ્રીદામો—એ તમારું કહેવું ખરું, અને એજ ખત્તા ખવડાવનાર છે !

કૃષ્ણદેવ—અલ્યા ! તારી સાથે કંઈ વાતચીત ન કરી મારે ખત્તા ખવડાવનાર કે ?

શ્રીદામો—હારતો, બાકી બીજું શું ? (એવે ત્યાં ઉતાવળા ઉતાવળા નાગરિકા આવે છે)

નાગરિકા—દેવાધિદેવ દેવીના મંદિર સુધી પધારવાની દમા કરે તો ધણું સારું.

કૃષ્ણદેવ—નાગરિકા ! જા તું જઈ દેવીને કહે કે મને ઇત્રધાગી મહારાજે કાંઈ વિદેશનો પત્ર આવ્યો છે તે કાજે બોલાવ્યો છે, ત્યાં જઈ હું સત્વર આવું છું.

નાગરિકા—મહારાજાધિરાજ જરૂર વહેલા પધારશો. (એટલું કહી ચાલી જાય છે)

કૃષ્ણદેવ—વયસ્ય ! આલ્સ આપણે રાજમલામાં જઈએ; પછે મારે પ્રિયા પાસે જવા સત્વર જઈવું પડશે.

શ્રીદામો—હા હા ! મહારાજ ! આતો ઉતાવળા જો ત્યાં જતાં વાર લાગી તો પ્રેમને સારે અપ્રેમ જેવું કંઈક જણાશે. (એમ વાતો કરતા બંને જણા ચાલ્યા જાય છે).

(મન સાથે વિચાર કરતી સત્પત્તામ્ પ્રવેશ કરે છે.)

સત્પત્તામ્—મેં નાગરિકાને આર્થપુત્ર કને મોકલી છે તેણે કરી ત્યાં શ્રીદામોએ જઈ શું કહ્યું અને એ અહીં આજ આવવાના છે કે નહિ એ સર્વે વાત જણાઈ જશે જો મેં એટલો રૂમાડો ન કર્યો હોત તો સવારમાં જોડી એ ક્યારનાય મંજમાં ચાલ્યા ગયા હોત. જો મેં શ્રીમત્ સાથે દ્વંદ્વી પુત્રી વાત કરી હોત તો મને ખોટું લાગ્યું છે કે નહિ તે દેવ શી રીતે જણી શકત ? (એવે ત્યાં નાગરિકા આવી ઉભી રહે છે) (ક)

નાગરિકા—અખિ ! તારી ધારખૂા રજેરજ ખરી : પડવા જેવી લાગે છે. હું તો જણાવીતી કે તે' મોપગ'ધુનાં હોડાં પાડ્યાં તેણે

(ક) રૂમાડો—ધામધૂમ

કરી દેને માડું લાગશે, પણ દેવના બોલવા સાબવા પરથી મને એમ જણાયુ કે શ્રીદામાની કંઈએ વાત તેમણે સાચીજ માની નથી

સત્યસભા—હલા નાગરિકે ! પણ મેં અર્થપૂર્વકે અહીં બોલાવ્યા તો તેનું કેમ થયું ?

નાગરિક—ઇવંધારી મહારાજ કને જઈ ઉતાવળે આવુ છું, એટલું કહી મારા દેખતાજ શ્રીદામા સાથે તેમ્બીપા ગયા છે, તે હવે ક્યાં ગયા છે (જ)

સત્યસભા—(માથું ધૂલારી) હા હા હીં છે, તદ્દીં ગયા પછે અહીં આવવાનું કહ્યું કે ? વાર તું જઈ (કાનમા) આજ્યાટશું કરી મુક્ય અને હું પણ એમને આવવાની વાત જોતી અત પુરમા બેસુ છું (એમ મ્હી નેને જણ્યુ આવ્યાં જાય છે) (જ)

(રાજસભામાં જમા સજ થયેલા ઉમસેન પ્રવેશ કરે છે)

ઉમસેન—અરે સજ્ય ! કેમ તું કુશ્યને જઈ કહી આવ્યો તોને ? મારો સંદેશો સાબળી એ આવતો કાલ ગત કરે એમ મને લાગતું નથી

સજ્ય—(નમન કરી) દેવશ્રીની આજ્ઞાનુસાર મેં સર્વે કહ્યું તું અને જ તારી પાછળ આવુ છું એવો ઉત્તર પણ પાડેલું એ આપ્યો તો

ઉમસેન—હીં મારે એજ પૂછવાનું હતું (એવે કુશ્યદેવ અને શ્રીદામાને આવતા જોઈ) આવો આવો કુલદીપક ! હું તમારી વાત જોઈ રહ્યો છું

કુશ્યદેવ—(નમન કરી) માતામદ ! મને આવતા કિચિત્ વધુ કાલ યોગે તેજમા કરશે (હ)

ઉમસેન—હે કુલદીપક તોત ! ક્યા કરવાનું અને છે ? વાહ વતસ ! વડીલો પ્રતેની આની નત્રનાને અનુત્તમ પ્રેમુ ન કહે ? ભાઈ મે

(જ) ઇવંધારી મહારાજ—ઉમસેન (જ) હાહા હા—કુશ્ય પ્રથમ મારી પાસે ન આવે ઉમસેન પાસે ગયા તેથી મારા પરથી એમની એકા પ્રીતિ સમજાય છે એ એ અર્થ આટલું—દીવા ગાખા કરવા વગેરે (હ) માતામદ—(કુશ્યની મત્તા દેવબીના ઉમસેન કાઢા થાય માટે)

તમને જે માટે અહીં બોનાવ્યા'તા તે કારણ આ (પત્ર આપી) વાચ્યાથી લક્ષ્મી આનશે (છ)

કૃષ્ણદેવ—(દાઢ ન સાળળે તેમ પત્ર વાની જઈ અઢોપ) માનામદ ! આ દુષ્ટ શુ કરવા બેઠો છે ? એ આવતી કાને સોગસદસ મુદરીઓનો સત્ર કરનાર છે ! આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં લગી એમ કદાપિ ધનાર નથી, (સખેદ) શિવ ! શિવ ! હીન દયિતાઓની શી દુર્દશા ! (૬)

ઉત્તરસેન—તાત ! આપણે તેમનાં કષ્ટ કથવાનાં છે એ કૃષ્ણ બૌમામુરને વૈષ્ણવાજ્ઞ પ્રાપ્ત થયેશુ છે તેણે કરી એની જામે મુદ્રમા હિમા રહેવાનો ઇદ્ર પણ ઉત્તમાદ્ધ ધારી શકનો નથી, તો પછે આપણા જેવા તે શુ કરે ? (એટલુ કહી નિઃશ્વાસ નાખે છે) (૭)

કૃષ્ણદેવ—મન પુરદર એના વૈષ્ણવાજ્ઞથી ઉત્તમાદ્ધ ગદિત થાન, તથાપિ હુ આ મારા ચક્રવડે એના ચૂરેચૂરા કરી નાખી અગસાજનને મદાકષ્ટમાથી મુક્ત કરીશ (બો)

શ્રીદામો—દાદા ! એના ત સા ભાર છે ! કસ, દેશી, મદન, માતંગ, મા'વત એના એવા અનેકને અમાગ જેના ગેવાગિયા પૂગ પડી શક્યા, તો હવે એવા એકને જીતવો તેમાં તે શા વે. બલ્યવા'તા ? (બો)

કૃષ્ણદેવ—(વિચાર કરી) માનામદ ! જે એ વાત તમને મદત્વની લાગતી હોય, તો તમે રાજસભામાં જઈ અમાત્યાદિકને બવે પૂછો, કિમ્મ આ દેહમાં પ્રાણ છે, ત્યાં લગી એ અનવાઓનો વાગ પણ વાડો થરા દેનાર નથી હુ જઈ પ્રાગ્ભ્યૌનિધ પર મુદ્ર કરવા જવાની સમ્મત સજી છુ અને તમે જઈ અમાત્યાદિ સાથે મત્ર કરી મુદ્રાદ્ય વગડાવો (ક)

(છ) તાત—પુત્ર વગેરેનુ સંબોધન અનુત્તમ—સર્વોત્તમ (૬) આ દુષ્ટ—(બૌમામુર) સત્ર—યજ્ઞ દયિતાઓ—શ્રીઓ

(૭) કથવાના છે—મોટે બોલવાના માત્ર છે નીવારવાને આપણે હમયે નથી અહીં બૌમામુરે મારવા ધારેથી શ્રીઓને બળાવવાની નિરાશા ઉત્તરેને પ્રકટ કરી છે માટે નિદરેન નામે નાખલક્ષણ

(ઘા) પુરદર—ધડ (ઘા) માનામ—કુવલયાપીડ હાથી અમારા જેવા ગેવાગિયા—(કૃષ્ણ બગસગ તેવળને ગેવાગ અવરથામાદતા માટે તેમને હરેશને)

(ક) અમાત્યાદિકને—પ્રધાનમંત્રી વગેરેને પ્રાગ્ભ્યૌનિધ—એ નામનુ બૌમામુરનુ નમર મત્ર કરી—ગ્રસ વિચાર કરી

હિમસેન—(કચવાતે મને) વાર તાત ! હું જમ સચિવોના વિચારથી તમને વિહિત કરીશ મને પૂછ્યા પાછે એણીયા મુદ્દ માટે જવાનું સાદસ કરીશ મા (સ)

કૃષ્ણદેવ—(ઉભા થઇ નમન કરી) માતામદની આઠાનું ઉત્તર ધન હું કદાપિ કરનાર નથી.

શ્રીદામો—દાદા જમએ છીએ હો; લકમ બકમ હકમ તપ તો હીક !

હિમસેન—(ઊભા થઇ) હું પણ રાજસભામાં જઉં છું, તાત ! જવ ! ઉગય જવ આવત્તે હો (એમ વાતચિત કરી સંજ્યાદિ ચાટે જવું ચાલ્યા જાયછે)

(વિક્રાંત વેશ ધારણ કરી સત્યભામા પ્રવેશ કરેછે)

સત્યભામા—અરે પોદોર રાત તો જવા આવી તોય દરુ આવૈપુત્ર આવ્યા નહિ વાટ જોનારને વેળા લાગી શાય એમ તો મને કંઈ નહિ થતું હોય ! કદી કાલની પેઠે બારોબારજ પકાઈ ગયા હશે તો. (એવે કેશ પ્રસાધનનું સાહિત્ય લેઇ નાગરિકા પ્રવેશ કરેછે) (ગ)

નાગરિકા—સખિ ! કલા પ્રમાણે મદુ દીરા ઝાખા કરનાની તજવીજ કરી છે. હવે આવૈપુત્રને આવવાની વેળા થઈ છે, માટે તું વેણી ખાંધી ચંદ્રક ચોડી સાવર સજ થા. હું પારેલા કામગા મડી'તી માટે મને આવતાં વાર થઇ. (ઘ)

સત્યભામા—અર્થિ નાગરિકા ! તું તે ક્યારે સમજણી થઇશ ? જાજ તે વેણીચંદ્રક હોય ? અને એ તે હું મારા કિયા હેડાને ઉમ ગે કરું ? કોણ જાણે, આવેછે કે જોમની વહાતીને લાં જાયછે ! જ જ, તું તારે જમ કલા પ્રમાણે બારણા આગળ બેજ, અને જો આવતા જણાય તો મને કોઈ ન જાણે તેમ જણાવજે. (જ)

નાગરિકા—વાર જોન ! તે' કહ્યું તેમ કર છું; પણ મારું કહેવું

(સ) કચવાતે મને—ભોમાસુર અગ્રેય છે એમ જાણીને સચિવોના—પ્રધાનોના. (ગ) કેશ પ્રસાધનનું—માથાના વાળ હોળામ વગેરેનું

(ઘ) ચંદ્રક—ચાલકો (જ) વેણીચંદ્રક—ચોટનો ગુથવો, અને ચાલકો ચોટનો

ખેડુ નથી હો. પતિને રીઝાવી કંઈ કામ કાઢી લેવું હોય, તારે રીસની સાથે સરીરની જોશ પણ કરી જોઈએ. કદી કંઈ ખીનું ધારી ન કરીએ તોય સ્વામીનું સારું વાચી ચાંદો ચોટો તો કરવો પડે ! (ચ)

સત્યભામા—(સંકોપ) જા જા તને કોણ કાઢી કરે છે કે કાઢી કાઢી વાતો કરવા લાગી ? તને તારે કંઈ છે તેજ કરય, એટલે તેં સહુએ કંઈ એમ હું જાણીશ.

નાગરિકા—વારૂ જોન ! હું એમ કહું છું (એટલું કહી નાગરિકા જઈ પારખા આગળ બેસે છે).

(સર્વાં સઘ યુદ્ધમાં જવાને વેશે કૃષ્ણદેવ પ્રવેશ કરે છે).

કૃષ્ણદેવ—(ચિંતિત થઈ) અરે પ્રકાશમાં પ્રભાકરને લગવે એવું આ મંદિર કિયા અશ્રધી છવાયવું લાગે છે ? જેવું મેં કોઈ દિવસ નહિ જોયલું તેવું આજ મારી દષ્ટિએ કેમ પડે છે ? નથી દારપાત્રિકા કે નથી જણાની અંતઃપુરપાત્રિકા ! તેમ પ્રિયાની પ્રિયસખી નાગરિકા પણ કાંઈ જોવામાં આવતી નથી ! (આમ તેમ જોઈ) શું કાંઈ ઝડપ આદિકનો તો બાધ નથી ? ના ના એમ હોય અને હું ન જાણું એમ કેમ થાય ? (એવે ચપટી વાગી તે સાંજળી) આપ્તીપા કોઈ હોય એમ લાગે છે. (તેણીપા જતા દીન વેગે બેઠેલી નાગરિકાને જુએ છે) ! કોણ નાગરિકા કે ? કેમ આજ આમ છે ? તારી સખીની પ્રકૃતિ તો દીક છે ને ? (છ)

નાગરિકા—(બિમ્બી થઈ નમન કરી) આર્યપુત્ર ! એ મારી વયસ્સા પછે જોડી છે. (એટલું કહી જાણુએ આધારામાં ચાલી જાય છે).

કૃષ્ણદેવ—અરે આ કંઈ અવનવો બેલ દેખાય છે ! શ્રીદામાએ

(ચ) વાચી—વાંચી. નાગરિકાએ સત્યભામાને શાખામણ દીધી છે માટે ઉપદેશન નામે નાટ્યાયકાર

(છ) પ્રભાકરને લગવે એવું—પ્રભાકર (સૂચ) કરતાં પણ વધારે તેજસ્વી. અશ્રધી—વાદળાશી. અધિકાર વગેરે ચિન્હ જોઈને કૃષ્ણે તર્ક કર્યા છે માટે ગર્ભસંધિનું અનુમાન નામે અંગ વર્ણવ્યું છે.

કંઈ લાડકે માકડું તો વળગાડ્યું નથી ! વાઈં ચાલ્ય જમ્ જોઈં તો ખરે.
(એમ કહી અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરેછે અને ત્યાં વિચિત્ર વેશે સત્યભામાને
સૂતેલી જોઈ તેને જાગ્રત કરવાને યત્ન કરેછે) અપિ પ્રિયે ! આજ
આમ કેમ ?

શ્લોક.

મરણે હે જાણે, નિરમલ નભે ચંદ્રક નથી,
કપાલે હસો જે, નવન નિરખું ના કહું કર્યા;
સુવાસી તાણુલે, વર અધરનો રંગ ન દિસે,
અરે હા ! આ શું છે ? હૃદય ધડકે રો વિણ મિથે ! ૨

અપિચ—

શ્લોક.

ચંદ્રે આ ચતુરા કરી પોંડ તને, શું નિષ્કર્ષકી લહી,
ચક્રે ભેદુ અભેદ એહ અરિને, જાળે નભે એ વહી;
કામે લલિતશું યમ દુર્ખો કરી, તો હું દણું ને પ્રિયા !
ખાળા ! જોઈય રસાળ વેણુ વદને, કેણે કરી આ ક્રિયા ! ૩

(એટલું કહી અંગને સ્પર્શ કરવા જાયછે એવે જીવ જીવ કહી
એકદમ ઠીઠી સત્યભામા જોઈ ચાલે).

સત્યભામા—તમે તમારી વાત જણ્યા, જો મને અડક્યા તો !

હું તમારું નામ દેતી નથી.

કૃષ્ણદેવ—પણ પ્રિયા આટલું બધું શા ઉપર ? (જ)

સત્યભામા—મારા છવ ઉપર; કંઈ તમારા, પર કે કોઈના, પર નથી. તમારાથી જે થાય તે કરી નાખજો. (ક)

કૃષ્ણદેવ—અરે પ્રિયા ! આમ વાંકું શું પાડેછે ? હું તો કહું છું કે તને આટલું બધું થઈ આવવાનું શું કારણ છે ?

સત્યભામા—આટલું બધું થાય મારી બહારાતને ! જેને ધવાનું હશે તેનેજ થશે, અને જે અમે એવાં કરમ કરતાં હમણું અને અમને થશે તો તમે તમારે જોવા આવશો નહિ. પણ વેળા કવેળાએ એવો શાપ શા કાળે દો છે ? (ઘ)

કૃષ્ણદેવ—અયિ પ્રિયે ! હું શું તારો વૈરી છું કે તને શાપ હઉં ?

સત્યભામા—વેરવી તો સારો કે એકજ વારકુ માયું કાપી આધો રહે !

કૃષ્ણદેવ—પણ અમે એવું શું કર્યું છે કે આટલી બધી ગુર ઉપમાને ધટિત થઈ પડ્યા ?

સત્યભામા—(હાથના ચાળા કરી) અરેરે આ તે કંઈ જાણે છે ? મારે મોઢે કઠાવવું હશે કેમ ? હૈયામાં હાય મૂક્યો હોય તો કોરોકટ નીકળે ! હજી જરા વધારે અજાણ્યા થાય એટલે ઠીક પડશે.

કૃષ્ણદેવ—શું પ્રિયા હું આટલી બધી શુભોપમાને યોગ્ય છું ? (એટલું કહી હાથ ઝાલે છે).

(જ) શા ઉપર—શા કારણથી ? ઉપર રાજા જવાબને અનુરૂપ યુક્તિપુર સર નાપર્યો છે.

(ક) સત્યભામા કૃષ્ણના પ્રમતો ઉલટો અર્થ કરીને કહેછે; મારા છવ ઉપર છં.

(ઘ) લડાઈ કરવી હોય ત્યારે આફું જોલવું, એ ન્યાયને અનુસરીને સત્યભામા વાંકું જોલે છે. કૃષ્ણને અપરાધજ્ઞાના માનીને સત્યભામા રીસનાં વચન કહેછે મોઢે ફેરિયોટિતો મારનનર્મ નામે ભેદ વર્ણવે છે સત્યભામાનું રોપ સડિન બાપલ વર્ણવું છે મોઢે અવમર્ગ મંધિનું સફેદ નામે અંજ.

સત્યભામા—(આવેલો હાથ તરછોડી નાખી) જોને “ ઉલાડા હાકરા ” આપતા હો તેનો જઈ હાથ આવે. જો મોટા હાથ આવનારા ન હોય હોય તો “ ભાગી ગયે આમ ભાગા ” કરી મને દુઃખણીને દુઃખી રો કરોછો ? (ટ)

કૃષ્ણદેવ—(કેટલીક વાર ગતબ્ધ થઈ) સારે શું અમે દુઃખી કે નાજક કે ?

સત્યભામા—એક વાર નદિ; સત્તર વાર, સો વાર, સાતમે વાર !

કૃષ્ણદેવ—કયી એક વાર દુઃખી કર્યાં તે ગતાવશો ? વધારે વાર તો નહીં.

સત્યભામા—મવજે હાથે જોર પૂજી હોય તો જતાનસાનું હોય ની ? જ્યાં નર્ગીજ કાકરા લા પીણામણુ શુ ?

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા, હવે અતિ થયું.—

સ્ત્રોતક.

ભાગતોં આરતોં ધારતોં જો કરોં, વાફ વિસદરડે વડવા,

માથ પૃથ્વિગો મતિ દીન, બન મતિહીન દુઃખી ચડવા;

જાન યુગ યુગી વરદક્ષ ન, કોઈ સમાન મુને અડના,

પ્રેમઅખડિન મડિતમાનિનોં ! ખડિન આ કુ પૂરે પડના ૪

સત્યભામા—ગદારાજ ! એમ મો ॥ મીડડા રોના કરોછો ? મારે તો પ્રેમમા “ પૂજો ભી ” ગયો છે અને પ્રેમના પીણ તો પ્રેમવાળીને

ત્યાંજ હજેછે. જોને જોલ્યે જાંધ નાંદ તેની સાથે તે ક્યાં પાનાં પડ્યાં ? (ઠ)

કૃષ્ણદેવ—હવે થયું તે અન્યથા થવાનું છે ? (એટલું કહી સસભામાને મળે હાથ નાખેછે અને તે આધી ખસી જાયછે તેણે કરી હાથ જોડથી પથેકમાં પડડાયછે). (ઢ)

સત્યભામા—અજળાની આતરડી કકળાવનારને આવી આવી અનેક પીડાઓ થશે ! હું તમારું નામ દઉંછું કે તમે મને અડકવા આવો છો ? (ઢ)

કૃષ્ણદેવ—(જીજ્ઞે હાથે હાથને દગાવતા) કંઈ થયા પર લવાસુ નાખતા તો ઠીક આવડે છે !

શ્લોક.

અજળા અતિ અંતર કોમળ છે,
કુચ જોડ કરે તવ નિષ્કાં છે;
પતિને ન મળે રતિમાન પ્રિયા,
મતિજાંધ સુઅધ જન્યા ન કિયા ?

સત્યભામા—એવું જણા છતાં જુદવતા જે હજે ? (જ)

કૃષ્ણદેવ—(સકોપ) અર્થઃ હવે અતિ વિસ્તારનું પ્રયોજન નથી ! મનરસીપણે મળે તેમ જોડવાનો નિરધાર કર્યો છે તો પછે જેટલું આવડે તેટલું જોતી નાખો; જેસો હવે અમે જાણીશું.

(ઠ) પીયૂષ—અમૃત

(ઢ) પથેકમાં—પથમમાં. (ઢ) પેલાના જગી જવાથી પતિને વાજવાની પીડા થઈ તેનો દોષ પેતાને માથેથી દૂર કરવાનો ચલ સત્યભામા કરે છે. અજળાની ઈ.

૫ શ્લોક—તોટક. અજળા ઇ—સૌ અંતરમાં અતિ કોમળ તો છે. પણ તે અંતરને જોડીને કુચ બદાર નીકળે ત્યારે તે કોમળતા નિષ્કાં થાય છે—અંતર કહાસુ થાય છે. મતિજાંધ ઇ—કયા પુરોની મતિ ત્યાં આજળ બર્ધ થઈ નથી ? અને કયા પુરો અતિ આજળા જન્યા નથી ?

(જ) જુદવતા—પરચુસને મુખપાવમાં પેડે કે વેડેવમાં જોડના

(એમ કહી બેઠી આવવા માંડે છે અને સત્યભામા તેમને પકડી રાખી), (ત)

સત્યભામા—(સજળ નેત્રે) જાવ છો ક્યાં? આ જીવ લેષ જીવું હોય તો કરારે જાવ. જ્યારે આમ કરવું ત્યારે મને શા કાજે ખાજરે નાખી?

કૃષ્ણદેવ—(અશ્રુ લુછી નાખી) પ્રિયા! આ બધું કરવાનું પ્રયોજન તું છે? તારી ઇચ્છાનુરૂપ વર્તવા હું ક્યારે આડો આવું છું કે આમ ઉભયને શોકકારી કૃત કરના સજ યાવ છે.

સત્યભામા—આર્ષપુત્ર! તમે મારું કહ્યું કરનાર છો એવી વાતો કરી કાને સમજાવો છો! સુખ ભોગવનારી શોક્ય અને સમ ખાવાને સોધી ને સફરી હું? મહારાજ! તમે બોલશો નહિ. મારાં તો અગોચર બાકે બળી રહ્યાં છે. બળતીને વધારે જાળી તમારા હાથમાં શું આવવાનું છે? (એટલું કહી મોટેથી રૂદન કરે છે).

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા! આમ દીર્ઘરસે રોદન કરવું અને તે પરિજનાદિકે અવશ્ય કરે એ આ સ્થિતિને ઘટિત થતું નથી. સુખ ભોગવવાને એ હોય અને સમ ખાવાને તું હોય એમ યાવજ કેમ? (ધ)

સત્યભામા—એ આમ જુહુંજ બોલવાનું પણ લેશો તો જીવ આપવાનેય કોણ પાછીપાની કરે તેવું છે? હું કંઈ કોઈ કહેતી વત્ત કરતી નથી; મેં તો કાને માંભળ્યું છે અને આખો જોયું છે. મેં તે ક્રિયા જન્મના તમારા કાળા તલ ચોર્ણતા કે તમે મને દુઃખ દેવાનેજ સરળ્યા! (ધ)

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા! મેં એને સુખ થતા તારા સમ તો ખાધા નથીજ તેમ એમ કરવાનું કંઈ કારણ પણ નથી; તથાપિ જો તું કહે છે તેમ થયું હોય તો પણ ચર્ચ ગયાનો ગોચ કરવામાં શો લાભ છે?

(ત) અર્થ—અસ

(ધ) પરિજનાદિક—સેવકજન વગેરે આ સ્થિતિને—આપણા જોવાની સ્થિતિને.

(ધ) કૃષ્ણના સમક્ષમાં નિકુર વચન બોલાવું છે માટે વજ્ર નામે પ્રતિબુદ્ધ સંધિનું અંગ.

સત્યભાષા—હાય ! હાય ! પૃથ્વી મને માગેય શે નથી આપતી કે હું માછી સમઘ જઈ ? પ્રભુ ! જૂઠા સાથે જીવતર કાઢવાનું માથાના પાઠનારનેય આપીશ નહિ !

કૃષ્ણદેવ—પાર તું કહેછે તેમ થયું હોય તો હું હવે એવી જૂથ ન કરવા પ્રતિજ્ઞા કરું તો પછે કેમ ?

સત્યભાષા—સોગમ ખાવ તે સદાય જૂઠું હોય.

કૃષ્ણદેવ—ત્યારે તે અસત્યવાદીએ પ્રતિજ્ઞા કરેલીએ અસત્ય હોય. તો પછે અસત્ય છે એમ જાણવા સત્તાં કોશ કરવો એ કોના ધરતી રીત ? (ધ)

સત્યભાષા—મારે શું ? જૂઠા થાવ કે સાચા થાવ. પશુ શું સ્વર્ગેતું જોવા જોગ ફૂલ એનેજ આપી આવો અને તેની એક પાંખડીએ અમારે કાળે નહિ કે ? અને એ અમને ન લાગે કે ?

કૃષ્ણદેવ—વળી એ શું નવીન જામત થયું કે ? જોને કોશજ કરવો છે તેને એક નહિ તો અન્ય ક્યાંજ નથી નીકળતુ ?

સત્યભાષા—(દાંત પીરી માથું ફરી) શું ત્યારે હું ખોટું કહું છું અને હું અહીં લકવાજ બેઠી છું ? જેની રંગરમ જૂડી તેનો તે કિયે ભવ છૂટકો થવાનો છે ? હું તો કહું છું કે નાગરિકા અને ગ્રીહમાનો દીકરીએ દીવોય ન રહેશો. જાને જલ્લે મળી મને ધોળે દહાડે ફવામાં ઉતારી.

કૃષ્ણદેવ—(નિઃશ્વાસ નાખી) હવે પછી એવા અધમ શબ્દો શ્રવણ કરવાની મારી ધૂંજા નથી.

સત્યભાષા—શેની હોય ? એમ તમને તમારાં માટે મરચા લાગે છે, તો અમને કેમ કંઈ ન ચાલે ? મે તો તમારા કાળે મારાં સહુએ

(ધ) ત્યારે ઈ—સોગમ ખાતર જૂથ છે એમ તું કહે છે. મેં તારા સોગમ ખાધા છે માટે હું પશુ જૂથ છું, માટે મે જૂથએ કરેલી પ્રતિજ્ઞા (તારા સોગમ ખાવા કે) પણ જૂડી છે, એ અર્થાન્ સિદ્ધ થાય છે એવી રીતે તારા સમ આઈને મે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે તો તારા કહેવાયોજ એવી કહેતો તો પછી તારે કપેશ કરવાનું શું કાજુ છે ?

દાજનાં અને એકની જાવગિયા જેની ચર્ધ, તેનો તમને કંઈએ ગુણુ કે પાડ છે ? (ન)

કૃષ્ણદેવ—(વિચાર કરી) જોહો એક પુષ્પને કાજે તે આટલું બધું હોય ? લે એને એક આપ્યું તો તને બે ત્રણ ચાર કે તુ કહે તેટલા આપું (એટલુ કહી સત્યભામા ન દેખે તેમ વનમાળા મધ્યેથી બે તથુ કુસુમ કાઢી તેને આપવા જાય છે) (૫)

સત્યભામા—(પુષ્પને જોઈ) એને ચૂામાં નાખો. એવાં દૂન તો મેં મારા જાપને ત્યા ધણાય પણે પીની નાખ્યાંં છે શું નાના છોકરાને સમગળવો છો ? તેજ પીટયુ પૈમો અને કૂકો પરજી કાઢે છે ! આર્થપુત્ર ! તમારી કમાઈથી કમાનારી હું નોંય !

કૃષ્ણદેવ—તું તો ધૂધરીઓવાળું પુષ્પ લે એી છે ! જેને લલતુલ તેને શું ? કેમ તે કુસુમ કચને મહેલુ હતુ અને આ કચીરે મહેપું છે ? ' જાત તેવી જાત. ' જ્યાં ત્યા કંચેસ વધારી હૃદય શેકવાની દાનત છે. તો પછે દવે તારે જે કરવું હોય તે કરારે કરય

સત્યભામા—(માથાના વાગ તોડતી અને છાતીએ કૂટતી ઉભી થાયછે) હાય ! હાય ! દાડોદાડ જૂરી વાત કરવી અને ખડ' કહેનારની હેરે આવવું. એવાની સાથે શવનર ગાગવામાંય શો ગાય છે ? મદારાજ તમે માગ શવના તરસ્યા છો તો તે લીધા પછે નીરાંને સુખ ભોગવજો. દવડાંજ હું જમ્મ ભોમતીમાં પડું છું, એટલે તમારે ' જતરીએ કોડે દીવા ' ચશે. (એટલું જોલી ત્યાથી ઉતાવળી દોડી જાય છે) (૬)

કૃષ્ણદેવ—(પાછળ દોડતા દોડતા) હાં હાં, આ તે શું ? એમ તે થાય ? વિનોદાર્ય થના દાસ્યમાય સમજે છે કે નહિ ? લે હું તને

(ન) અનેક ખતીથી કેવા જવાડા થાયછે અને ધગીને કેટલી પીડા થાયછે તેનો ચિતાર કવિએ આપવામા કચાસ રાખી નથી. કવિની વ્યવહારકુશળતા, અરસોકન અને ભાષા ઉપર અજબારી ખરેખર અદ્ભૂત છે

(૫) અમે તે દૂવ આપી સત્યભામાને કમવાનો ઉપાય કરવા માડ્યો માટે અભૂતાશરણ નામે ગર્ભસંધિનું અ

હેરે આવવું—સેરે (ગેરમો) આવવું. (જુન જેમ સેરમા આવે છે તેમ)

એવાજ પ્રુષ્પ આપુ છું આપું છું (એમ બોલતા પાછળ પકડવા દેડેડે)

- (વાસુદેવ વિઠ્ઠન, વાસુદેવ નિઠ્ઠન, એમ બોલતા અને વીણા વગાડતા નારદ પ્રવેશ કરે છે)

નારદ—(સખેદ) અરેરે ! વિઠ્ઠન વનિતાને વા'શે એ સ્ત્રીએ પારિજાતક પ્રુષ્પ નિહાળી જોયું નથી, કે ભાગ્યાં તે પૃથ્વીમા થતું નથી એમ સમજવાયું નથી મેં એને પ્રથમ એ પ્રુષ્પ બતાવ્યું હોત તો કેવું સાફ થાત ? મુરે મને કાર્ય સોંપ્યું અને તેમા હું—નારદ નિષ્કૃણ થયો ! નારાયણ આગળ નારદ તે શા લેખામા ? અરે ! પણ જો હું એમ દહતાનો ત્યાગ કરીશ તો પછે મને નારદ કહી કેમયુ બોનાવશે ? નારદવેડા એ મારાજ નામથી અક્ષિત થયેનું છે, તો પછે (વિચાર કરી) હા હા, જો હું આમ કરું તો યોગ આવી જાય ખરો અરે પણ અર્ધરાત્રિ ગઈ છે, તેની ચિતા આપણે શી પડી છે ? અક્ષક્રમારને પ્રત્યવાય શો ? (એમ વિચાર કરતા રૂઝિમણીના મદિર કને આવે છે. તેમને જોઈ જામી થઈ દારપાનિકા નમન કરેછે) (ઘ)

દારપાલિકા—ભગવત શી આજ્ઞા છે ? કેવળી સત્યભામાદેરીને મદિરે પધાર્યા છે અને અમારા દેરી સૂઈ રહ્યા છે

નારદ—દારપાલિકે ! ભદ્ર ભગવતુ ભદ્ર અમારે અધુના બીજમક ન દિનીને દર્શન દઈ પૂજા પ્રદક્ષ્ય કરવી છે.

દારપાલિકા—ભગવતની જેવી ઇચ્છા દેવર્તિ ! હું જઈ દેરીને અક્ષક્રમાગનુ આગમ વિદિત કરી આવું ત્યાં સુધી આ આસનપર ગિરાજો

નારદ—દારપાલિકે ! જા તું જઈ તેમ કરય

(ઘ) વારો—છતરો પારિજાતકનુ પ્રુષ્પ લેવાની ઠઠ સત્યભામા કરે, અને તે લેવાને શ્રીકૃષ્ણ સ્વર્ગમા આવે, તોજ બ્રહ્માસુર સાથે તેમને યુદ્ધનો પ્રસંગ આવે, કેમકે સ્વર્ગની માવજી તે વખતે બ્રાહ્માસુરના કળજમા હોવાથી તે ફેર લેવા દે નહિ પણ જો કૃષ્ણ અજાણી સત્યભામાને ગમે તે ફેર આપી સમજાવી દે તો માફ પારેતુ દેવકાર્ય બને નહિ એમ નારદના મનનો અભિમાન છે પ્રત્યવાન—આથ (રાત્રે અત પુસ્તી સ્ત્રીગોને મળવાનો)

દ્વારપાલિકા—વાર મદારાજ ! (કહી જાય છે અને ઉતાવળી કનકમાલિકાને મુનિ કને મોકલે છે) (મ)

કનકમાલિકા—(નમન કરી) ભગવંત શ્રદ્ધાકુમાર ! પધારો પધારો.

નારદ—અહો કનકમાલિકે ! તમારી દેવીપર વાસુદેવની અમીદષ્ટિ તો છેને ?

કનકમાલિકા—ભગવંત ! આપ જેવા મહર્ષિની કૃપાથી દેવી નિરંતરસ્વામીસેવામાં આસક્ત રહે છે. (એવે દ્વારપાલિકાં દોડી આવે છે).

દ્વારપાલિકા—ભગવંત ! દેવી આપના દર્શન કરવા આ આવ્યાં. (એવે પૂજનું સાહસ લઇ રૂકિમણી આવતી દેખાય છે અને નારદમુનિ સામા જઇ આસિર્વાદ દે છે).

રૂકિમણી—(નમન કરી અર્ધપાદાદિવડે પૂજન કરે છે) ભગવંત ! આજ મારા પર કૃપા કરી મને કૃતકૃત્ય કરી.

નારદ—અહો શિષ્યમકનંદિનિ ! (અંગુષ્ઠિવડે બતાવી) આ પુષ્પ કાળે વાસુદેવ મહા સંકટમાં આવી પડ્યા છે અને એ મારે સત્રાન્નત્રસુતા તેમને વિવિધ દુખ દેહે તે અમાતાથી સદન ન થયું, ત્યારે અમે આવી આવ્યા છીએ—

શ્લોક.

પતિ સુખી કંવા હરવા પોંડ,
રતિવતી ! જઇ તું કરય ત્યાં કીડા;
આતિ કુડી ગતિ તો થઇ છે તહીં,
ગતિવરે ! નિરખી દુખ લે અહીં.

૬

(મ) રૂકિમણી આવે ત્યાં મુનિને એકલા બેસાડી મૂકવા એ અમન દેવાથી કનકમાલિકાને મોકલી છે. રંગભૂમિ ઉપર પણ પાત્ર અમ્યું બેસી રહે એ કીડા લાગે નહિ, વધા એ નસતન રંગભૂમિને પ્રવેશ કરારે તેા કંઠમાંથી હડી આવતાં જે વાર લાગવી બેઠાં, તે ન લાગવાથી પ્રવેશ સુધરત ન થાય.

૧ શ્લોક—દુર્લભવિજિત રતિવતી—પ્રીતિવાળી કીડા—ચુકિત રૂપ રસ. મતિવરે—હતમ મુદિવાળી !

આપિય—

સોલક.

સ્વામીનું સ્વામિ પીએ અદિન સુધી કદી, સુખથી ના સુવાયે,
અંદ્રિકા અંદ્ર સાથે દિનકર નિરખી, તેજથી જાણ થાયે;
તે રીતે જો અકારી પનિગનિ સિયિત્રે, કષ્ટ અંગે સહેછે,
નિદ્રા આ રી નીરાતે ધવ દુખ દુખતાં, પુષ્પ રીપે રહેછે।

(એટલું કહી નારદમુનિ સ્વર્ગ પ્રતિ ગમન કરે છે).

રૂકિમણી—(મખેદ) સખિ કનકમાસિકા ! આ જાણકારનું
વચન સભ્ય હશે. મેં ક્યાં પુષ્પ વાંછ દેવને દુખી કર્યાં ! કોણ જાણે એણે
શું ક્યું કહ્યું હશે !

કનકમાસિકા—વપરજા ! એ તો મહારીમનું જાણું છે. એમનું
તો મોં ઉપગ્રાહ્યામા માલજ નથી.

રૂકિમણી—સખિ ! મારો જીવ અતિ ઉંચો થયોજે, મન કય-
વાયછે અને જંપ વળતો નથી; માટે આદ્ય જાણ દેવને જોઈ આ-
વીજે. (મ)

કનકમાસિકા—તમે તહીં જગો તો દેવને વશ; મૂંઝી તમારા
ઉપરજ ઉતરી પડશે.

રૂકિમણી—મને ને થાય પશુ દેવે તો દેવનાં દર્શન કર્યાં વગર
મારાગી રહેવાગ નહિ; જે યવાનું દેવે તે થશે માટે આદ્ય ઉતાવળી.
(હાથવડે જોઈ) જો માગ માયામા પેશુ દુખ તો છેકની.

૭ સોલક—સ્વામિનું સ્વામિ પીએ—પનીરે. ના સુવાયે—સુખં પશ્યં નથી
અંદ્રિકા હિ—જેમ દિનકર (સૂર્યને) જેવે અંદ્રની સાથે અંદ્રિકા (અંદ્રની સ્ત્રી)
પશુ તેજથી જાણ થાય છે—તેજ રદિત થાય છે, તેજ દીને પેલાના પનિ (અંદ્ર) ની
અનિ સિયિત થાય છે ત્યારે અકારી પશુ અંગે કષ્ટ મહે છે. એમ જાણે, નારો માર
(સ્વામિ) દુખમાં દુખતાં છતાં તને નિરને આ નિદ્રા રી અને નારે મથે પુષ્પ
રહેછે એ શું ?

(મ) રૂકિમણી મંદા અને ત્રાસ વર્ણિત છે માટે સજ્જમ નામે અર્થ
સાધિતું અંગ.

કનકમોહિકા—હા છે. વધરયા એ ફૂલેજ આટલો ધારકો પાક્યો, ખરેખરી ?

રૂકિમણી—હાસ્તો સાદર ચાલ્ય હતાંદળી. (એમ વાતચિત કરતા બંને જણુ ચાલ્યા જાય છે).

(પ્રિયાને પુષ્પ જતાવતા કૃષ્ણદેવ પ્રવેશ કરે છે).

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે નારદ મહર્ષિએ મને બે પુષ્પ આપ્યાં તો તેમાંનું એક મેં એને આપ્યું અને બીજું તારે કાળે રાખી મૂક્યું 'તું આવા કુદરતક કુસુમને કાળે તે આવા અપકુસુમન જેવા દેહને તારા વિના કોણુ કરમાવી દે ? (ચ)

સત્યસામા—આર્વપુત્ર ! જોજો મને કમતા હો. મેં એવું સાધ્યું 'તું કે નારદમુનિએ એકજ પુષ્પ તમને આપ્યું 'તું બંને પર ને બળી જાન પ્રભુ ! મને તો મરવાજ ઘો. મારે શા સુખ ઉપર જીવવું ? પશુ હા હા, જો તમારી કને પૂન હતું તો તમે મને આટલો કકાસ શા કાળે કરાવ્યો ? તમારી વહાલીને તમે ખુંશીયી આપો અને અમને આટલો કકાસ કરાવો ! મદારાજ ! મારે તો એ પૂલ નથી જોઈતું.

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! હું આવ્યો એવોજ એ પુષ્પ તને આપવાનો હતો, કિંતુ કંતેશમા તે તને આપવાનું મને સાંભળું નહિ

સત્યસામા—(સજળનેત્રે) પશુ તહીં જઈ દોહ્યા દોહ્યા પહેલું આપી આવ્યા તેનું કેમ ? અમે તો બીજા દહાડાનું વાચીજ લેનારાં કે ? તમારે પૂન તમને મંધાય, મારે તો એ નથી જોઈતું.

કૃષ્ણદેવ—(અશ્રુ લેતાં) પ્રિયા ! હવે હું ત્યાં કદાપિ પ્રથમ જ નાર નથી તું આ પુષ્પ આનંદથી મદણુ કે-ચ મદણુ કરચ અધિ પ્રિયે ! એટલું જ નથી જાણવી કે મધુકર તો નવલ મધુનોજ ભોગી હોય છે.

(એવે કૃષ્ણદેવ ન દેખાવાથી રૂકિમણી ઝાખા દીધાને પ્રકાશિત કરતી પ્રવેશ કરે છે)

રૂકિમણી—(કૃષ્ણદેવનો શબ્દ સાંભળી) એમ કહેવાથી આપં-
પુત્રને સુખ થતુ હોય તો બેઠવચન કઈ જુઝુ નથી માત્ર ફેરે એવુ
અતરમાં ન રાખતું એટલીજ મારી વિનતિ છે. (૧)

કૃષ્ણદેવ—(ચકિત થઈ) ના ના દેવિ ! એમ તે ક્રિયા અતરમાં
ફેરે ? આવા અહીં બેસો

સત્યજ્ઞાના—(વસ્ત્રાદિ સજ કરી અશ્રુઆદિક લોહી સકાપ)
સાધર જેવાં મોટા કહેવાઈ મરગદા મૂકે તો પછે તેને સાધર શેનો
માનવો ? વગર નોતરિયા જમનારથી ક્રિયો વરો કરનાર દુખી નથી થતો !
અમે તો કાઈવાય સુખમાં આડા આવતાં નથી ! (૨)

રૂકિમણી—મેન ! આવડે તેટલું બોલીએ નહિ અને બાકે તેટલું
જમીએ નહિ પ્રવચકાળ જોઈ સાગર મર્યાદા મૂકેજ અને જો ન મૂકે તો
તે સાગર શેનો ? ધણીને ઘેર ધણીઆણી થઈ નોતરાની વાટ જુએ તેને
સુખન શમજાર શેના આવે ? ‘ કાંઈ વેંત નમે તો કાંઈ ગજ નમે ’.

સત્યજ્ઞાના—(સુખ ફેરવી) અમારે તો વેંત નમવુય નથી અને
ગજ નમાનાંય નથી. અમે તો કાંઈ દહાડોય આવું ક્યું નથી અને કર-
નારનું ભણુંય થતાર નથી !

રૂકિમણી—નમીસ નહિ, નમીસ નહિ, જોજો નમતુ સાંભળી
નીચા માળાપની થઈ જતી ! ચોરની પેઠે છાનીમાની બિબી રહી હેરિયાં
હેરનાર તુ જ કે ખીજ ? (મૂઠી વાળી હાથ દલાની) મારી તો ફેરનાત
એમ કરેછે ! છાતીપર આની બિબા રહેનાં કાણુ ના કે’ તેવું છે !

સત્યજ્ઞાના—(ભૂકૃદિ ચઢાવી સામુ જોઈ) તમે તમારા ભારમાં
રહેજો જેને તમારી ગરજ દશે તે તમારા બોલ સાંખી રે’શે કુ તો
કાળજી કપડ ગત્ય એના મો’ર મો’રના ઉત્તર આપીશ (એટલું કહી નીચુ
જોતા રૂકિમણીની વેણી મધ્યે ધાતેનું અલૌકિક પ્રુષ્પ જુએ છે અને તર-
તજ કૃષ્ણદેવ ॥ સામુ જોઈ જોરથી માથુ ફેરે છે).

(૧) બેઠવચન—“હું રૂકિમણીને ત્યાં કદાપિ પ્રથમ જનાર નથી” એવું કપટ વચન.

(૨) સાધર—સાગર

રૂકિમણી—(સંકોપ) લે આ પથરો લે. (કૃષ્ણનો હાથ ઝાલી) મહારાજ ! ચાલો મારે મ દિર. જ્યારે લટકતી મૂંડશે ત્યારેજ એ પાસરી થશે.

કૃષ્ણદેવ—અહો દેવિ ! તમારું કહેવું સત્ય છે કિંતુ સમજાવનને વેરી નાખતા સુધી વાપુએ વાવું એ ધનની શોભાને ઘટાડનારું છે. ચપળાની ચપળતા એજ એની શોભા છે. (વ)

રૂકિમણી—આર્યપુત્ર ! એ હું સારી રીતે સમજું છું અને સમજી પણ ખરી. એમ છતાં અહીં આવવાનું પ્રયોજન દેવનું દુઃખ ટાળવાનુંજ છે. હું ભણું છું કે નારદજી પારિજાતકનું એક પુષ્પ આપી ગયા છે. અને તેને કાજે આ હાલ લઈ બેઠી છે તો તે દેવ ક્યાંથી સાવવાના હતા ? મહારાજ ! જો તમારા જીવને સુખ થતું હોય તો હું આ મારું પુષ્પ એને આપુ. એ તો એવાં ધણાંય રીકાં છે અને ધાન્યાં છે. (એમ દલીલ દેવાનું કરે છે)

સત્યસામા—(લાંબો હાથ કરી) હું તો એ દૂલના સામુંપ જોનાર નથી. હું શું કામનું ઉતરેલું પહેરનારી કે ? મારા કરમમાં હશે તો હું આવાં દુન લઈ અનેક વાર આગને આમ આપવા જઈશ. શું આ ધા મને રૂઝાવ એવો પડે છે કે ? (ઘ)

રૂકિમણી—તારા કરમમાં તો કંકાસજ છે તે કરવા કગળે ! (બોંયને પગની ઠોકર મારી) મારી વેળાગત તારા સામું જુએ છે.

સત્યસામા—(દાંત પીસી) તારા કરમમાં બેલોબાન કંકાસ મેં ; મારી લાડ... (એટલેથીજ ખોસતાં અટકાવી કૃષ્ણદેવ જાનનેની વચ્ચે બેસી રહે છે).

(વ) આ કૃષ્ણની મર્મોજિ છે જા રૂપી સત્યસામા અને ધન રૂપી કૃષ્ણ મજાને સમજાવ ધન રૂપ થયું છે. તેમને વેરી નાખતા સુધી એટલે જુદાં પાટતા સુધી વાપુ રૂપી રૂકિમણીએ ચલ કરવાથી ધન રૂપી કૃષ્ણની રોગા ઘટે તેમ છે (કૃષ્ણ પક્ષપાતી કરવાથી) મેઘની રોગા તો તેજ કે તેમાં ચપળા (વીતળી) ચપળતા ધારણ કરે—જલસી આને અને જલ્ય અર્થાત્ (રૂકિમણી) હવે જલસી જતી રહે એજ મારી શોભા છે. (ઘ) આવા—રોગાનું ઉતરેલું કૂલ પહેરવાનું મને કહેવામાં આવે છે તે.

કૃષ્ણદેવ—દેવી ! એકે કાળે પૂર્વોત્તર ચપગાનો ચમકારો એ પ્રથમ પાસે લાવનાર કહેનાય છે. (પ)

રૂકિમણી—શુ આર્યપુત્રની અંતરવૃત્તિ એવી છે કે મારે વચર બોલ્યે ચાલ્યા જવું ? તો ઠીક, દેવી ! હું તેમ કહેજું પણ આ પુષ્પથી જો સુખ થતુ હોય તો તે આપતી જઈ.

કૃષ્ણદેવ—હાનિયથી આપીશ કહી ન આપનાર ન થવાય, તો પછે આપેશ તો કેમજ લેવાય ? (સ)

રૂકિમણી—દેવશી કાત્રીધર્મને ધારીજ આ કરતા હશે ! વાક મહારાજ ! અમને કાઢી મૂકી સુખી ચાવ. (એટલું કહી સત્યભામા સામું જોતી જોતી ચાલી જાય છે).

સત્યભામા—ટગર ટગર જોઈ રહ્યા છે ત્યારે પાછળજ જાય કે સુખીઆરા થવાય ! (કૃષ્ણનો ખભો ઝાલી દવારી) સોગુન ખાઇ કિયે મોઢે બોલતાંતા કે નારદ મને બે પુષ્પ આપી ગયાછે ! જુઠાનો આવરદા બે ધડી, તેય જાલવજીના ક્યાં જાણ્યામાં છે ? જો હું આવાજ ગરજમતલખી તમને જાણુત, તો સો બન કુંવારી રે'ત, પણ તમને ના પરણુત ! અરેરે પ્રભુ ! મારો તો બવજ છૂટી પડ્યો ! નીચેથી ઉચું જુઓ કાણુ ? " પેટ લરાયુ એટલે પાટલુ લરાયુ ! "

કૃષ્ણદેવ—શુ સારે મારે એના સામું નજ જોવું, જોએ મારે કાળે માળાપ, જામજાંઘુ, સર્વે નળ્યાં અને એક મારાપર દહ શ્રદા રાખી ? તેં તારી જાતેજ જોયું કની કે એ મારું વચન કેવું પાળે છે !

સત્યભામા—કાણુ તમને ના કહેછે ! જાવ ને તેને તહો જમ

(પ) પૂર્વોત્તર ઇં—પૂર્વ (પ્રથમ) મહાલુકરેલી ચપગા (વીંગળા—વીંગળા જેવી સ્ત્રી રૂકિમણી) નો અને ઉત્તર (પછી અહા ! કરેલી ચપગા) (સત્યભામા) નો ચમકારો (અચાનુ જાણેની લડાઇ). શોકયોની લડાઇ પ્રલવકાળ જેવી બધું કર છે, (શોકયોના ખાર ને લડાઇ તથા તેવડે તેમના પતિને થતી પીડા વર્ણવવામાં હલવાળી છે. કૃષ્ણદેવની પટરાણીઓ અને દેવીઓ છેક આમ ઉતરી પડે એ જતા કર્ત્રિમ દેખાય છે પરંતુ કાણુ જાણે સ્ત્રીજાનિનો સ્વભાવ જયેય સરખો હોય તો ?) મોઢે દે રૂકિમણી ! તમારે હવે જવુંજ જોઈએ ! (સ) અચાનુ મેં તને આપ્યું તે કાંઈ મારાથી પાછું લેવાય ?

સત્તર દહાડા પડ્યા રો'. તમને કાણ્ય મોખા મૂઝી મોઢા'વા આન્યું'તું ? એણે તો માખાપને તજ્યાં છે અને મેં તો માખાપ તમારે કાળેજ મરાળ્યાં છે ! માગ જેવી જરોમો રાખનારી તો કાષ્ટએ મળનારી નથી ! મારું મન માન્યું થયું હોય તો એક વાર તો શુ પણ સો વાર વચન પાળનારી થાકે પણ દાપ દાપ ! આ અકરમળુના કરમમાં એ ક્યાંતી ?

કૃષ્ણદેવ—કંકાસજ કરવો તેને શુ લેવા જવું પડે તેનું છે ? જ્યાં ત્યાં બોલવું

સત્યસામા—(પર્વકના પાયામાં માથુ પછાડી) શું તારે મારું જૂઠું અને એતું સાચું ? (મોટેથી રૂદન કરી) માડી ! તેં મળધુધીમાં વખે ઘોળી રો ન પાયું ! દાપ દાપ ! શું આ કસાઈવાડેથી ગાયને છોડાવનાર કાષ્ટએ નથી ? આ માડી ! મેં તે પૂર્વજ-મે રાં પાપ ક્યાં દશે કે આ સકરમીને પાલે પડી ? (દ)

કૃષ્ણદેવ—અકર્મીને પાલે પડ્યાં હોત તો ચૈદમું રત્ન ક્યાંનુંય અગોઅંગે ઓપી રહ્યું હોત !

સત્યસામા—મૂઝો મારવાનો હોત તો મારી નાખત, પણ આમ રીજાવી રીજાવીને તો દાડ ગાળત નહિ. મારવી હોય તો મારો, પણ વેરવી થઇ વેણ્યાણ મારતા રો' તો પ્રથુ તમારું જાતું કરશે ! (જ)

કૃષ્ણદેવ—અમારા ઉપર તો ફૂલાં વરસનાં દશે !

સત્યસામા—(દાંત પીરી માથુ અને છાતીઓ ફૂટતી પૃથ્વીપર પડે છે) દાપ મૂઝો જીવે વેરવી થઇ લાગ્યો છે કે ઝટ લઇ જતો નથી. (એટલું બોલી મોટેથી રૂદન કરે છે).

કૃષ્ણદેવ—(નિઃશ્વાસ નાળી) હવે હું કેમ કરું ?

શ્લોક.

માખાએ કરિયો અને કપમ કરી, આ દૈતવાદી અદા.

રે અદૈત મયું થયું દુઃખ મને, માયા ! ન કાયા વદા !

(દ) મોટેથી રૂદન કરી—છેડો વાળીને સકરમીને—(વહેંકિત).

(જ) મારતા રો'—મારતા અટકો

જાણી જાણી ! તો જરૂર સુખ છે, અદૈત ધર્મે નદા,

વેગે યા વચ્ચે ચમે ચપગતા, કામે ન કાચું સદા. ૮

સત્યભામા—શું હલુએ તમે મને સાંપાંગ કરાડો કે ? દરે
તો તમારા દેવતાજી છત કરીને મરંદું. (એટલું બોલી બે દાંત
પચ્ચે છત કરી દાબે છે).

કૃષ્ણદેવ—(ગામગ ગામરા કને જઈ) દાં દાં પ્રિયા ! આમ
તે થાય ! જા તું કે' તે મારે કરવું અને તું જે માને તે આખી
આપવું; જીડય જીડય અને કંઈય તજ જે જોડએ તે માગી તે (એટલું
હલી સત્યભામાને બોલી કરે છે).

સત્યભામા—જાજ જાજ તમે શું આપનાર છો ? જોને જોયે
જાંખ નહ તેની સાથે છવતર માંગનામાં મોઝ માપ છે ! કપી નખોડને
આ સંસાર માંડ્યો દગે કે આત્મા ॥ હુંમલા ખામ પેટ ભરવુ પડે
છે ! પેટમાં પૂજાય જીડો નથી કે કેમનાં ઓચિયાળાં ન થવું
પડે ! (કા)

કૃષ્ણદેવ—અર્થ પ્રિયે ! હું તને સત્ય કહું છું કે જો તું જે માગીશ તે નને આપીશ, કિંતુ હવે પ્રાત કાળ થયા આવ્યો માટે કનેશ તણ શાંતિ ધારણ કરત્ય જો આ—

શ્લોક

૧૪ ~ ૧૬

જો વાયે છે વનિતા સમીર સૌંત્રી આ, પક્ષોં જોલે રસભાષ, ૧૪ ~ ૧૫
જો મોતી આ થયા છે દિમકણુ જળના, ભાષશે શુ મંત્રગણુ
જો રોતી ર પ્રિયા તુ નિકર નયનથી, અશુ એ શે સ્વરાધાનુ, ૧૬
માગો માગો મગજો ! મુખ વધુ અરપુ, કનેશ તામિષકરી ગુહ્યમુખ
સત્યભામા—(સનાર થયા આવ્યુ જોઇ) આર્યપુત્ર કોમોગી સિદ્ધ

હું જ છું, જેમ કમળો તેમ કમારણ

૧૭ ~ ૧૮

કૃષ્ણદેવ—અર્થ પ્રિયે ! જ તું જે માગીશ તે હું તને આપીશ
(જેમ મ્હી મુખ હંચુ કરી સુગન કરે છે)

૧૯ ~ ૨૦

સત્યભામા—જો જો આર્યપુત્ર ! હવે કમ કપટ કરશે તો હું
મારો જીવ આખા વગર રહનારી નથી તમે બ્યારે માગ્ય માગ્ય કહ્યું
ત્યારે હું જે માગીશ તે આપતુ પડશે.

કૃષ્ણદેવ—(આનિગન દષ) પ્રિયા ! જે માગવું હોય તે માગી લે,

(જેમ કહી મત્યભામાના શરીની ચોટેની રજ ખ ખેરી નાખે છે)

સત્યભામા—જો માગ મન માન્યુ આપના હો તો આપો
ગર તો પારિગતમનુ ફૂનનાળુ ગાઠ જોઇએ છીએ અને તે લારી મારે
મારા ચાકમા રોપતુ છે (કૃષ્ણદેવ સામુ જોઇ) કેમ તોખરો ચઢયો ?

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! તું તો કહીશ કે સાવનાને લારી મારી સોડય
જા હોડો ! કમ મોમા માય એતુ મોલે તોજ માગુ અપાય મે કહ્યું
માગો ત્યારે માગી માગીને માગુ તો હીક !

સત્યભામા—શુ ત્યારે નહિ અણી આપો ? જો જો આણી
આપવાનુ ના કહો તો સરજ કિય આ સત્યભામાનુ મોહુ તમે જુઓ
જો પાતના તો જોમજ સપજાસ કેમ આની આગોછો કે નહિ ?

૯ શ્લોક—સમ્પત્તિ ભક્ષરો ઈ—મત્રગા (હસ) દિમકણુ જળના મોતીને
ભક્ષરો કે શુ ? ચમળા—ચમળા—મોતીચર (હસ) હસ તારા અશુને મોતી
ભક્ષીને અશુ કરી જ્યો કરાયા—(જોમનુ વિગેર) અથરા, દે કરાયા !—
વિકાળ સ્ત્રી !

કૃષ્ણદેવ—આ જાણુ નભા ભીયે વાવસાનુ કેમ ન માગુ ? જૂન્ય
યધ હોય તો મુધાગી ફરી માગી લે

સત્યભામા—(કેશપાશ છોડી) મુ । માગ્યુ આપીશ મ્હી
હવે નહિ આપાય એમ કહો એટલે તમારા દેમતાજુ ૫ દા । દે । દારી
યધ મારા પ્રામુ તમને અર્પણુ કરે

કૃષ્ણદેવ—ત્રિપા ! આમ સ્ત્રીહત્ કરી તે શા કામગી ? પારિ-
જાતક દુમ રાગમાં છે, એ તે હુ તને અહીં રી રીને બાવી આપુ ?

સત્યભામા—ગોપીઓ ! મન ગમતા અને મુગ્ધપત્ની ! છોકરા
જેમ આણી આપ્યા હતા, તેમ મને આણી આપો મે કંઈ એથી
વધારે માગ્યુ નથી !

કૃષ્ણદેવ—(સરિખત) વાર તારે આણી આપીશ

સત્યભામા—તમને અહીંથી જવા દેનાર કાણુ છે ? અહીં એકા
એકાજ આણી આપો

કૃષ્ણદેવ—ગયા વગર તે કંઈ આવે ? એ સેવા તો મારે સ્વર્ગ
સુધી જવુ પડશે

સત્યભામા—તમે સ્વદેહે મારે કાજે પાઠિજાતક લેરા સ્વર્ગમાં
જશે અને અગે અહીં ચઢવા ઉતર્યા મુખ જોયા નરકમાં પડ્યા રહીશુ !
તમને મારે કાજે ગયા સાવળી તમારા મામાપને પુગરાની જો હુ
એકવી દહિ તો મને પૂગીજ કરી ! મે તો હુ તો કદીએ તમારા ના
રહેનારી નથી મને સાથે રાખી મુખ માગ્યુ આપનુ પડશે

કૃષ્ણદેવ—(પૂર્ણ પ્રભાત થયો જોમ) વાર ત્રિપા ! તાર મ ।
પ્રસન્ન કરા હુ તને સાથે રાખીશ (જા)

સત્યભામા—પણુ તે કાણે ?

કૃષ્ણદેવ—ત્રિપા ! પ્રેમામિત્ર ! દે તારે

સત્યભામા—(વજવાની લજવાતી કૃષ્ણદેવો આલિંગન દહિ
સુગન કરી આવી જતી રહેલે) આર્પણુ ! હવે કેટલી વાર છે ?

(જા) સત્યભામાનો તત્ત સમાવવારૂપ મુખ્ય કાર્યનિર્જિનુ અહીં થયન
થ્યું છે મારે અવ મર્ગનિધિનુ આદાન નામે અગ વર્ણન છે

, કૃષ્ણદેવ—(ગરુડનું સ્વર્ગ સુધી કરી) પ્રિયા ! સ્વર્ગમાં શોભે એવો શૃંગાર કરી આવે એટલી.

સત્યભામા—આ હું તો સજ થઈ આવી (એમ કહી હરખાતી હરખાતી શૃંગાર સજવા જાય છે).

ગરુડ—(કૃષ્ણદેવને નમન કરી) દેવપિતૃ ! મને શી આજ્ઞા છે ?

કૃષ્ણદેવ—ભામાસુત્રને બેટી સ્વર્ગમાં જવું છે માટે સજ થા (ગા)

ગરુડ—દેવશ્રી આરુઠ થાય એટલું જ સજ થવામાં જાણી છે.

(એવે સત્યભામા આવે છે)

સત્યભામા—આર્ષપુત્ર ! હું તો આ આવી, દેવે તમારી વારે વારે.

કૃષ્ણદેવ—(સત્યભામા મંભાળી વચ્ચે ઠીકઠીક કરી સજ થાય છે) આલો પ્રિયા હવે પશુ વાર નથી. (એટલું બોલી સત્યભામાને અંકે બેસાડી ગરુડારુઠ થઈ ગોરિંદ પ્રિયાસહ નમન કરે છે).

પછેઠાંક સમાપ્ત.

અંક ૭ મો.

(વિષ્ણુભક્ત)

(ગંગા અને તિલોત્તમા પ્રવેશ કરે છે). (અ)

તિલોત્તમા—અહિ રંગા ! તને તો સીનાની પેઠે શુદ્ધ કરી લેવા દિવ્ય કરાવણું પડશે.

રંગા.—નેં પણ વનના મુનિઓને બધા કર્યા છે માટે તનેય કંઈ શાસન કરવાનું શકદેન કહેતા દના.

તિલોત્તમા—મનિને બધા કરવા કાન્તે તો અપમરણો ઉત્પન્ન થઈઓછે મુનિ કને ગહેનારી કથીને શાસન થયું છે કે મને થવાનું છે ? પણ તું તો અમુર કને રહીછું. તે તારો છૂટકો થવાનો નથી. હમે જે થવાનું હશે તે થજે, પણ તું કહે તો ખરી કે મન માન્યું સુખ મળ્યા છતાં તું આમ સુકાષ્ઠ કેમ ગઈ ?

રંગા—મખિ ! શેનું સુખ ? અરસર અમુર આમગ કાળ નિર્ગમન કરવો તેના કરતાં આ વનમાંથી પેલા વનમાં વિચરી કાલ ગત કરવો તેને હું અતિ ઉત્તમ માનું છું. જેની ! સદૃશમીની નિંદા, બ્રહ્મજોનો ધાત, સોળ સદસ ઓંઓના વિજ્ઞાપ, એવાં એવાં અનેક દુઃખ આંખેજ જોવાનાં દનાં. પરમેશ્વર કૃષ્ણદેવનું કલ્યાણ કરશે કે એમણે મને દુઃખારિયામાંથી રૂગની તારી સ્વર્ગસદનમાં મોકલી દીધી ! (આ)

(અ) નાટકની કથાનો કેટલોક ભાગ એવો દોષ છે કે તે રંગમૂર્તિ ઉપર બળવી બતાવવામાં આવેલો નથી. ત્યારે તે કપાળમાં જે પાવેલી વાતચિત્ત્વાર છેતાએને કદી જાણ્ય આવેછે. એવીજ રીતે કૃષ્ણે જામાસુરનો પરાજય કર્યો તે વાત રંગમૂર્તિ ઉપર બળવી બતાવવી નાટ્યશાસ્ત્રના નિયમ બાદર હોવાથી રંગા અને તિલોત્તમા રૂપી મધ્યમ પાત્રોવડે તે વાત એતાએને સંબળાવી દીધી છે અને ખાજી કૃષ્ણનો સ્વર્ગમાં પ્રવેગ કરાવી ત્યાંથી અંક રત કર્યો છે. આવી રીતે વાત કદેવરાત્રીને અર્ધી કવિએ વિષ્ણુભક્ત કર્યો છે. વિષ્ણુભક્તનું લક્ષણ દસરૂપમાં લખેલું છે:—

વૃક્ષવર્તિષ્વમાણના કથાશાનાં નિર્દર્શકઃ ।

સસેવાર્થસ્તુવિષ્ણુમો મધ્યમત્ર પ્રયોજિતઃ ॥

જે કથાનો ભાગ ઘટ થયો છે તથા દહે પછી થવાનો છે તેને સરૂપમાં મધ્યમ-પાત્રદ્વારા બતાવી આપવો તેને વિષ્ણુભક્ત કહે છે. (આ) સ્વર્ગસદન—સ્વર્ગ રૂપી પર

તિલોત્તમા—સખિ ! એ કુટે સોળ સદસ ઓઝો શા કાળે ટાળે કરી'તી ? અને એટલી બધી કસાથી લાવ્યો'તો ?

રંભા—મૂઝાને સોળસદસ ઓઝોનો સન કરી મહાકાળીને પ્રસન્ન કરવી'તી જે ગગનની કન્યા દેખતો તેને ઉઘાડી નાનનો અલિ તિલોત્તમા ! એ ઓઝોઝોજ આપણને આ સુખની ધડી આણી આપી છે (૬)

તિલોત્તમા—ને કેમ કરી'તે તે મને મધુ કહે જોઈએ ? એમ નાથી તે શુ થાય ? આ તો બધું નારદમહર્ષિએ કર્તાનું કહેનાય છે

રંભા—(હાથ દલાવી) એ કુવારાથી શુ કરમ થાય ! એ તો એવું ધણ કે સોળ સદસ ઓઝોએ એક જાનો પત્ર લખી કાચનપુરીમાં કૂણુ કને મોકલ્યો તેમણે ઓઝોના સત્ર ॥ સમાચાર જાણ્યા કે ગરૂડા ૩૬ થઈ તતજ આવી રણાગણને વેઠી કરી સત્રાજીત સુતામહ યજ્ઞનો આરભ કર્યો અને જોતજોતામાં ભૌમાસુર રૂપી પ્રથમ જનિદાન આપી દીધું ! (૬)

તિલોત્તમા—હે હે શુ સખિ ! ભૌમાસુરને કૂણુદેવે જોતજોતામાં મારી નાખ્યો ! ત્યારે તો એ આપણા સ્વામી શક્ર કરતાર ધગા જોતાવરે ! પણ અનિ કહે તો ખરી, એને કૂણુદેવે કેમ કરી મર્યો ? મૂંગો વૈષ્ણનાઓનો પ્રયોગ જૂની મથે તો કે શુ ? અને વળી એણે તો તિતામહ પાસે એવું મરદાન મેગવ્યું હતું કે મને મારી માતા મરારે લારેજ હુ મરે તે બહાવનું વચન શી રીતે સાચુ થયું ? અને એનો મુખ્ય મના પચમુખી મુર મરાયો કે જીવ લઈ પાતાળમાં નાંચી મરો છે ? (૭)

(૬) સત્ર—યજ્ઞ સુખ પ્રાપ્તિ વર્ણન છે મોટે આસિ નામે મુખસ ધિનુ અ ।

(૬) કાચનપુરી—દ્વરકા મહાસરથ થઈ—ગરૂડ ઉપર સ્વારી કરી રણાગણ—સત્રાગબૂમિ સત્રાગબૂમિ રૂપી વેઠી (વેલી) કરી સત્રાજિતસુતા (સત્યબામા) સહિત કૂણુ પેલે યજ્ઞ કરનારા થયા, એ ભાવાર્થ છે

(૭) અંગે નીર ભૌમાસુરનો વધ કથન કરી'તો એ જુન તરનો આવેશ વર્ણન છે મોટે પરિક્રમાવતા નામે મુખસધિનુ અગ

રક્ષા—સખિ ! સાંભળ્યું કૃષ્ણદેવના ગુણગુણ ગાવા મને બહુ મહે છે. પંચમુખી મુર ખાળીમાં ચોઢી રહ્યા હતા, તેને કૃષ્ણદેવે પંચ-જન્યની ગર્જનાવડે જાગ્રત કર્યો. જાગ્રત થયો કે ત્રિશૂળ લાઇ લદવા દોડ્યો. તેને આપતો બોધ પ્રતાપી પ્રભુએ ચક્ર લાઇ તેના પર નાખ્યું કે મૂઆનાં પાંચે મુખ પટાપટ પૃથ્વીપર પડી ગયાં. તે મૂએ સાંભળી તોમ્રે, અંતરિક્ષ, ધ્રુવજી, વિભાવસુ, વસુ, તલરત્ન તથા અરુણ એ બામાસુરના સાત સુત બુદ્ધ કરવા આત્મા તેમને પણ કૃષ્ણદેવે ચપડી વગાડતામાંજ ચીંચી નાખ્યા ! (ક)

(તંત્રોત્તમા—વાદરે બેન વાદ ! કૃષ્ણદેવ તો કોઇ અસીકિકર પ્રેમ દેખાય છે ! પશુ પેલા મહિષનુ જાલદાન કેમ કરી આપ્યું ત હું મને જરેજર કહેજે હો.)

રક્ષા—મુર મંત્રી અને સાત સુત મરણ સાંભળી નરકાસુરનો નરકપતિ જેવો સેનાની મકળ સેન લાઇ બુદ્ધ કરવા મગો. શુ સખિ ! મોટા મોટા મિત્ર જેવડા કૃષ્ણકેસરી ॥ દાકગા કપી હાંચા અને એટ-સામાં તો ગઠ ચરેઠાટ કરવું કે જે પાંચુ કની કે તેણે મરેનો કમર-પાથું કોઢી નાખ્યો ! (ક)

(તંત્રોત્તમા—શું ત્યાર પછી બામાસુર એકયોજ ગ્યો કે ? મૂઆની કને વૈષ્ણવાએ દણુ એકત્ર અને ખીલ કરાની શી ગરજ છે ! વારે બેન ! પછી શું થયું તે હું નેટવી વેદસી કહી દે.)

રક્ષા—મૂએ કમી તો દનોજકની. તે સત્રાપિતસુવાને ગેમ્ર મોદિત થયો, અને જવામાં જનવાકાળ કે મલખામાએ પોતાના પ્રિય તમને કંટાળીને ક્યું કે દવે આ એકયો ગ્યો નેને અવર મારી નાખો એટલે હું નિગતે તમારી સાથે વાનો કરની જ્યા જયું છે ત્યાં જઈ !

(તંત્રોત્તમા—(તાળી આપી) સખિ ! ઘાટ તો ફીક આપ્યો. મૂઆ ॥ માએજ મૂઆને ગગગ્યો ! પશુ પછી શું થયું તે કિતવગ્ર કહી નાખવ. (ક)

(ક) પંચજન્ય—કૃષ્ણના સંખર્ષ નામ. (ક) નરકપતિ—બામાસુરનો નરકપતિ—ચમરાજ સેનાની—બેન વિપતિ મિત્ર જેવડા—(દેવો રૂપે દાખો) રૂપેમરી—કૃષ્ણ રૂપી સિંદુ (ક) માએજ—અવમામા પૃથ્વીનો અવગત કે એમ આખાએ જાગ્રતની દની માટે)

રંભા—પછી શું ? એટલું કહેતાનાજ કૃષ્ણદેવ ચક્ર મૂડી મૂળાના બે કટા કરી નાખ્યા. એ સહુ વાત જ્યારે સલભામા દેવી સમજ્યા ત્યારે તેમણે અતિ ગોઠ કર્યો તેમનું મન મનાવવ બંદામસુરના મુત ભગદત્તને રાજ્યાસન આપ્યું અને પછે મને, માતાને, અમૃતને, ઐનવતન અને અર્ધિત માનાનાં કુડગને ગુરુસુત કચ સાથે અહીં મોકલાવી દીધા કચ પછુ જિયારે મહાકષ્ટગાથી છૂટ્યો. અમાગ કરમની કાદાણી એવી હતી. પચુ અનિ તિસોત્તમા ! કાવ સુડી તો ભૌમાસુરનું રાજ્ય હતું અને એટલામા સ્વામી શક શક્તિ આદિ તમે સર્વે શી રીતે આની પાતપોતાની જગાએ મોકલાઈ ગયા ? (લ)

તિસોત્તમા—ત્રિશાળદર્શી ત્રિદશોને જે એટલુંય નદિ જળ્યાય તો પછી સુરમા અને નરમા શો અતર રહેનાતો છે ? પછુ સખિ ! પેવી સોળ સદસ્ર રાજકન્યાઓનું કયમ થયું તે તે કષ્ટ કલ્પુ નદિ. (લ)

રંભા—ધનવદ્તા જેષ્ઠ કંધ વિદ્યુતના ઝગકારા બીજી જગાએ ધાય. (ઇ)

તિસોત્તમા—શું ત્યારે તે મહુ કૃષ્ણદેવ વેરેજ વગીઓ કે શું ?

રંભા—અનાયામે અલૌકિક પુરુષ તેમને મળી આવ્યા નરકમાની નિકળતાંજ સ્વર્ગસુખ મળે તોનું તે સખિ કોણ ન ભોગવે ? એન ! હુજ અકર્મણ્ય કે કૃષ્ણદેવે સોળ સદસ્રનો રીકાર કરી તેમને દ્વારકામા વળાવી દીધી અને મને અહીં મોકલી.

તિસોત્તમા—સખિ ! કૃષ્ણદેવ તેની સાથે કેમ ન મયા ? સખિ ! આજ્ય જ તુ આત તોજ્યાં કૃષ્ણદેવ હોય તાં તેમને જઈ જેષ્ઠ આનીએ વાડ તે વાત કરી તેના એટલાય લાભ તો લખએ

રંભા—ગુરુપુત્ર કચે જ્યારે કૃષ્ણદેવને સર્ગમા તેડી લાવતા અતિ આશ્ચર્ય કર્યો ત્યાર તેમણે કલ્પ કે તમે જાઓ હુ આ નજવકનાઓને કાયનપુર લખી વળાવી સત્વર સર્ગમા આવી શકા મળુછુ

(લ) મતલીને—ઈંદ્રના સારથિને.

(લ) ત્રિદશોને—દેવોને. (ઇ) અર્થાત મેષ જેવા કૃષ્ણને વીળળા જેવી તે સપત્તી સ્ત્રીઓ વરી

તિલોત્તમા—(ગભરાયલે, વશે) સખિ ! આ સુસવાટ શેનો
માય છે ? (શરીર ધૂણાવી) હાથ હાથ ! મારૂં તો કાળજી કૂડી જાય
છે ! (એ)

રંસા—(સ્થિર નજરે નીચું જોઈ) સખિ ! એ તો ગડકાડઠ યજ્ઞ
ગોવિંદભગવાન આવે છે. ચાલ્ય ચાલ્ય ઉતાવળે જઈ શકતામીને એમનું
આગમન વિદિત કરીએ (એમ કહી જ ને જણીઓ ઉતાવળી આવી
જાય છે) (ઓ)

(વિષ્કભઃ સમાપ્ત)

(પાવક અને પવન પ્રવેશ કરે છે) (ઓ)

પવન—નિભાવસુ ! વસુધરેશને પધારતા કેમ વાર લાગી હશે ?
તાર્ક્યના વેગને પોત્તી રહે એવું કાંઈ પણ પ્રાર્થી, અપ્રાર્થી અન્ય
કરનારા આવ્યું નથી. (ક)

પાવક—સમીર ! રભાએ શબ્દઅણુમા ભૂવ તો નદિ ઝરી હોય !
જો એમ કંઈ થયું હશે તો આ મુખ્ય માર્ગમા આપણે ડેખા છીએ તે,
અને અમુરારિનકનિકટ કુમુદારિ તથા કુન્તરિ ઉભા રહ્યા છે એ સકલ
શ્રમ મિટના થશે (જ)

(એવે હૃદયને નિકારી નામે એવો ગડકાની પાખનો શબ્દ અંભજાય છે
અને અદેવકાળમા ગરડાડઠ સુ દરેયામ રયામા સદ જોવામા આવે છે).

પવન—નિહ ! વ્યુઓ જુઓ અને તાર્ક્યને કહો કે હવે અહીંજ
થિર થાય.

(એ) તિલોત્તમાનો ગભરાટ વર્ણવ્યો છે માટે ગર્ભસંધિનું સ્થાન નામે અ ગ

(ઓ) નીચું જોઈ—(પૃથ્વી પૃથ્વી સ્વર્ગમા ચઢી આનતા કૃષ્ણને જોવાને)

(ઓ) વિષ્કભઃ પક્ષનો સાતમા અકનો પહેલો પ્રવેશ અહીંથી રહે થાય છે,

પાવક—અગ્નિદેવ.

(ક) નિભાવસુ—અગ્નિ વસુધરેશને—પૃથ્વીના સખ કૃષ્ણને તાર્ક્યના—
ગરડાના અહીંથી દિવ્યપાત્રોનો આરભ થાય છે માટે કવિએ સંસ્કૃતમય ભારતી-
વૃત્તિનો ઉપયોગ કર્યો છે

(જ) સમીર ! હે વાયુદેવ ! શબ્દઅણુમા—ગરડાની પાખનો અવાજ
સાભગવામાં અમુરારિનકનિકટ— ઇદ્રના ભવનની પાસે કુમુદારિ— સૂર્ય.
કુન્તરિ—ચંદ્ર

પાવક—(ગરૂડ સામું જોઈ) અહો ખગેશ ! દુવે અહીંજ સ્થિર થાવ, સ્થિર થાવ. (એ વચન સાંભળી ગરૂડ જોભો ગ્રેષ્ઠે અને ગોવિંદ પ્રિયા સહ નીચે ઉતરી ઉભાવદેવને નમન કરે છે). (૪)

કૃષ્ણદેવ—પાકારિપ્રભુ અધુના ક્યાં વિરાજે છે ? (૫)

પાવક—વસુધેવ વાસુદેવ ! અધુના શક્ટવામી તમારા આગમની નિરીક્ષા કરતા સુરસભામાં વિરાજે છે અને અમે ઉભાવને તમેને તહીં સહ જવા અહીં મોકલ્યા છે. (૬)

કૃષ્ણદેવ—(સિરસા નમન કરી) પુરંદરપ્રભુની મારા પર અત્યંત કૃપા છે; કિંતુ ભગવંત ! મારે કાજે તમે ઉભાવ દેવે આટલો બધો શ્રમ લેવો ધટિત નથી. (૭)

પવન—આપની અનુકંપાથીજ આ વનથી પેવે વન ભમતા મટી સુખી થયા છીએ ! (એમ વાતો કરતા સગ્રના દાર નિકટ આવી પહોંચે છે અને કુમુદારિ તથા કંભારિ ગેમા જોઈ કૃષ્ણદેવ નમન કરે છે.) (૮)

કુમુદારિ—વાસુદેવ ! શક્ટવામી નિકટ જવાનો આ માર્ગ છે. આગ આવો, આમ આવો.

કંભારિ—દેનકીનંદન ! જુઓ વૃતારિ આસનથી જોડી તમને તેડ્યા આવે છે. (એવે બૃહસ્પતિ, ઇંદ્ર, ઈંદ્રાણી, વમ, અશ્વત્થામા, ધનશાદિ તેનીસા કોટિ દેવો પ્રવેશ કરે છે). (૯)

કૃષ્ણદેવ—(પ્રિયાસહ સર્વ સુરને સિરસાષ્ટાંગ કરી) પ્રભુ અમરેશ ! હું આટલા વધુ બાન્ધને યોગ્ય નથી. (૧૦)

(૪) ખગેશ—પશુપતિ : (૫) પાકારિપ્રભુ—પાક નામે દેવતા રાત્રી ઇંદ્ર મહારાજ. અનુગ્રહ—હમણા.

(૬) વસુધેવ વાસુદેવ—પૃથ્વીના સ્વામી કૃષ્ણદેવ ! શક્ટવામી—ઇંદ્ર મહારાજ નિરીક્ષા કરતા—વાટ જોતા.

(૭) પુરંદર પ્રભુની—ઇંદ્ર મહારાજની. (૮) અનુકંપાથી—દયાથી સમ—ધર (૯) વૃતારિ—વૃત્રાસુગ્રનો રાત્રી—ઇંદ્ર. ધનશાદિ—કુમેર વગેરે.

(૧૦) અમરેશ—દેવોના ઈશ્વર—ઇંદ્ર !

ઈદ્રિ—જો વદુનંદન અમને આ સર્વ અર્પનાર છે તો તે આપી પછુ અધિક માનને યોગ્ય છે.

દેવાચાર્ય—સત્યં સત્ય; યાદવેંદુને ધરિત માન અર્પિ શક્યુંજ નથી ! (મ)

શયી—(સત્યભામાને માથે હાથ ફેરવી) સત્રાજિતસુતા ! તમારી સહાયતા વડેજ અમે આ વૈભવનાં ભોગદારી થયાં છીએ !

ઈદ્રિ—(અર્ધા ઇદ્રાસન પર કૃષ્ણદેવને સત્યભામાસહ બેસાડી અર્ધા પર પોતે શયીસહ બેસે) વાસુદેવ ! વસુંધમનુ અને સ્વર્ગાદિ સર્વ લોકનું સંકટ તમારા વિના કોઇ ટાળનાર નહોતો. (ટ)

કૃષ્ણદેવ—એમાં મેં શું અધિક કર્યું છે ?

પાવક—હે શકરવામિ ! તાર્દર્થપણનો મુસવાટ શ્રવણ કરી સ્વર્ગ-વાસીઓએ નાસાનાસ કરી મૂકી હતી. તેમને અમે સમજાવ્યું કે જૌમાસુરનો વધ કરી ગોવિંદ ગરુડારૂઢ થઇ આવેહે. લાડેજ સર્વનાં મન શાંત થયાં. એવું દુઃખ ટાળનાર આ નરનું જે સન્માન કરીએ તે સ્વરૂપજ ગણાય ! (ઠ)

દેવાચાર્ય—અહો વન્દિ ! યાદવેંદુના દર્શનમાં જપનો લેશ પણ નહોય, તથાપિ “ દુરવતો દમ્યો ચાલો દધિ પુનઃ ફુલ્લત્ય પિવતિ. ” (એવે નારદમુનિ “ નારાયણ હરે, નારદ કાર્ય કરે, જો ચિત્તવિચ્છે ધરે. નાગયણુ નારાયણુ નામીનાય હરે ! ” એમ ગાન કરતા અને વીણા વગાડતા પ્રવેશ કરેછે). (ઢ)

ઈદ્રિ—(સકલ સુરસહ જીમા થઇ નમન કરેછે) બ્રહ્મકુમાર ! પધારો પધારો આ સર્વ સુખ અમો સકલ સુરને તમારાપીજ પ્રાપ્ત થયું છે !

નારદ—“ यस્ય અમ તસ્ય પુણ્ય રચકારસ્ય ધૂમક ” (એવે સમા-

(મ) સત્ય સત્ય—સાચું સાચું. (ટ) સંકટ—દુઃખ.

(ઠ) તાર્દર્થપણનો—ગરુડની પાંખનો. (ઢ) દુઃખનો છંદ—“ દુઃખથી દહેલે બાળક દહીને પણ કુકીને પીએ છે. ” અર્થાત જૌમાસુરના ત્રાસથી ભય પામેલા દેવો ગરુડની પાંખના અવાજથી પણ ભય પામે છે.

પાલિકાએ આપ્તિ આપેલા અર્ધપાઘાદિક સાદિલ પડે શક સતી પ્રથમ નારદમુનિનું અને પછી કૃષ્ણ સલગામાનું પૂજન કરે છે. (ઢ)

૧ કૃષ્ણદેવ—(સંકોચાવલે વેરો) તમે અમારા પૂજ્ય છો અને અમે તમારા પૂજક છીએ.

દેવાચાર્ય—સ્વર્ગદિગ્ પધારેવા અનિધિને જેમ પૂજ્યપૂજક ભાવ અધભોતમ કોષ પશુ ગ્રામીએ મનમા ન આળવો એવી રાસ્રાસા છે, માટે જે શક કરે છે તે યથાવશિતજ કરે છે અને વેગાય તમારું પૂજન પ્રાપ્ત થવું એ તો શકના ધન્યભાગ્ય સમજવા.

નારદ—(નારદ પૂજનાદિ થઈ રહ્યા પછી) દેવાચાર્ય ! આ શી અનુપમ શોભા દર્શી રહી છે ?

શ્લોક.

શી ગોશા મેઘ મધ્યે સજ્જા સઘન આ, અગ્ર ના વારિ કારે,
ત્રિધુનો શી ઝમૂકે રિધર પાણી નિગળુ, અંદ્ર તારા મુદાવે;
ર મો રાતા તથા આ પિત્ત વિધવિધના વ્યય થાયે ન ભાવે,
હે દેવાચાર્ય ! દાખો અવનવું અતિરો, દૃષ્ટિએ કુદમ આવે ? ૧

દેવાચાર્ય—બ્રહ્મકુમાર ! એ આયંકા આવવા નેવું છે, તથાપિ—

શ્લોક.

પૃથ્વીની દૃષ્ટિ છે મેઘે, મેઘ ચંદ્ર જુએ સહી;

નિધુનો રોહિણી ભાળે, આવુ સર્વ લહો તહી.

૨

(એવે તુંજર ઉવેશ્યાદિક મૃદ ગાદિ નૃત્યમાદિત્ય લઈ પ્રવેશ કરે છે)

સુરસભાસદો—અ હા ! આગ તો શું ઉરંશીનું નૃત્ય અને ગાન
શ્રવણ કરવામા આવશે ! શકરરામીએ કૃષ્ણદેવને રીઝાવવા આ રાખ્યું
તે હીન થયું સર્વત્વ અર્પણ કરનારને ઝાજે ને કરે તે ઓછું.

(એવે વીણામૃદંગના ગજ્જ યાવ છે અને ઉવેશી બીની થઈ હાવ-
ભાવ સાથે ગાવા માડે છે).

રાગ ગુર્જરી.

નિર્ભર નિર્જર દુખ મોચન શોચન વરનયન અવન સુખકારી;

મદુનદન વદન ચદન અચિત સ્વદન ખારચ રચ સારી. ધ્રુવપદ ૦

મન્મથ મદખડિત માધવ મડિત મદકલ કર કંદુક ધારી;

મજુલ કમ સારક વજુન ધવ ધારક રતિપતિ પીડ વિહારી. નિર્ભર ૧

વચક દધિ મંચક રાજિત સાજિત આજુપાજુ જુવજુ ભારી;

અનુપ મધુપ અખિવેશ્વર હૃદયર મધુવન પુષ્કર વિપુલ વિહારી. નિર્ભર ૨

ચંચલ દગખ જન મંજન અંજન ભવભ જન સ્વાશ્રય નારી;

પરમલ અમલ કમલ મુખ સુખકર સુગન હૃદયસ્વપુરાતારી. નિર્ભર ૩

૨ શ્લોક—અનુકૃપ—જ્યા પૃથ્વી (સત્યભામા) ની દૃષ્ટિ મેઘ (કૃષ્ણ) ઉપર
છે, અને મેઘ (કૃષ્ણ) ચંદ્ર (હંદ્ર) ને જુએછે, તથા જ્યાં વિધુનો (દેવાગભાઓ)
રોહિણી (રામી) ને ભાળેછે, ત્યા આવીને આવીને શોભા યાવ ૥ ૧ અથવા કૃષ્ણ
પૃથ્વીના સન હોનાથી પૃથ્વીની દૃષ્ટિ કૃષ્ણ ઉપર છે અને કૃષ્ણ તથા વિધુનપી સત્યભામા
કમે કરીને હંદ્ર તથા રામીને (કૃષ્ણદૃષ્ટિથી) જુએછે, ત્યા આવીને શોભા યાવ
છે ૩૫૩

૩ રાગ ગુર્જરી—જયદેવકૃત અલ્પદીમાં આ રાગ પ્રખ્યાત છે માગધી
નામે માત્રામેળા. હંદમા પજુ આ વાની સકરો માગધીનું લક્ષણ પિંજવાયાવકૃત
હંદ રાસમા આ પ્રમાણે વખ્યું છે “ હાટવચતુષ્પદીમાગધી ” — “ ચાર ચાર
માત્રાના આડ ગણ કરી એવા ચાર ચંચુ કરસા તેને માગધી હંદ મહે છે ” એમા

મુરસબાસદો—(માથુ ધૂણાવી આખ મચમચાવી) આદાદા !
 ઉર્વશી તે ઉર્વશીજી ! શા એના હાવમાવ ! શુ એના અભિનય !
 નેત્રકટાક્ષ તી વાત તો કોણજી કહી શકે ! તાલમાનનો તાલ તો એજ
 જમાની જાણે છે ! કિ કિણીનો રમ્યત્કાર, પાદનો હૃદયત્કાર અને ઝનેનો
 ઝમ્યત્કાર એ તો વિદુત્તનેજ દસાવી નાખે તેવો છે ! ટૂંબજ જેવો વાદ્ય
 વગાડનાર પખુ એને પહોંચી શકતો નથી ! માનવતોક જો સ્વર્ગમા સુખ

કુખ માત્રા ખત્રીશ છે તથા જ હી માત્રાથી માટીને દર ચાર માત્રાએ તાળ છે છદ
 શાસ્ત્રમા પશુ એનું આત્મ કુખ્યવર્ણનને સમગ્ર ઉદાહરણ લખ્યું છે —

“ માધવ વિદુરિય ગગને સઘ કલયતિ પંતવસનમભિરામ
 ઝલધરનીલગગનપદ્મતિરપિ સઘ સનુચિમનુસરતિ નિકામમ્ ।
 દ્વદશાસનમપિ સઘ વસ્ય સિમાયિતવરવનમાલ્યશોભ
 કુઠ મમ વચન સકલય હૃદય રાધાધરમધુવિરચિત્તલોભમ્ ॥ ”

માનતા હોય તો તે ત્રા ઉર્વશીનૃત્યરૂપીજ સુખ છે ! (એવે નંદનવનપાલિકા પ્રવેશ કરેછે). (૧)

નંદનવનપાલિકા—(ઉદ્ગાદિને નમન કરી) દેવાધિદેવ ! સુરચિરમંદિનો જય જયકાર હો ! પ્રજુ શકસ્વામિ ! આપની આજ્ઞાનુસાર નંદનવનમાં સર્વે પ્રકારની સન્મુદ સન્મુદ રહી છે. સ્થળનાં અને જળનાં વિદ્યારસ્થાન પ્રજુના આગમનું અવલોકન કરી રહ્યાં છે. (૨)

ઉદ્ગા—નંદનવનપાલિકા ! કલ્પદ્રુમ અને પારિજાતકાદિ અસૌકિક દ્રુમે નીચે વિશ્રામસ્થાન થઈ ચૂક્યા છેને ? (૩)

નંદનવનપાલિકા—પ્રજુ ! યામદેવે કહ્યું છે કે આવેના 'અતિથિને' સર્વ શકસ્વામિ પધારે એટલીજ વાર છે. (૪)

કરનારા ઉત્તર કાલિય નામ નાયવા વગેરેનો). તમે સ્ત્રીઓનાં ચચળ એવાં દમ (નેત્ર) રૂપી અંજન (હીવાળીચોડા)ને મળન (સ્વરૂપ કરનાર) અને અંજન કરનાર છે. સ્વાશ્રયનારી (તમારે પોતાને આશ્રયે આવેલી સ્ત્રી) જોના બધું તમે બળમ કરનાર છે. પરિભ્રમ (સુગંધ) વાળા અમવ (નિર્મળ) કમળ સરખા સુખકર સુખવડે સુખત દેઈ દેઈને તમે (મળની) વનિતાઓને તાળી છે આ પદની પેઢેથી હીગિમાં કુષ્મણ્ડુ દેવથી અધિકપથ્ય તમા દયાળુપથ્ય વર્ણ્ય છે, બીજી હીગિમાં શૂરત્વ અને બાન્ધવિપ્રત્યવ વર્ણ્ય છે, ત્રીજી હીગિમાં, છત્તેટિપત્ત અને વિનાસીત્વ વર્ણ્ય છે, ચોથી હીગિમાં ભક્તાધિનત્વ વર્ણ્ય છે, પાંચમી હીગિમાં સુંદરત્વ વર્ણ્ય છે, છઠી હીગિમાં ઇશ્વરત્વ વર્ણ્ય છે, સાતમી હીગિમાં કળાનૈપુણ્ય વર્ણ્ય છે, અને આઠમી હીગિમાં અખડ પ્રેમાપણ્ય વર્ણ્ય છે આ ગાયન દેવસભાનુ છે એમ જાણાવવાને ભરતીરૂતિ રાખી છે તથા અર્ધગાલ્પીય પણ યોગ્ય છે સ્ત્રીઓની પ્રીતિ સંપાદન કરનારા છે, એમ વર્ણવવા વડે તમે સત્યમામાનો મનોરથ પૂરો, એવા નિર્વહણસધિના કાર્યની સૂચના કરી બીજાનું ફરીથી કથન કર્યું છે માટે નિર્વહણસધિનું સંધિ નામે અંગ પણ વર્ણ્ય છે.

(૧) કિલ્લી—ધુવળી રજુકાર—રજુકારો. ટણકાર—કમકારો. હસેનો—કાતિનો. જણકાર—જણકારો. આઠી ઉર્વશીના અનુનું વખણ કર્યું છે માટે ગુણુકીર્તન નામે નાટ્યાવકાર

(૨) નંદનવનપાલિકા—નંદનવનનું રક્ષણ કરનારી સ્ત્રી (૩) વિશ્રામસ્થાન—વેડો (૪) યામદેવ—નંદનવનનો રક્ષક એક દેવ.

ઈન્દ્ર—એમ ! સર્વ સાજ સજ્જ રહ્યો છે ? જાતું જમ કહે કે કૃષ્ણાદિ સહવર્તમાન અમે ત્યાં સત્વર આવીએ છીએ.

નંદનવનપાલિકા—(નમન કરી) વાર દેવાપિદેવ ! (કહી આવી જાય છે).

ઈન્દ્ર—વાસુદેવ ! આલો અને પ્રિયાસહ નાકનું નંદનવન નિદાળો. (પ)

કૃષ્ણદેવ—(નમન કરી) શકસ્વામીએ મારા પર અપાર ઉપકાર કર્યો !

સત્યભામા—(ખીલું કાઢ ન સાંભળે તેમ) આર્યપુત્ર ! મારે તો પેલા યુવનું ઝાઝ જોષએ છીએ. તે સાથે ન લેતાં ગને આવું તેવું દેખાડી ઠગશે નહિ હો ! (ન)

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! તે દુમ નીચેજ આપણે વિદાર કરવાનો છે. (પ)

સત્યભામા—જોતે ! આડી આડી વાતો કરેછે; પણ એમ કહતાં નથી કે તે સાથે લેવાનું છે !

કૃષ્ણદેવ—પ્રિયા ! તું ઉતાવળી યમથ મા; તે દુમ નિદાળ પછે હું તારા મનના મનોર્થ પૂર્ણ થાય તેમ કરીશ. (ક)

શાશ્વી—કેમ સનાતિવ્રતમુક્તા તમારા તરીના જેવું અહીં કંઈ છે કે નહિ ? અહીં રેવાનું હોય તો તમને ગમે કે નહિ ! આલો ઉઠો હવે નંદનવનમાં જઈ વિદાર કરીએ !

સત્યભામા—(નમન કરી) ભગવન ! અહીં ન ગમે તો ક્યાં ગમે ! અમારે ત્યાં તો આવું શુભ ક્યાંથી ? તમે તો દેવ અને અમે તો માનવ. તમારી વાત તે તો તમારીરતો !

ઈન્દ્ર—(બીડી ઉભા યમ) વાસુદેવ ! કેમ હવે ચાલીશુંને ? (યશસ્વામી બિભા ધયા જોષ મર્વ સુરસભા બિગ્ની થાય છે. અને શક મકપા-

(પ) નાકનું—સ્વગતું. (ન) અહીં પારિજાતકરૂપી ખીલનું ફરી કથન થયું છે માટે નિર્વદાળ્યસંધિનું સ્પષ્ટિ નામે અંત.

(પ) વિદાર કરવાનો છે—હીઠ કે રમતગમન કરવાની છે. (ક) કૃષ્ણ ત્યાં સત્યભામાનો પરસ્પર સંવાદ વર્ણવે છે માટે નિર્વદાળ્યસંધિનું પરિભાષણ નામે અંત.

જીનો દસ્ત ઝાલી તથા સચી સત્યભાગનો હાથ ઝાલી સર્વે આલ્યાં જાય છે. તેમ સુરસભા પણ દેનાચાર્ય અને ધનદ વિના વાંતો કરતી કરતી વિસર્જન થઈ જાય છે.) (બ)

દેવાચાર્ય—કેમ ધનદ ! કંઈ પણ તુ પડી ગયા ? (મ)

ધનદ—જેમ તમે તેમ જામે !

દેવાચાર્ય—અમારે તો આ કૃષ્ણને આપવા કાજે દિવ્ય વસનાદિક લાઇ નંદનવનમાં જવાનું છે માટે વાર થઇ; તમેય કંઈ તેવાજ કાંઈને માટે રોકાયા છે કે શું ? (મ)

ધનદ—મને કંઈ કલ્પના થઇ આવી તે ભગવંતને કહેવા માટેજ હું ઊભો રહ્યો છું.

દેવાચાર્ય—કહો તમને શી કલ્પના થઇ આવી છે ? તમને સફળ કલ્પનાવાળા જોઇનેજ ધૂર્જટિએ કાશ્યાપ નીમ્યા છે. (વ)

ધનદ—ના ના, ભગવંત ! એવું કંઈ નથી; તથાપિ મારા મનમાં એક એ રી આશંકા થઇ આવી કે શકરચર્મીએ જે કલ્પદ્રુમ તથા પારિજાતક માટે અલૌકિક પદની યોજના કરી એ સુખાવદ નથી. (ર)

દેવાચાર્ય—સત્યં સત્યં; મને પણ એ પદ ધટિત લાગ્યું નહોતું (એવે પુરજનનો મોટો પોકાર સાંભળી બંને જણ ચકિત થાય છે). (લ)

ધનદ—ભગવંત આ શું ? અચાંક ભપનો પોકાર કરાધી ! (એવે કંજારિ શિથિલ નિથિલ વેશે આવી અભેદ અમરસભામાં સંતાઇ જવા જેવા અભિનય કરતો પ્રવેશ કરે છે).

(ઘ) ચાપાણિનો—કૃષ્ણનો દેવાચાર્ય—ભૃકુરપતિ. ધનદ—પુત્રેર. (મ)
પદ્માત્—પાછળ (મ) વસનાદિક—વસ્ત્ર અવકાર વગેરે

(ઘ) તમને ઇન્—તમારી કલ્પના હમેશા મદ્ય (આવી પડે એ રી) દોષ છે માટેજ તમને ધૂર્જટિએ (ગદાદેવે) કાશ્યાપ ના (બંડારી) નીમ્યા છે

(ર) ‘ અલૌકિક ’ એવા પદની (ચળવળ). અર્થાત્ તમને અલૌકિક કહીને વર્ણ્યાં, તેથી કદાચ કૃષ્ણ લેખાઇને તે લેઈ જાય, એમ મને શંકા થાય છે. દેવની કલ્પના સત્ય દોષ છે માટે આ જોએ કનિએ ઘવાના કાર્યનું આગમથી કથન કર્યું છે.

(લ) ચકિત—આશ્ચર્ય સાથે અચમત્કાર.

દેવાચાર્ય—અભય અભય ! આમ સભય. કેમ દર્શો છે ?

ધનદ—(કંઠારિને હૃદય સરસ્યો ચાંપી) ભાત ! આ શું, ઓ શું ? શો ભય ? આ ભય શો ?

કંઠારિ—(સભય) તાદ્વર્ચ ! તાદ્વર્ચ ! ખગેશ ખગેશ—

દેવાચાર્ય—અરે ગરૂડ તો ગોવિંદની સાથે આબ્યો છે, તો પછે તેનાથી આમ ભયભીત થવાનું શું પ્રયોજન છે ?

કંઠારિ—(ધ્રુજતે વેશે) પારિજાતક ! પારિજાતક ! દુમ ! દુમ ! ભય તે જતો રહ્યો, જતો રહ્યો !

ધનદ—કિન્તુ તમારે તેમાં ભયગ્રસ્ત થવાનું શું પ્રયોજન છે ? શાંતપણે પીતી વાત કહો; દેવાચાર્ય નિકટ સતે તમારે હવે શો ભય છે ? (ઘ)

કંઠારિ—(આમ તેમ જોઇ) ભયવંત ! અવશ્ય કરો; નંદનવનમાં જઇ પારિજાતક દુમ નીચે સર્વેએ વિશ્રામ કર્યો. પછે તે દુમ જોઇ સત્રાજિતસુતાએ કૃષ્ણ કે આર્યપુત્ર ! આ સાથે હ્યો. તે અવશ્ય કરી શકરવામીએ કૃષ્ણ કે આ તો સુગદુમ છે, જે પૃથ્વીમાં ભય જવાય નહિ; તમારે એનાં પુષ્પ જોડતાં જોઇતાં હોય તેટલાં હ્યો. પ્રજુ ! જોડલામાં (સકંપ) તો તાદ્વર્ચ વજ્રથી સદૃશ પ્રણી ગર્જના કરતો આવી પહોંચ્યો અને પારિજાતકને અંશુમાં મદલ્ય કરી તથા કૃષ્ણ સસલાગાને પક્ષપર ચઢાવી ભય ઉડવા મંડવો ! (ઘ)

દેવાચાર્ય—શું તે પારિજાતક દુમ ભય આપ્યો ગયો અને શકે કંઈ પણ ન કરું ?

(ઘ) ભયગ્રસ્ત—ભયમાં દુખેલા ગરૂડ પારિજાતકને ઉપાશ્રી લેઇ ગયો એ વાત અહીં અદ્ભુતપણે વર્ણન કરિએ નાટ્યશાસ્ત્રનો નિયમ સાચવ્યો છે. સદિશ્ય દર્પણમાં કહે છે કે “ કાર્યોર્નિર્વહ્નોદ્ગતઃ—નિર્વહણસધિમાં અદ્ભુતરસ કરવો.” તે પ્રમાણે અહીં થયું છે. યદ્યપિ કંઠારિ (ચંદ્ર) નો ભય વર્ણનાથી અહીં અપભ્રંશ થાય છે તથાપિ ભૂલોકનો ગરૂડ ઇંદ્રના વનનું પારિજાત ઉપાશ્રી ભય, એ કાર્ય અર્થાત્કે દોનાથી અદ્ભુતરસ અહીં સુષ્ય છે. વળી સત્યમામાને પારિજાત વડે આવી પ્રસન્ન કરવા રૂપ કાર્ય સિદ્ધિનું અહીં કથન કર્યું છે માટે નિર્વહણ સંધિનું અર્થન નામે અંત વર્ણાયું છે.

(ઘ) કંઠારિના કંપ વગેરે અનુભાવ-વર્ણવો છે મદિ ભયાનક.

કંભારિ—ભગવંત ! આવો અવિનય જોઇ શકરવામીએ ક્રોધાવે-
શમાં આવી તાદ્ધર્યપર સત્વર વજ્ર ફેંકયું; કિંતુ કૃષ્ણના પ્રતાપબલે વા
ગરડના ગતિપ્રભાવે તે કંઈ પણ કરી શક્યું નહિ ! (વ)

દેવાચાર્ય—શું વજ્રનું પડ્યું નિષ્ફળ થયું ?

કંભારિ—નિષ્ફળ નહિ તો શું ? માત્ર તાદ્ધર્યના એક પીંજાને
તેણે નાશ કર્યો. અને તે પીંજું અમરાવતીમાં આવી પડ્યું તેણે કરી
આમરના અનાસાદિકનો કચ્ચરધાણ નીકળી ગયો, અને આખા પુરમાં
નાસાનાસ થઇ રહી. (ષ)

ધનદ—ભગવંત ! કયમ અવજી ક્યું કરી ? કિંતુ કૃપાણુ ! આસોઆસો
સત્વર જઇ પુરજનને સાંવન દઇ શકરવામીને મળીએ. (હ)

દેવાચાર્ય—યત્સ કંભારિ ! ગરડ તો ઉડી ગયોકની ? (ઘ)

ધનદ—કયમ જ્ઞાત ! એ યુદ્ધ કરવા તો પાછો વળ્યો નહોતો ?

કંભારિ—ભગવંત દેવાચાર્ય ! જોની કેટલી ત્વરિત ગતિ કે અમે
તો આમ જોતાજ રહ્યા અને તે તો કાંચનપુરમાં કુશલસેમ જઈ પહોંચ્યો.
તથાપિ તે દુમ મૂકી પાછો યુદ્ધ કરવા આવશે એમ માની સર્વેનાં અંતર
ઉછળી રહ્યાં છે અને મોટા મોટા વીર પ્રુષ્ઠો નાસાનાસ કરી રહ્યાં છે !

દેવાચાર્ય—ધનદ ! આસો આસો જઈ પુરજનનો પોકાર સાંત
કરીએ અને શકને મળી અગેશનું સાગધ્ય તેને વિદિન કરીએ.
(એમ કહી બે જણ એક મામેં અને કંભારિ બીજે મામેં ચાલ્યા જાય છે).

(શ્રીદામો પ્રવેશ કરે છે)

શ્રીદામો—આપણી બુદ્ધિનો ગર્વ તે ગોવિંદજી આગળ કાકળના
જળ જેવો છે; એક સસભામાનો સંજય જોતાં મને મદામદા મેહેનત
પડી અને કદાનજીએ સોળસદસ સુંદરીઓ આંખના મીચકારામાં આપણી
આપ્ત સુવર્ણપુર સ્વામાઓના રાજ્ય જોતું કરી મૂક્યું ! અરે યજ્ઞી એમ

(વ) ગરડનું અહોહિં કાર્ય વર્ણવે છે માટે અદ્ભુત.

(ઘ) અનાસાદિક—મેદેલ વગેરે. (હ) ધનદ ધન—ધનદની સફળ
કથનના ખતાનો ચાલતા પ્રકારનો ઉપસંહાર કર્યો છે.

(ઘ) ગરડનું કાર્ય દેવાચાર્યના મનમાં પણ છે એમ સૂચવે છે ગરડ ધન

પણ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે પ્રાગજ્યોતિષપુત્રી પ્રભુ પ્રિયાસહ અમરા-
વતી ગયા છે. જો ત્યાંથી દેરાંગનાઓ, ગર્ધવકન્યાઓ, કિન્નરીઓ, અપ્સરાઓ
હત્યાદિ સેતા આવશે તો તેને વસવાનો કામ પશુ ક્યાં અપાશે ? અને મને
ગોવાગિયાને તે અણુશેષ શેનીઓ ? હમે, જે ધવાનું હશે તે ધશે; પણ હવે
તો પ્રભુ વેહેલા વેહેલા આરી દર્શન દે તો આ હોદે રૂપી પદ પ્રભાકરને
જોતાંજ પ્રદુક્ષિત થાય. (એવે અતઃપુરપાલિકા પ્રવેશ કરે છે). (હા)

અતઃપુરપાલિકા—ગોપનધુ આલ્ય આલ્ય વેહેલો આલ્ય, સાંભ-
ળતોય નથી કે શું ? આવે છે કે નહિ ?

શ્રીદામો—અણિ ! શું છે ? કેણુ જોવાવે છે ? દેવની અતઃપુરપા-
લિકાને બીજાનાં વૈતરાં કરવાનાં કમો લખાયાં કે ? “મણી વિના ધરાજ બેઠું.”
જા અમે તો બીજા સૂપજીએ જોણાવ્યા હશે તેમ આનાર નથી ! (યા)

અતઃપુરપાલિકા—અરે જા જા, ગોપનધુ ! અમે તે બીજાનું
કામ કરતાં હૈશું ?

શ્રીદામો—શું ત્યારે કહાનજી આવ્યા નહાનજી ! આલ્ય ત્યારે
હું તારી સાથેજ આવુંધું !

અતઃપુરપાલિકા—કહાનજી ક્યાં ? એતો કંઈએ આવ્યા નથી !
અને હું તેમની મોકલી તને જોણાવાય આવી નથી.

શ્રીદામો—(નિઃશ્વાસ નાખી) “ જા બેંશ પાણીમાં ! ” મને
આશ આપી નિરાશ કરવારનું કિષે બવ સારં ધરાનું છે ? કહેતી હોય
તો કહી નાખ્ય ત્યારે મને કેણુ જોવાવે છે ? લોકનાં વૈતરાં કરવાં
અને કદાપણમાંથી તો હાથ કાઢવો નહિ ! (યા)

અંતઃપુરપાલિકા—(સસ્મિત) મહારાજા કૃષ્ણદેવ સ્વર્ગમાંથી પારિજાતક દ્રુમ લઈ આવ્યા છે અને તે દેવી સત્યભામાના ચોકમાં રોપ્યું છે તે જોવા જવા તને બોલાવે છે.

શ્રીદામો—(સદર્પ) હેં હે ખરી વાત, તારે તેં કહાનશ આવ્યાનું ના કેમ કહ્યું ? (ઢા)

અંતઃપુરપાલિકા—હું તો દશએ કહું છું કે કહાનશ આંબા નથી અને તે તને બોલાવતાય નથી. પણ અમારા આર્યપુત્ર આવ્યા છે અને તે તને બોલાવે છે.

શ્રીદામો—અરેરે ! ચરણાર્ધ અને દાંડિયા એ જે એકના એકજ, એટલુય તું જાણતી નથી કે ? વાર આલ્ય આલ્ય; પછે તારી વાત છે. (એમ વાતો કરતા જતે જણ આલ્યાં જાય છે).

(પારિજાતક દ્રુમના કુચમ જોતાં નાગરિકા તથા સત્યભામા પ્રવેશ કરે છે).

નાગરિકા—વયસા ! કેવું અવનવું કે આવડા મોટા ઝાડને એક જગાએથી હોમેડી સાવી બીજી જગાએ રોપ્યું તોય જરાએ કરમાયું નથી ! આહા ! શી એની શોભા છે ! આવું ઝાડ ત્યાં એકજ હશે કે અરેરે ! એ જગા તો આના વગર ખાવા પાતી હશે !

સત્યભામા—સખિ ! આવું એક તો શું પણ જાણ દેવતું નંદનવન છે ત્યાં આવા ને આના અનેક છે. વનના અનેક હરણાંમાંથી જેમ વખુટું પડેતું એક હરણું દીપે નહિ, તેમ આ ઝાડની દશા જોઈ મને બહુ લાગે છે, પણ મારો હાથ ઉપર રહેવા મેં એ બિચારાને દુઃખી કયું છે ! અરેરે ! એ પાપમાંથી હું ક્યારે છૂટીશ ! (વા)

નાગરિકા—એમાં તે શાનું પાપ ? પણ જ્યારે આવાં સાંધણાં ઝાડ હત્યાં લાગે એક જે વધારે કેમ ન આવડ્યાં ? જાણ્યું ખેન ! તું ત્યાં જે જે જોઈ આવે તો કહે તો ખરી.

સત્યભામા—પાપ તો ખરુંરેતો. સખિ ! આના જેવું તો સાંધા એકજ ઝાડ હતું પણ બીજાં એનાથીએ સારાં ઝાડ ધણાં

(ઢા) અહીં શ્રીદામના ઈશ્વર અર્ચના પ્રાપ્તિ વર્ણવે છે માટે આનંદ નામે નિર્વહણસંધિનું અંગ.

૪. (વા) સત્યભામાએ સ્વર્ગમાં અનુભવેલા અર્ચનું કથન કયું છે માટે નિર્ણય નામે નિર્વહણસંધિનું અંગ.

હતાં ખરા. સખિ ! તહોં કેઇ ઘણું તો મળેજ નહિ ! જેનાં તેનાં લૂગડાં સરજ જેવાં ચણકતાં. અસિ ! હું તો આર્યપુત્ર સાથે ઇંદ્રાસનપર બેઠો'તી; એવું આસન મેં તો ચમણામાં દીધું નથી. કેઇની આંખો મથમથતી જણાય નહિ. અને જ્યાં ત્યાં સુગંધીનો તો પારજ નહિ. આપણા બાપા કને જે એક મણિ હતો એવા મણિ તો ત્યાં ભોંય ઉપર પાયરેલા ! એવું એવું તો હું તને કેટલું કહું, પણ મને તો તહોં વળી એક બીજુંજ ચંદ્ર આપ્યું ! (છા)

નાગરિકા—સખિ ! તે કે'કું; વાર મેન ! તું જોઇ આવી અને અમે સાંભળીએ તો ખરાં. (જા)

સત્યભામા—(ખભે હાથ મૂકી) સખિ ! એમાં શું કહેવાનું છે. તહોંની અપહરણો જોઇ મને તો એમ થયું કે હું આર્યપુત્રને આહોં શું કરવા લાવી ? પણ હુંય ક્યાં કચી છું ? મેંય તરતજ આ છોડ કાઢે આર્યપુત્ર સાથે કંઈક કરવા માંડ્યો. (એવે સાંભરી આવ્યાથી) સખિ ! તું જા જા, જઈ ગમે તેમ ક્ષી અહોં રૂઝિમણીને બોલાવી લાવ. (જા)

નાગરિકા—વાહરે સખિ, વાહ ! વાત કરતાં વળી એ કંઈ સાંભરી આવ્યું ! હું તો કંઈએ જતી નથી; મને જોયું હોય તે જરેજર કહે તો હું હવડાં જતીક ગમે તેમ કરી બોલાવી લાવું.

સત્યભામા—(સરોય) અસિ વાહ રે ! નથી જતી એટલે શું ? મારે કે'વું હશે તો ક્ષીય; હું તે કંઈ તારા બાપની વેચાણ છું. બોલાવી આવે છે કે નહિ ? જતી હોય તો જા, નીકરે તું નહિ ને તારો કોકો ખીજો; કંઈ મારું કામ અડ્યું રે'વાનું છે ? એક કરતાં અનેક ! હું જ્યારે વાત કહું ત્યારે તું બોલાવા જનારી, ખરીકની ?

નાગરિકા—(ખિન્ન પડી જવા જેવે વેશે) વયસ્થા ! તું નવું

(છા) નિર્ણય નામે નિર્વંદસ્યસંધિનું અંત. (જા) સાંભળવાની વસ્તુ રમણિક દોવાથી તે વિષે નાગરિકાની આકાંક્ષા વર્ણી છે માટે સ્પૃહા નામે નાટ્યાલંકાર.

(જા) સત્યભામા તથા નાગરિકાનું કાર્યને ઉદ્દેશને વચ્ચે સાવચૂક વર્ણન છે માટે નિર્વંદસ્યસંધિનું પરિભાષણ નામે અંત.

જોઈ આવી અને તે અમે પૂછ્યું તેમાં તે આટલી જમી છેતર પાટસે જમ શું બેસે છે ? શું કહીશ તો અમારે સાંભળવાનું છે. લે જમ ! હું તો મારે આ જમને અર્ધનો સંદેશો તહીં કહી આવું છું. (એટલું કહી આમું ટપકાવવા માંડે છે).

સત્યભામા—પીટયું પાણી આવતાંય ક્યાં વાગે છે ? મેકું હું તને પછે જરેજર કહીશ, સારે કે' દવડાં ને દવડાજ કહે. (હૃદયસરસી આપી જાતી રાખી) સખિ જ જ, હું તને પછે કહીશ; પણ જોજો, બોલાવીને આવજો હો ! (મા)

નાયિકા—એ તો અમે જાણીએજ છીએ તો કે જ્યાં સુધી મારું મવારો ત્યાં સુધી નભારો; જાકી તારે તો ખીછ ધણીઓ છે ! (એમ કહેતી કહેતી ચાલી જાય છે).

સત્યભામા—જો એને ધમકાવીને કાઢી નહોત તો એ કહીએ જનારી નોતી. પણ વાશ જો એ આવશે તો મારે એને શું કે'વું ? (વિચાર કરી) હાં હાં, પેહેલાં તો હું એની સાથે જાણે લડીજ નથી એમ બતાવી બોલાવી પછે આ ઠાડ બતાવીશ. એટલુંય ક્યાં જનાં જો નહિ સમજે તો કહીશ કે દવે તમારે જેટલાં આનાં દૂધ જેછતાં હોય તેટલાં કરારે લઇ જજો; આ ઝાડ તમારુંજ છે. એમ કહી જનાંય જ્યારે નહિ સમજે સારે હું તો મોડામોડ કહી નાંખીશ કે તમને આર્ષપુત્રે એક ફૂલ આપ્યું અને મારે કાજે આપ્યું ઝાડ લાગ્યા ! (ટા)

(એવે આગળ નાયિકા અને પાછળ શકિમણી, કનકમામિકા અને પદ્મપ્રભાને આવતાં જોઈ દરખાષ ઠીકઠાક કરી બેસે છે.)

શકિમણી—કેમ બેન સ્વર્ગના વૈભવ એકલાં એકલાંજ માણી આવ્યા કે ?

સત્યભામા—આર્ષપુત્ર સાથે દત્તા એટલે એકલાં યાનાં ? બેન ? આ—(એટલું કે'તામાં શકિમણી સમજી જઈ ખીજું પૂછે છે).

(મા) સત્યભામાનો સખી પ્રતિ સ્નેહ વળેયો છે મારે વાતસક્ય સત્યભા માએ સ્નેહ ભરેલાં વાક્યથી અર્થ સાંપ્યો છે મારે અનુનય નામે નાટ્યવસ્તુ.

(ટા) સત્યભામાના નિચાદ્વારા તેના મનનું સમાધાન થવા ૧૫ ઠાવે-સિદ્ધિનું કવન કર્યું છે મારે અથન નામે નિર્વંજસપિત્ર અંગ.

રૂકિમણી—પણ અમને સાથે તેડી જવાને મો'નિયું કયું' નહિને !
આર્યપુત્ર સાથે દ્વતા તેમાં તે બેકલાં શેનાં ?

સત્યભામા—“ માઈ' તાઈ' સદિયાઈ' અને માઈ' મારા ગાપનું”
એવું કરવાનું' અને મોટાએજ શીખવ્યું' છે ! પણ એન ! આ ઝાડ—
(રૂકિમણી બોલતાં ચટકાવી જવાળ દેહે.)

રૂકિમણી—મોટાં તે તો ખોટાં મનાયાં છે; તો પછે તે કરે તેમ
કરતાં કોનાથી નાનાં માગ્યાપનાં ન થવાય ? મોટાનું' એવું' કંઈકે કરેલું'
કોણ બતાવનાઈ' છે. (ઠા)

સત્યભામા—એન ! મેં તમને એટલા મારે બોલાવ્યાં નથી.
આ ઝાડ (આંગળી વડે બતાવી) હું' સ્વર્ગમાંથી લેતી આવી છું' તે
જોવા તમને બોલાવ્યાં છે !

રૂકિમણી—(ઝાડ તળે જઈ જોઈ) અલિ એન સત્યભામા !
આ ઝાડમાં તો કંઈ પીણામણ નથી ! પણ એને આ ફૂલ આપ્યાં
છે તે બરાબર સોજ દુનર છે ! અલિ એન ! જો જો, પેંડો ભમરો
આ ફૂલ ખોટું' છે એમ સમજી પેલે ફૂલે બેસે છે, અને પેનું' ખોટું'
માની એત્યા બણી. હડી નાચ છે ! હું' તો કપારનીએ ઉભી ઉભી
જોવા કઈ' છું' તો જૂનાં ઘઈ ગયેલાં ફૂલાં બણી ભમરો જરાકે જતો
નથી. (ઠા)

વાંતો હોય તો જુઓ અને ન જોવાનો હોય તો ન જુઓ, પણ કાકને એક દૂલ તો મારે કાળે આપું જાડ આવ્યું !

શ્કિમણી—હા હા બેન ! નાક કપાય તો કપાય પણ અપશુકન તો જોતે કરવી હોય તેને કરાય ! ! વર મરો કે કન્યા મરો પણ ગોરતું તરલાણું જરો એમ કરતાં તને જરાજર આવડે છે ! ! (ઢા)

સત્યભામા—(સખેદ) પેટનાં બળ્યાંને કંઈ જોડવાનું જોઈએને ! બેન ! મેં તમને વઢવા જોડાવ્યાં નથી.

શ્કિમણી—મારાય મદ ગામ ગયા નથી કે એક વાર વઢવા આવી સોળ સહસ્ર સાલ વોરાવ્યાં અને બીજી વાર લડવા આવી કંઈનું કંઈ કરાવું ! આ તો તું જ્યારે જાડ દેખાડવાને એકે પએ થઈ રહી'તી ત્યારે જો બે ખસ જોડા હતા તે કહેવા પડ્યા ! (એવે આધે ઘણી સ્ત્રીઓને આવતી જોઈ) લે બેન ! આ તારાં આણેલાં દૂધાં શાક્યાં ? હવે સુધાય તેટલાં સુધા. (એવે કૃષ્ણદેવે નવીન આણેલી, સોળ સહસ્ર સ્ત્રીઓ એક પછી એક પારિજાતક દ્રુમ જોવા આવે છે). (જા)

સત્યભામા—(તે સ્ત્રીઓને આવતી જોઈ) આવો બેનો ! આવો બેસો, અહીં બેસો, આ અહીં જમા છે. અસિ નાગરિકા ! જા જાઈ પણે ઠીક કરય આવો આવો ! (એમને એમ જોડાવ્યા કરતી જોઈ).

શ્કિમણી—બેન ! તારો ધાંટો બેસી જશે ! તું બેસ; આ કનકમાલિકા, પદ્મપ્રભા અને નાગરિકા એમને સહુને બેસાડશે.

સત્યભામા—(બગર ચઢાવી શ્કિમણી સામું જોઈ બીજું કાંઈ ન સાંભળે તેમ) તમે મને અતિશે કરશો તો તમારી અને મારી બધાં વચ્ચે ફળેતી થશે.

શ્કિમણી—ફળેતીના પ્રજા તો આ ચારે પાસે રહી રહ્યા છે !

(ઢા) અહીં શ્કિમણીએ સમાન અર્થવાળા વાક્યથી દ્વંત આપી પોતાને કહેવા ૩૫ અર્થ સાધ્યો છે માટે ઉદાહરણ નામે નાટ્યલક્ષણ.

(જા) સત્યભામા તથા શ્કિમણીનું પરસ્પર ભાષણ વર્ણવ્યું છે માટે પરિભાષણ નામે નિર્વહણસંધિનું અંગ.

જે બાકી હોય તે કરારે બોલો. (એવે કૃષ્ણદેવ તથા શ્રીદામો સ્વર્ગની વાતો કરતા પ્રવેશ કરે છે).

કૃષ્ણદેવ—(રૂકિમણી આદિક ઓગોને સત્વળામા કને જોઇ) ૫-
યરય આજ તો કંઈ આવનવું જોવામાં આવે છે ! જો જો,

શ્લોક.

માધવ રતિધવ યોગે, વનરાજી આ પ્રકુલ્ય પેખાયે;
મદકલ્પ પિણુ નવ રોભે, લોભે શુક શા કદાપિ લેખાયે. ૪

શ્રીદામો—પણુ વરય ! મદકલ્પનું મદ જોઇ બુંગીઓ બહુ-
ભણુ કરી બિડરી તો કેમ કરશે ? (તા)

કૃષ્ણદેવ—જારે જા, શું બુંગીઓના બહુભણુટપી મદકલ્પ
ગદનો ત્યાગ કરશે કે ?—

શ્લોક.

સાગરની ગંભીરતા, તમવવાને તરંગ અદ્વિષાયે;
અખિ ન લેખવનો કંઈ, મર્યાદામાં સદાય સુંદાયે. ૫

૪ શ્લોક—ગીત. માધવ ૬૦—માધવ (વસંતઋતુ) અને રતિધવ-
(હામદેવ) ના યોગથી જેમ આ વનરાજી (વનની વેલીઓ વગેરે વનરૂપિત)
પ્રકુલ્ય થયેલી જોવામાં આવે છે, તેમ અહીં રૂકિમણી અને સત્વળામાના યોગથી
(બંને એક જગોએ દોવાથી) આ વનરાજી રૂપી સોળ દબર સ્ત્રીઓ પ્રકુલ્ય
રૂપેલી જણાય છે. એ વનરાજીને જોઇને શુક (પોપટ) સરખા પ્રાણીઓ કદાચ
લોભાતા દેખાય છે તથાપિ મદકલ્પ (મરુવાન દાથી) વગર રોભતી નથી, તેમ
આ સ્ત્રીમંડળને જોઇને શુકમુનિ સરખા ત્યાગી મદાત્મા પણ લોભાય, તેમ છતાં
મારા સંસાર પતિ વિના તેઓ રોભતી નથી ! રૂકિમણી આદિમાં માધવ
વગેરેનો આરોપ કરી વર્ણન કર્યું છે માટે અલેક્ષતાદ્રવ્યરૂપકાલંકાર. બાંજન
સમુદાયની આવૃત્તિ છે માટે છેકાનુપ્રાસ. ઠોર વર્ણનથી માટે માધુર્ય
નામે શુભ. પછા અર્થનો દુઃકામાં સમાવેશ કર્યો છે માટે સમતા નામે શુભ.
અર્થની રૂપરૂપતા છે માટે પ્રસાદ નામે શુભ. એ રીતે અલંકાર તથા શુભનો યોગ
દોવાથી બૂપવ્ય નામે નાટ્યલક્ષણ. સ્વાગરસંબંધી કથન છે માટે હૃદયિકા વૃત્તિ.

(તા) મદકલ્પનું—દાથીનું. બુંગીઓ—બગરીઓ (અનેક સ્ત્રીઓરૂપી).

૫ શ્લોક—ગીત. ગંભીરતા—દેહાપહું. અખિ—સમુદાય જેમ અનેક

(એવે કૃષ્ણદેવને આવતા જોઇ રૂકિમણી આદિક સર્વે સ્ત્રીઓ બેઠી બેઠી થાય છે).

શ્રીદામો—કહાનજી ! જેમ કાળિયારને જોઇ કાનનની હરણી-ઓ ઉંચાં ડોકાં કરી કરી જુએ એવું પણ શું જણાય છે ? (ધા)

કૃષ્ણદેવ—જે તને જોવા આણ્યો છે તે એજ સ્વર્ગદ્રુમ છે એટલું જ જાણતો નથી કે પૂછે છે ? (ધા)

શ્રીદામો—સ્વર્ગનું ઝાડ એવું હોય કે ?

(એવે રૂકિમણી કને આવેલા કૃષ્ણને જોઇ)

રૂકિમણી—આર્યપુત્રનાં દર્શન સ્વર્ગના દ્રુમ નીચે થયેલાં જોઈ હૃદયકમળ ખીલી જમ ખરી પડવાનું કરે છે ! (ધા)

શ્રીદામો—(કેડે બાંધેલો પટકો છોડી) દેવિ ! હું આનાથી અ-પરીને બાંધી લેઉં છું; પણ ક્યાં ખરી પડવાનું છે ? (ના)

કૃષ્ણદેવ—ત્રિપાએ આ અવસર એવો આણ્યો છે કે જો કમળ ખરી પડશે તો કુમુદને વિકાસતાં વાર થવાની નથી. (વા)

તરંગ છતાં સમુદ્ર મર્યાદા અને ગંભીરતા તજતો નથી, તેમ અનેક સ્ત્રીઓ છતાં હું પણ ગંભીરતા અને મર્યાદા તજીશ નહિ; અન્યોદ્ધિત અલંકાર.

(ધા) કાળિયાર—કાણે હરણુ. કાનનની—જંગલની. (ધા) હું મારો કામસાહાય છે માટે તને પારિલતક દેખાડવા નથી તેડી આણ્યો પણ સોજ હલર સ્ત્રીઓ જોવા તેડી આણ્યો છે.

(ધા) કૃષ્ણને મેળાપ થયો માટે હૃદયકમળને ખીલેલું વણ્યું છે પણ તે મેળાપ સ્વર્ગના દ્રુમ (ઝાડ) તળે થયો—સોજ હલર સ્ત્રીઓ પરણી લાવ્યા તે સાથે થયો માટે અંતઃકરણનો શોક જણાવવાને તેને ખરી પડતું જણ્યું છે.

(ના) રનેડ રૂપી બંધનથી બંધાયેલું તમારું હૃદયકમળ ખરી પડવાનું નથી, એ વ્યવ્ય છે.

(વા) હું આ વળતે અહીં આવીને બેઠી રહીશું માટે તેજ આ આત્મ-દેનો પ્રસન્ન આણ્યો છે તે રી પ્રવાપી કૃષ્ણને જોઈને વિકાસ પામનારું હૃદયકમળ ખરી પડશે—યુધ્ધમાં જય મેળવીને આણેલી સ્ત્રીઓને જોઈને તારું હૃદય ખિન્ન થશે, તો હું શીતળ કૃષ્ણચંદ્ર થઈ તારા હૃદયને કુમુદ (ચંદ્રવિકાગી કમળ) કરી નાખી તેને ખીલાવીશ મતલબ કે હું સોમપણાનો દ્રેષ તજ

કૃષ્ણદેવ—(અર્ધપાઘાદિ અર્પી નમન કરી) ભગવંત મહાપુરુષો
એમજ માને છે.

શ્લોક.

નિરમળ જળ અરપીને, મેઘ સુશોભિત કરે જીઓ અખિધ;
ક્ષારપણું ધારીને, મિષ્ટપણુ દે ઉદારતા લખિધ. ૮

નારદ—વાસુદેવે એમ કહેનું એજ ભૂપણુ છે. કિન્તુ આ શું?—

શ્લોક.

આ ગોપિકા નયનચર્ચો છું, દારકા મધ્ય દેખું,
સંખ્યા એની સમ ચઢ રહી, આ કદંબાર્ક પેખું.
રાધા ચંદ્રી તડિત તરૂણી અંદ્રભાગા ઉવેખું,
આ શ્રીદામો મનમદ કરે. એજ ના શક લેખું. ૯

કૃષ્ણદેવ—જેનાપર નારદ મહર્ષિની કૃપાદષ્ટિ હોય તેને શું પ્રાપ્ત ન થાય ?

નારદ—ચામુદેવ ! કહો શું તમારું જોથી અધિક પ્રિય છે ? (ચા)

કૃષ્ણદેવ—હવે આગી અધિક શું પ્રિય કરવાનું છે તથાપિ વારતવાક્ય સમ્રાજ્ય યવા આક્રુષ્ટ થાવ—(યા)

શ્લોક.

સાંગોપાંગ સુરંગ વ્યંજ્ય અતિશે, ધારો ગિરા ગુર્જરી,
પાદેપાદ રસાળ બૂધજ્યવતી, થાઓ સખિ લપરી;
જે ગિર્વાણગિરા મણાય ગણતાં, તે સ્થાન એ દયો વરી,
ધાયે શ્રેષ્ઠ સદ્ સખિજનયત્રી, એ આશ પડે દરિ । ૧૦

સમ્રાજ્ય સમાપ્ત.

પ્રસ્તાવના પછી આખા નાટકમાં નટની હસ્તિ હોતી નથી તેથી છેવટે પ્રેક્ષકોને નટ આ નિમિત્તે આશિર્વાદ આપે છે, અને તે પછી નાટક સંપૂર્ણ થયેલું મનાય છે.

૧૦ શ્લોક—શાસ્ત્રલિખિકીડિત. સંગિપાંગ ઈન્—ગુર્જરીગિરા (ગૂજરાતી ભાષા) અંગ સહિત અને ઉપાંગ સહિત અતિશય વ્યંગ્ય ધારો. શબ્દના વાચ્યાર્થ, સ્વયંચાર્ય અને વ્યંગ્યાર્થ, એવા ત્રણ પ્રકારના અર્થ હોય છે, તેમાંથી વ્યંગ્યાર્થમાં અતિ ગૂઢ અને ગ્રીઢ અર્થ રહેલા હોય છે તે રસજ્ઞના હૃદયને વેધે છે. એ વ્યંગ્યાર્થનાં અંગ તથા ઉપાંગ સાહિત્યક્રમોમાં વહેંચેલાં હોય છે, તે સધળાં અંગ તથા ઉપાંગ સહિત મુરંગ (સારી રીતે રંજન કરનારા) વ્યંગ્ય ગૂજરાતી ભાષામાં પુષ્કળ યાઓ, એમ કવિની ઇચ્છા જતાવનાર આ વાક્ય છે ।
પાદેપાદ ઇન્—વ્યંગ્યાર્થવાળી યાઓ એટલું જ નહિ, પણ તે પાદેપાદ (શબ્દ-શબ્દ) રસજ્ઞ (રસવાળી) અને ભૂષણવતી (અલંકૃત) યાઓ, અને એ સધળા સાહિત્યવડે તે પોતાની સખીઓ (હિંદી, મરાઠી, મારવાડી વગેરે) થી ઉપરી (અદિયાતી) યાઓ. કેટલે સુધી અદિયાતી યાઓ તે કહે છે: ને ઈન્—હૃદયમાં હૃદયસ્થાન ગણતો ને સ્થાન ત્રિપાલુગિરા (સંસ્કૃતભાષા) એ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે સ્થાન એ (ગૂજરાતી ભાષા) વરી (પચાંદ કરી) લ્યો. ગૂજરાતી ભાષાની ઉત્તમતા થવા માટે કવિ હૃદયની પ્રાર્થના કરે છે: યાપે ઇન્—હે હરિ ! આ ભાષા પોતાની સદૃશ સખીજન (અન્ય સમાન પ્રાકૃત ભાષાઓ) થી એક થાય એટલી મારી આશા પૂરે. ગૂજરાતી ભાષાનું એક થવાનું કવિએ આ શ્લોકમાં જ વાર કહ્યું છે તેથી કવિની તેવિધેની અતિશય ઉત્કંઠા ધ્વનિત થાય છે.
ગૂજરાતીનો ઉત્કર્ષ કરવા માટે કવિએ પણ લીધું હતું એ વાત તેમના ચરિત્રમાં સ્પષ્ટ છે ભાષાનો પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ઉત્કર્ષ થતા સુધી પાછડી ન પહેરવાની તેમણે બાધા રાખી હતી અને ભાષા ખીલવવા ચલન મરણ પર્યંત નરી રાખ્યો હતો. તેમની ઇચ્છા કેવી હતી તે આ શ્લોક જતાવો આપે છે. કેવી ઇચ્છા, કેવો ઉદ્દેશ, ને કેવું દેશાભિમાન । અને તે પણ વળી ૧૭ મી સરીમાં કે જ્યારે દેશાભિમાન ને સ્વદેશપ્રીતિના ભાષણો નહોતાં થતાં, સુધારાનો બુડો નહોતો ઉઠ્યો અને ભાષા ખીલવવાના તો શું તથાપિ તે શીખવાના પણ ઉપાય નહોતા લેવાયા, શ્લોકમાં વ્યંગ્ય, રસ અને અલંકારનું કથન કર્યું છે માટે આ ક્રમમાં તથા પોતાના અન્ય ક્રમોમાં પણ કવિએ તેની ઉત્તમતા આજ્ઞાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એ ધ્વનિ છે. ગૂજરાતી ભાષાપર ખીલાડેવીની પ્રશંસા કરી છે માટે પ્રશસ્તિ નામે નિર્વહણસંધિનું અંગ વર્ણાયું છે. તેનું વક્ષણ આદિભરતે કહ્યું છે કે—“ દેવદ્વિજનુશ્લોકો પ્રશસ્તિઃ સ્યાત્પ્રશંસનમ્ । ” દેવ, ભાણજી, રામ વગેરેનાં વખાણ કરનાં તેને પ્રશસ્તિ નામે અંગ કહે છે. ”